

Tämän teoksen sähköisen version on julkaissut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) Creative Commons -lisenssillä: CC BY-NC-ND 4.0 International. Lisenssiin voi tutustua englanniksi osoitteessa: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on saanut sähköisen julkaisuluvan teoksen oikeudenhaltijoilta. Mikäli olette oikeudenhaltija, jota SKS ei ole tavoittanut, pyydämme teitä ystävällisesti ottamaan yhteyttä [SKS:aan](#).

Outi Karemaa

Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä

Venäläisviha Suomessa 1917–1923

Lampereen
yliopiston
kirjasto

Kansi: "Mikä eläin on eniten ihmisen näköinen? – No, se on ryssä." Pilakuva venäläismiehestä.
Suojeluskuntalaisen Lehti 19.4.1923.

ISSN 1238-3503

ISBN 951-710-081-7

Hakapaino Oy

Helsinki 1998

■ Sisällys

Esipuhe	7
JOHDANTO	9
Rasismien ja toiseuden käsitteet	9
Eurooppalainen Venäjä-kuva	11
Rauhanomaista rinnakkaiselo?	17
Aikaisempi tutkimus: Vuosien 1917–1918 merkitys	29
Tutkimuksen kysymyksenasettelu	32
Metodit ja lähteet	32
Aikarajaus	39
Tutkimuskysymys	39
"AASIALAINEN MIELIVALTA" – VIHOLLISEN LEIMAAMINEN 1917	41
Maaliskuun vallankumous yhteisenä riemunaiheena	41
Pelon ja suuttumuksen ilmapiiri	49
Levoton sotaväki	49
Elintarvikepulan vaikutus	53
Vihan juurilla	55
Russofobiasta rotuvihaan	60
Aktivistit rasisteina	66
"SIPERIAN KOIRIA KARKOITTAMAAN" – VIHAN OIKEUTTAMINEN 1918	72
Lietsottua vihaa	72
Valkoisten "voittamaton viha"	74
Huhuista sotaan	74
Etninen puhdistus	78
Veljellisen sovun aatteen ja ennakkoluulojen ristiriita	87
Haluttomat ja vähälukuiset venäläiset	89
Venäläistä vastaan kynä kädessä	92
Tuli on sytytetty – sodan synnyttämät asenteet	99
Venäläisyys maasta pois!	108
Emigranttiongelma	108
Aasialaisesta yönvalvomisesta läntiseen järjestykseen	113

HAJANAINEN RINTAMA 1919	118
Venäläisvihaa välikysymyskeskusteluissa	118
Aktivistit ja maalaisliitto värisokeuden vallassa	125
Dualistinen linja	135
Häilyvä oikeisto	135
Vasemmisto "valkoryssien" nöyristelyn nälvijänä	139
"Ryssävihaa" vai yhteistyötä perivihollisen kanssa?	142
"HIITEEN TUO Haiseva ryssäläisyys!" – vihan	
MYTOLOGISOINTI 1920–23	148
Tsaarinupseerit sijaiskärsijöinä	148
AKS pirua ja ryssää vastaan	155
Tekemisen puutetta ja sukupolvikapinaa	160
Myyttinen viha	164
Suojeluskuntapropaganda	168
Suomen Suojelusliitto	173
Sosiaalidemokraatit niin "ryssämyyttä" kuin venäläisiäkin	
piikkaamassa	175
Myytin leviäminen	179
Bolševikki- ja kansallisuusvihan yhdistyminen	179
"Ryssävihan" yhteiskunta	186
Enemmistö omaksuu vähemmistön mielipiteen	193
VIHOLLISIA, VAINOOJIA, SYÖPÄLÄISIÄ	196
LYHENTEET	201
LÄHDE- JA KIRJALLISUUSLUETTELO	203
SUMMARY	213
HENKILÖHAKEMISTO	219

■ Esipuhe

"Historia on nautintoaine."

Kersti Bergroth

Väitöskirjan tekoon uppoutumisen kiivaimpina aikoina jotkut ystäväni kum-mastelivat, miksi tutkimus oli minulle niin tärkeää. Vaikeatahan sitä oli silloin selittää, kun edellinen apuraha loppui eikä uudesta ollut tietoa, joidenkin kir-jojen metsästys oli työlästä ja tietokone temppuili. Tohtorin miekka ja hattu eivät riittäneet motivaatioksi. Jollekin sitten lopulta sanoin, ettei tämä oike-astaan työläydestään huolimatta ole työtä vaan intohimo. Pahimmillaan tylsää puurtamista, mutta parhaimmillaan huikaisevan palkitsevaa – ja yhtä kaikki elämäntapa. On helpompiaakin tapoja kuluttaa elämänsä kuin tutkimuksen te-keminen, mutta harvoja yhtä antoisia.

Hyväkään motivaatio ei kuitenkaan tee tutkimuksesta kirjaa vaan siihen tarvitaan moninaista tukea. Kiitän Alfred Kordelinin säätiötä, Helsingin Sa-nomain 100-vuotissäätiötä, Jenny ja Antti Wihurin rahastoa ja Emil Aaltosen säätiötä tutkimukseni rahoittamisesta ja Suomen historiallista seuraa sen jul-kaisemisesta. Seuran toiminnanjohtaja Rauno Endeniä kiitän hyvästä yhteis-työstä ja neuvonnasta. Kiitän myös kaikkien käyttämieni arkistojen ja kirjas-tojen henkilökuntaa avuliaisuudesta.

Jatko-opiskelijaurani alussa keskustelin usein professori Heikki Ylikankaan kanssa aiheestani. Kiitän häntä stimuloivista keskusteluista ja siitä kiinnos-tuksesta, jota hän osoitti aiheitani kohtaan. Myöhemmässä vaiheessa on työni etenemisen kannalta aivan keskeistä ollut se tuki, jota olen saanut dosentti Antti Kujalalta, joka toimi lisäksi tutkimukseni toisena esitarkastajana. Hän on jaksanut väsymättömästi pohtia kanssani venäläisvihan eri aspekteja ja ke-ventänyt näin osaltaan nuoren tutkijan taakkaa. Kiitän myös työni toista esi-tarkastajaa dosentti Timo Vihavaista hänen esittämistään huomautuksista ja kommenteista. Niin ikään haluan kiittää kustostani Markku Kuismaa, jonka kanssa yhteistyö on sujunut varsin vaivattomasti.

Haluan niin ikään kiittää kaikkia rakkaita ystäviäni, jotka ovat auttaneet minua paineiden purkamisessa ja saaneet stressini laukeamaan dekkareiden, elokuvien ja teatteri- ja balettiesitysten parissa tai vain pelkillä keskusteluilla. Etenkin olen kiitollinen Hanna Suutelalle, jonka kanssa olen voinut jakaa väi-töskirjan teon ilot ja surut. Erityiskiitoksen ansaitsee myös ystäväni Risto Rai-tio, joka henkisen tuen lisäksi oikoluki tekstini ja käänsi tiivistelmäni vaivo-jaan säästämättä ja aikataulun kireydestä nurisematta.

Suurin kiitos kuuluu tietenkin Jarille, joka on uskonut tutkimukseni valmis-tumiseen silloinkin, kun itse olen sitä epäillyt. Hänen järkähtämätön rauhal-

lisuutensa ja vankkumaton tukensa ovat olleet minulle suureksi avuksi. Tutkijana hän on ymmärtänyt minua ja kestänyt nurkumatta sen, että työ on ajoittain vienyt vaimon ajatukset täydellisesti. Myös muiden läheisteni kaikinainen tuki on suuren kiitoksen arvoinen. Haluankin omistaa tämän työn vanhemmilleni Pirkko ja Teemu Karemaalle, jotka ovat tukeneet historiaharastustani jo lapsuudestani lähtien: tuskinpa olisin tässä ilman varhaisten vuosieni museokäyntejä.

Helsingissä Palmusunnuntaina 5.4.1998

Outi Karemaa

Rasismien ja toiseuden käsitteet

1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa tunnettiin suurta kiinnostusta rotukysymyksiin. Kiinnostus perustui paljolti 1800-luvulla virinneeseen asianharrastukseen, mutta tällä vuosisadalla rotuajattelua alettiin entistä enemmän hyödyntää myös käytännön politiikassa ja toiminnassa. Rotu-käsitettä käytettiin hyvin sekalaisessa merkityksessä: kulloisenkin asiayhteyden mukaan sillä tarkoitettiin kulttuuristen, uskonnollisten, valtiollisten, kielellisten, etnisten ja maantieteellisten seikkojen määrittelemiä ihmisryhmiä. Rasistisessa ajattelussa ihmiskunta jaettiin rotuihin, joiden oletettiin olevan sekä erilaisia että eriarvoisia.¹ Itse rasismi-käsitettä on alettu käyttää yleisesti vasta 1930- ja 1940-luvuilta lähtien. Tuolloin muotoutuneessa merkityksessä rasismi esiintyy yhä esimerkiksi suomen kielessä, jossa rasismi voidaan määritellä "rodun" perusteella tapahtuvaksi syrjinnäksi, sorroksi tai kiihkoiluksi ja opiksi, politiikaksi tai asenteiksi, jotka rakentuvat näkemykselle rotujen erilaisuudesta. Lyhyesti sanoen rasistinen ajattelu jakaa ihmiset ylempiin ja alempiin rotuihin. Rasismi ei ole mikään yksi ainoa muuttumaton ideologia, vaan sen sisältö ja muodot ovat aikojen kuluessa muuttuneet.²

Työssäni käytän rasismi-termiä tällaisessa melko laajassa merkityksessä. Rasismi ilmenee yleisesti mm. rotuennakkoluuloina, joilla tarkoitetaan voimakasta negatiivista suhtautumista vieraisiin ihmisiin.³ Miltei samaa tarkoittaa rotuviha, mutta termi on selvästi rotuennakkoluuloa voimakkaampi, koska siihen sisältyy voimakkaan rasistisen vihan elementti. Ennen rasismi-sanan yleistymistä puhuttiin juuri rotuvihasta ja työssäni tällaista tiettyyn ihmisryhmään kohdistuvaa rasistista vihaa edustaa nimenomaan venäläisviha eli "ryssäviha". Voidaan myös puhua rotustereotypioista, joilla tarkoitetaan yksinkertaistettuja, objektiivisten tosiseikkojen vastaisia tai vääristeleviä huhuihin ja anekdootteihin perustuvia uskomuksia ja yleistyksiä ihmisryhmien ominaispiirteistä ja niihin kuuluvien yksilöiden luonteesta.⁴

Stereotypiat eivät johda suoraan avoimeen vihamielisyyteen, mutta ne luovat otollisen pohjan vihanpidolle. Niitä voidaan nimittäin käyttää hyväksi myös propagandistisessa manipulaatiossa – jopa systemaattisessa vääristelyssä

1 P. Hämäläinen 1985 s. 407–408; Kemiläinen 1993 s. 136; Mattila 1996 s. 125.

2 Halmesvirta 1993 s. 8–9; Mattila 1996 s. 127–129; Miles 1994 s. 66–67, 121; Suomalainen Tietosanakirja 6, hakusana rasismi. Vantaa 1992.

3 Halmesvirta 1993 s. 8–9.

4 Halmesvirta 1993 s. 8–9; Miles 1994 s. 66–67; Paasi 1984 s. 22; Paasi 1996 s. 59–61.

ja virheellisten kansallisten mielikuvien luomisessa – koska propaganda ei perustu rationaalisuuteen vaan pikemminkin tunteisiin, myytteihin ja ennakkoluuloihin. Stereotyyppioita onkin käytetty tukemaan ja oikeuttamaan mm. nationalistisia päämääriä. Tällaisessa nationalistisessa prosessissa tietyt identiteetit, symbolit ja ideologiat juurtuvat niin yleiseen kuin yksityiseen tietoisuuteen. Kansallisilla stereotyyppioilla tarkoitetaan eri kansojen parissa vallitsevia käsityksiä jonkin maan asukkaiden ominaisuuksista eli kansanluonteista. Kansalliset stereotyyppiat tai rotustereotyyppiat eivät kansanluonnekäsitteen tutkijoiden mukaan heijasta niiden kohteena olevan kansan todellisia ominaisuuksia, vaan ne ovat yksinkertaistettuja ja usein vääristeleviä eivätkä perustu todelliseen tietoon vaan huhuihin ja anekdootteihin. Ne ovat myös voimakkaasti sidoksissa taloudelliseen ja etenkin poliittiseen tilanteeseen: niiden tahallista luomista voidaan havaita etenkin kriisiaikoina. Propagandan välineinä ovat useimmiten joukkotiedotusvälineet ja oppikirjat.⁵ Stereotyyppiat tulevat ilmi erityisesti puhuttaessa arkitasolla kansanluonteesta ja tällaisina ne saattavat olla varsin vanhaakin perua.⁶

Eurooppalaisen rasismin historiassa keskeistä on ollut ajatus Toisesta vastakohtana Itselle: on ollut tärkeää luoda vastapooli, jonka hulluus ja epänormaalius määritteli oman tervejärkisyyden ja normaaliuden. Usein identiteetti on formuloitu rajaamalla: "me" emme ole barbaareja, koska olemme "sivistyneitä". Toiseuden luomisessa on hyödynnetty esimerkiksi myyttejä ja oikeuttamista. Viholliseksi koettu Toinen on täytynyt leimata, leima on täytynyt jotenkin oikeuttaa ja Toinen on myös pitänyt mytologisoida. Tyypillisimmillään Toinen elää jossakin muualla, "siellä", mutta vaikka se saattaakin olla myös "meidän" keskuudessamme, se koetaan joka tapauksessa erilaiseksi kuin "me". Toiseuteen liitetään myös erilaisia stereotyyppioita.⁷ Näin saadaan aikaan raja Itsen ja Toisen välille.

"Rodun" käsite ilmaantui eurooppalaiseen ajatteluun 1700-luvun lopulla ja vähitellen sille annettiin yhä tärkeämpi merkitys. Oletettu rotujen eroavuus alettiin esittää tieteellisenä tosiasiana. 1800-luvulla rotujen eroavuutta toistettiin laajasti kaikkialla Euroopassa, Pohjois-Amerikassa ja Euroopan siirtomaissa: siitä tuli osa normaalia arki ajattelua luokkarakenteen kaikilla tasoilla. Toista ei aina luotu oman kansallisvaltion ulkopuolelle, vaan Itsen vastakohtana saatettiin nähdä esimerkiksi juutalaiset. Esimerkiksi eurooppalainen antisemitismi kasvoi moderniksi ideologiaksi ja organisoiduksi poliittiseksi liikkeeksi jo 1870-luvulla.⁸ Itsen ja Toisen väliset rajat ovat ennen kaikkea sosiaalisen erottelun välineitä: stereotyyppinen erottelu on keskeinen kansallisen identiteetin rakentamisen mekanismi.⁹

Paljolti juuri kansallisen identiteetin rakentamisesta johtuu, että 1870–80-

5 Duijker – Frijda 1960 s. 129–130; Halmesvirta 1993 s. 8–9; Klineberg 1951 s. 506, 512; Paasi 1984 s. 22, 24; Paasi 1996 s. 59–61.

6 Paasi 1984 s. 4, 9.

7 Dalby 1988 s. 417–418; Miles 1994 s. 25; Paasi 1996 s. 12–14.

8 Klier 1995 s. 407; Miles 1994 s. 51, 62.

9 Knuutila – Paasi 1995 s. 44, 61.

luvulta ensimmäisen maailmansodan tienoille ulottuvana aikana rotu- ja kielikysymysten kärjistyminen kytkeytyi nimenomaan nationalismiin muutokseen. Tuolloin etnisyys ja kieli muuttuivat paitsi keskeisiksi myös määrääviksi ja jopa ainoiksi kansakunnan muodostamisen kriteereiksi. Samaan aikaan lietsoi poliittinen oikeisto vakiintuneissa kansallisvaltioissa kansallisia tunteita.¹⁰ 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella etnisyyttä ja rotua ei nykypäivän tapaan edes pyritty pitämään erillään, vaan rodulla selitettiin yhtä lailla kulttuurista kuin fyysistäkin erilaisuutta. Rotu- ja kansallisuusvihaa ei tuolloin voi erottaa sen perusteella, oliko taustalla varsinaista tieteellisiin teorioihin perustuvaa rotuajattelua. Tuolloin uskottiin myös rotuominaisuuksien pysyvyyteen.¹¹ Nykypäivänä etnisiksi ryhmiksi luokiteltavia ihmisjoukkoja – kuten tutkimuskohteeni venäläisiä – pidettiin usein nimenomaan rotuna, johon saattoi kohdistua rotustereotypioita ja jopa rotuvihaa. Rasismin ja 1800–1900-luvun nationalismin väliset liitännät ovat ilmeisiä; kielellinen ja etninen nationalismi vahvistivat toisiaan. Rasistinen ajattelu perustuu aivan kuten nationalismikin käsitykseen kunkin kansan tai rodun "historiallisesta kohtalosta". Nationalismi-ideologian lähtökohtahan on, että tunnistetaan jokin väestöryhmä, joka erottuu muista oman kulttuurisen kokonaisuutensa perusteella. Nationalismin aika muutti myös rotu-käsitettä, sillä genetiikalla myöhemmin täydennetty Darwinin evoluutio-oppi näytti tarjoavan rotuerotteluajattelulle suuren joukon "tieteellisiä" perusteita. Eric Hobsbawmin *Nationalismi*-teoksen mukaan nationalismiin muuttuminen muukalaisvihamieliseksi oikeistoliikkeeksi on havaittavissa Ranskassa varsinkin alemman keskiluokan piirissä jo vuoden 1870 tienoilla.¹² Saksalaisen ja ranskalaisen rasismin tunnetuimmat edustajat Georges Vacher de Lapouge ja Houston Stewart Chamberlain¹³ kuuluivat puolestaan 1890-luvun ilmapiiriin; pohjoismaalaiset rasismiteoreetikot tulivat mukaan kuvaan vasta tämän vuosisadan puolella.¹⁴

Eurooppalainen Venäjä-kuva

Kari Tarkiainen on yleiseurooppalaisen varhaisen venäläispelon ja -vihan alkujuurta etsiessään kiinnittänyt huomionsa myöhäiskeskiajan viimeisiin vuosiin ja tullut siihen tulokseen, että torjuva suhtautuminen Venäjään sai alkunsa,

10 Hobsbawm 1994 s. 115.

11 Halmesvirta 1993 s. 8.

12 Etnisyyden ja varsinaisen rotukäsitteen sekoittumisesta esim. Halmesvirta 1993 s. 8. Suomalaisten vihaa venäläisiä kohtaan sisällissodan aikana on esim. Anthony Upton luonnehtinut juuri rasismiksi ja myös tuonut esiin havainnollisesti rotu-sanana nykyisestä poikkeavaa käyttöä, esim. punaisten toiminnan luonnehtimista moraaliseksi petokseksi rotuaan (siis suomalaisia) kohtaan. Hobsbawm 1994 s. 134; Miles 1994 s. 132, 167, 169; Upton 1981 s. 72–73.

13 Georges Vacher de Lapouge (1854–1936) oli ranskalainen antropologi ja sosiologi, joka esitti 1890-luvulla, että rotu vaikuttaa kansojen kulttuurisaavutuksiin, Houston Stewart Chamberlain (1855–1927) oli puolestaan brittiläis-saksalainen kirjailija, joka ylisti germaanisen rodun aikaansaannoksia.

14 Hobsbawm 1994 s. 120–121.

kun Moskovan valtio alisti Novgorodin kauppapasavallan valtapiiriinsä vuonna 1478. Sikäli kuin tiedetään tuolloin vallitsi kaikkialla Länsi-Euroopassa erittäin kielteinen kuva vanhasta Moskovan valtakunnasta. Moskovalaisia pidettiin karkeina ja typerinä. Keskiajalla uskonto oli keskeisimpiä erottavia tekijöitä: venäläisissä nähtiin uskonvihollinen, joka oli ensin voitettava ja sitten käännytettävä. Tällainen jyrkkä suhtautuminen alkoi kuitenkin rakoilla uskonpuhdistuksen aikana.¹⁵ Venäläinen esiintyi länsimaalaisten mielikuvissa kuitenkin jatkuvasti eräänlaisena vääristelmänä omasta maasta ja yhteiskunnasta. Eurooppalaisuus onkin usein määritelty juuri Toiseuden kautta. Tällaisina Toiseutta edustavina vihollisina ovat saaneet toimia esimerkiksi mongolit, turkkilaiset ja venäläiset, nykymaailmassa usein islaminuskoiset ja arabit. Eurooppalaisten vastakkainasettelua esimerkiksi aasialaisten kansojen kanssa esiintyi jo myöhäisantiikin aikana ja käytäntö jatkui keskiajalla.¹⁶ Oma kuva ja identiteetti on luotu vertaamalla itseä kielteisenä ja kummallisena koettuun Toiseen.

Eurooppalaista Venäjä-kuvaa väritti siis jo varhain russofobia, "ryssänpelko", jonka pohjana oli näkemys Venäjän kulttuurin, uskonnon, valtiomuodon ja yhteiskuntarakenteen täydellisestä erilaisuudesta. Monet Euroopassa esiintyneet käsitykset venäläisistä ovat johtuneet Venäjän ekspansio politiikan aiheuttamista pelottavista kokemuksista. Eurooppalaisen Venäjä-kuvan varsinaisena luomisvaiheena voidaan pitää 1500-luvun jälkipuoliskoa: tästä varhaisesta kuvasta jäivät elämään ennen muuta pelkoon ja epäluuloon liittyvät venäläisyyttä luonnehtivat myytit ja stereotypiat. Venäläisiä kuvattiin mm. kavaliksi, petollisiksi, halpamaisiksi, väkivaltaisiksi, kesyttömiksi, eläimellisiksi ja ruokottomiksi. Lisäksi heitä pidettiin himokkaina, irstaina, juoppoina, kultivoimattomina ja oppimattomina laumasieluina. Osittain heihin liitetyt määreet sopivat myös muihin vierastettuihin Toiseuden edustajiin, etenkin turkkilaisiin, joihin liitettiin usein esimerkiksi pelottavuutta – siis ilmeisesti väkivaltaisuutta – ja eksoottista erotiikkaa, outoa seksuaalisuutta. Keskieurooppalaiset mallit vaikuttivat paljonkin myös Ruotsissa muotoutuneeseen Venäjä-kuvaan, ja niinpä ruotsalaisten käsitykset venäläisten kansallisominaisuuksista muistuttivat kovasti länsieurooppalaisia käsityksiä: tiivistäen voi sanoa, että venäläisiä pidettiin karkeina ja kömpelöinä barbaareina. Vain ruotsalaisten käsityksille venäläisten ylpeydestä ja pilkallisuudesta ei löydy vastinetta muilta länsieurooppalaisilta. Länsieurooppalaiset korostivat puolestaan 1500–1600-luvulla ruotsalaisia enemmän venäläisten laiskuutta.¹⁷ Kielteisyydeltään niin länsieurooppalaiset kuin ruotsalais-suomalaisetkin näkemykset tuntuvat olevan samaa luokkaa. Kari Tarkiainen on todennut, että vuoden 1610 jälkeen sana "barbaarinen" tuli Ruotsissa tavallisimmaksi venäläistä kuvaavaksi ilmaukseksi. 1500–1600-luvun ruotsalaisilla oli kaiken kaikkiaan hyvin vähän positiivista sanottavaa itäisestä naapuristaan.¹⁸

15 Tarkiainen 1973 s. 19–20; Tarkiainen 1986 s. 16–17, 87, 311–312.

16 Classen 1993 s. 429–431; Mikkeli 1997 s. 46–47; Tarkiainen 1986 s. 316.

17 Classen 1993 s. 430–431; Immonen 1987 s. 38–43; Paasi 1996 s. 158–160; Tarkiainen 1973 s. 21; Tarkiainen 1974 s. 64–67; Tarkiainen 1986 s. 314.

18 Tarkiainen 1973 s. 22, 47; Tarkiainen 1974 s. 64–65.

1500–1700-luvun Ruotsissa kielteistä kuvaa Venäjästä luotiin myös tarkoituksellisesti ylhäältä päin: esimerkiksi Allan Tiitta on perustellusti pitänyt Venäjän kielteisessä valossa esittämistä suorastaan "ohjattuna ryssävihana". Valtionjohdon mielipiteenmuokkauksen tehtävänä oli lujittaa sisäistä rintamaa kestäämään sotien rasitukset, ja tätä tarkoitusta palveli Venäjän kuvaaminen barbarian, jumalattomuuden, moraalittomuuden ja tyrannian työssijana. Ulkopolitiittinen propaganda, uskonnollinen suvaitsemattomuus ja kulttuurinen outous puolestaan aikaansaivat russofobiaa eli venäläispelkoa. 1700-luvulta alkaen niin venäläisvastaisuudella kuin venäläismyönteisyydelläkin oli myös oma sisäpoliittinen funktionsa.¹⁹ Ruotsalaisen ja suomalaisen kansan syviin riveihin vaikuttanut venäläiskauhu näyttää olevan tulosta toisaalta Pohjan sodan aikaisesta propagandasta ja toisaalta isonvihan koettelemuksista. Kansanomainen russofobia levisi myös varsinaisen Ruotsin puolelle, kun Pietari Suuri teki Ahvenanmeren yli onnistuneen terrorihyökkäyksen ja autioitti Ruotsin itärannikko. Sotakokemuksien herättämä spontaani pelko ja valtiovallan ylläpitämä negatiivinen Venäjä-kuva yhdistyivät venäläisten leimaamiseksi kummalliseksi Toiseksi: koko Venäjä nähtiin outona ja pelottavana maana.²⁰

Ruotsalainen tutkija Gunnar Åselius on kirjassaan *The "Russian Menace" to Sweden* todennut, että ruotsalaisten diplomaattien, poliitikkojen ja upseerien Venäjä-kuva oli vielä viime vuosisadan vaihteen molemmin puolin vanhan mallin mukaan russofobinen, mutta erityisesti 1910-luvulla siihen liittyi lisäksi varsinaista rotuajattelua. Venäläisiin liitettiin mm. irrationaalisuuden ja emotionaalisuuden käsitteet. Venäläistä kansaa pidettiin naiivin uskonnollisena ja lapsellisesti keisariin uskovana. Åseliuksen mukaan ruotsalaisten kuva Venäjästä muuttui radikaalisti vuoden 1905 jälkeen: aiemmin maa oli nähty vitaa-lisena, laajentuvana ja voimakkaana kansakuntana, mutta vuosina 1905–14 venäläiset kuvattiin takapajuisiksi ja primitiivisiksi. Ajatteluun vaikutti tietysti se, että Venäjä oli menettänyt suurvalta-asemansa Japanin sodassa, mutta ruotsalaisten slaavilaiskuvaan oli ilmaantunut myös "muotiin" tullutta rotuajattelua.²¹ Vastaavanlaista Venäjä-kuvan muutosta tapahtui myös Yhdysvalloissa ja Länsi-Euroopassa, esimerkiksi Japanin sodan jälkeen amerikkalaiset näyttivät yleisesti uskoneen, että kaikki venäläiset sotilaat olivat typeriä juoppoja.²² Samalla yleisty epäusko Venäjän vallankumousliikettä kohtaan.

Nationalistiset ja rasistiset ajatukset kantautuivat epäilyksettä myös Suomeen. Suomessa kiinnostus rotukysymyksiin kasvoi 1900-luvun alussa ja sitä kiihotti erityisesti suomenruotsalaisten keskuudessa samanaikaisesti tapahtunut darwinismin, sosiaalidarwinismin ja eugenistisen liikkeen ideoiden leviäminen. Suomen ruotsinkielisten kielisukulaisuus germaanisten kansojen kanssa oli perusedellytys heidän aluksi suomenkielisiä suuremmalle rotuinnostukselleen. Svekomaanien venäläisvastaisuus oli fennomaaneja voimak-

19 Hyvämäki 1973 s. 31–32; Tarkiainen 1986 s. 87, 311–316; Tiitta 1997 s. 76.

20 Tarkiainen 1986 s. 215, 294, 312; Tiitta 1997 s. 76.

21 Åselius 1994 s. 6–7, 245, 367–370, 406.

22 Bailey 1950 s. 198.

kaampaa alusta asti: fennomaanit suhtautuivat kielteisesti myös ruotsalaisiin, kun taas suomenruotsalaisten ainoa mahdollinen inhon kohde oli idässä. Suomenruotsalaiset katsoivat usein edustavansa germanismia, slaavilaisuuden vastakohtaa. Kielikysymys ja eriarvoisuusteorioiden muuttuivat usein rotukysymykseksi.²³ Autonomian aikana "itäruotsalaisuuden" ajatuksesta²⁴ innostunut suomenruotsalainen sivistyneistö – etenkin nuoriso – saattoi jopa pohtia, että Suomessa käytiin slaavien ja germaanioiden välistä taistelua. Ajatus juonsi juurensa freudenthalilaisesta käsityksestä, jonka mukaan Suomessa oli kaksi kansallisuutta, joilla ei ollut verisiteitä toisiinsa. Vuoden 1918 sota kuitenkin lopetti jo varsin lähellä hämmöttäneen suomalaisten ja slaavilaisten rodullisen samastamisen, vaikka jotkut suomenruotsalaiset pitivätkin punaisia osoituksena suomenkielisten sivistymättömyydestä.²⁵ Kaiken kaikkiaan kansanluonnekysymys oli Suomessa esillä erityisen paljon maailmansotien välisenä aikana, jolloin kulttuuriantropologian ja sosiaalidarwinismin vaikutuksesta pohdittiin esimerkiksi eri kehitysvaiheissa olevien kansojen hierarkiaa.²⁶

Suomenruotsalaisessa germanistisvaikutteisessa aktivismissa²⁷ esiintyi ensimmäisen maailmansodan aikana vähintäänkin stereotyyppisiä ja usein myös rasistisia käsityksiä venäläisistä. Tällaista ajattelua levittävästä julkaisuista voi ottaa esimerkiksi vuonna 1916 Tukholmassa julkaistun venäläisvihamielisen kirjan *Ryssland sådant det är*, jonka esipuheessa määriteltiin kirjan tehtäväksi antaa lukijoille selvä kuva Venäjän politiikasta vähemmistökansallisuuksiaan kohtaan. Ruotsinkielisen painoksen toimitti suomalainen historiantutkija ja aktivisti Herman Gummerus, joka muokkasi alkuaan saksalaista tekstiä varsin voimakkaasti.²⁸ Kirjan esipuheessa korostettiin, etteivät tekijät tahtoneet mi-

23 P. Hämäläinen 1985 s. 410, 415; Jussila 1968 s. 9; Kemiläinen 1993 s. 168, 170; Luostarinen 1982 s. 34–35; Luostarinen 1986 s. 105–106; Nygård 1982 s. 12; Nygård 1985 s. 461.

24 Itäruotsalaisuudeksi nimetty ajatussuunta tähdensi ruotsalaisnationalismia siten, että suomenruotsalaiset katsottiin ruotsinruotsalaisten idässä asuvaksi emigranttiryhmäksi. Esim. Uino 1989 s. 178.

25 Axel Olof Freudenthalin ajatukset saivat kannatusta etenkin 1860–80-luvulla, mutta hänen oppilaansa Axel Lillen välityksellä ajattelumalli jäi vaikuttamaan vielä 1900-luvullakin. Kemiläinen 1993 s. 146, 149; Klinge 1972 s. 107–108; Uino 1989 s. 179.

26 Knuutila – Paasi 1995 s. 60; maailmansotien välisen ajan henkisestä ilmastosta tarkemmin Mikkeli 1986 s. 122–140; kulttuurien eri kehitystasista s. 126–127.

27 Suomalaisessa historiantutkimuksessa aktivismi on yleensä jaettu ns. sortokausien aikaiseen varhaisaktivismiin (1904–1906) ja uusaktivismiin (1914–17). Tämän autonomian ajan aktivismin yhteinen nimittäjä on Suomen asema suhteessa Venäjään; kyseessä oli konspiratiivinen tsaarinvallan vastainen taistelu. Lisäksi usein on puhuttu ns. jälkiaktivismista (noin 1918–22). Lauri Hyvämäen mukaan jälkiaktivistit pitivät päämääränään "Suomen turvaamista Neuvosto-Venäjää vastaan, heimokansojen auttamista ja yhteiskuntajärjestelmän suojaamista vasemmistokumouksen varalta". Näitä päämääriä pyrittiin toteuttamaan radikaalein menetelmin ja normaalin politiikan ulkopuolella. Tässä tutkimuksessa itsenäistymistä edeltävää aikaa käsiteltäessä aktivismiterminä tarkoitetaan – yleisesti historiantutkimuksessa vallalla olevan tavan mukaan – sitä vuosien 1899–1917 aikana esiintynyttä radikaalia liikehdintää Venäjää vastaan, joka synnytti esim. jääkäri liikkeen. Itsenäistymisen jälkeen käytän aktivistitermiä puhuttaessa em. jälkiaktivisteista, joiden toiminta kulminoitui varsinkin ns. heimosotaretkiin ja suunnitelmiin valloittaa punainen Pietari. Aktivismin määrittelystä lisää esim. Ahti 1987 s. 10–11; Hyvämäki 1958 s. 278.

28 Herman Gummerus oli ollut vuonna 1904 neljä kuukautta vankina Pietari-Paavalin linnoituksessa Bobrikovin murhaan liitettynä. Kirjan kirjoittamisen aikaan vuonna 1916 Gummerus työskenteli Tukholmassa Saksan rahoittaman Die Liga der Fremdvölker -järjestön toi-

tään pahaa Venäjän kansalle vaan toivoivat heidän pystyvän vapautumaan heitä hallitsevista pimeistä voimista.²⁹ Itse teos kuitenkin tyypitteli venäläisiä varsin raskaalla kädellä. Venäläiset nähtiin slaavilaisen hyväntahtoisuuden ja aasialaisen nomadikansan barbaaristen tapojen yhdistelmänä. Despotismin sanottiin olevan jo tataarivallan perintönä tyypillistä heidän kansanluonteelleen, ja heidät esitettiin feminiinisen tunneihmisluonteen tyypillisinä edustajina.³⁰ Venäläinen talonpoika nähtiin kirjassa täydellisenä luonnonihmisenä, jonka ajattelu ja tuntemukset olivat hyvin primitiivisiä. Keskiluokassa puolestaan havaittiin energian puutetta, päättämättömyyttä ja toimimattomuutta: näiden piirteiden nähtiin korostuvan etenkin valtion virkamiehissä.³¹

Yleisesti ottaen venäläisessä kansanluonteessa oli kirjan mukaan kaksi puolta: niin kauan kuin venäläistä hallittiin, niin kauan kuin hän oli orja tai orjan jälkeläinen, olivat hänessä vallalla hyvät puolet, mutta heti kun hänestä itsestään tuli hallitsija, nousivat mielivaltaisuus ja oman edun tavoittelu esiin.³² Kirjan mukaan venäläisten pitäisikin aina elää hallituina alamaisina. Rotupohjainen ylemmydentunto näkyi selvästi. Kansallisuusstereotypiat olivat syvääniskostuneita; Ryssland sådant det är -kirjan kuva venäläisistä ei huomattavasti eronnut laajalle levinneestä Gustave Dorén kirjasta *History of Holy Russia*, joka ilmestyi alun perin Pariisissa vuonna 1854. Dorén kirja oli mallina muille myöhemmille venäläisvastaisille propagandajulkaisuille. Siitä otettiin antivenäläisessä hengessä uusintapainoksia ja uusia versioita vielä 1960–70-luvullakin. Dorén kuvaamat venäläiset olivat miltei eläimiä, typeriä ja barbaarisia otuksia.³³ Alun alkaen germaaninen, rotuun perustuva ylemmydentunto levisi Ryssland sådant det är -kirjan ja sen kaltaisten julkaisujen mukana myös Suomeen.

Paitsi suomenruotsalaiset myös jääkärit levittivät germaanis pohjaista rotuajattelua, sillä 1900-luvun alussa saksalainen Venäjää valtiona koskeva viholiskuva alkoi yhä useammin ulottua myös Venäjän kansaa koskevaksi. Jääkäreiden saksalaiset yhteistyökumppanit olivat usein omaksuneet suoranaisen rasis tisen venäläisvihan eikä tämä voinut olla heijastumatta suomalaisiin. Jääkäreiden saksalaisvaikutteisesta rotupohjaisesta ajattelusta kertoo myös se, etteivät he suhtautuneet kovin positiivisesti esimerkiksi Baltiaan ja baltialaisiin ja juutalaisia he usein suorastaan halveksivat. Baltiaa pidettiin jääkäreiden keskuudessa "venäläisenä" alueena, jossa asui alempia rotuja – etenkin juutalaisia. Ilmeisesti heimoaатteen vuoksi suhde virolaisiin oli kuitenkin astetta myönteisempi kuin suhde latvialaisiin ja liettualaisiin. Jääkäri liikkeen vaikutus asenteisiin näkyi Suomessa kuitenkin varsinaisesti vasta itsenäistymisen ja jääkärien paluun jälkeen. Myös monien aktivistien rotujatteluun kuului juutalais-

miston johtajana. Immonen 1987 s. 48–49; Luntinen 1984b s. 132.

29 Ryssland sådant det är 1916 s. 7–8.

30 Ryssland sådant det är 1916 s. 27–29.

31 Ryssland sådant det är 1916 s. 29–32.

32 Ryssland sådant det är 1916 s. 34–35.

33 Dorén kirjan saksalaiset painokset ilmestyivät 1917, 1937 ja 1970, ranskalainen 1967 ja amerikkalainen 1971. Kunzle 1983 s. 271–272, 285–286, 288.

vastaisuutta: juutalaiset kuvattiin usein poliittisesti hankaliksi ja ihmisinä epämiellyttäväiksi. Heidän poliittisia tavoitteitaan ei haluttu ymmärtää.³⁴

Saksalaisen venäläisvihamielisyyden pohja oli paljolti nationalismissa ja nousevassa rasismissa. Saksalaisella russofobialla on rinnakkaisilmiö myös Ruotsissa, mutta Kari Immosen *Ryssästä saa puhua* -tutkimuksen mukaan saksalainen propaganda vaikutti siihenkin voimakkaasti.³⁵ Ruotsalaisen germanismin suora vaikutus Suomeen ei ollut kovinkaan suuri, mutta se toi maahan rasistisia ajatuksia, joille löytyi käyttöä itsenäistymisen jälkeen. Germanismi suuntasi venäläisvastaisuutta tsaarihallinnon ja byrokratian sijasta koko venäläiseen kansaan. Se myös kiteytti etuvartioajatuksen, joka siirtyi ruotsinkielisiltä germanisteilta vuoden 1899 helmikuun manifestin jälkeen vähin erin myös suomalaiseen sivistyneistöön. Suomalaisen nationalismin tuloksena suomenkielisillä oli lisäksi samaan aikaan potentiaalia omanlaiseenkin venäläisvastaisuuteen. Osasyynä tähän olivat myös ajan rotuteoriat. Mongoliteoria oli esittänyt suomalaiset oudoksi ja epäsuotuisaksi koetussa valossa. Vielä 1900-luvulla skandinaaviset ja saksalaiset tietosanakirjat yleisesti katsoivat suomalaisten olevan mongolirotua. Jo autonomian aikana mutta etenkin itsenäisyyden jälkeen suomalaiset kokivatkin tärkeäksi osoittaa koko maailmalle – etenkin germaanisuutta ylistäneille saksalaisille, ruotsalaisille ja jopa suomenruotsalaisille – suomalaisten länsimaisuuden ja rodullisen kuulumisen samalle tasolle länsimaiden kanssa.³⁶

Suomalainen etuvartioajatus oli peräisin ruotsalaiselta kielentutkijalta Carl Säveltä (1812–1876), joka tähdensi, että ruotsalaisuus oli Suomessa länsimaisen kulttuurin etuvartioasema "idän barbariaa" vastaan. Tunteisiin vetoava ajatus oli myöhemmin helppo muuttaa siihen muotoon, että koko Suomi ja sen kansa muodostivat etuvartioaseman uhkaavaa itäistä venäläisyyttä vastaan.³⁷ Myös suomalainen kirkko omaksui ajatuksen siinä muodossa, että luterilaisen kirkon tuli osaltaan olla aatteellisena itäisenä rajavahtina.³⁸ Etuvartioaseman korostaminen ei ollut ainutlaatuista, sillä vastaavanlaisella ajattelulla oli pitkät juuret toisessa Venäjän rajamaassa, Puolassa. Puolan ja Venäjän vastakohtaisuus oli siellä tavattu esittää nimenomaan Idän ja Lännen vastakohtaisuutena. Puolan katolisuus ja latinan perintö asetettiin vastakkain Venäjän ortodoksisuuden ja bysanttilaisen perinnön kanssa. 1800-luvulla Puolassa oli vallalla käsitys siitä, että maan tehtävänä oli olla Lännen ja länsimaisen sivistyksen etuvartiona barbaarista ja despoottista Itää vastaan. Maiden välillä nähtiin olevan jyrkkä kulttuuriraja, vaikka toisaalta tiedostettiinkin maiden yhteinen slaavilainen tausta.³⁹ Suomalaisten ja puolalaisten käsitykset oman maan etuvartioasemasta suurta Itää vastaan vaikuttavat varsin samankaltaisilta. Yleismaa-

34 Esim. Zilliacus 1919 s. 137–138; Zilliacus 1920 s. 14–16.

35 Immonen 1987 s. 44–46, 66–68; Klinge 1972 s. 111; Lackman 1996 s. 180, 182–183, 186–187; Luostarinen 1982 s. 43.

36 Kemiläinen 1993 s. 111–112, 229; Luostarinen 1986 s. 108, 149.

37 T. Manninen 1982 s. 186–187; Nygård 1982 s. 12.

38 Kena 1979 s. 327.

39 Wandycz 1969 s. 1, 3, 6, 9.

ilmallinen ajatus länsimaisen kulttuurin sankarillisesta puolustajasta saavutti molemmissa maissa suosiota, mutta oman maan tärkeyttä korostettiin unohdettamalla täysin muut Lännen "puolustajat". Pienen Itsen henkinen taistelu isoa Toista vastaan haluttiin nähdä sankarillisena David-Goljat-asetelmana. Suomessa tätä käsitystä hellittiin itsenäisyyden alkutaipaleella ja varsinkin vuoden 1918 tapahtumien yhteydessä.

1900-luvun alun angloamerikkalainen antropologia oli myös omiaan lisäämään sivistyneistön ylemmydentuntoa venäläisiä kohtaan. W. Z. Ripley esitti vuonna 1900 kirjassaan *The Races of Europe*, että suomalaisten sivistys osoitti heidän olevan "venäläisen musikan" yläpuolella.⁴⁰ Suomalainen "rotutietoisuus" oli käytännössä kansallistietoisuutta, joka teki identiteetin selkiyttämisen merkeissä selvän eron toisaalta suomalaisen ja ruotsalaisen, toisaalta suomalaisen ja venäläisen välille.⁴¹ Saksalaista ja ruotsalaista alkuperää olevat ksenofobiset venäläisvastaiset käsitykset loivat myös Suomessa pohjaa ylemmydentuntoiselle venäläisvihalle.⁴² Suomalaisissa maantieteen oppikirjoissa stereotyyppinen aineisto yleistyi 1800-luvun loppua lähestyessä. Tällöin yleistyivät myös kansanluonteiden kuvaukset, jotka palvelivat sekä sisäistä integraatiota että ulkoista erottelua.⁴³ Varsinainen rotuoppien tutkiminen nousi kuitenkin Suomessakin voimakkaasti esiin vasta 1920-luvulla, eikä esimerkiksi oppikoulujen historian kirjoissa esiintynyt 1910–20-luvulla kovinkaan runsaasti yleisiä rotuluokituksia tai rotuominaisuuksien kärjistettyjä kuvauksia. Koulukirjojen rasisisimmat osat käsitelivät aina mustaihaisia ihmisiä. Kaiken kaikkiaan suomalaiset lapset kuitenkin sosiaalistettiin jo kansakoulussa kansallisten stereotyyppien maailmaan, Seppo Knuutilan ja Anssi Paasin tutkimuksen mukaan aina 1960-luvulle saakka.⁴⁴

Rauhanomaista rinnakkaiselo?

Käsitteen "suomalaisten suhtautuminen Venäjään ja venäläisiin" käyttäminen on yleisesti ottaen vaikeaa. Mitään yhtenäistä koko kansan asennoitumista ei tietenkään voi olla olemassa, vaan on Kari Immosen sanoja lainaten "suuri ajallisesti, paikallisesti ja ryhmäkohtaisesti vaihdelleiden asennoitumistapojen joukko".⁴⁵ Myös termien "Venäjä", "venäläinen" ja "ryssä" monimielisyys vaikeuttaa niihin liittyneiden asenteiden ja suhtautumistapojen tutkimista. Aina ei ole helppoa erottaa, milloin on ollut puhe kansallisuudesta tai hallitusjärjestelmästä, milloin taas uskonnosta tai maantieteestä.⁴⁶

40 Halmesvirta 1985 s. 239–242.

41 Kemiläinen 1985 s. 497.

42 Vihavainen 1985 s. 282–283.

43 Knuutila – Paasi 1995 s. 75.

44 Hietala 1979 s. 79, 81, 86–87; Knuutila – Paasi 1995 s. 84–85.

45 Immonen 1987 s. 69. Yksittäisen kansan mielipiteestä puhumisen vaikeudesta myös esim. Weeks 1996 s. 41.

46 Hyvämäki 1973 s. 31.

Suomalaisten suhtautumisesta venäläisiin ennen Pohjan sotaa tiedetään erittäin vähän. 1500–1600-luvulta venäläisiä koskevia mielipiteitä saa hakemalla hakea, ja jos niitä löytyy, ne ovat vähän sanovia lyhyitä lausahduksia. Ruotsalaisten tapaan suomalaiset näyttävät usein stereotyyppisesti pitäneen venäläisiä turmeltuneina barbaareina, jotka olivat orjallisen alamaisia, kevytmielisiä, julmia, epäluotettavia, juoppoja ja sukupuolisesti epänormaaleja.⁴⁷ Varmasti Suomeenkin vaikutti edellä esitelty kansainvälinen, yleiseurooppalainen "ryssänpelko", mutta laajat mittasuhteet pelko sai vasta isonvihan aikana. Isoviha on ollut Suomessa eräänlainen kansallinen trauma ja sitä on tutkittu ylittävästi vähän. Erityisen vähän historioitsijat ovat käyttäneet hyväkseen kansanperinne- ja tarina-aineistoa. Venäläisistä on kuitenkin paljon kauhutarinoita juuri isonvihan ajalta, joskin osa niistä on kansainvälistä aineistoa. Venäläisiin viitattiin etenkin hirmuisilla koirankuonolais- ja kalmukkitarinoilla. Isoavihaa käsittelevät kertomukset ovat suunnilleen samanlaisia suomen- ja ruotsinkielisillä alueilla: kansan käsitys venäläisvallasta oli yksinomaan negatiivinen. Suuri osa kansanperinteestä kertoo venäläisten käyttämistä kidutusmenetelmistä.⁴⁸ Kari Tarkiainen on aihetta käsittelevässä artikkelissaan kuitenkin todennut, että nykyisen tutkimuksen valossa on varsin vaikea nähdä isonvihan psyykkisiä ja mentaalisia vaikutuksia.⁴⁹ Nykytutkimus ei oleta, että itsenäisyyden ajan venäläisviha olisi suoraa seurausta esimerkiksi isostavihasta ja sotien kauheuksista. Etenkin Heikki Luostarinen on varsin perustellusti kritisoinut tätä ns. kansallista teoriaa perivihollisuudesta.⁵⁰ Ainakin isoviha ja sodat kuitenkin jättivät suomalaisille muistoksi vahvan "ryssänpelon" ja laajan kokoelman venäläisistä kertovia mytologisia kauhujuttuja, joista osa oli kansainvälistä aineistoa ja osa omien kokemusten pohjalta syntyneitä. Myöhemmin näitä kertomuksia on käytetty myös sängen tarkoitushakuisesti propagandan apuvälineenä.

Autonomisen Suomen venäläisvihan tai -myönteisyyden kehityksestä on tutkijoilla puolestaan ollut ristiriitaisia käsityksiä. Vanhempiin käsityksiin on vaikuttanut mm. 1920–30-luvulla luotu kuva venäläisistä Suomen perivihollisina, vaikka tämä ei näytä pitävän yhtä todellisuuden kanssa. Antti Kujala onkin kutsunut vuosia 1809–1899 venäläis-suomalaisten suhteiden konsensusen ajaksi.⁵¹ 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla myönteinen asenne venäläisiin näyttää olleen selvästi voitolla ja vielä 1800-luvun kansallisten symbolien ja suomalaisen historian luomisen vaiheessakin kuva venäläisistä oli varsin rauhallinen.⁵² Osmo Jussila on jopa esittänyt artikkelissaan "*Rysshatets*" *historiska rötter i Finland*, että suomalais-venäläiset suhteet ovat tuskin koskaan olleet lämpimämmät kuin 1840-luvulla.⁵³

47 Tarkiainen 1986 s. 261, 314–315.

48 Tarkiainen 1986 s. 305, 308–309; Tarkiainen 1993 s. 48, 52.

49 Tarkiainen 1993 s. 55.

50 Esim. Luostarinen 1989 s. 128.

51 Kujala 1997 s. 1–2.

52 Hyvämäki 1973 s. 32; Luostarinen 1986 s. 97, 99; Luostarinen 1989 s. 128.

53 Jussila 1968 s. 5–6.

Keijo Korhonen puolestaan on kirjassaan *Linjoja puoleltatoista vuosisadalta* jakanut autonomian aikaisen suhtautumisen venäläisiin kahteen linjaan, "länsimaiseen" ja "realistis-suomalaiseen". Ensinmainitun vastarinnan linjan tunnusmerkkeinä hän pitää mm. pelon ja epävarmuuden tunteeseen pohjautuvaa venäläisvastaisuutta, taipumusta käsittää Suomi "Lännen" etuvartioksi "Itää" vastaan ja helposti halveksunnaksi kehittyvää ylemmydentunnetta slaavilaista kulttuuripiiriä, etenkin Venäjää kohtaan. Jälkimmäiselle, ystävyyslinjalle on Korhosen mukaan puolestaan ominaista mm. sen seikan tunnustaminen, että Venäjän turvallisuuspoliittisiin vaatimuksiin Suomen suunnalla on mukauduttava, pyrkimys oppia tuntemaan Venäjä ja taipumus nähdä Suomi "Lännen" kulttuurisen ja "Idän" poliittisen vaikutuksen risteytyksenä.⁵⁴ Russofobista ja russofiilista suuntautumista esiintyi rinnakkain myös muualla Euroopassa, mutta ystäväkuvat leimasivat eurooppalaista Venäjä-käsitystä vain harvoin. Ilmeisintä tämä näyttää olleen valistuksen alkuvaiheessa sekä 1800-luvun alun Saksassa.⁵⁵ Tällainen linjajako on kuitenkin nähdäkseni mahdollista vain sivistyneistön ja poliittisesti aktiivisten henkilöiden Venäjä-kuvaa käsiteltäessä. Tavallisen kansan suhtautumisesta venäläisiin se ei kerro juuri mitään.

Kari Immonen on todennut, että suomalaisten ja venäläisten kanssakäyminen näyttää – vieras kieli ja kulttuurierot huomioon ottaen – olleen varsin tavallista eri kansaan kuuluvien yhteiseloa. Suomalaisten suuri enemmistö oli ainakin helmikuun manifestiin asti lojaalia tsaarille ja Venäjälle. Vakavia konflikteja ei yhdenmukaistamiskausia lukuun ottamatta juuri esiintynyt. Suurimpia kiistakapuloita olivat kauppiaiden reviiirikysmykset, Kannaksen venäläisen huvila-asutuksen laajuus ja ensimmäisen maailmansodan aikaiset linnoitustyölevottomuudet.⁵⁶ Tamperelaisten kauppiaiden vuonna 1901 perustama Venäläisyyden vastustamiskomitea näyttäisi nimensä perusteella viittaavan rassistiseen ajatusmalliin, mutta se ei toiminut vain sortopolitiikan vastustamisen vuoksi vaan myös paljonliiketaloudellisista syistä. Varsinaista toimintaa komitealla oli vain parin kuukauden ajan. Pirkko Leino-Kaukiaisen lisensiaattityössä *Lakien puolesta laittomin keinoin* onkin todettu, että kauppiaiden venäläisvastustus ns. sortokausien aikana liittyi nimenomaan taloudellisiin kysymyksiin eikä se siten ollut merkki varsinaisesta kansallisuusvihasta.⁵⁷ Linnoitustöistä pääosa teetettiin venäläisillä sapöörirykmenteillä mutta mukana oli paljon suomalaisiakin. Lisäksi Suomeen tuotiin vallitöitä varten noin 3 000 kiinalaista. Vallityöt aiheuttivat lähialueillaan levottomuutta ja vallityöläiset tekivät jopa ryöstöretkiä ympäristöön.⁵⁸ On selvää, että tällaiset ryöstöretket pelottivat lähiseutujen asukkaita, mutta ärtymys ei tällöin kohdistunut pelkästään venäläisiin.

54 Korhonen 1963 s. 46–48.

55 Immonen 1987 s. 46–48.

56 Immonen 1987 s. 57–59, 69; Kujala 1997 s. 1.

57 Leino-Kaukiainen 1979 s. 175–176; Nygård 1985 s. 460; Viitanen 1972 s. 53–55, 63.

58 Tanskanen 1978 s. 14.

Vaikka tavallisen kansan keskuudessa ei juuri esiintynyt laajamittaista puhdasta rotuvihaa, ilmeni silloin tällöin etenkin ns. sortovuosien aikana vahvaa antipatiaa venäläisiä kohtaan. Joskus poliittiset ristiriitatilanteet saivat anti-venäläisyyden ja jopa etnisen konfliktin piirteitä. Antti Kujala on esimerkiksi tuonut esiin tutkimuksessaan *Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905*, että vuoden 1902 kutsuntaristiriitojen yhteydessä Helsingin Kallion työläiset ja nuoriso suorastaan vihasivat venäläisiä – etenkin kasakoita – ja vuoden 1905 mielenosoitukset olivat hengeltään kansallisia ja venäläisvastaisia. Ankarimman kritiikin kohteena olivat tuolloin venäläiset virkamiehet ja sotilaat, santarmisto ja ylipäänsä "Aasian pimeimmistä kolkasta" kotoisin oleva hallintokäytäntö. Keväällä 1905 viipurilaisten työmiesten ja venäläisten sotilaiden välinen nujakointi ei Antti Kujalan mukaan ollut kaukana suoranaisestä etnisestä vihasta.⁵⁹ Poliittisen tilanteen herättämä venäläisvastaisuus tuotti ajoittain myös runoja ja lauluja, joiden sisältö oli jopa kansallisuuteen keskittyvästi venäläisvihamielinen.⁶⁰ Hella Wuolijoki on muistelmissaan kertonut, että myös Helsingin venäläisten keskuudessa oli vuoden 1905 suurlakon alkaessa vallalla paniikinomainen pelko, että suomalaiset aikoivat toimittaa verilöylyn heidän keskuudessaan. Huhuttiinpa jopa, että aktivistien keskuudessa kiersi murhalistoja. Hella Wuolijoki oli mukana lähetystössä, joka yritti Venäläisessä teatterissa pidetyssä kokouksessa rauhoittaa väkeä, mutta venäläisten paniikki ei helpottanut.⁶¹

Vuoden 1905 suurlakon jälkeen niin Venäjän vallankumousliike kuin Venäjän kansakin nauttivat yleisesti suurta myötätuntoa ja ihailua Suomen kansan keskuudessa. Oli selvää, että yleislakko oli palauttanut Suomelle autonomian ja ettei Suomen suurlakko olisi ollut mahdollinen ilman Venäjän tapahtumia.⁶² Mielenkiintoista on havaita, että Suomen yleislakko oli kaiken kaikkiaan varsin rauhallinen verrattuna esimerkiksi Baltian verisiin levottomuuksiin. Suomalaisissa toimintatavoissa korostui tässäkin yhteydessä voimakas kollektiivisen kurinalaisuuden ja maltillisuuden traditio.⁶³ Mieliala oli sellainen, että esimerkiksi Seurahuoneella pidettiin juhlat Maksim Gorkin kunniaksi ja häntä kannettiin kultatuolissa. Gorki oli hyvä ystävä mm. Akseli Gallen-Kallelan ja Antti Favénin kanssa, ja vuonna 1906 hän sai matkaseurakseen Berliiniin Bertel Gripenbergin.⁶⁴

Antti Kujala on em. tutkimuksessaan todennut, ettei merkkejä suomalaisten kansanjoukkojen laajasta ja akuutista kansallisvihasta ole vuodelta 1905 edes levottomuuksien ajalta, vaikkakin suomalaisten ja venäläisten välit kärjistyivät tuolloin pahan kerran eivätkä etnisen vihan sävyt keväällä 1905 olleetkaan kaukana. Joidenkin suomalaisten kohdalla russofobia purkautui venäläisten sotilaiden ja poliisien pahoinpitelemisenä, mutta kyse oli kuitenkin enemmän

59 Kujala 1996 s. 191–194, 383–386, 399; Paasi 1996 s. 158–160.

60 Esim. Luntinen 1984b s. 78–79.

61 Wuolijoki 1986 s. 372–373.

62 Kujala 1989 s. 155; Kujala 1996 s. 399.

63 Alapuro 1997 s. 36–37.

64 Gripenberg 1943 s. 118–127; Wuolijoki 1986 s. 421.

virkevällä kuin kansallisuuden edustajien vihaamisesta ja retuuttamisesta. Kujalan tulkinta tukee voimakkaasti sitä käsitystä, että oppositiohenkisten suomalaisten suuttumus kohdistui pääasiassa venäläiseen virkavaltaan, sillä suomalaiset tiesivät laajojen kansalaispiirien Venäjällä vastustavan hallitusta. Eriytyisen selväksi tämä kävi suurlakon jälkeen.⁶⁵ Kaiken kaikkiaan vuosisadan alun kiihkeiden tapahtumien yhteydessä venäläisiin kohdistunutta vihaa ei niinkään voi pitää rodullisena, vaan suuttumuksen terävin kärki oli kohdistettu venäläiseen systeemiin ja sen edustajiin, virkamiehiin, sotaväkeen ja santarmeihin. Paikoitellen ärtymys sai kuitenkin syvempiä sävyjä.

Suurlakon jälkeisinä vuosina Venäjän vallankumouksellisia ja kansaa kohtaan tunnettu ihailu ja kunnioitus alkoi pian karista. Suomalaisille aktivisteille oli kova kolaus sosialistivallankumousjohtaja Jevno Azefin paljastuminen poliisiagentiksi. Azefiin oli luotettu ja toimittu yhteisen vihollisen – tsaarihallinnon – vahingoksi, olipa hän jopa saanut majapaikan aktivisteihin kuuluneen Aino Malmbergin kotoa. Tapaus vaikutti kovin jäädyttävästi aktivistien ja venäläisten vallankumouksellisten väliseen yhteistyöhön ja jätti jälkensä aktivistien käsityksiin venäläisistä ja näiden luotettavuudesta.⁶⁶ Suhtautuminen venäläisiin kärsi pettymyksen ilmapiiristä, eikä voi välttyä ajatukselta, että tällainen järkytys oli omiaan valmistamaan aktivistien mieltä yhä kielteisempään asennoitumiseen venäläisiä kohtaan.

Vastaavanlaista pettymyksen tunnetta oli havaittavissa myös sosiaalidemokraattien keskuudessa. Toukokuussa 1907 sosiaalidemokraattien puolueuuvosto päätti lakata avustamasta venäläisiä poliittisia tovereitaan, joita siihen asti oli autettu varsin laajamittaisesti. Puolue katsoi, ettei sillä vakavasti otettavana valtiopäiväpuolueena enää ollut varaa salaisiin yhteyksiin vallankumouksellisten kanssa. Sosiaalidemokraattien mielestä koko Venäjän vallankumousliike vaikutti tuolloin olevan pahassa alamäessä, ja esimerkiksi Yrjö Sirola oli kyllästynyt koko liikkeeseen. Suomalaiset olivat lakanneet odottamasta venäläisiltä vallankumouksellisilta liikoja, ja vuonna 1907 SDP:n johto katkoikin kautta linjan vanhoja suhteitaan venäläisiin. Yhteinen vihollinen ja ankara luokkaviha yhdisti silti, ja tietystä etäisyydestä huolimatta yhteistyötä etenkin yksityishenkilöiden kesken oli vielä tämän jälkeenkin. Yhteistyön vähenemisen syinä olivat niin kansallinen itsekkyyks kuin pettymys Venäjän vallankumousliikkeen tappioihin sekä eduskuntatyöhön asetetut suuret toiveet. Oma osuutensa asiaan oli myös Venäjän työväenliikkeen kehittymättömyydellä. Suomalaisten mielestä Venäjä oli monessa suhteessa takapajula, olihan jo yleinen koulutustaso huomattavasti matalampi kuin Suomessa.⁶⁷ Poliittisesti eri linjoilla olevien suomalaisten yhtäläinen pettyminen venäläisiin vallankumouksellisiin näyttää jättäneen jälkeensä ankean pohjavireen, joka ei ollut

65 Kujala 1996 s. 385–386, 399.

66 J. Gummerus kirjoitti Filemon Tidemanille, että Azefin tapaus "on myös omiaan asettamaan periodille pisteen". Esim. Ebba Granfelt FT:lle 20.1.1909 ja J. Gummerus FT:lle 23.1.1909, Filemon Tidemans brevsamling, ÅAB; Kujala 1989 s. 182, 236, 295.

67 Kujala 1987 s. 191–192; Piilonen 1987 s. 317–320.

omiaan ainakaan kohentamaan suhteita venäläisiin. Samaan suuntaan vaikutti myös suomalaisten kokemana ylemmyyden tunne, jolle maiden koulutukselliset ja elintasoerot antoivat pohjaa. Työväenliikkeeseen olennaisesti liittynyt kansainvälisyyden aate toimi kuitenkin eräänlaisena kansallisuusvihan vastaisena rokotteenä.

Pietarilla ja Karjalan kannaksella oli suomalaisille huomattava merkitys autonomian ajalla. Kannaksen venäläisissä kesähuviloissa oli noin 100 000 asukasta, jotka tarvitsivat runsaasti erilaisia palveluja suomalaiselta väestöltä. Pelkästään Terijoella oli parhaimmillaan 500 ajuria, yli 100 kauppaa ja venäläinen raha yleisesti käytössä. Kesäkausina Kannakselle virtasi rahaa, ja erityisesti vossikan toimi oli helppo tapa ansaita kesävieraiden avulla; elin- ja kulttuuritasoero suomalaisen rahvaan ja venäläisten kesävieraiden välillä oli rajapitäjissä suuri. Poliitiikkaan osallistumattomalle suomalaiselle rahvaalle kesäasutus oli tärkeä ja toivottu tulonlähde. Suomalainen sivistyneistö piti kuitenkin epäkohtana sitä, että talolliset siirtyivät tiloiltaan esimerkiksi hevostaloksi. Sivistyneistö myös pelkäsi alueen väestön venäläistymistä. Suomalaiskansallinen liike oli jo 1800-luvun lopulta saakka ollut huolissaan venäläisten voimakkaasta vaikutuksesta Suomen Karjalassa. 1800-luvun lopulle asti etenkin ortodoksikarjalaiset olivat nimittäin mm. ylpeilleet venäjän taidollaan ja jopa nimittäneet itseään venäläisiksi. Tehokkaassa taistelussa rahvaan liiallisiin venäläissympatioita vastaan sivistyneistö käytti apunaan mm. suomalaisia pankkeja. 1910-luvulla kesäasutuskysymys nousi aikaisempaa voimakkaammin esiin, ja se huipentui Suomen ja Venäjän kansalaisten välisiin "taisteluihin" Terijoen seudun kunnallispolitiikassa.⁶⁸

Suomessa asuvan venäläisen väestön merkitys oli suuri Kannaksen lisäksi myös Helsingissä, Viipurissa ja muissa varuskuntakaupungeissa. Juha Kaarle on tutkinut turkulaisten suhtautumista kaupunkinsa venäläisiin vuosina 1901–1917 ja havainnut, että seurustelu suomalaisen ja venäläisen herrasväen kesken oli sangen vähäistä. Tähän oli monia syitä, mm. se, että venäläinen yläluokka – esimerkiksi upseerit – katsoi olevansa sosiaalisesti suomalaisia korkeammalla. Pertti Luntinen on viitannut uskonnon, kielen ja kulttuurin eroavuuksien vaikutukseen. Kaupungin työväestö ja lapset sen sijaan olivat herrasväkeä enemmän tekemisissä venäläisen sotaväen kanssa. Upseereilla oli palveluksessaan suomalaisia palvelijoita, lastenhoitajia ja siivoojia. Kaarlen lähteistössä mikään ei viittaa siihen, että venäläisten luona palveleminen olisi ollut kaupunkilaisista paheksuttavaa. Varuskuntakaupungeissa myös moni kauppias, käsityöläinen ja tavaran toimittaja sai ansioita venäläisistä ja tehtaat saivat varuskunnan kautta aikaisempaa suurempia tilauksia. Poliittinen ajattelutapa, jonka mukaan venäläiset sotilaat olivat sortovallan edustajia, ei näytä kaiken kaikkiaan olleen yleistä tavallisen kansan keskuudessa.⁶⁹ Kaarlen tutkimus perustuu lähinnä haastatteluaineistoon, joten sen luotettavuuteen on

68 Haapala 1995 s. 56–59; V. Hämäläinen 1983 s. 11–12; Karste-Liikkanen 1968 s. 99–102; Luntinen 1984a s. 132–133, 140–141; Pyykönen 1969 s. 112.

69 Kaarle 1993 s. 75–83; Luntinen 1997 s. 406–407; Westerlund 1993 s. 8.

suhtauduttava varauksella, mutta hänen tutkimustuloksensa ovat tässä suhteessa aivan samanlaisia kuin esimerkiksi Stig Roudasmaan varuskuntahistorioissa ja Lars Westerlundin Pietarsaaren varuskuntaa käsittelevässä perusteellisessa tutkimuksessa. Ei siis tunnu olevan syytä epäillä, että Turku olisi tässä suhteessa ollut mikään ainutlaatuinen poikkeus. *Vaasan varuskunnan historian* kirjoittajan Stig Roudasmaan mukaan myös Etelä-Pohjanmaalla väestön ja venäläisten sotilaiden välit olivat yleensä hyvät. Oulun varuskunnan sotilailta ja paikallisella väestöllä sitä vastoin oli varsin vähän yhteyksiä muuten kuin kaupankäynnin merkeissä.⁷⁰

Ns. tavallinen suomalainen kansa ei kuitenkaan suhtautunut venäläisiin sotilaisiin ihailevasti, vaan heihin liitettiin erilaisia stereotypioita. Kaarle on todennut, että lähdeaineiston mukaan ainoat jatkuvasti toistetut stereotypiat kuitenkin olivat hiukan yllättävästi positiivisia. Turkulaiset nimittäin pitivät venäläisiä lapsirakkaina ja naisten mieleisinä. Vaikka Kaarlen lähteisiin on tässäkin suhteessa suhtauduttava sangen lähdekriittisesti, on aineisto tässä mielessä varsin yhtäpitävää.⁷¹ Myös Lars Westerlund on todennut tutkimuksessaan *Massakern i Jakobstad*, että Pietarsaaren varuskunnan venäläiset sotilaat olivat ystävällisiä siviiliväestöä kohtaan ja todistettavan lapsirakkaita.⁷² Positiiviset stereotypiat venäläisistä saattoivat kuitenkin saada etenkin kansanperinteessä myös negatiivisen ja myyttisen tulkinnan. Suomenruotsalaisessa kansanperinteessä esimerkiksi peloteltiin sillä, että venäläisten seurassa olevat lapset olivat vaarassa joutua viedyiksi Venäjälle.⁷³

Venäläisten sotilaiden ja suomalaisten naisten kesken oli paljon "vipinää", vaikka avioliittoja näiden välillä solmittiin ainakin Turussa melko vähän – vuosina 1901–17 vain 13 kappaletta.⁷⁴ Anthony Upton on esittänyt teoksessaan *Vallankumous Suomessa*, että jo pelkkä ajatuskin venäläisten sotilaiden ja paikallisten naisten suhteista synnytti rassistisista syistä "uskomatonta hysteriaa", mutta tämä ei näytä pitäneen paikkaansa ennen vuotta 1917 vaan suhtautuminen näyttää paljolti vaihdelleen poliittisen kannan mukaan. Jyrkimmillä suomenmielisillä "ryssänmorsiamien" tuomitsemiseen näyttää kylläkin liittyneen kansallisuusvihaa etenkin aivan itsenäistymistä edeltävinä vuosina. Tästä esimerkkinä voi ottaa esiin Uptoninkin mainitseman Tekla Hultinin, joka pohti päiväkirjassaan: "Minkähänlaisia jälkeläisiä moaisesta ristisiitoksesta on tuleva?"⁷⁵ Koko kansaa koskeviksi tällaisia poliittisesti aktiivisen sivistyneistön mielipiteitä ei kuitenkaan voi yleistää. Sivistyneistöpiireissä Hultinin rotujen erilaisuutta korostava ajattelumalli ei ollut mitenkään ainutkertaista. Viipurilaisen Jac. Ahrenbergin⁷⁶ romaanissa *Haapakoskelaiset (Familjen på*

70 Roudasmaa 1981 s. 118–119; Roudasmaa 1991 s. 262.

71 Kaarle 1993 s. 72, 84–85.

72 Westerlund 1993 s. 8.

73 Herranen 1979 s. 35.

74 Kaarle 1993 s. 86–87; Luntinen 1997 s. 406–407; Westerlund 1993 s. 8.

75 Kaarle 1993 s. 88; Upton 1980 s. 34.

76 Johan Jacob (Jac.) Ahrenberg (1847–1914) oli viipurilainen taiteilija, kirjailija ja arkkitehti. Hän toi esille rotuoppia mm. neliosaisissa muistelmissaan *Människor som jag kánt* (Helsingfors 1904–14).

Haapakoski) oli jo vuonna 1893 pyritty osoittamaan, että "suomalaisen ja venäläisen välinen rotusekoitus oli erityisen epäedullinen".⁷⁷ Työväestön suhtautuminen venäläisten sotilaiden kanssa seurusteleviin naisiin oli kuitenkin sivistyneistöä luonnollisempi ja positiivisempi. Esimerkiksi Turussa näitä naisia ei vielä autonomian ajalla halveksittu, vaikka venäläisten sotilaiden naimenestystä kyllä kadehdittiin niin, että se johti tappeluihin.⁷⁸ Suhtautuminen muuttui kuitenkin rajusti 1917 levottomuuksien ja 1918 sodan aikana varsinkin suojeluskuntalaisten keskuudessa.⁷⁹ Valkoiset alkoivat syvästi halveksia "ryssänmorsiamia" kuten tulemme myöhemmin huomaamaan.

Muuttoliike Venäjälle oli koko autonomian ajan vilkasta, eikä vihamielisyys näytä estäneen Venäjälle töihin menoa. Suomalaisten osuus esimerkiksi Pietarin koko väestöstä vaihteli 1–3%:n välillä. Lisäksi Venäjällä käytiin työssä tai matkoilla.⁸⁰ Vuonna 1900 Venäjällä asui noin 50 000 suomalaista, joista 36 000 Pietarin alueella. Kaikkiaan Suomesta muutti pelkästään Pietariin vuosina 1826–1917 noin 60 000 henkeä.⁸¹ Pääosa Venäjälle muuttaneista oli talonpoikaisväestöstä, joka työskenteli käsityöläisinä tai palvelijoina. Monet käsityöläismestareista kouluttauivat Pietarissa ja toivat palatessaan Suomeen kansainvälisiä vaikutteita.⁸² Säätyläismuuttajista enemmistönä olivat papit ja upseerit, mutta myös tiedemiehiä ja opiskelijoita oli Venäjällä stipendiaatteina, eikä suomalainen virkamieskään ollut Pietarin kuvernementissä mikään harvinaisuus.⁸³ Aatelin kohdalla kansallisilla rajoilla oli kaikkein vähiten merkitystä, ja niinpä 1800-luvun puolivälissä joka viides aikuinen suomalainen aatelmies palveli upseerina Venäjällä.⁸⁴ Konkreettinen kansakäyminen näyttää vähentäneen stereotyyppien voimaa, takasihan esimerkiksi upseerien palvelus Venäjällä paremman venäläisen politiikan ja mentaliteetin ymmärtämisen kuin Suomessa yleensä. Yleisesti ottaen suomalaiset upseerit näyttävät viihtyneen Venäjällä vaihtelevasti, mutta kun ylenemismahdollisuudet olivat hyvät eikä venäläisen vaimon ottaminen ollut harvinaista, osa suomalaisista upseereista venäläistyi täysin. Toisaalta oli niitäkin, joiden siteet Suomeen pysyivät jatkuvasti vahvoina.⁸⁵

Ensimmäisen maailmansodan syttyessä Venäjällä palvelevat suomalaiset upseerit lähtivät itsestäänselvästi taistelemaan keisarin vihollista vastaan. Muutenkin Suomessa pilkahti tuolloin hetkeksi näkyviin vanha yleisvaltakunnallinen yhteenkuuluvuudentunne ja lojaalisuus Venäjää kohtaan. Syksyllä 1914 Suomesta lähti jopa suuri joukko vapaaehtoisia sotimaan Venäjän armeijaan – ilmiö tosin tyrehtyi täysin jo seuraavaan vuoteen mennessä. Suo-

77 Virtanen 1987 s. 218.

78 Kaarle 1993 s. 88; Ylikangas 1993a s. 41.

79 Esim. Westerlund 1993 s. 126–131.

80 Engman 1983 s. 165–166, 384; Immonen 1987 s. 56.

81 Immonen 1987 s. 56; Jungar 1972 s. 3.

82 Engman 1983 s. 384–385, 392; Immonen 1987 s. 55–57; Juntunen 1970 s. 7,15; Vainio 1984 s. 27–28.

83 Engman 1983 s. 384–385; Engman – Jungar 1980 s. 37–39, 42; Immonen 1987 s. 55–57.

84 Engman 1983 s. 397; Luntinen 1992a s. 44.

85 Engman – Jungar 1980 s. 37–38; Immonen 1987 s. 56–57; Screen 1983 s. 119, 131–132.

malaiset eivät myöskään aiheuttaneet ongelmia Venäjän armeijan mobilisoinnille, vaan esimerkiksi Helsingin väestö suhtautui 1914 venäläisiin osastoihin varsin ystävällisesti. Punaiselle ristille kerättiin rahaa ja tarvikkeita Venäjän lääkintähuollon hyväksi, sotaan lähteville venäläisille huudettiin "uraata" ja osoitettiin myötätuntoa.⁸⁶ Osin kyse oli tietysti taktiikasta, jonka avulla Suomi haluttiin saada pois yhdenmukaistamispolitiikan umpikujasta, mutta osin innostus oli varmaankin aitoa. Laajamittainen lojaalisuus hiipui kuitenkin nopeasti sodan jatkuessa, ja suomalaiset tyytyivät seurailemaan sotatapahtumia pidättyvästi ja jopa välinpitämättömästi. Erityisesti ruotsinkielinen kansanosia oli välinpitämätöntä ja jopa vihamielistä venäläisiä kohtaan. Väki myös yleisesti peitteli jääkäriiliikettä ja muita Venäjälle vihamielisiä toimia, etenkin tsaarinvallan viimeisinä aikoina.⁸⁷ Kyse oli varmaan paljolti siitä, että suomalaiset halusivat osoittaa mieltään Venäjän yhdenmukaistamispolitiikkaa vastaan. Sorroksi koetut toimenpiteet herättivät suurta ärtymystä ja loivat osaltaan venäläisvastaisuutta. Ruotsinkielisten suurempi venäläisvastaisuus ja jopa vihamielisyys lienee ollut paljolti rotujattelun vaikutusta. Heillä ei myöskään ollut vaihtoehtoja vihan kohdetta kuten kiihkeillä fennomaaneilla. Tällaisessa ilmapiirissä on hiukan yllättävää, että suomalaisten taiteilijoiden suhteet venäläisiin kollegoihin näyttävät autonomian ajan viimeisinä vuosikymmeninä jopa lähentyneen. Itsenäisyyden kynnyksellä yhteydet lisääntyivät ja tilapäiset vierailut ja maalausmatkat Suomen ja Venäjän välillä kävivät tavallisiksi.⁸⁸

Kaiken kaikkiaan näyttää selvältä, ettei suomalaisten sortotoimenpiteisiin kohdistama vastarinta suuntautunut yleisesti venäläisiin kansana vaan Venäjällä vallitsevaan tilanteeseen – venäläinen virkavalta ja poliitikot saivat osakseen usein jyrkkääkin vihaa. Se ei kuitenkaan yleisesti ollut koko kansallisuuteen kohdistuvaa. Esimerkiksi sensuurin ulottumattomissa olevissa perustuslaillisten maanlaisissa lehdissä venäläiset kuvattiin yleensä taistelevina ihmisinä, joita painoi sama sortajahallitus kuin suomalaisiakin. Kaiken kaikkiaan niissä kuitenkin otettiin varsin harvoin kantaa Venäjän kansaan.⁸⁹ Salaisien lehtien artikkeleissa vastustettiin vuosina 1900–1905 huomattavasti useammin hallitusta kuin hallitsijaa. Kuva venäläisistä oli dualistinen: sorrettu venäläinen oli aktivisteillekin myönteinen yhteistyökumppani, kun taas hallitusta edustava sortaja yhteinen vihollinen.⁹⁰ Tähän kuvaan ei näytäkään soveltuvan Anthony Uptonin *Vallankumous Suomessa 1918* -kirjassa esittämä käsitys, jonka mukaan katkeran rasistinen venäläisvastaisuus kuohahti pinnalle suomalaiskansallisessa liikkeessä jo helmikuun manifestin vuonna 1899.⁹¹ Uptonin esittämä intohimoinen viha kaikkia venäläisiä kohtaan ei tunnu osuvalta

86 Idman 1953 s. 89; Luntinen 1984b s. 130–131; Luntinen 1992b s. 125–126; Luntinen 1997 s. 277, 283.

87 Luntinen 1984b s. 132, 139, 150–151.

88 Reitala 1984 s. 307–308.

89 Leino-Kaukiainen 1979 s. 175–177; Luostarinen 1986 s. 103–105; Nygård 1982 s. 23; Nygård 1985 s. 460.

90 Immonen 1987 s. 64–66; Leino-Kaukiainen 1979 s. 173.

91 Upton 1980 s. 14.

senkään vuoksi, että jopa kiihkeät aktivistit tekivät yhteistyötä venäläisten oppositioliikkeiden kanssa. Yhteisenä vihollisena oli tsaarinhallitus, mutta suomalaiset eivät yleensä halunneet vallankumousta vaan entisten perustuslaillisten oikeuksien palauttamista.⁹² Silloin tällöin maanalaisissa lehdissä korostettiin länsimaisen kulttuurin säilymisen tärkeyttä. Näiltä osin kirjoitusten aatetausta sijoittuu silti pikemmin länsimaisen kulttuurin ihailuun kuin pelkään aktivismiin.⁹³ Aktivistien joukossa esiintyi tosin jo ensimmäisen maailmansodan aikana selvää antipatiaa venäläisiä kohtaan, mutta yleisesti ottaen väestö pysyi venäläisten suhteen varsin rauhallisena ja kiihottomana.⁹⁴

Venäläisten vallankumouksellisten⁹⁵ ja suomalaisten aktivistien välillä oli erilaisia yhteyksiä, mm. kirjojen salakuljetusta. Venäläisten vallankumouksellisten oli helppo toimia Suomessa, sillä osa väestöstä teki heille palveluksia ja jopa suojeli heitä. Toki jotkut suomalaiset myös ilmiantoivat venäläisiä vallankumouksellisia joko poliittisista syistä, omanvoitonpyynti mielessään tai jopa yksinkertaisesti tietämättömyyttään. Suomen radikaaliliikkeissä pyrkimyksenä oli useimmiten kuitenkin kansallisen itsemääräämisoikeuden toteuttaminen yhteistyössä Venäjän oppositiovoimien kanssa. Itsemääräämisoikeudella tarkoitettiin yleensä nimenomaan täydellisen autonomian palauttamista eikä valtiollista eroa Venäjästä. Kun suomalaisia radikaaleja verrataan puolalaisiin radikaaleihin, käy ilmi, miten vähän separatistisia ja venäläisvastaisia suomalaiset lopultakin olivat. Tsaarinvallan loppukuukausina epäluuloisuus ja jopa vihamielisyys venäläisiä kohtaan oli tosin lisääntynyt. Itsenäisyyden ajan muuttuneesta ilmapiiristä johtuu, että johtavat aktivistit myöhemmin systemaattisesti välttivät kertomasta yhteistyöstään vallankumouksellisten kanssa.⁹⁶ Tämä tarkoituksellinen muistamattomuus on aiheuttanut pitkään vääristymää myös suomalaisten yleisessä historiakäsityksessä. Kollektiivisessa suomalaisessa tietoisuudessa autonomian ajan viimeisistä vuosikymmenistä on yleensä muistettu vain Venäjän sortotoimenpiteet ja jääkäriliike – niin aktivistien yhteistyö venäläisten kanssa kuin esimerkiksi suomalais-venäläiset taiteilijajäytyvyysuhteet ovat saaneet vaipua unholaan.

Jorma Kallenautio on väittänyt teoksessaan *Suomi katsoi eteensä*, että tsaarinvallan aikana aktivistipiirien venäläisvihaa symboloivat taantumukselliset "mustat ryssät", ja että vuosien 1917–18 jälkeen saman vihan kohteeksi vain kätevästi muuttuivat "punaryssät". Kallenautio toteaa tosin, että lokakuun vallankumous ja sitä seuranneet tapahtumat moninkertaistivat venäläisvihan.⁹⁷ "Mustien ryssien" vihaaminen näyttää kuitenkin edelläkerrotun yhteistyön va-

92 Leino-Kaukiainen 1979 s. 177–184.

93 Nygård 1982 s. 23.

94 Luntinen 1997 s. 313.

95 Venäläisillä vallankumouksellisilla tarkoitetaan tässä Antti Kujalan määritelmään tukeutuen Venäjän sosiaalidemokraattisen työväenpuolueen, sosialistivallankumouksellisen puolueen ja keisarikunnan vähemmistökansallisuuksien vallankumouksellisten puolueiden jäseniä. Kujala 1984 s. 311.

96 Kujala 1984 s. 316, 318; Kujala 1989 s. 20–21, 295–296; Leino-Kaukiainen 1979 s. 177–184; Luntinen 1984b s. 150–151; Luntinen 1992b s. 98.

97 Kallenautio 1985 s. 68.

lossa kohdistuneen venäläiseen järjestelmään ja sen tiettyihin venäläisiin edustajiin – jotka joutuivat jopa suoranaisten terrorin uhreiksi – eikä niinkään koko Venäjän kansaan. Autonomian ajan viimeisten vuosikymmenten suomalainen poliittinen sivistyneistö ei suinkaan pyrkinyt eristäytymään venäläisistä, vaan Venäjän-korttia käytettiin surutta poliittisena pelivälineenä. Jos ns. sortovuosien "Pietarin tien" kulkemisella tarkoitetaan yleensä tukeutumista valtakunnan hallitukseen ja sen edustajiin edun saamiseksi omalle ryhmälle, olivat tien kulkijoina eri vaiheissa lähes kaikki Suomen tuolloiset poliittiset ryhmittymät: suomettarelaiset, sosiaalidemokraatit ja perustuslailliset. Kuvaan kuului, että "Pietarin tien" kulkemisesta syytettiin tavan takaa poliittisia vastustajia.⁹⁸ Myös suomalaisella työväenliikkeellä oli ensimmäisen maailmansodan aikana yhteyksiä Venäjän työväenliikkeeseen, ja esimerkiksi elokuussa 1915 Edvard Gylling, Otto Kuusinen ja K. H. Wiik matkustivat Pietariin tapaamaan menševikkijohtajia esittääkseen heille Suomen työväenliikkeen toiveet Suomen oikeuksien palauttamisesta. Bolševikkien maanalaisten lehtien levitysreitti puolestaan kulki Suomen kautta.⁹⁹ Yhteistyöstä huolimatta suomalaiset eivät ns. sortovuosina olleet vapaita ennakkoluuloista, sillä esimerkiksi Helsingin työväenyhdistys hyväksyi venäläisen osaston säännöt vasta sen jälkeen, kun niihin oli lisätty, että venäjä olisi pelkästään osaston sisäinen kieli.¹⁰⁰

Autonomian aikana Suomen kansa suhtautui keisareihin vanhan hallitsijakultin hengessä yleensä ihailevasti. Aleksanteri I koettiin maan isäksi ja keisarikultti jatkui julkisuudessa myös Nikolai I:n aikana. Aleksanteri II oli Suomessa erittäin suosittu, ja hänen murhansa jälkeen vuonna 1881 maassa vallitsi suuri suru. Vuonna 1882 talonpoikaissäädyn edustajat tervehtivät Aleksanteri II:n patsaan pystyttämisasjatusta raikuvien suosionhuudoin. Myös Aleksanteri III nautti suurta suosiota ja sai osakseen jopa palvontaa. Vielä vuonna 1915 isänmaalliset kansanjoukot hurrasivat innostuneina Nikolai II:lle tämän Suomen-vierailulla enemmän kuin isänmaallinen sivistyneistö olisi suonut.¹⁰¹ Kuten viimeksimainittu esimerkki osoittaa, näyttää ns. sortovuosien aikana olleen eroa tavallisen kansan ja kansallismielisen, poliittisesti ajattelevan sivistyneistön suhtautumisessa venäläisiin. Vastarintajulkisuus oli kehittynyt jyrkimmilleen suomenruotsalaisen aktivismin ja germanistisesti orientoituneen ylioppilasliikkeen piirissä, jossa rotupohjaisillakin ajatuksilla oli kantavuutta kuten edellisessä luvussa kävi ilmi. Kaikkein suurinta vihamielisyyttä venäläisiä kohtaan tunnettiin aivan autonomian ajan lopulla rannikoruotsalaisten keskuudessa. Viimeistään jääkäri liikkeen myötä tällainen ajattelutapa alkoi levitä myös suomenkieliseen sivistyneistöön, joka halusi saada koko kansan tuntemaan samoin. Vuonna 1905 ohjelmansa vahvistanut Suomen Aktiivinen Vastustuspuolue korosti erityisesti, että se tahtoi hävittää väestön keisaria kohtaan

98 Jussila 1979 s. 250–251; Kujala 1989 s. 156; T. Manninen 1982 s. 10–11; Salokorpi 1988 s. 16–17.

99 H. Soikkanen 1975 s. 190.

100 Kujala 1989 s. 184.

101 Immonen 1987 s. 69; Jussila 1979 s. 29; Luntinen 1992b s. 125–126; Reitala 1983 s. 33, 64–65.

tunteen perinnäisen uskollisuuden tunteen.¹⁰² Tällaisen tunteen olemassaolo kansan keskuudessa puhuu selvää kieltä siitä, ettei perivihollisuusajattelu ollut juurtunut koko väestöön. On välttämätöntä pitää erillään poliittisesti ajatelleen sivistyneistön ja kansan syvien rivien asennoituminen venäläisiin.

Silloin tällöin suomalaisessa kansanperinteessä kerrotaan halveksivasta suhtautumisesta venäläisiin, mutta sen todistusarvo on monestakin syystä ongelmallinen. Sananparsissa, kaskuissa ja kertomuksissa on runsaasti kansainvälisiä aiheita, kuten kävi ilmi isonvihan kauhukertomuksien yhteydessä. Merkittävä osa tarinoista käsittelee itse asiassa karjalaisia, ei venäläisiä, ja lisäksi venäläisvastaiset sananparret on kerätty valtaosin vasta itsenäistymisen jälkeen, jopa vasta 1930-luvulla. Vanhemmissa sananlaskuissa ei ilmene niinkään vihamielisyyden kuin etnisen vierauden tunteja. Gun Herranen on lisäksi viitannut perinnemanipulaation mahdollisuuteen ja todennut, ettei kansanperinnettä voi pitää "ikivanhan ryssävihan" ilmentymänä. Usein historiallisten tarinoiden taustalla on etnisen yhteenkuuluvuuden tunteen tarvetta.¹⁰³ Kari Tarkiainen on kuitenkin havainnut, että monet venäläisiä halventavat 1900-luvun sananparret esiintyivät melko samanlaisina jo 1500–1600-luvun aineistossa, joten osalla tarinoista ja lausahduksista on takanaan vanha traditio ja mahdollisesti alkujaan yleiseurooppalainen tausta.¹⁰⁴

Heikki Luostarinen on todennut *Perivihollinen*-kirjansa aiheeni kannalta antoisassa taustaluvussa, että monet seikat viittaavat siihen, miten suomalaisten ja venäläisten rinnakkaiselo oli yleisesti ottaen melko kitkatonta niin sivistyneistön kuin kansankin keskuudessa Suomen sodan päättymisestä ainakin vuosisadan vaihteeseen saakka. On syytä pitää mielessä, etteivät yhteydet venäläisten kanssa tosin olleet kovin tiiviit, sillä Suomessa kirjoilla olleiden venäläisten määrä oli ensimmäiseen maailmansotaan asti varsin pieni, esimerkiksi vuonna 1900 heitä oli vain noin 6 000 eli vain 0,22% koko Suomen väestöstä.¹⁰⁵ Ensimmäisen maailmansodan aikana tilanne muuttui erityisesti varuskuntakaupungeissa, sillä Suomeen sijoitettua venäläistä sotaväkeä oli enimmillään elokuussa 1917 noin 125 000 miestä. Elokuun jälkeen joukkojen kokonaisvahvuus kuitenkin alkoi nopeasti huveta siirtojen, karkaamisien ja kotiuttamisten takia.¹⁰⁶ Ennen ensimmäistä maailmansotaa ja venäläisten sotilaiden laajamittaista sijoittamista Suomeen suomalaisilla oli siis kaiken kaikkiaan melko vähän kosketuspintaa venäläisiin. Tämä on ollut varmasti varsin keskeinen tekijä siinä, ettei autonomian ajalla myöskään päässyt syntymään suuria kansallisuusristiriitoja suomalaisten ja venäläisten välillä.

Etnissävyistä nahistelua ja ilkivallantekoa sen sijaan esiintyi etenkin vuoden 1905 levottomuuksien aikana ja ensimmäisen maailmansodan vuosina. Ken-

102 Immonen 1987 s. 66; Luntinen 1984b s. 151; Nygård 1982 s. 25.

103 Herranen 1979 s. 38; Immonen 1987 s. 53–54; Klinge 1972 s. 71; Luostarinen 1986 s. 96; Paasi 1996 s. 158–160.

104 Tarkiainen 1974 s. 18.

105 Luostarinen 1986 s. 100; Turpeinen 1984 s. 27.

106 Immonen 1987 s. 57; O. Manninen 1993a s. 46; T. Manninen 1982 s. 24; Närhi 1984 s. 172–173.

raalikuvernöörin kanslian aktiluetteloihin tilastoitiin tarkasti paitsi venäläisiin kohdistuneet kunnianloukkaukset myös paikallisen väestön ja venäläisten väliset kahakat ja selkkaukset. Esimerkiksi vuosien 1912–17 luettelot paljastavat, että venäläisten sotilaiden ja suomalaisten välillä esiintyi eriasteista kahakointia: ammuskelua, tappeluita, pahoinpitelyitä, puukottamisia ja ilkivaltaa. Venäläisen virka- ja sotilasvallan edustajille tehtiin kiusaa kaikin kuviteltavissa olevin tavoin, esimerkiksi heittämällä tyhjiä pulloja upseerien ajopelien eteen, kieltäytymällä vuokraamasta asuntoja venäläisille virkamiehille, viestittämällä lipuilla laivaston vartiopaikalle sana "durak" eli hölmö, kaatamalla ikkunasta vettä upseerien niskaan, solvaamalla sotilaita ja kieltäytymällä myymästä heille "välttämättömyystarvikkeita" sekä jopa merkitsemällä kekseliäästi ravintolan venäjänkieliseen ruokalistaan tavallista korkeammat hinnat. Myös venäläiset sotilaat rettelöivät ja aiheuttivat itse selkkauksia. Suomalaiset yrittivät lisäksi syyttää sotilaita mitä kummallisimmista asioista: esimerkiksi siitä, että 3-vuotias poika hukkuu vuonna 1912 miinalaiva Novikovin aiheuttamiin aaltoihiin. Toisalta suomalaiset pyrkivät myös lahjomaan venäläisiä sotilaita.¹⁰⁷ Kyse oli jatkuvasti yksittäistapauksista, jotka kuitenkin tilastoitiin tarkoin.

Etnissävyisiä ristiriitoja siis selvästikin esiintyi, mutta ne eivät muodostaneet valtavirtaa koko väestön keskuudessa. Vastarinta kohdistui nimenomaan vihatun venäläisen sortovallan edustajiin eikä koko autonomian aikana saavuttanut laajan etnisen vihan sävyjä. Varmasti oikean kuvan tilanteesta antoi se santarmihallituksen päällikkö, joka ensimmäisen maailmansodan aikana kirjoittamassaan raportissa totesi, että pääosa kansasta eli ja halusikin elää rauhaisasti Venäjän vallan alla, mutta että poliittisesti aktiivisten henkilöiden, poliittisen eliitin, piirissä oli Saksa-Ruotsi-suuntausta.¹⁰⁸ Poliittisesti ajattelevan väestönoosan venäläisvastaisuus loi pohjaa etnisille ristiriidoille ja jopa rasistiselle ajattelumallille. Pelkkä toiseuden tunne suhteessa venäläisiin ei sinänsä ollut rasistista.

Aikaisempi tutkimus: vuosien 1917–1918 merkitys

Ehkä eniten suomalaisten venäläisvihaa koskeneeseen julkiseen keskusteluun on vaikuttanut Matti Klingen vuodelta 1972 oleva teos *Vihan veljistä valtiotalismiin* ja erityisesti sen artikkeli *Ryssänviha*. Klingen mukaan "ryssäviha" ei ollut historiallista vaan vasta vuosina 1917–18 syntynyttä, eikä perusvireeltään kansallista vaan pikemmin ideologista. Teesissään hän tukeutui Kallervo Siikalaaan, joka jo vuonna 1960 oli esittänyt venäläisvihan syntyneen nimenomaan sisällissodan seurauksena. Todellinen venäläisviha syntyi Klingen mukaan vasta 1920-luvun alkupuolen ilmeisen venäläisvastaisuuden liet-

107 KKK:n aktiluettelot 1912 I osasto aktit 48–50, 52, 1913 I osasto aktit 48–50, 52, 1914 I osasto III jaosto aktit 47, 49–50, 1915 I osasto III jaosto aktit 47–48, 50, 1916 I osasto III jaosto aktit 47–48, 50, 1917 I osasto aktit 47–48, 50, KA.

108 Santarmihallituksen päällikön luonnos raporttiin, F. 494, SSH, op. 1, d. 89, GARF.

sonnan myötä; hänen mielestään Suomessa ei ennen vuotta 1918 ollut laajalle levinnyttä, rodullista, kotimaista ja ikimuistoista venäläisiin kohdistunutta perivihaa.¹⁰⁹

Klingen teoria sai osakseen ankaraa kritiikkiä, jonka ydin oli yleisesti ottaen siinä, että hänen katsottiin vähätelleen esimerkiksi 1700-luvun sotien vaikutusta Suomessa samoin kuin ns. sortokausien vaikutusta kansalaismielipiteen kehitykseen.¹¹⁰ Venäläisvihan synnyn ajoituksesta käyty vilkas keskustelu perustui kuitenkin enemmän "sormituntumaan" kuin aiheen tutkimukseen. Erityisesti vanhempi tutkijapolvi viittasi perivihollisteemaan ja historian karvaiseen kokemuksiin Klingeä enemmän. Kari Immonen on kuitenkin havainnut Neuvostoliittoa suomalaisessa julkisuudessa vuosina 1918–39 käsittelevässä tutkimuksessaan *Ryssästä saa puhua...*, että Suomen ja Venäjän suhteiden erityistutkimukset tukevat Klingen 1920–30-lukua koskevaa tulkintaa.¹¹¹ Risto Alapuro puolestaan on *Akateeminen Karjala-Seura* -tutkimuksessaan Klingen näkemyksen vastaisesti katsonut, että vaikka venäläisviha ikään kuin tuli julkiseksi 1918, siitä näkyi oireita jo suurlakon jälkeen – samoihin aikoihin, kun tapahtui ns. kansankuvan murros.¹¹² Kansankuvan murrokseen venäläiskäsityksen muuttajana on viitannut Ruotsin osalta myös tutkija Gunnar Åselius. Åseliuksen mukaan kansakunnan itsetunto, käsitys itsestä ja omista vahvuuksista, vaikuttaa paljon suhtautumiseen toiseen kansaan.¹¹³ Suurlakon jälkeinen demokratisoitumiskehitys ja vaalit varmastikin nostivat suomalaisten itsetuntoa ja tässä mielessä saattoivat luoda pohjaa myöhemmälle kansallisuusvihalle, vaikka ne eivät sitä varsinaisesti synnyttäneetkään.

Mielenkiintoista on, että ilman mitään erityistä julkista keskustelua etenkin nuoremman tutkijapolven uudemmissa tutkimuksissa näyttää tulleen hyväksytyksi, että suoranainen rasistinen venäläisviha sai nykyaikaisen muotonsa nimenomaan vuosina 1917–18. Käsitys voidaan tässä mielessä katsoa "klingeläiseksi". 1980-luvulla tähän näkemykseen päätyivät selkeimmin Kari Immonen ja Heikki Luostarinen; he korostivat erityisesti vuoden 1918 merkitystä. Immonen esitti, että kevät 1918 merkitsi uudenlaisen "ryssävihan" nousua ja nostattamista ja koko venäläisyyden muuttumista vastenmielisyyden kohteeksi hallitusjärjestelmän ja yksittäisten virkamiesten sijaan.¹¹⁴ Myös Heikki Luostarinen on katsonut mm. *Perivihollisessaan*, että vasta sisällissodan tapahtumat yhdistivät venäläisvastaisuuden potentiaalin ja venäläispelon germanistiseen aatepohjaan ja synnyttivät näin nykyaikaisen venäläisvihan.¹¹⁵ 1990-luvulla tämänkaltaisen nykyaikaisen venäläisvihan ajoitus on yleistynyt. Max Engman on kirjassaan *Kaksoiskotka ja Leijona* uskonut, että ns. sorto-

109 Klinge 1972 s. 57–59; Siikala 1960 s. 72. Klinge oli korostanut vuosien 1917–18 vaikutusta rodullisen venäläisvihan synnyssä jo tätä aikaisemmin *Ylioppilaskunnan historiassa*. Klinge 1968 s. 13.

110 Esim. Hyvämäki 1973 s. 29–34; Jungar 1973 s. 149–153; A. Manninen 1973 s. 85–87.

111 Immonen 1987 s. 22–23.

112 Alapuro 1973 s. 46–47.

113 Åselius 1994 s. 408.

114 Immonen 1987 s. 100–102.

115 Luostarinen 1986 s. 109; Luostarinen 1989 s. 128.

vuosien aikaisilla käsityksillä despoottisesta ja sortavasta Venäjistä oli merkitystä mutta että kuva venäläisistä muuttui syvästi vasta vuonna 1918. Engman on myös huomauttanut, että suomalaisten karkeat stereotyypit venäläisistä eivät olleet mitenkään ainutlaatuisia, vaan muistuttivat esimerkiksi saksalaisten samanaikaisia stereotypioita ranskalaisista.¹¹⁶

Myös Marjo Haimila on venäläisiä pakolaisia käsittelevässä artikkelissaan *Kiittämättömät vieraat* todennut, että viha yksittäisiä poliitikkoja ja tsaarivaltaa kohtaan muuttui sisällissodan aikana 1918 ja alkoi kohdistua koko Venäjän kansaan.¹¹⁷ Juhani Piilonen on ajoittanut *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920* -kirjasarjassa "uusimman ajan ryssävihan" synnyn kevään 1918 sotakuukausiin.¹¹⁸ Samaan tulokseen näyttää poliittista mentaliteettia pohtiessaan päätyneen myös Vesa Vares, jonka mukaan sisällissota jätti perinnöksi paitsi kansallisen kahtiajaon ja vakuuttuneisuuden Suomen etuvartioasemasta myös "ryssävihan".¹¹⁹ Juha Kaarle on niin ikään todennut paikallistutkimuksensa *Ryssänlimppua, ripaskaa ja vallankumousta Turussa 1901–1917* perusteella, että turkulaisten suhtautuminen venäläisiin sotilaisiin ei autonomian aikana ollut kansallis-poliittisen "ryssävihan" leimaamaa, vaan että heihin suhtauduttiin ruohonjuuritasolla ennen vuosien 1917–18 tapahtumia yleisesti ottaen varsin hyvin.¹²⁰

Monet 1980–90-luvun tutkijat ovat myös nähneet vuoden 1917 tässä suhteessa merkittävänä. Rainer Knapaksen *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920* -kirjasarjassa esittämän näkemyksen mukaan suomalaisten siirtyminen 1800-luvun toleranssista itsenäisyyden alkuvaiheen "ryssävihaan" oli moniselitteinen prosessi, mutta hänen mukaansa jo vuoden 1917 syksystä alkaen alettiin suhtautua kielteisesti venäläisyyteen yleensä, ei vain yksittäisiin ihmisiin. Tässä oli selvä muutos aikaisempiin asenteisiin verrattuna.¹²¹ Turo Manninen puolestaan esitti jo 1980-luvulla *Vapaustaistelu, kansalaisista ja kapina* -tutkimuksessaan Luostarisen ja Immosen tapaan, että venäläisviha puhkesi ilmieliekkisiin sisällissodan syttymisen myötä ja alkoi tuolloin kohdistua kokonaisvaltaisesti Venäjän kansaan ja kaikkeen venäläisyyteen aikaisemman hallituksen ja byrokratian vihaamisen sijaan.¹²² Myöhemmin hän on kuitenkin korostanut myös syksyn 1917 synnyttämää vihan ja pelon ilmapiiriä, joka johti stereotyyppiseen kirjoitteluun venäläisistä.¹²³ Myös Jukka-Pekka Pietiäinen on *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920* -kirjasarjassa todennut vuoden 1917 tapahtumien ja sisällissodan muuttaneen suomalaisten suhtautumisen Venäjään ja venäläisiin.¹²⁴ Heikki Ylikangas on korostanut venäläisvastaisuuden ja -vihan kukoistuksen alkamista jo syksyllä 1917 niin tutkimuksessaan *Tie Tam-*

116 Engman 1992 s. 167.

117 Haimila 1996 s. 80.

118 Piilonen 1993 s. 508.

119 Vares 1991 s. 42.

120 Kaarle 1993 s. 89.

121 Knapas 1993 s. 642.

122 T. Manninen 1982 s. 188–191.

123 T. Manninen 1992a s. 263.

124 Pietiäinen 1992 s. 291–292.

pereelle kuin artikkelissaan *Vuoden 1918 vaikutus historiatieteessä*. Hänen mukaansa aikaisempaa venäläisvastaisuutta ei voi mitenkään verrata tuolloin syntyneeseen "vihaan paloon".¹²⁵ Kulttuurimaantieteilijä Anssi Paasi on myös todennut Suomen ja Venäjän suhteita käsittelevässä kirjassaan *Territories, boundaries and consciousness*, että suhtautumisessa tapahtui selkeä muutos itsenäistymisen jälkeen. "Klingeläisesti" hän on todennut sen pohjautuneen paljolti eurooppalaiseen russofobian traditioon ja ruotsalais-saksalaisiin vai-
kutteisiin.¹²⁶

Näissä 1980–90-luvun historiantutkimuksissa on todettu lähinnä erillistutkimusten nojalla, että koko Suomen kansaa autonomian ajalla vallassaan pitänyt venäläisviha on mahdottomuus, vaikka ottaisiikin huomioon, ettei sitä julkisena voinutkaan esiintyä. Ennen vuotta 1917 Suomessa oli russofobiaa, ehkä joissakin (etenkin ruotsinkielisissä aktivisti)piireissä ja joinakin aikoina varsinaista venäläisvihaakin, mutta kuten Kari Immonen toteaa, se ei koko kansaan kohdistuvana rasisisena vihana muodostanut valtavirtaa ennen vuosia 1917–18.¹²⁷ Kansallisuusvihnan muodostumista hillitsi osaltaan laajalle levinnyt työväenliike, jonka kantaviin ajatuksiin kuului kansainvälisyys. Suomi oli autonomian aikana rodullisesti, etnisesti, uskonnollisesti ja yleensä kulttuurin näkökulmasta myös poikkeuksellisen yhtenäinen maa. Suomessa ei ollut "vieraita aineksia", vaikka jyrkimmät fennomaanit ruotsinkielisiä sellaisina piti-
vätkin. Venäläisyys sellaisenaan ei juuri pelottanut ihmisiä, vaikka etnisen vierauden tunteita esiintyikin, eikä se vaikuttanut paljonkaan muuten kuin poliittisena kysymyksenä.¹²⁸ Tämän tutkimuksen keskeisenä tehtävänä on tähän perustavanlaatuisen käsityksen ja ajoituksen nojaten seurata, mitä julkisuuden venäläisvihalle tapahtui maaliskuun 1917 jälkeen. Em. tutkimuksissa on korostettu vuosien 1917–18 merkitystä, mutta venäläisvihnan leviämisestä ja lietsomisesta on edelleen vallalla erilaisia käsityksiä.

Tutkimuksen kysymyksenasettelu

Metodit ja lähteet

Tutkimuskohteenani oleva rasismien leviäminen, jota tarkastelen suomalaisen venäläisvihnan vuosien 1917–23 vaiheiden avulla, kuuluu pääpiirteissään asenne- ja mielipidetutkimuksen piiriin, mutta siihen sisältyy myös mm. poliittisen historian teemoja. Toiseuden tutkiminen on kuitenkin työni keskeinen painopiste: kyse on suomalaisten oman minäkuvan rakentamisesta Toisen avulla, siitä miten kansa erotetaan Toisesta. Itsen ja Toisen väliset rajat ovat ennen kaikkea sosiaalisen erottelun välineitä. Ne ilmenevät tyypillisesti kollektiivis-

125 Ylikangas 1993a s. 129–130; Ylikangas 1993b s. 98.

126 Paasi 1996 s. 158–160.

127 Immonen 1987 s. 69.

128 Haapala 1995 s. 98–99.

ten representaatioiden muodossa. Käsitys Toisesta perustuu alueellisten yhteisöjen ollessa kyseessä toisiinsa omakohtaiseen kokemukseen, mutta yleisempää on representaatioiden kollektiivinen ulottuvuus. Jokainen kansa tulee näin määritellyksi suhteessa toisiin kansoihin: erottelu on keskeinen kansallisen identiteetin rakentamismenetelmä.¹²⁹ Myös suomalaisessa kulttuuriympäristössä on tuttu käytäntö, että konfliktitilanteissa vihollisen inhimillisyyttä kielletään. Tällaisessa mielikuvien tuotannossa hyödynnetään stereotyyppioita, joiden kohteena on Toisen kollektiivinen mentaliteetti tai negatiivisesti kuvattu kansanluonne. Suvereenien valtioiden omakuvan määrittelyssä on yleensä aina käytetty apuna stereotyyppisiä, kollektiivisiä viholliskuvia.¹³⁰ Juuri tällaisesta Toiseuden hyödyntämisestä on kyse suomalaisten venäläisvihasissa. Tutkimus on rakennettu niin, että tarkastelen venäläisvihon kehitystä Toiseuden synnyttämiseksi tyypillisten vaiheiden – vihollisen leimaamisen, vihan oikeuttamisen ja mytologisoinnin – avulla.

Historioitsijoiden Marc Blochin (1886–1944) ja Lucien Febvren (1878–1956) perustamalla Annales-ryhmällä ja sen henkeä jatkavilla annalistitutkijoilla on ollut suuri vaikutus mentaliteettihistorian tutkimukseen. Annalistien käsityksistä tämän työn kannalta antoisimpia ovat olleet ajatukset keskittymisestä pitkän tähtäimen rakenteiden ja kehityssuuntien analysoimiseen. Myös eri historia-alojen ja esimerkiksi sosiaalitieteiden hyödyntäminen ja ns. totaalisuuden historian kirjoittamisen ajatus on ollut inspiroivaa; tärkeää on ihmisen historia kokonaisuudessaan, ei vain osa siitä. Sen sijaan en ole voinut yhtyä siihen ajatukseen, että poliittinen historia ja tapahtumahistoria olisi hylättävä tai ainakin karsinoitava erilleen sosiaali- tai kulttuurihistoriasta. Lähempänä omaa tutkimusmalliani onkin esimerkiksi Antero Heikkisen esittämä näkemys siitä, että historian eri aspektit olisi mahdollisuuksien mukaan pyrittävä yhdistämään.¹³¹ Suomalaisten suhtautumista venäläisiin ei voi tutkia pelkkänä mentaliteettihistorian kysymyksenä ilman poliittista tapahtumahistoriaa.

Mentaliteettihistorian tutkijan tutkimuskohteena on kollektiivi, ihmisjoukko, ei niinkään yksityinen henkilö. Yksityisten henkilöiden taustojen selvittely on kuitenkin olennaista selvittäessä mentaliteettien muuttumista ja eri ryhmittymien välisiä asenne-eroja. Olennaista on löytää – kuten Antero Heikkinen teoksessaan *Ihminen historian rakenteissa* on kirjoittanut – se, mikä on yhteistä yksityiselle henkilölle ja hänen ajalleen.¹³² Mentaliteettien historian tutkiminen lähestyy Heikkisen mukaan tässä mielessä psykologiaa, etenkin sosiaalipsykologiaa, koska käsitteet "käyttäytyminen" ja "asenne" ovat tärkeitä molemmissa. Samana aikana on olemassa useita mentaliteetteja: ne ovat usein ratkaisevia elementtejä jännitteiden ja sosiaalisten kiistojen synnyssä. Mentaliteettien luonne tulee kaikkein todistusvoimaisimmin esiin poliittisessa tai so-

129 Knuuttila – Paasi 1995 s. 44.

130 Knuuttila – Paasi 1995 s. 45, 47.

131 Annalistien perusajatuksista esim. Burke 1990 tiivistettynä esim. s. 2–3; Nevakivi 1983 s. 179–183. Heikkinen 1993 s. 21.

132 Heikkinen 1993 s. 13.

siaalisessa kriisissä, kun yksilöiden tai yhteisön kulttuurinen identiteetti on uhattuna.¹³³ Niinpä itsenäisyyden ensimmäiset vuodet ovat erityisen otollisia mentaliteettien tutkimuskohteita, elettiinhan tuolloin selvää kriisiaikaa sisällissotineen kaikkineen.

Mentaliteettitutkimukseen läheisesti liittyvä yleisen mielipiteen käsite on peräisin 1700-luvun lopulta, jolloin sillä alettiin ymmärtää reformihaluisen porvarillisen keskiluokan katsomuksia.¹³⁴ Yleinen mielipide nousi kuitenkin poliittiseksi voimatekijäksi vasta suurten joukkojen alkaessa vaatia osaansa valtiollisesta vallasta ja äänioikeuden vähitellen laajentuessa. Euroopassa tämä yleensä tapahtui jo 1700-luvulla, mutta Suomessa vasta säännöllisen valtiopäiväelämän alkaessa 1860-luvulla.¹³⁵ Venäläisvihan tutkimisen ongelmat liittyvät läheisesti yleisen mielipiteen tutkimisen ongelmiin. Yleisestä mielipiteestä ei nimittäin ole olemassa kaikkien hyväksymää yleispätevää määritelmää, vaan sillä voidaan tarkoittaa mm. kaikkien kansalaisten katsomusten summaa, poliittiseen valtaan vaikuttavien piirien ajatuksia tai vain julkisuudessa lausuttuja käsityksiä.¹³⁶ Myöskään ei ole olemassa mitään yleispätevää teoriaa esimerkiksi yleisen mielipiteen ja lehdistön keskinäisistä vaikutussuhteista. Toisaalta lehdistö luo yleistä mielipidettä ja toisaalta heijastaa sitä, mutta missään tapauksessa ei voida asettaa yhtäläisyysmerkkejä yleisen mielipiteen ja lehdistön välille, vaan vastaavuus on selvittettävä jokaisen tutkimuksen kohdalla erikseen.¹³⁷

Näiden historianantutkimuksellisten ongelmien vuoksi historioitsijan on aina kussakin yksittäisessä tutkimuksessa määriteltävä erikseen, mitä hän siinä yhteydessä yleisellä mielipiteellä tarkoittaa ja mikä aineisto kulloinkin on sen käsittelyyn sovelia. Yleisesti ottaen historioitsija voi käyttää yleisen mielipiteen käsitettä tarkoittaen:

1. Julkisuudessa esiintyvää enemmän tai vähemmän yhtenäistä käsitystä jostakin kiistakysymyksestä
2. Julkisuudessa esiintyviä erilaisia käsityksiä jostakin kiistakysymyksestä
3. Tietyn ihmisryhmän käsityksiä yleensä jostakin kysymyksestä
4. Tietyn aikakauden mielipiteitä yleensä
5. Tietyn lähdemateriaalin piirissä esiintyviä käsityksiä.¹³⁸

Tämän tutkimuksen aiheena on nimenomaan julkisuudessa näkyvä venäläisviha ja sen muutos, joten päämateriaalini – lehdistön, kirjallisuuden, julkisten kannanottojen – perusteella yleisen mielipiteen määrittäminen julkisuudessa esiintyviksi käsityksiksi on selvää. Rasistisen venäläisvihan leviämisen myötä suomalaisessa julkisuudessa siirrytään erilaisista suhtautumistavoista enemmän tai vähemmän yhtenäiseen käsitykseen eli tavallaan em. määritelmästä kaksi määritelmään yksi. Tässä merkityksessä tällainen mielipide- ja asenne-

133 Heikkinen 1993 s. 13–14; Simms 1992 s. 33.

134 Tommila 1967a.

135 Eskola 1964 s. 284.

136 Eskola 1964 s. 284; Eskola 1967 s. 45; Waller 1961 s. 256.

137 Eskola 1964 s. 285; Eskola 1967 s. 45; Tommila 1967b; Waller 1961 s. 265–274.

138 Eskola 1967 s. 45; Tommila 1967b; Waller 1961 s. 256–259.

tutkimus tulee hyvin lähelle aatehistoriaa.

Aatehistoria-nimitys on Suomessa varsin vakiintunut, mutta sen sisältö on ollut varsin häilyvä.¹³⁹ Aira Kemiläinen on vuonna 1984 artikkelissaan *Aate-, asenne- ja mielipidehistoria* määritellyt suomalaista aatehistoriatermistöä. Hän jakaa aate-, asenne- ja mielipidehistorian niiden sisällön mukaan kahtia varsinaiseen aatehistoriaan ja asenne- ja mielipidetutkimukseen. Aatehistorian alalajeja ovat hänen mukaansa seuraavat:

1. Maailmankatsomuksen historia tai maailmankatsomuksen osaongelman historia
2. Ohjelmallisten aatteiden (aatejärjestelmien) historia
3. Oppihistoria, tieteiden ja uskonnon historia, sikäli kuin ne ovat vaikuttaneet ajatteluun ja
4. "Ajan hengen" tutkimus, sikäli kuin kyseessä on menneen aikakauden luonne.

Toisaalta asenne- ja mielipidetutkimus jakautuu hänen mukaansa seuraavasti:

5. Käsitetutkimus eli historiatieteessä merkittävien käsitteiden tutkimus
6. Käsityksien, asenteiden ja mielipiteiden historia
7. Jonkin tapahtuman, tapahtumasarjan tai ilmiön historia, jos tutkimuksen painopiste on kohteen intellektuaalisessa puolessa sekä
8. Suurten väkijoukkojen ja laajojen yhteiskuntaryhmien katsomuksien ja uskomuksien historia erotettuna oppineiden ja sivistyneistön maailmankatsomuksesta ja käsityksistä eli ns. ranskalaisten tutkijoiden mentaliteettien historia. Tämä ryhmä voidaan kuitenkin yhtä hyvin lukea kuuluvaksi kuudenteen ryhmään. Asenne- ja mielipidetutkimus tutkii Kemiläisen mukaan käsitteitä, käsityksiä, asenteita, mielipiteitä, uskomuksia, luuloja ja pelkoja.¹⁴⁰

Kemiläisen esittelemän määritelmän mukaan on selvää, että tämä suomalaisten ajattelua koskeva tutkimus kuuluu asenne- ja mielipidetutkimuksen alaan. Kemiläinen esittää ajattelua koskevalle historiatieteen alalle yleisnimitystä "aate-, asenne- ja mielipidehistoria" ja sen lyhennelmäksi alalla yleisesti käytössä olevaa aatehistoria-termiä. Kemiläisen kahtiajaon mukaan varsinainen aatehistoria vastaisi kansainvälisessä termistössä alaa "History of ideas" ja asenne- ja mielipidetutkimus puolestaan voitaisiin samastaa esimerkiksi termiin "Intellectual history", joka ainakin ranskalaisessa muodossaan käsittää kaikki sosiaaliryhmät.¹⁴¹ Päiviö Tommila on *Suomen historiankirjoitus* -kirjassa erottanut em. kaksi aatehistorian käsitettä niin, että "History of ideas" lähenee aatteiden historiana filosofiaa, mutta "Intellectual history" hengen historiana puolestaan sosiaalihistoriaa. Hänen mukaansa ensiksi mainitussa muodossa aatehistoria tutkii lähinnä poliittisesti ajattelevien eli eliitin katsomuksia, kun taas jälkimmäisessä keskeisiä ovat koko yhteiskunnan henkiset virtauk-

139 Kemiläinen 1984 s. 110, 119–120; Tommila 1989 s. 250.

140 Kemiläinen 1984 s. 123–124.

141 Kemiläinen 1984 s. 119, 125.

set.¹⁴² Tällaisen perinteisen aatehistorian lisäksi aiheeni kuuluu aikaisemman määrittelyni nojalla Antero Heikkisen määrittelyn mukaiseen mentaliteettihistoriaan ja viime vuosina paljon esillä olleeseen Toiseuden historiaan. Mitään jyrkkiä rajoja eri tutkimussuuntien välille on turha vetää, aate- ja mielipidehistorian raja esimerkiksi poliittiseen tai sosiaalihin historiaan ei Suomessa ole onneksi ollutkaan kovin korkea.¹⁴³

Vaikka tutkimukseni kohteena on rasismien ilmeneminen ja leviäminen julkisuudessa, ei ole ollut mielekästä keskittyä pelkkiin ilmenemismuotoihin. Olen analysoinut kvalitatiivisesti painetun lähdemateriaalin ja lisäksi olen pyrkinyt selvittämään venäläisvihan levittäjien taustoja: pelkkä referointi ei kykene selvittämään yleisen mielipiteen kehitystä, vaan on pyrittävä käsittelemään taustalla olevia syitä, menemään "palstojen taakse". Näin saadaan esimerkiksi lehtien ja kirjojen toimittajien ja kirjoittajien suhtautuminen tutkittavaan asiaan asetetuksi yleisemmin asianomaisen poliittisen tai aatteellisen viiteryhmän tavoitteiden yhteyteen. Seikko Eskola kutsuu tätä käyttämääni menetelmää historiallis-kvalitatiiviseksi ja korostaa sen sopivan etenkin silloin, kun on kyse huomattavasta mielipiteen muutoksesta tai murroksesta.¹⁴⁴ Tällainen metodi sopii varsin hyvin siihen kansallisuusvihan murrokseen, joka Suomessa itsenäisyyden alkuaikoina tapahtui. Vaikka tutkimukseni ei ole lehdistötutkimus, olen käyttänyt laajasti lehdistömateriaalia, koska siinä mentaliteettihistoriassa keskeiset asennemuutokset näkyvät varsin selvästi. Yleisesti ottaen lehdistö onkin hyvä lähde modernin ajan mentaliteettihistorian tutkijalle, sillä siinä poliittiset aatevirtaukset ja asenteet ilmenevät sellaisina kuin ne ovat levinneet ja vaikuttaneet suurissa joukoissa.¹⁴⁵ Samoin lehdistötutkimuksen avulla on mahdollista tarkkailla propagandistisen aineksen levittämisprosessia ja myös mielipiteen kehitystä.¹⁴⁶ Lehdistöstä ja muusta painetusta materiaalista hahmoteltava kuva on tietysti kytkettävä – kuten Eskolakin korostaa – ajankohdan sisä- ja ulkopoliittisiin tapahtumiin, ristiriitoihin ja tavoitteisiin.¹⁴⁷

Päiviö Tommila on Keskisuomalaisessa julkaistussa artikkelisarjassaan *Sanomalehdistö ja yleinen mielipide* todennut, että mitä lähemmin jokin lehti on sidottu sitä julkaisevaan ja toimittavaan ryhmään, sitä uskollisemmin se kuvastaa tämän ryhmän mielipiteitä.¹⁴⁸ Lähteistöstäni erityisesti sanomalehdet kuvastavat tämän teorian mukaan hyvin takanaan olevien ryhmien mielipiteitä, sillä lehdistö oli itsenäisyyden alkuaikoina varsin puolueisiin sitoutunutta: vuodet 1917–19 muokkasivat ennestäänkin lähes läpypoliittisesta sanomalehdistöstä uusiin poliittisiin rakenteisiin sopeutuneen, mutta ei ainakaan aiempaa vähemmän poliittisen lehdistön. Lehdistö oli tuolloin poliittisten tukijoidensa

142 Tommila 1989 s. 250.

143 Tästä lisää esim. Tommila 1989 s. 250–251.

144 Eskola 1964 s. 284–285; Eskola 1967 s. 49–50.

145 Tästä esim. Eskola 1967 s. 48–49.

146 Tästä esim. Nousiainen 1971 s. 5, 22.

147 Eskola 1967 s. 51.

148 Tommila 1967b.

mukaan jakautunut tiukkaan rintamajakoon. Itsenäisyyden alkuaikoina lehdistö oli myös selkeästi keskeisin mielipiteenmuokkaaja.¹⁴⁹ Sanomalehtien kokonaislevikki Suomessa oli esimerkiksi vuonna 1919 noin 600 000 kappaletta. Itsenäisyyden ajan ensimmäisten vuosien levikkijohtaja oli Työmies, myöhempi Suomen Sosialidemokraatti, jonka kannatus alkoi kuitenkin pian laskea: kun Työmiehen levikki vuonna 1917 oli 79 900 ja Suomen Sosialidemokraatin 1919 vielä 56 500, niin vuonna 1922 se oli enää 20 000. Muista sanomalehdistä Helsingin Sanomat, Hufvudstadsbladet ja Uusi Suomi olivat varsin tasavahvoja, niiden kaikkien levikki oli vuoden 1919 tienoilla runsaat 30 000 kappaletta. Yleisaikakauslehdistä selvästi suurilevikkisin oli Suomen Kuvalehti, jonka painos 1918 oli 25 000, mutta esimerkiksi vuonna 1925 jo 75 000.¹⁵⁰ Kaikki em. suuret valtakunnalliset lehdet lukeutuvat lähdemateriaaliini.

Tutkimustani varten olen käynyt läpi puolueiden tärkeimmät ja suurimmat äänenkannattajat – Helsingin Sanomat, Uuden Suomettaren/Uuden Suomen, Ilkan, Hufvudstadsbladetin ja Työmiehen/Suomen Sosialidemokraatin – päivästä päivään tutkittavalta ajanjaksolta. Lisäksi olen lukenut vuosina 1917–18 ilmestyneen aktivistilehti Uuden Päivän, jonka propagandamerkitys on ollut ilmeinen. Muista sanomalehdistä on hyödynnetty yksittäisiä artikkeleita; myös Suunta-lehden Kansallisarkistossa sijaitsevaa lehtileikekokoelmaa on käytetty. Suomen Kuvalehden lisäksi olen käynyt järjestelmällisesti läpi aktivisti- ja suojeluskuntajärjestöjen julkaisuja sekä aikakauskirjatyyppisiä kulttuurilehtiä. Työni tavoitteisiin ei kuulu Suomen eri alueiden asenteiden vertailu, joten lehtien valinnassa ei ole pyritty alueelliseen kattavuuteen, vaan suurimpien ja vaikuttavimpien lehtien valinnalla on haluttu saavuttaa yleistettävyyttä koko Suomen osalta. Alueellisen vertailun puuttuminen johtuu siitä, että lähdeaineistoa valittaessa en havainnut riittävän selkeitä alueellisia eroja, enkä siis katso maan sisäisten alueiden vertailuun olevan tarvetta tämän tutkimuksen puitteissa. Tavoitteena on koko maan julkisuudessa vallinneen yleisen mielipiteen hahmottaminen. Paikallislehdistön vertailu antaisi varmasti materiaalia uuden tutkimuksen verran. Koska tutkimuksen kohteena on venäläisiin kohdistunut ja nimenomaan suomalaisessa julkisuudessa ilmennyt kansallisuusviha on venäläinen näkökulma paljolti rajattu pois. Tutkimuksen tavoitteisiin ei siis kuulu sen selvittäminen, miten venäläiset itse ilmapiiriin kokivat ja miltä esimerkiksi emigrantteihin kohdistetut viranomaistoimenpiteet tuntuivat. Tästä aiheesta on myös jo olemassa jonkin verran tutkimusta, etenkin Suomen pakolaispolitiikkaa on jo tutkittu.¹⁵¹

149 Salokangas 1987 s. 169, 200–201.

150 Leino-Kaukiainen 1992 s. 189, 211; Suomen lehdistön historian hakuteososat, joissa lehdet esitely aakkosjärjestyksessä.

151 Venäläisiä emigrantteja käsittelevissä tutkimuksissa on yleensä viittauksia viranomaistointintaan ja ne pysyttelevät paljolti emigranttien omassa näkökulmassa ja toiminnassa. Tässä tutkimuksessa pääosassa ovat suomalaisten asenteet ja venäläisiin ja venäläisyyteen yleensä – ei vain emigrantteihin – kohdistunut viha. Venäläisiä emigrantteja Suomessa käsitteleviä tutkimuksia esim. Haimila: Suomen pakolaispolitiikka ja venäläiset pakolaiset 1918–1919 (1991), Haimila: "Kiittämättömät vieraat". Venäläiset pakolaiset Suomessa 1918–1921 (1996), Pankakoski: Venäläisten emigranttien poliittinen liikehdintä Suomessa vuosina

Lehdet antavat varsin selkeän kuvan venäläisvihan muutoksesta. Sanomalehtien kommentoivasta aineksesta keskeisimpiä ovat pääkirjoitukset, joissa ilmenee lehden institutionaalinen "oma" kanta. Tutkimuksellisesti tärkeitä kannanottoja on myös jälkiartikkeleissa, omalla nimellä esiintyvien kommentaattoreiden ja pakinoitsijoiden kirjoituksissa sekä usein uutisten lopussa lehden omissa huomautuksissa. Myös otsikointi on arvokas lehden asenteiden valaisija.¹⁵² On kuitenkin pidettävä mielessä, etteivät esimerkiksi pakinat välttämättä edusta lehden virallista kantaa. Toisaalta puolueisiin sitoutuneet lehdet pitivät melko visusti huolta omista linjauksistaan. Esimerkiksi Helsingin Sanomissa lehden johtokunta valitsi ns. toimituksen neuvottelevat jäsenet eli asessorit, joiden tehtävänä oli tarkastaa, että ulkopuolisten asiantuntijoiden lehdelle kirjoittamat mielipideartikkelit pitivät yhtä lehden linjan kanssa. Asessorit vaikuttivat sekä puolueessa – Helsingin Sanomien osalta siis nuor-suomalaisessa ja marraskuusta 1918 lähtien edistyspuolueessa – että lehdessä. Helsingin Sanomien asessorin tehtävässä erityisen vaikutusvaltainen oli Zachris Castrén, joka tarkasti pääkirjoituksia, kirjoitti niitä itse ja osallistui näin keskeisesti lehden mielipiteenmuodostukseen.¹⁵³

Tutkimuksessani on ollut välttämätöntä ja hedelmällistä hyödyntää ulkomaista vertailua. Tutkimukseni kohteena on kylläkin kansallinen historia, mutta olen mahdollisuuksien mukaan pyrkinyt rinnastamaan sen muualla Euroopassa tapahtuneeseen kehitykseen. Yksiselitteistä vertailumaata en ole löytänyt, vaan olen tehnyt rinnastuksia mm. Puolaan, Baltian maihin, Ruotsiin, Tšekkoslovakiaan ja Saksan toisen maailmansodan aikana miehittämiin valtioihin. Vertailua olen hyödyntänyt aina, kun hyviä rinnastuskohteita on löytynyt. Eri maita vertailtaessa ongelmana on usein yhteismitattomuus, ja olenkin pyrkinyt välttämään pelkkää ulkomaista vertailua vertailun itsensä vuoksi. Parhaimmillaan ulkomainen vertailuaineisto avaa kuitenkin myös kansalliselle tutkimukselle uusia, mielenkiintoisia uria, kuten esimerkiksi Ilkka Liikanen on tuonut kiinnostavasti esiin väitöskirjässään *Fennomania ja kansa*.¹⁵⁴

Toiseuden tutkimisessa pelkkä lehdistö ei mitenkään voi antaa tarpeeksi kattavaa kuvaa, vaan lehdistön ohella keskeisin lähdemateriaalini käsittää vuosina 1917–23 julkaistua kaunokirjallisuutta, muistelmia, oppi- ja tietokirjoja, runoja ja pamfletteja sekä arkistomateriaalia, etenkin yksityisarkistojen kirjeenvaihtoa ja muistiinpanoja. Arkistomateriaalin ja laajan itsenäisyyden alkuaikojä käsittelevän tutkimuskirjallisuuden avulla on mahdollista päästä kiinni propagandan tekijöihin ja heidän motiiveihinsa. Lehtien ja kirjojen perusteella muodostuu selvä kuva muutoksesta, mutta taustat on selvitettävä muualta. Materiaalini onkin kaiken kaikkiaan varsin heterogeenista, mikä lienee melko tyypillistä asenteita ja mielipiteitä selvittäväälle historian tutkimukselle.

1918–1927 (1991), Stenman: Skydd och övervakning av de ryska emigranterna i Finland 1917–1933 (1991), Suomela: Suomen venäläinen sanomalehdistö vuosina 1918–1927 venäläisen poliittiskulttuurillisen kriisin heijastajana (1995).

152 Aiheesta lisää esim. Eskola 1967 s. 46–47; Salokangas 1987 s. 382.

153 Kulha 1989 s. 19, 23–24.

154 Liikanen 1995 s. 26–28.

Suomen itsenäisyyden aikaan ja etenkin sen alkuvaiheisiin liittyvästä tutkimuskirjallisuudesta ei toisesta ole pulaa. Viime vuosina on julkaistu esimerkiksi tutkimus Aunuksen retkestä 1919¹⁵⁵ ja elämäkerrat Lauri Ingmanista ja Aarne Sihvosta¹⁵⁶, ja mm. ne ovat helpottaneet monen työni kannalta oleellisen kysymyksen käsittelyä.

Aikarajaus

Uusimmassa historiantutkimuksessa vuosien 1917–18 merkitystä rasistisen venäläisvihan käännekohtana on korostettu melko laajalti, kuten jo tuli ilmi. Sekä aikaisemman tutkimuksen että oman lähdeaineistoni perusteella näyttää selvältä, että käännteentekevä muutos suomalaisten suhtautumisessa venäläisiin tapahtui juuri noina vuosina. Niinpä aikarajaukseni alkupisteenä on vuosi 1917, erityisesti maaliskuun vallankumous. Aikarajauksen päätepisteen muodostaa vuosi 1923: lähdeaineistoni mukaan venäläisviha oli tuolloin saanut vakiintuneet ilmenemismuotonsa ja levinnyt varsin laajalle Suomen kansan keskuuteen. Julkisuudessa – esimerkiksi lehdistössä – oli jo 1920-luvun alkupuolella esitetty kaikki ne venäläisiä koskevat vihamieliset luonnehdinnat, arvostukset ja mielipiteet, jotka sitten myöhemmin näkyivät mm. lapuanliikkeen ja IKL:n aseenteissa. Lähteideni läpikäymisvaiheessa luin koko 1920-luvun kattavaa aineistoa, mutta tutkimuksellisesti hedelmällinen venäläisvihan muutosvaihe oli kokonaisuudessaan ohi vuoden 1923 loppuun mennessä. Vuodet 1917–23 muodostavat tässä suhteessa selvän mentaliteettihistoriallisen käännekohtan.

Tutkimuskysymys

Tutkittavassa ajanjaksossa huomioni kiinnittyi erityisesti venäläisvihan selvään lisääntymiseen vuosien 1917–18 aikana ja toisaalta sen mytologisointiin ja leviämiseen aikaisempaa laajempiin kansankerroksiin 1920-luvun ensimmäisinä vuosina. Tutkimukseni pääkysymyksenä on selvittää, miten ja ennen kaikkea miksi suomalaisessa julkisuudessa ilmennyt venäläisviha muuttui, voimistui ja levisi juuri tuolloin. Mitä syitä ja keitä vihan taustalla oli? Keiden etuja venäläisviha palveli, miksi sitä lietsottiin, miksi se levisi niin voimakkaasti, miksi sille oli tilausta?

Työhypoteesini on, että vuosina 1917–1923 Suomessa tapahtui voimakas muutos suhtautumisessa venäläisiin. Hypoteesini mukaan tuolloin syntyi osittain todellisten kokemusten, mutta suurimmaksi osaksi tietoisien lietsonnan tuloksena yleiseksi mielipiteeksi asti levinnyt rasistinen venäläisviha ja suoranainen rotuvihan kultti, jonka suurin osa julkisuudesta hyväksyi. Rasismien määritelmien mukaan tarkoitan venäläisvihalla lähinnä vain suoranaista kan-

155 Vahtola 1997.

156 Saarikoski 1997; Vares 1993.

sallisuus- ja rotuvihaa ja sen esiasteina venäläisiin kohdistuvia selvästi kielteisiä stereotyyppioita. Ajoittain venäläisviha kytkeytyi kylläkin hyvinkin läheisesti bolševikkivihaan, mutta olen pyrkinyt mahdollisuuksien mukaan erottamaan suoranaisen etnisen ja ideologisen vihan toisistaan. Aina ero ei kuitenkaan ole ollut kovin selkeä. Termiä rotuviha olen käyttänyt venäläisiin kohdistuvana vaikka silloisiin tieteellisiin rotuteorioihin ei olisikaan ko. lähteissä vedottu. Tätä käytötappaa on perusteltu tutkimuksen alussa sillä, ettei ajan julkisuudessa rotu- ja kansallisuuskäsitteitä eikä näin ollen myöskään rotu- ja kansallisuusvihaa juuri eroteltu toisistaan. Suomalaisista ja venäläisistä esimerkiksi käytettiin usein rotu-käsitettä. Itsenäisyyden alkuaikojen venäläisvihaa ovat nimittäneet rasismiksi, rotuvihaksi tai eräiden tapahtumien yhteydessä etniseksi puhdistukseksi tai rotuvainoksi tutkimuksissaan myös esimerkiksi Anthony Upton, Juha Siltala ja Jari Rusanen. Myös Matti Klinge on "ryssävihaa" tarkastellessaan puhunut siitä, kuinka aikalaiset tulkitsivat monet asiat Suomen ja Venäjän välillä "kansallisiksi ja rodullisiksi vastakohtaisuuksiksi". Hän on myös todennut, etteivät rotuajattelu ja kansanluonneteoriat suuresti-
¹⁵⁷kaan eroa toisistaan.

Olen pyrkinyt selvittämään venäläisvihan monimutkaista taustaa mahdollisimman paljon: on tutkimuksellisesti kiinnostavaa yrittää saada selville, missä määrin vihan takana oli mahdollisesti vanhaa, yleiseurooppalaista venäläisiin kohdistuvaa rasistista ajattelumallia, henkilökohtaisia tai tiettyyn ihmisryhmään liittyviä seikkoja, sisä- ja ulkopoliittisia tekijöitä tai vuoden 1917 levottomien olosuhteiden ja vuoden 1918 sisällissodan tapahtumien vaikutusta. Tutkimuksen kohteena ovat suomalaisten asenteet ja mielipiteet, eivät venäläisten tuntemukset – näkökulmani mukaisesti en siis tarkastele sitä, kuinka venäläiset "ryssävihaan" kokivat ja selittivät. Tarkastelen pääosiltaan koko Suomea kokonaisuutena. Olen myös keskittynyt siihen, miten ja miksi venäläisviha ilmeni nimenomaan julkisuudessa ja yleisessä mielipiteessä. Yleisen mielipiteen tutkimisen avulla olen pyrkinyt muodostamaan kokonaiskuvan suomalaisen kansallisuusvihaan ominaispiirteistä. Julkisuuspainotteisuuden vuoksi pääosa materiaalistani on painettua ja tarkastelen sitä lähinnä tekstianalyytisesti, kvalitatiivisesti. Työn rakenteen pohjana ovat Toiseuden muodostamisen vaiheet, jotka sopivat hyvin suomalaisen "ryssävihaan" kehitysvaiheisiin: vuosi 1917 merkitsi vihollisen, Toisen, leimaamista, vuosi 1918 vihan oikeuttamista ja 1920-luvun alku venäläisvihaan mytologisointia, sen muuttamista myyttiseen muotoon.

157 Rotu- ja kansallisuuskäsitteiden käytöstä katso s. 11. Aikalaiset puhuivat niin venäläisten kuin jopa punaisten suomalaisten "rotuominaisuuksista" ja venäläisten suomalaisille aiheuttamasta "rotuhygieenisestä vaarasta", esim. Sederholm 1921 s. 12–14; Simojoki 1942 s. 54–58 (puhe vuodelta 1924); Wilkuna 1918b s. 309 ja paikallislehtien ilmauksista Haimila 1996 s. 96–97. Venäläisiin kohdistuneen kansallisuusvihaan nimittämisestä rotuvihaksi, rotuvainoksi, etniseksi puhdistukseksi tai rasismiksi esim. Klinge 1972 s. 70, 105; Rusanen 1986 s. 198–199; Siltala 1993 s. 222; Upton 1981 s. 72, 440.

■ "Aasialainen mielivalta" – vihollisen leimaaminen 1917

Maaliskuun vallankumous yhteisenä riemunaiheena

"Tuota toivoin tuon ikäni,
katsoin kautta aikakauden
koittavaksi, voittavaksi
vapauden Venäjän maassa,
kun oli kaunis kansa siellä,
vaan oli orjana pidetty,
pantu rengiksi pajarin,
piestäväksi tsaarin piiskan.
...Löisin nyt käden kätehen,
virittäisin virren uuden
kunniaksesi, Venäjä,
veljien vapaudelle..."¹

Uutiset Venäjän maaliskuun vallankumouksesta² saivat Suomessa aikaan iloisen mielialan. Sanomalehdet puoluekantaan katsomatta ottivat tiedon innostuneesti vastaan. Ensimmäisiin suuriin joukkokokouksiin ja vapausjuhllisuuksiin ottivat osaa sekä porvarilliset että työväenjärjestöt ja lisäksi venäläiset sotilaat.³ Yleisenä käsityksenä oli, että venäläiset sotilaat kotiutettaisiin pian ja joillakin paikkakunnilla venäläisille järjestettiin jopa läksiäisjuhlia. Alavuden nuorisoseuran talolla nostettiin silkasta riemusta kaksi venäläistä ilmaan. Vallitsi suuri vapautuneisuuden tunne – mieliala oli yleensä "elpynyt ja virkiä". Suomalaisessa julkisuudessa oli nähtävissä Keijo Korhosen määritelmän mukaista "ystävyyden linjaa". Venäläisten sotilaiden ja väestön kesken ei juuri esiintynyt erimielisyyksiä. Myös Saksassa olleessa jääkäripataljoonassa vallankumousta tervehdittiin ilolla.⁴ Maaliskuun lopussa kansa tervehti peräti elä-

1 Eino Leinon 31.3.1917 päiväämä *Vapauden virsi*. Leino 1918a s. 225–229.

2 Käytän tässä tutkimuksessa gregoriaanista ajanlaskua, joka oli Suomessa jo tuolloin käytössä. Venäjällä noudatettiin helmikuuhun 1918 asti juliaanista kalenteria, joka oli 13 päivää jäljessä gregoriaanista ajanlaskua.

3 Kunnas 1976 s. 9; Luntinen 1997 s. 325; T. Manninen 1982 s. 189; Pietiäinen 1992 s. 291–292; H. Soikkanen 1967 s. 13, 15–17.

4 Historiallisten Seurojen muistitietotoimikunnan kokoelmat, kansio 1 Alavus, Kustaa Isoaho s. 25, KA; Ilmajoen kunnallisjärjestö ry 25.3.1917 (Sosiaalidemokraattinen kunnallisjärjestö) 363.2, TA; Nurmio 1918 s. 266; Immonen 1987 s. 61; Norrena 1993 s. 73, 75; Roudasmaa 1991 s. 262.

köön-huudoin uutta kenraalikuvernööriä M. A. Stahovitšia.⁵ Spalernajan suomalaisien vankien vapauttaminen ja Venäjän väliaikaisen hallituksen muut toimet saivat Suomessa ilahtuneen vastaanoton.⁶ Tiedonkulku oli tosin aluksi perin hidasta, esimerkiksi senaattori E. N. (Eemil Nestor) Setälä sommitteli vielä 18.3.1917 hallitsijanvakuutusta keisari Nikolai II:n veljelle Mihailille, vaikka tämä oli kieltäytynyt kruunusta jo kaksi päivää aikaisemmin.⁷ Suomalaiset eivät olleet riemussaan yksin. Venäjän vallankumous herätti suurta innostusta myös muualla Euroopassa ja Yhdysvalloissa, jossa esimerkiksi presidentti Woodrow Wilson ilmoitti tukevansa Venäjän kansaa.⁸

Myös suomalaisissa taiteilijapiireissä vallankumous otettiin vastaan suuresti riemuiten. Suomen taiteilijaseura lähetti venäläisten taiteilijoiden Mir Iskusstvalle onnitelunsa, ja kirjailija Maksim Gorki sai lämpimän tervehdyssähkeen, jonka kymmenien allekirjoittajien joukossa olivat mm. Jean Sibelius, Akseli Gallen-Kallela, Eero Järnefelt ja Juho Rissanen. Mieliala huhtikuista suomalaisen taiteen näyttelyä Pietariin valmisteltaessa oli erityisen ruffofiilinen, ja kun Pietarissa oli vastaanavanlaista Suomi-innostusta, tuli näyttelystä suuri ja edustava. Näyttelyn avajaisissa suurimman juhlan kohteena olivat vallankumoussankarit Vera Figner ja Jekaterina Bresko-Breskovskaja. Viimeksi mainittua suomalaiset taiteilijat jopa kantoivat kultatuolissa. Juhlailallisilla puhunut Robert Kajanus kohotti eläköön-huudon vapaalle Venäjälle ja sen taiteelle.⁹ Kirjailijapiireissä esimerkiksi Eino Leino kirjoitti 21. maaliskuuta vallankumouksesta innoittuneen ja Venäjän kansaa ylistävän runon *Vapauden virsi*.¹⁰

Viipurissa tuhannet kaupunkilaiset kokoontuivat 5. huhtikuuta 1917 kunnioittamaan Venäjän vallankumouksen yhteydessä kaatuneiden muistoa. Viipurin Raatihuoneen torilla järjestetyssä muistojuhlissa venäläiset sotilaat ja kaupunkilaiset esiintyivät rinta rinnan.¹¹ Ylioppilasmaailmassa riemu oli niin ikään suurta: Aleksanterin yliopiston ylioppilaat osoittivat voimakkaasti suosiotaan heille puheen pitäneelle Itämeren laivaston komentajalle vara-amiraali A. S. Maksimoville, ja Yleisen Ylioppilasyhdistyksen hallitus lähetti Pietarin ja Moskovan ylioppilaille innostuneen vapausaatetta puhkuvan sähkeen.¹² Myös Teknillisen Korkeakoulun Ylioppilasyhdistys onnitteli virkaveljiään Moskovassa ja Pietarissa.¹³

Porvarillisen lehdistön vallankumousriemusta käy hyväksi esimerkiksi maalaisliiton Ilkka, joka otsikoi maaliskuun vallankumousuutiset sangen innokkaasti ja näkyvämmiin kuin mm. Vaasa-lehti.¹⁴ Ilkka hehkutti 20.3.1917: "Uusi

5 HS 29.3.1917 "Kenraalikuvernööri Stahovitshin tulo Helsinkiin".

6 Knapas 1993 s. 642.

7 Blomstedt 1969 s. 308–309.

8 Esim. Grayson 1978 s. 43.

9 Reitala 1979 s. 8–9.

10 Leino 1918a s. 225–229.

11 Ketola 1989b s. 24.

12 Ylioppilaslehti 10/1917 25.3.1917 "Itämeren laivaston päällikkö ja ylioppilaat" ja "Tervehdys Venäjän ylioppilaille".

13 Hanski 1997 s. 102.

14 Alanen 1981 s. 169.

Venäjä on syntynyt... Sen parhaat pojat katsoivat ratkaisevan hetken tulleen ja päättivät: tähän asti, mutta ei edemmäksi."¹⁵ Vanhasuomalaisten Uusi Suometar julisti Venäjän kansanhengen olevan vaikkakin sorrettu ja näännytetty, niin ytimeltään terve. Lehti uskoi Venäjän kansan ja armeijan saaneen koko Suomen kansan yksimielisen kannatuksen.¹⁶ Nuorsuomalaisten Helsingin Sanomat uskoi puolestaan innostuksen yhä vain kohoavan ja laajenevan kansalaispiireissä.¹⁷ Suomen Kuvalehden mukaan Spalernajassa olivat joutuneet virmaan "monet Venäjän parhaat ja jaloimmat miehet ja naiset", mutta nyt vapaus oli tullut.¹⁸ Myös sosiaalidemokraattien Työmies juhli Venäjän kansan "sankarillista ja uljasta voittoa" ja etenkin Venäjän "jaloja, kestäviä ja urhoolisia" naisia.¹⁹ Tähän sanomalehdistä välittyvään yhtäpitävään yleiskuvaan ei sovellu Heikki Ylikankaan ajatus siitä, että venäläisvastaisuus olisi alkanut kukoistaa Suomessa heti maaliskuun vallankumouksen jälkeen.²⁰ Ilmiö on myöhäisempi, kevään ja kesän 1917 tapahtumien seurausta ja porvariston lisääntyvää pelkoa, joskin jo maaliskuun upseerimurhilla oli oma vaikutuksensa asiaan. Maalis-huhtikuussa 1917 Suomessa oli kuitenkin vallalla Venäjän kansaa ihaileva ja sangen venäläismyönteinen mieliala.

Sen sijaan Venäjän tsaarin hoviin liittyneitä henkilöitä ivattiin jo heti vallankumouksen jälkeen, esimerkiksi Ilkka julisti hovineito Anna Virubovan olleen "turmeltunut, ahne ja viekas".²¹ Hiukan yllättävää sen sijaan on, että Ilkkaa lukuun ottamatta muissa suurimmissa porvarillisissa lehdissä itse keisarilliseen perheeseen suhtauduttiin asiallisesti, paikoin jopa myötätuntoisesti, ja perheen kohtalosta julkaistiin useita artikkeleita.²² Ehkäpä suomalaisten vanhasta – vielä Nikolai II:n vuoden 1915 Suomen-vierailun aikana vallinneesta – keisari-innostuksesta oli rippeitä jäljellä tai ehkei jo vallasta suis- tunutta perhettä enää nähty tarpeelliseksi pilkata.

Pian vallankumouksen jälkeen tapahtuneet upseerimurhat kauhistuttivat suomalaisia, etenkin sivistyneistöä. Venäläiset sotilaat murhasivat upseereitaan varsinkin Helsingissä ja myös Viipurissa.²³ Venäjän Helsingissä olleessa laivastossa kuri romahti lopullisesti 16. maaliskuuta, jolloin vallankumousta juhlivat matruusit nostivat omavaltaisesti punaiset lyhyet laivojen mastoihin ja ampuivat ilmaan yhteislaukauksia. Kuria palauttamaan pyrkinyt päällystö

15 Ilkka 20.3.1917 "Vaasasta. Uuden päivän sarastaessa".

16 US 27.3.1917 "Nykyhetken ajatuksia".

17 HS 19.3.1917 "Venäjän uudet olot".

18 SK 14/1917 7.4.1917 sisäkannen kuva-aihe ja -teksti, 17/1917 28.4.1917 kansikuvan kuva-teksti.

19 Työmies 26.3.1917 T. L.: "Köyhälistön naiset!", 28.3.1917 "Niitä näitä. Terve, vapaa Venäjämme!".

20 Ylikangas 1993a s. 129–130.

21 Ilkka 12.4.1917 "Ketä meidän on pitänyt kumartaen kunnioittaa".

22 Esim. HS 22.3.1917 "Vallankumous Venäjällä": alaotsikot "Suuriruhtinaat ja heidän kirjelmänsä" ja "Maria Feodorovna tapaamassa poikaansa", 26.3.1917 "Tsarskoje Selon palatsin vangit", 27.3.1917 "Tsarskoje Selon palatsista"; US 23.3.1917 "Entisen keisarinna vangitsemisen", "Valtaistuimelta syösty hallitsijapari", 24.3.1917 ja 25.3.1917 "Valtaistuimelta syösty hallitsijapari".

23 Tanskanen 1978 s. 15.

joutui miesten raivon kohteeksi ja upseerimurhat jatkuivat seuraavaan päivään asti. Ruumiit heitettiin jälle, työnnettiin avantoihin tai jätettiin kaduille lojumaan. Helsingissä surmattujen upseerien määristä on esitetty vaihtelevia arvioita. Tuomo Polvisen ja Pertti Luntisen esittämien tietojen mukaan Helsingissä surmattiin tuolloin kaikkiaan 38 laivaston upseeria ja muutamia maa-voimien upseereita – viimeksimainittuja jopa kaupungilla ihmisten nähden. Jälkimmäisten kohtalon saattoi sinetöidä esimerkiksi se, että asianomainen kieltäytyi kiinnittämästä rintaansa punaista vallankumousruusetta. Pahimmillaan matruusit "metsästivät" upseereita autoista käsin.²⁴ Turo Mannisen, Jaako Paavolaisen ja Heikki Ylikankaan mukaan maaliskuussa murhattuja upseereita oli noin 50²⁵, mikä on Evan Mawdsleykin mukaan mahdollista, sillä hän on esittänyt yksistään laivaston uhrien määräksi 40 upseeria ja lisäksi vähintään tusinan aliupseeria.²⁶ Jari Eerola on puolestaan pro gradu -tutkielmassaan aiheellisesti todennut, että esitetyt luvut eivät ole keskenään suoraan vertailukelpoisia, sillä osassa mukana ovat vain laivaston upseerit, osassa kaikki, osassa luku koostuu pelkistä upseereista, kun taas toiset tutkijat ovat ottaneet mukaan myös aliupseerit. Asiakirjalähteiden perusteella Eerola on löytänyt yhteensä 54 nimeltä mainittua väkivaltaisuuksissa kuollutta venäläistä upseeria tai aliupseeria. Lisäksi hänen mukaansa uhreja näyttäisi vielä olevan kymmenkunta tunnistamattomien joukossa. Eerolan lähteistö ei kuitenkaan ole täysin vedenpitävää, joten tarkkaa lukua ei voida esittää.²⁷ Kaiken kaikkiaan tapettujen venäläisten upseerien ja aliupseerien määrä näyttää kuitenkin olevan ainakin yli 50, todennäköisesti enemmänkin.

Helsingissä murhatut eivät yleensä olleet aivan korkeinta upseeritasoa, mutta surmatuksi joutui myös mm. Itämeren laivaston komentaja amiraali A. I. Nepenin. Hänet ammuttiin Viaporin sotasataman portille, vaikka hän suhtautui itse vallankumouksellisiin lojaalisti. Väkivaltaa esiintyi mm. kostosyistä ja jopa rikollisten tekojen silminnäkijöiden vaimentamiseksi. Kuilu venäläisen upseeriston ja miehistön välillä oli ollut huomattava ja kuri ankara.²⁸ Monelle rivisotilaille oli jäänyt jotakin hampaankoloon epäsuosituimpia upseereita kohtaan. Vastaavanlaisia upseerimurhia esiintyi Helsingin lisäksi myös muutamissa muissa laivastotutikohdissa, esimerkiksi Sevastopolissa, Odessassa, Kronstadtissa ja tietenkin Pietarissa. Myös Baltiassa sotilaat ja merisotilaat tappoivat muutamia epäsuosittuja upseereja.²⁹

Murhat olivat villiintyneiden sotilaiden tekosia ja paljolti kostoja raa'asti

24 Luntinen 1992c s. 149–150; Paavolainen 1966 s. 38–39; Polvinen I 1987 s. 19; Ylikangas 1993a s. 41–42. Tarinat upseerimurhista ovat jääneet elämään legendan tavoin; ne ovat toistuneet muisteluksissa kerran toisensa jälkeen. Upseerimurhien esiintymisestä muistelmalegendana esim. Paunonen 1993; Raitio 1993 s. 28.

25 T. Manninen 1982 s. 24; Paavolainen 1966 s. 38–39; Ylikangas 1993a s. 41–42.

26 Mawdsley 1978 s. 16–17.

27 Eerola 1995 s. 102–103, 105–106.

28 Eerola 1995 s. 27, 51–58, 107–108; Luntinen 1992c s. 149–150; Mawdsley 1978 s. 18; Paavolainen 1966 s. 38–39.

29 Eerola 1995 s. 85; Kirby 1995 s. 246; Paavolainen 1966 s. 38–39.

Venäläisten sotilaiden mainetta mustasivat lukuisat tihutyöt, joihin he vuoden 1917 aikana syylistyivät. Helsingin Kauputorin Keisarinnan kiven tärvelemistä eivät edes kaikki innokkaan tsaarinvastaiset suomalaiset hyväksyneet. Kuvassa venäläisten pystyttämät telineet Keisarinnan kiven kaksoiskotkan alas ottamista varten. Kuva: Kaupunginmuseo.

käyttäytyneille upseereille, mutta suomalainen lakimies ja diplomaatti K. G. (Karl Gustaf) Idman on viitannut muistelmissaan siihen, että tietyissä helsinkiläispiireissä, sivistyneistössä, murhien merkitystä erityisesti suurenneltiin.³⁰ Lähinnä näin varmaankin tapahtui yläluokkaisissa perheissä. Murhat herättivät yläluokassa pelkoa siitä, että alemmat yhteiskuntaluokat yleisesti ottaisivat oikeuden omiin käsiinsä. Näin tapahtui siitä huolimatta, että väkivalta ei suoranaisesti juuri koskettanut suomalaisia. Venäläisten mekkaloinnin yhteydessä haavoittui mm. poistamiskehoituksen noudattamatta jättänyt suomalaisnuoru-

30 Idman 1953 s. 114.

kainen ja Helsingin poliisimestari, mutta muuten tapahtumat jäivät venäläisten keskeisiksi välienselvittelyiksi.³¹ Nuorsuomalainen kansanedustaja Tekla Hultin³² pani merkille, että upseereja ammuttiin pienistäkin syistä, ja että "joskin sotamiehet kohtelivat suomalaista yleisöä sävyisästi, sitä häikäilemättömämmin he esiintyivät omia upseerejaan kohtaan".³³ Varsinkin sivistyneistö samastui helpommin venäläisiin upseereihin kuin sotamiehiin, ja niinpä sen parissa tunnettiin voimakasta vastenmielisyyttä murhaajia kohtaan. Myös laillisuus- ja lainkuuliaisuusperinne oli sivistyneistön tarkoin vaalimia asioita. Kun Tekla Hultin näki vanhan surmatun kenraalin, hänen teki suorastaan mieli osoittaa jotenkin myötätuntoaan kuolleelle. Työväenluokan piirissä murhien herättämä kauhu ei varmasti ollut yhtä laajamittaista, sillä osa työväestä tunsikinasteista sorrettujen solidaarisuutta matruuseja ja sotamiehiä kohtaan.³⁴ Tällainen solidaarisuus se vasta pelottikin keski- ja etenkin yläluokkaa: mieleen saattoi jäädä kytemään kauhistuttava ajatus siitä, että myös suomalaiset työläiset ottaisivat oikeuden omiin käsiinsä ja alkaisivat hyökätä yläluokkaa vastaan. Tässä vaiheessa sellainen ajatus varmaan vielä tuntui melko epäuskottavalta ja eniten tapahtumissa hiersi lainkuuliaisuuden heikentyminen.

Yleisesti ottaen upseerimurhia pidettiin lähinnä venäläisten sisäisenä asiana ja lehdistössä ne ohitettiin varsin vähin äänin; ne uutisoitiin, mutta kommentoinnista ja asiaa käsittelevistä artikkeleista pidättäytyttiin. Tässä suhteessa sekä porvarillinen että työväenlehdistö menettelivät samoin.³⁵ Murhien lukemisesta venäläisten sisäiseksi asiaksi kertoo sekin, että Helsingin Sanomat jopa kiitteli pääkirjoituksessaan sotaväkeä siitä tavasta, jolla se oli suhtautunut Helsingin siviiliväestöön. Todettiin, että niin suomalaisia kuin venäläisiä "on elähdyttänyt sama syvä vapauden kaipuu".³⁶ Veljeyden tunne oli vielä maaliskuussa ilmeisen voimakas, mutta vähitellen porvarillinen väestönosa alkoi jättäytyä kansalaisjuhlinnasta pois, kun työväentunnukset nousivat joukkokokouksissa hallitseviksi.³⁷ On selvää, että vaikeivät upseerimurhat venäläisvihaa millään tavoin synnyttäneetkään, ne vaikuttivat ainakin Helsingin porvarillisissa piireissä Jaakko Paavolaisen sanoin "vallankumoukseen nähden hyvin jäähdyttävästi".³⁸ Lainkuuliaisuudesta poikkeaminen oli sivistyneistölle kauhistuksen pakka, olihan Suomen laillisuusperinne korkeassa kurssissa.

31 Eerola 1995 s. 116.

32 FT Tekla Hultin (1864–1943) oli nuorsuomalaisten ja edistyspuolueen kansanedustajana useilla valtiopäivillä.

33 Tekla Hultinin päiväkirjamerkintä 17.3.1917, Hultin 1938 s. 178–180.

34 Ainakaan tämänkaltaisia muistinpanojaan Tekla Hultin ei liene toiminut jälkeensä, sillä myötätunnon osoittaminen venäläiselle kenraalille ei varmasti ollut 1930-luvulla mikään etu. Muutenkin Hultinin muistinpanot vaikuttavat melko autenttisilta, mutta jälkikäteen toimittamisen mahdollisuus on tietenkin aina olemassa. Tekla Hultinin päiväkirjamerkintä 17.3.1917, Hultin 1938 s. 178–180; P. Hämäläinen 1978 s. 12; Paavolainen 1966 s. 38–39.

35 Knapas 1993 s. 642; Paavolainen 1966 s. 38–39; lehdistöstä esim. Hbl 19.3.1917 "Gårdagens och dagens händelser i Helsingfors", alaotsikko "Räfsten med officerarna"; Ilkka 20.3.1917 "Surmattuja upseereja".

36 HS 23.3.1917 pääkirjoitus "Järjestyksenpito pääkaupungissamme".

37 Haapala 1995 s. 221.

38 Paavolainen 1966 s. 38–39.

Veljeyden tunnetta esiintyi myös selkeän luokkasidonnaisesti, sillä suomalainen porvaristo jopa pelasti joitakin venäläisiä upseereita venäläisten sotamiesten käsistä.³⁹ Tässä suhteessa ei siis voi havaita merkkiäkään humanisuuden unohtavasta venäläisinhosta, saati kansallisuusvihasta. Porvarillisissa piireissä kuitenkin esiintyi vähintään työväen ja venäläisten sotilaiden potentiaalisen liittoutumisen herättämää venäläisapelkoa ja venäläisten sotilaiden laittomuuksien synnyttämää kauhistusta.

Maassa olevat venäläiset sotajoukot nimittäin todellakin muodostivat työväenliikkeen mahdollisen liittolaisen. Yhteistyö venäläisten sotilaiden ja esimerkiksi Helsingin sosiaalidemokraattien kunnallisjärjestön välillä sai kiinteitä muotoja yhteisen vapunvieton suunnittelusta lähtien 1917.⁴⁰ Eri puolilla maata järjestettiin vappuna yhteisiä tilaisuuksia työväenjärjestöjen ja eri kansallisuuksiin kuuluneiden Venäjän armeijan sotilaiden ja tukikohtien työläisten kanssa.⁴¹ Porvaristoa alkoi hiljalleen epäilyttää, esimerkiksi Tekla Hultin kirjoitti päiväkirjaansa vapun tapahtumia katsottuaan:

"Kansainvälinen veljeys oli täten toteutettu, mutta vähän kummalliselta ja vastenmieliseltä se näytti minun separatistisissa silmissäni."⁴²

Kevään 1917 vallankumousjuhlissa korostettiin voimakkaasti suomalaisten työläisten ja venäläisten sotilaiden yhteistoimintaa ja yhteenkuuluvuutta, mikä herätti pelkoa ja epäluuloa porvarillisella puolella. Venäläisten sotilaiden osuus kevään lakoissa puolestaan herätti syyttelyä sotilaiden vetämisestä mukaan suomalaisen yhteiskunnan kiistoihin. Esimerkiksi metallityöntekijöiden työtaistelun päättämisneuvottelun yhteydessä huhtikuussa senaattiin ryntäsi venäläisiä sotilaita painostamaan työnantajien edustajia.⁴³ Tähän huhtikuiseen lakkoon venäläiset sekaantuivat toden teolla ja mullistivat siinä sivussa työläisten maailmankuvan, jonka mukaan aikaisemmin oli ollut selvää, että sotaväki pelkästään sorti suomalaisia ja viime kädessä turvasi vain työnantajien etuja. Sotilaiden apu otettiin vastaan pääasiassa suurella innostuksella, mutta arvostelijoita oli myös työväen omassa piirissä.⁴⁴ Sortovuosisista poiketen kansallisuusaaite ja työväenliikkeen kovasti korostama kansainvälisyys joutuivat tuolloin ristiriitaan keskenään.⁴⁵

Porvaristossa venäläiseen sotaväkeen turvautumista pidettiin "surettavana ilmiönä", "vapauden irvikuvana", "arveluttavana ja moitittavana" asiana ja se herätti "paheksumisen myrskyn".⁴⁶ Erityisesti porvaristoa närkästytti se, että

39 Tekla Hultinin päiväkirjamerkintä 17.3.1917, Hultin 1938 s. 178–180.

40 H. Soikkanen 1975 s. 231.

41 Ketola 1989a s. 90–91.

42 Tekla Hultinin päiväkirjamerkintä 1.5.1917, Hultin 1938 s. 202–203.

43 Ketola 1989a s. 87, 89; H. Soikkanen 1967 s. 17, 19.

44 Ketola 1989a s. 86–87; Luntinen 1997 s. 348; H. Soikkanen 1975 s. 220–221.

45 H. Soikkanen 1975 s. 220–221.

46 HS 26.4.1917 pääkirjoitus "Kääntyminen sotaväen puoleen"; Ilkka 21.4.1917 lisäkki Heikkiläinen [Santeri Alkio]: "Kirje Helsingistä" (päivätty 19.4.); US 23.4.1917 "Muut lehdet. Venäläinen sotaväki ja sisäinen itsenäisyysiemme".

venäläinen sotaväki vedettiin väkisin mukaan, vaikka se oli itse ilmoittanut haluavansa pysyä syrjässä. Niinpä suomalaisia lakkolaisia saatettiin julkisuudessa paheksua jopa enemmän kuin venäläistä sotaväkeä.⁴⁷ Sotaväen puoleen kääntymistä sisäisissä asioissa pidettiin itsemääräämisoikeuden tahallisenä heikentämisenä ja siksi toivottiin, etteivät sotilaat sotkeutuisi yhteiskuntakysymyksiin.⁴⁸ Sotilaiden maine oli myös hiljalleen huonontumassa, sillä he olivat rikkoneet paikkoja, mm. Helsingin Kauppatorilla ns. Keisarinnan kiven kaksoiskotkan: tätä tekoa edes innokkaan isänmaallinen Tekla Hultin ei hyväksynyt.⁴⁹ Vandalismi alkoi näyttää pelottavalta.

Maanomistajat ja yläluokkainen sivistyneistö olivat tunteneet turvattomuutta jo suurlakon ja Laukon lakkojen sekä vuoden 1906 radikaalin eduskunta-uudistuksen jälkeen. Mullistava äänioikeusreformi teki Suomesta vaalinumeroiden valossa Euroopan sosialistisimman maan, ja reformin vallankumouksellinen alkuperä ja toisaalta massan käyttäytyminen alkoivat pian askarruttaa porvaristoa. Tämä heijastui mm. Bertel Gripenbergin⁵⁰ vuonna 1907 kirjoittamaan novelliin *En dröm om folkviljan*.⁵¹ Venäjän-Japanin sodan ja sitä seuranneiden poliittisten muutosten jälkeen esimerkiksi perustuslaillisten ja Venäjän hallituksen väliset ristiriidat olivat vähentyneet ja puolue oli alkanut pitää nimenomaan radikalisoituvaa Suomen työväenliikettä suurimpana uhkana.⁵² Venäläisten sotilaiden tekemät upseerimurhat, suurlakon muistot ja suomalaisen työväen ja venäläisten sotilaiden selvä liittoutuminen herättivät porvaristossa voimakasta pelkoa yhteiskunnallisesta mullistuksesta. Sosiaalidemokraattien kannalta katsottuna kansainvälinen solidaarisuus ja veljeily venäläisten sotilaiden kanssa oli kuitenkin samalla kansallista politiikkaa, joka lujitti Suomen itsenäistymisen edellytyksiä. Heidän pyrkimyksensä oli saavuttaa kansallinen kansanvalta ja tehdä siihen liittyviä vaatimuksia tutuiksi sotaväen keskuudessa. Venäläisistä näytti olevan hyötyä työväen yhteiskunnallisille pyrkimyksille. Porvariston näkökulmasta tällaista ajattelua oli vaikea ymmärtää, koska sosiaalidemokraatit käyttivät venäläisiä joukkoja yhteiskunnallisena painostusvoimana porvaristoa vastaan. Tässä suhteessa ei ollut merkitystä sillä, että osa sosiaalidemokraattien johdosta nojautui sotilaisiin ja matruuseihin harkitusti, kun taas osa piti heidän asioihin puuttumistaan kiusallisena.⁵³ Vasemmisto puolestaan epäili porvaristoa yhteistoiminnasta Venäjän väliaikaisen hallituksen kanssa ja kuvitteli helposti, että herrasväki pyrki vie-raan vallan avulla toimimaan oman maan sosialismia vastaan. Luokkataiste-

47 HS 26.4.1917 pääkirjoitus "Kääntyminen sotaväen puoleen", 31.5.1917 "Sisäiset asiamme ja sotaväki".

48 Esim. Hbl 3.5.1917 "Ett ryskt revolutionärt 'rödt garde' i Helsingfors"; HS 31.5.1917 "Sisäiset asiamme ja sotaväki"; US 27.4.1917 pääkirjoitus "Yhäkö vain?".

49 Tekla Hultin päiväkirjamerkintä 19.4.1917, Hultin 1938 s. 199.

50 Bertel Gripenberg (1878–1947) oli voimakkaan isänmaallinen ja poliittisesti intohimoinen suomenruotsalainen vapaaherra ja runoilija, joka oli elänyt lapsuutensa Pietarissa.

51 Hyvämäki 1971 s. 9; Suvanto 1994 s. 180–181.

52 Kujala 1988 s. 22.

53 Ketola 1989a s. 90–91, 147; Luntinen 1992c s. 168; T. Manninen 1992a s. 267.

luopin mukaan niin suomalaiset kuin venäläiset porvarit kuuluivat samaan leiriin.⁵⁴ Autonomian aikaiset syytökset venäläisiin turvautumisesta omien etujen edistämiseksi eli "Pietarin tien kulkemisesta" saivat jälleen ilmaa siipiensä alle. Suomalaisia ryhmittymiä huolestutti se, että vastapuoli turvautuisi venäläisten apuun. Näin venäläisiä hyödynnettiin myös sisäpolitiikassa.

Vielä keväällä 1917 ilmassa oli kuitenkin niin paljon vallankumousinnostusta porvarillisellakin puolella, ettei venäläisissä koko kansallisuutena nähty paljonkaan pelättävää, saati sitten vihattavaa. Uusi Suometar ylpeili pääkirjoituksessaan 12. huhtikuuta sillä, että eduskuntaan oli tullut hallituksen vaapaamielinen esitys, jossa venäläisille oli myönnetty samat kunnalliset ja elinkeinon harjoittamisen oikeudet kuin Suomen omille kansalaisille. Lehti ei nähnyt asiassa mitään pelättävää, vaan piti sitä Suomen kohtuullisuuden osoituksena.⁵⁵ Hufvudstadsbladet puolestaan korosti pääkirjoituksessaan 19. huhtikuuta, ettei ns. Hangon tapahtumista eli sotaväen tunkeutumisesta kaupunginvaltuuston kokoukseen saanut tehdä suurta numeroa.⁵⁶ Uskoa tilanteen rauhoittumiseen oli vielä ilmassa. Vallankumouksen jälkeen autonomian ajan paineet purkautuivat vallankumousriemuna ja tulevaisuudenuskona, eivät venäläisvihana. Kansallisidentiteettiä ei vielä rakennettu stereotyyppisen Itsen ja Toisen erottelun avulla – siihen ei kerta kaikkiaan tunnettu tarvetta.

Pelon ja suuttumuksen ilmapiiri

"Välit huononevat, naisemme tulevat vähitellen kulutetuiksi, syntyy tyytymättömyyttä, väärinkäsitystä, yhä enenevää väkivaltaa... Mihin turvaudumme tällöin me, joita sekä työväkemme että venäläinen sotaväki samalla tavalla vihaavat?"⁵⁷

Levoton sotaväki

Kesällä 1917 Suomessa oli jatkuvasti yhteiskunnallista rauhattomuutta, johon liittyi venäläisten sotilaiden kasvavaa kurittomuutta, vallitöiden keskeytymistä loppukesällä 1917 ja lisääntyvää elintarvikepulaa. Elintarvikkeiden niukkuus ja työttömyys lisäsivät kansanjoukkojen tyytymättömyyttä.⁵⁸ Suomessa tuolloin syntynyt koko yhteiskunnan kattava kriisi ei johtunut vain venäläisistä sotilaista. Jo maailmansodan vuosina niin Venäjällä kuin Suomessakin oli ollut havaittavissa ilmiö, jota Pertti Haapala on kirjassaan *Kun yhteiskunta hajoosi* sängen osuvasti kuvannut "yhteiskunnan hajoamiseksi". Tässä ilmiössä yhteiskunnan järjestystä ylläpitävät säännöt ja tavat menettävät merkityksensä;

54 Luntinen 1992c s. 168.

55 US 12.4.1917 pääkirjoitus "Helsingistä. Venäläisten oikeudet Suomessa".

56 Hbl 19.4.1917 pääkirjoitus "Vår själfstyrelsen och den ryska militären".

57 UP 2.6.1917 Sissi [Eino Railo]: Nähtyä ja tunnettua 3".

58 Esim. Luntinen 1992d s. 196-197; Rinta-Tassi 1989 s. 101.

tämä näkyi mm. taloudellisen toiminnan häiriönä, yleisenä lainrikkomisena, omankädenoikeutena ja totutun moraalien murenemisena. Viimeistään kesällä 1917 järjestysvalta alkoi Suomessakin menettää otettaan maan tapahtumista.⁵⁹ Järjestyskoneiston hajoaminen antoi tilaa vallankumouksellisuuudelle ja yleinen anarkismin ilmapiiri levisi leviamistään. Vuoden mittaan uudeksi poliittiseksi voimaksi nousivat kansanjoukot, joissa kumouksellinen mieliala kasvoi jatkuvasti.⁶⁰

Touko-kesäkuusta 1917 alkaen esiintyi runsaasti väkivallantekoja ja tappe-
luja, joihin venäläiset sotilaat osallistuivat. Vielä keväällä niillä ei yleensä ollut poliittista sisältöä, mutta ne herättivät ärtymystä väestön keskuudessa erityisesti Pohjois-Suomessa ja Pohjanmaalla, joissa varuskuntia oli myös maaseudulla. Keväällä väkivallanteiden takana oli usein naisista syntyneitä kiistaa. Niinpä esimerkiksi Vähänkyrön kunnan järjestyssäännöissä säädettiin jo keväällä 1917, ettei niissä kylissä, joihin sotaväkeä oli sijoitettu, saanut liikkua iltaisin kello yhdeksän jälkeen – varsinkaan "naisväki ilman että heillä on luotettavaa oman paikkakuntalaista mies henkilöä saattajana".⁶¹ Venäläisten sotilaiden väkivallantekoihin kiinnitettiin suurta huomiota sanomalehdissä, etenkin itsenäisyysuunnan ja maalaisliiton lehdissä. Voimakkaimmin sotilaiden muodostamaa uhkaa korostettiin toukokuussa 1917 ilmestymisensä aloittaneessa Uudessa Päivässä; sen taustalla oli pääkaupungin sivistyneistöä ja talouspiirejä, joilla oli yhteyksiä aktivismiin ja jääkäriiliikkeeseen. Paikoitellen järjestyshäiriöt olivat tavalliselle väestölle kuitenkin myös todellinen ja laajamittainen ongelma.⁶² Kiihtyneen mielialan vallitessa aktivistien oli helppo hyödyntää venäläisten tekoja ja nostattaa venäläisvastaisuutta.

Pienetkin sotilaiden aiheuttamat rettelöt olivat sikäli merkityksellisiä, että ne olivat omiaan lietsomaan ärtymystä venäläisiä sotilaita kohtaan; etenkin aktivistien ja maalaisliiton lehdissä niistä tehtiin tahallisesti suuri numero. Muutkaan porvarilliset lehdet eivät tekoja salailleet, vaan lehdissä kirjoitettiin sotaväen laittomuuksista lähes päivittäin.⁶³ Myös Työmies-lehti uutisoi suppeammassa määrin levottomuuksista, mutta uskoi vielä kesäkuussa optimistisesti levottomuuksien laantuvan ja tilanteen rauhoittuvan. Huomattava kuitenkin

59 Haapala 1995 s. 12.

60 Rinta-Tassi 1989 s. 101; H. Soikkanen 1975 s. 232; Suvanto 1994 s. 184–185.

61 Vähänkyrön kunnanvaltuuston pöytäkirjat Cb.I:1 4.4.1917 3 §, Vähänkyrön kunnanarkisto; H. Soikkanen 1967 s. 64, 66; H. Soikkanen 1975 s. 231.

62 Uuden Päivän rahoitus tuli etupäässä KOP:n piiristä. Railo 1944 s. 28; Salokangas 1987 s. 176; H. Soikkanen 1967 s. 64, 66.

63 H. Soikkanen 1967 s. 66–68, 72; lehdistä esim. Hbl 14.6.1917 "De ryska soldaternas uppträdande", 22.6.1917 "Efterskrift. Slagsmål mellan ryska soldater och finnar i Björneborg"; HS 11.–12.6.1917, 14.–15.6.1917, 20.6.1917 ja 27.6.1917 kaikki otsikolla "Sotilasmielivaltaa", 22.8.1917 "Sotilaat taas väkivallan töissä Oulussa", 25.8.1917 "Maaseudulta: Veriset mellakat Porissa"; Ilkka 3.7.1917 "Turvaksemme asetettujen sotilaiden toiminta", 23.8.1917 "Ryssät järjestäneet pieksäjäiset Oulussa", 30.8.1917 "Venäläinen sotaväki estänyt Eduskunnan kokoontumasta", 13.9.1917 "Suomessa oleva sotaväki"; UP 27.6.1917 "Sotilasmielivalta", 27.6.1917 Sargon: "Vapaita lausuntoja", alaotsikko "Joko pogromeja?"; US 1.6.1917 "Maaseutu-uutisia. Sotaväki ja milisi Kuopiossa", 11.6.1917 "Venäläiset sotilaat Suomessa", 16.6.1917 ja 17.8.1917 "Sotilasmielivalta".

kin on, että heinäkuussa sekin jo toivoi levottoman sotaväen poistamista.⁶⁴ Työväenlehdet pysyivät silti kaiken kaikkiaan maltillisina, esimerkiksi *Kansan Lehti* korosti kesällä, ettei kansallisuusvihaan saanut syüllistyä ja että hyviä suhteita venäläisiin oli syytä pitää yllä.⁶⁵ Hannu Soikkanen on arvellut *Kansalaisesta dokumentteina* -kirjan ensimmäisessä osassa, että *Kansan Lehti* pyrki realistisesti estämään suomalaisten joutumisen vakaviin riitoihin aseistettujen sotilaiden kanssa. Vaikka tämäkin on mahdollista, vielä uskottavammalta selitykseltä tuntuu Soikkasen niin ikään esittämä kansainvälisen yhteenkuuluvuuden korostamisen tarve, joka kuului olennaisesti sosiaalidemokratian aatteeseen.⁶⁶ Niinpä vasemmisto pyrki välttämään kansallisuusvihaa, vaikka väkivaltaisuudet ja muut sotilaiden aiheuttamat ongelmat tunnustettiin. Siinänsä työväestössä eli kyllä voimakkaan vihan traditio, mutta kyseessä oli tällöin luokkaviha. Vihan projisoinnin tapa oli kuitenkin oleellisesti samankaltainen kuin valkoisten lietsomassa venäläisvihasa.⁶⁷

Elokuussa porvariston suuttumusta lietsoi erityisesti se, että venäläinen sotaväki tunkeutui Helsingin valtuuston kokoukseen esittämään vaatimuksia. Uusi Suometar syytti tilanteesta venäläisen sotaväen päällystöstä ja suomalaista työväkeä, jonka se katsoi rohkaisseensa sotilaita.⁶⁸ Helsingin Sanomien syytöksen kärki oli puolestaan kohdistettu nyt – toisin kuin alkukesällä – venäläisiin, vaikka lehti myönsi heidän tulleen kokoukseen "työväen huonoimman aineksen pyynnöstä", minkä nähtiin olevan työväelle "ikuiseksi häpeäksi". Pyyntö ei kuitenkaan enää nähty olevan mikään puolustus venäläisten uhkaavalle käyttäytymiselle.⁶⁹ Vieraitten voimien katsottiin ylläpitävän anarkiaa, etenkin, kun sotilaat ja huligaanit toimivat paikoin yhdessä.⁷⁰

Varsinaista venäläisvihaa lehdistössä ei vielä pääsääntöisesti esiintynyt, mutta yleisesti varoiteltiin väkivaltaisuuksien herättämistä kielteisistä tunteista venäläisiä kohtaan. Joissakin yhteyksissä muistutettiin, etteivät venäläiset sotilaat tunteneet isänmaata eivätkä jumalaa.⁷¹ Tämäntyyppistä ajattelua oli omiaan lisäämään se, että syyskuussa 1917 venäläiset sotilaat syüllistyivät jälleen upseerimurhiin. Viipurissa heitettiin 12. syyskuuta 1917 Turun sillalta veteen ja ammuttiin sinne suuri joukko venäläisiä upseereita – näiden joukossa koko 42. armeijakunnan komentaja kenraali Oranovski. Viipurin varuskunnan keskuudessa tapahtumaa kutsuttiin "upseerien uimakouluksi". Yksityisiä upseerimurhia sattui syyskuussa myös mm. Turussa ja Helsingissä.⁷² Porvariston pel-

64 Työmies 6.6.1917 "Sotilaat naisille väkivaltaisuuksia tekemässä", 14.6.1917 "Sotilaitten väkivalantytöt naisia vastaan jatkuvat", 6.7.1917 "Sotilaiden mielivaltaa".

65 H. Soikkanen 1967 s. 75–76.

66 H. Soikkanen 1967 s. 75–76.

67 Työväen luokkavihasta Ehrmrooth 1992 esim. s. 493, 497–498.

68 US 18.8.1917 pääkirjoitus "Mihin asti?", 30.8.1917 pääkirjoitus "Helsingistä. Eilinen lopunäytös".

69 HS 18.8.1917 "Työväki ja venäläinen sotaväki taas yhteistyössä".

70 Hbl 26.8.1917 pääkirjoitus "Den ryska militären – ett hinder för laglig ordning i landet".

71 Hbl 26.8.1917 V.I. lehden toimitukselle "De främmande inblandningarna i våra angelägenheter".

72 Polvinen on maininnut Viipurissa murhattujen upseerien lukumääräksi 11, mutta Luntinen

ko näyttää selvästi lisääntyneen keväästä ja nyt murhista uutisoitiinkin maaliskuuta laajemmin.⁷³ Kaiken lisäksi sotilaat murhasivat syyskuun 1917 ja tammi-kuun 1918 välisenä aikana yhdeksän suomalaista siviiliä, joiden joukossa oli mm. liikemies ja suurlahjoittaja Alfred Kordelin.⁷⁴

Uutiset sotilaiden omavaltaisuuksista kasvoivat voimakkaasti syksyllä 1917: niiden aiheina olivat venäläisten tekemät murhat, varkaudet, tappelut, majoi-tuspaikkoja koskevat rettelöt ja elintarvikkeiden väkivaltaiset anastukset.⁷⁵ Ko-hua herätti esimerkiksi se, että syyskuussa sotilaat pidättivät kesken suoma-laisen puolueen vaalikokouksen Limingan kansanopiston rehtorin Onni Tol-vasen, syyttivät häntä kapinaan yllyttämisestä ja pitivät häntä useita viikkoja pidätettynä. Lokakuussa Ylioppilaslehti puolestaan kertoi tuhtuneena Karja-laisen osakunnan kuraattorin maisteri Lauri Hannikaisen vangitsemisesta.⁷⁶ Venäläisten sotilaiden suorittamat laittomat pidätykset olivat usein summittai-sia ja perustuivat vääriin ilmiantoihin, joiden tekijöitä pidettiin "kansamme kurjimpina".⁷⁷ Jo toukokuussa 1917 ratsuväenkenraali Oranovski oli todennut sotilaiden kurin täydellisesti luhistuneen myös Suomessa. Elokuun lopulla ve-näläisen sotaväen määrä oli alkanut vähentyä siirtojen, karkaamisien ja myö-hemmin myös kotiuttamisien myötä.⁷⁸ Saksalaiset tiedustelulähteet kertoivat-kin syksyllä 1917, etteivät Suomeen sijoitetut venäläisjoukot enää kyyneet hajaannustilaltaan taisteluun: jalkaväen miehet karkailivat ja myivät varustei-taan suomalaisille, ja laivaston matruusit kävivät kauppaa alustensa messinki-ja kupariosilla.⁷⁹ Venäläisten sotilaiden tekemien rikosten määrä oli suurim-millaan lokakuussa; silloin harjoitukset olivat melkein kokonaan loppuneet ja monet joukko-osastot olivat menettäneet puolet vahvuudestaan karkaamisien myötä.⁸⁰ Vaikkakaan pidätykset eivät olleet verrattavissa sotilaiden omaval-taiseen rikollisuuteen, lisäsivät ne silti negatiivista mielialaa venäläisiä kohtaan. Ne saivat julkisuudessa paljon huomiota ja herättivät kansassa voima-kasta tuohtumusta.

Venäläiset viranomaiset yrittivät estää kurin löystymisen ja sotilasmielival-lan. Myös monet joukko-osastojen komentajat ja sotilasneuvostot tuomitsivat julistuksissaan mielivallan, ja rikokset pyrittiin vaihtelevin tuloksin selvittä-

---

on uudessa tutkimuksessaan Venäjän Suomessa olleesta armeijasta todennut, että uhreja olisiko ollut peräti 25. Luntinen 1997 s. 350; Paavolainen 1966 s. 52–53; Polvinen I 1987 s. 104; HS 14.9.1917 ja 15.9.1917 "Venäjän tapahtumain mainingit Suomessa".

73 Esim. Hbl 14.9.1917 "Officersmorden i Finland", 15.9.1917 "Förhållandena inom den ryska militären i Finland"; HS 12.9.1917 "Suomessa oleva sotaväki ja valtataistelu Venäjällä", 14.–16.9.1917 päivittäin samalla otsikolla "Venäjän tapahtumain mainingit Suomessa; Työ-mies 16.8.1917 "Sotilaat pahoinpidellett upseereita", 14.9.1917 "Upseerimurhia Helsingis-säkin"; US 14.–15.9.1917 päivittäin samalla otsikolla "Venäläinen sotaväki Suomessa".

74 T. Manninen 1982 s. 24; Paavolainen 1966 s. 54–55.

75 T. Manninen 1982 s. 24; H. Soikkanen 1967 s. 197.

76 HS 14.10.1917 ja 16.10.1917 samalla otsikolla "Laittomat vangitsemiset"; Ylioppilaslehti 20/1917 14.10.1917 pääkirjoitus "Oikeuksiemme polkemista".

77 HS 25.10.1917 pääkirjoitus "Mielivalta vallitsemassa".

78 Paavolainen 1966 s. 38; Tanskanen 1978 s. 17.

79 T. Manninen 1992a s. 255.

80 T. Manninen 1982 s. 24; T. Manninen 1992a s. 255–257.

mään. Törkeimmät tapaukset käsiteltiin sotilastuomioistuimissa, jotka langettivat syyllisille vapausrangaistuksia tai lähettivät heidät rintamalle. Levottomuudet eivät myöskään olleet pelkästään sotilaiden syytä, sillä kesällä ja syksyllä 1917 myös suomalaiset syyllistyivät lukuisiin varkauksiin, ryöstöihin ja raiskauksiin. Tilastojen valossa näyttäisi äkkiseltään jopa siltä, etteivät venäläiset sotilaat käyttäytyneet paljonkaan suomalaisia siviilejä rikollisemmin tai väkivaltaisemmin.⁸¹ On kuitenkin sangen mahdollista, etteivät läheskään kaikki venäläisten sotilaiden rikokset tulleet julki. Venäläisten sotilaiden rikollisuus oli kuitenkin oletettavasti suurempaa kuin heidän ikäryhmäänsä vastaavassa suomalaisessa vertailuryhmässä. Todellisen kuvan saamiseksi pitäisi vertailla sotilaita heidän ikäryhmänsä suomalaisiin eikä koko väestön rikollisuuteen. Ei ole silti syytä unohtaa, että venäläisten sotilaiden huonoa mainetta ylläpidettiin myös tietoisesti, sillä suomalaisten puolella esiintyi provokaatioita ja kävipä sellaistaakin, että juopuneena pidätetty suomalainen ilmoitti itselleen venäläisen nimen.⁸² Sotilasmielivallan sijaan alettiin jo puhua sotilashirmuvallasta.⁸³

Yhteiskunta oli totisesti hajoamistilassa. Ilmeisesti sotilasmielivaltaan kuitenkin syyllistyi vain suhteellisen pieni osa sotilaista ja monissa maaseutukunnissa varuskunnat eivät aiheuttaneet lainkaan häiriöitä. Esimerkiksi Kälviällä, Vehmaalla ja Noormarkussa sotilaiden ja väestön suhteet olivat hyvät ja sopuisat.⁸⁴ Lehtien antama kuva ei aina kerro ruohonjuuritason suhtautumisesta venäläisiin, sillä varsinkin aktivistivaikutteiset lehdet halusivat liioitella venäläisten sotilaiden rettelöinnin laajuutta.

Elintarvikepulan vaikutus

Yhä useammin väestön ja sotilaiden välit kuitenkin kiristyivät sotilaiden mielivaltaisuuden vuoksi, ja sotaväki alettiin elintarvikepulan vuoksi nähdä vähien elintarvikevarastojen kuluttajana. Eri puolilla maata alkoi esiintyä vaatimuksia sotilaiden vetämiseksi pois ja useat kaupungit ja maalaiskunnat anoivat kesällä senaatilta sotaväen poistamista tai sen määrän vähentämistä. Vaatimuksiin ei kuitenkaan suostuttu. Esimerkiksi Ruokolahden kuntakokous esitti tällaisen vetoamuksen vedoten juuri elintarviketilanteeseen ja sotilaiden omavaltaisuuksiin.⁸⁵ Myös esimerkiksi Tornion työväen neuvoston koolle kutsuma kansalaiskokous ja Oulun läänin maanviljelijöiden yleinen kokous päättivät pyy-

81 Turo Mannisen mukaan vuonna 1917 Suomessa tehtiin kuukaudessa jokaista 100 000 rikosoikeudellisesti vastuussa olevaa henkilöä kohti noin 50 rikosta. Syksyllä 1917 Suomessa oli noin 100 000 venäläistä sotilasta, jotka syyllistyivät syys-, loka- ja marraskuun aikana kuukautta kohti keskimäärin noin 60 erilaiseen rikokseen. T. Manninen 1992a s. 265–266 lähdeviitteineen; Paavolainen 1966 s. 39–40.

82 US 31.8.1917 "Provokatsioniako?".

83 Esim. HS 23.9.1917 "Sotilasmielivalta".

84 T. Manninen 1992a s. 265–266.

85 Ilkka 23.6.1917 S.A. [Santeri Alkio]: "Venäläinen sotaväki Suomesta pois!"; T. Manninen 1992a s. 262–263; H. Soikkanen 1975 s. 231.

tää senaatilta sotaväen poisviemistä juuri elintarvikepulan vuoksi.⁸⁶ Jo kesäkuussa Ilkan päätoimittaja ja maalaisliiton kantaviin voimiin kuulunut Santeri Alkio vaati, että järjen ja kummankin maan etujen nimissä sotaväki oli vietävä pois. Tilanne oli käymässä päivä päivältä tukalammaksi, etenkin "jos tänne jäävät nämä sotamieslaumat meidän kanssamme kilpaa nälkiintymään".⁸⁷

Heinäkuussa 1917 venäläiset olivat lopettaneet Suomessa kaikki sellaiset sotilastyöt, jotka eivät olleet puolustukselle välttämättömiä. Tämä toimenpide vapautti suomalaiset yhdestä vastenmielisestä sotilasarasituksesta, mutta se lisäsi samalla työttömien määrää ja siten yleistä kurjuutta. Kesällä 1917 sotilaat saivat suurempia liha- ja voiannoksia kuin suomalaiset siviilit, mutta kun väliaikaisen hallituksen viljatoimitukset alkoivat myöhästellä, nälkäiset sotilaat ryhtyivät varastelemaan elintarvikkeita, mm. perunoita ja lanttuja.⁸⁸ Toisaalta matruuseja syytettiin siitä, että he tuhlasivat ruokaa anteeksiantamattoman törkeällä tavalla eli heittivät leipänsä mereen, jos se ei ollut samana päivänä leivottua. Maltillinen Helsingin Sanomatkin kovensi äänenpainojaan:

"Onpa todellakin omiaan mieliä katkeroitamaan veräjillämme vieraillevien muukalaisten menettely, etenkin kun tiedetään, että meidän omista niukoista muiden elintarpeiden varoista suuret määrät menevät näille samoille muukalaisille."⁸⁹

Tilanteessa, jossa hätäleivän aineksiksi kerättiin mm. jäkälää⁹⁰, voi vain kuvitella kuinka paljon jutut leipien mereen heittämisestä ärsyttivät suomalaisia – olivat ne sitten totta tai eivät. Venäläisten – myös muiden kuin sotilaiden – väitettiin lisäksi tilaavan suurempia määriä elintarvikkeita kuin oli tarpeen ja myyvän niitä sitten yksityisillä markkinoilla kiskurihinnoin.⁹¹ "Vapaan venäläisen kunniantuntoon" vetoamisen ei todettu "ryssänmetkujen" torjumisessa auttavan.⁹²

Vanhat, jo 1500–1600-luvulla esiintyneet yleiseurooppalaiset ennakkoluulot pilkahtivat esiin ärtyneen mielialan seurauksena. Tuotunut mieliala loi otollisen pohjan kansallisuusstereotyyppien leviämislle. Elintarvikepulaan vedoten vaadittiin myös pakolaistulvan ehkäisemistä ja jopa maassa jo olevien pakolaisten karkottamista.⁹³ Aina kyse ei kuitenkaan ollut pulan herättämästä aidosta huolesta, vaan elintarviketilanne näyttää olleen myös oiva keppihevonen sotaväen poistamisvaatimuksille. Näyttää vahvasti siltä, että elintarvikekysymyksen avulla väestön mielialoja saatiin tehokkaasti nostatetuksi sotilaita

86 H. Soikkanen 1967 s. 64–66.

87 Ilkka 23.6.1917 S[anteri] A[lkio]: "Venäläinen sotaväki Suomesta pois!".

88 HS 5.10.1917 "Sotilasmielivalta lisääntyy"; T. Manninen 1992a s. 262–263.

89 HS 4.9.1917 "Leivän tuhlausta".

90 HS 18.10.1917 "Elintarvikeasioita".

91 Hbl 6.6.1917 pääkirjoitus "Lifsmedelslagen och ryssarnas anspråk", 17.6.1917 pääkirjoitus "De härvarande ryssarna och hungerperspektivet".

92 UP 21.6.1917 L.S-nen: "Quousque tandem?", 22.6.1917 Turina: "Nähtyä ja tunnettua 5".

93 UP 8.9.1917 pääkirjoitus "Lisääkö venäläisiä Suomeen?" Todellisuudessa venäläisten pakolaisten määrät olivat tässä vaiheessa vielä varsin pieniä. Todellinen pakolaistulva alkoi vasta marraskuisen bolševikkivallankumouksen jälkeen.

vastaan⁹⁴ ja samalla hankittiin uskottavuutta sotaväen poistamisvaatimuksille. Olihan sotaväki yhtä kaikki haitaksi ja häiriöksi, joten sen kielteisiä vaikutuksia oli helppo uskottavasti liioitella.

Vihan juurilla

Erityisesti porvariston suhtautuminen venäläisiin sotilaisiin jyrkkeni kesän ja syksyn myötä. Keväinen intomielinen vallankumousjuhlinta yhdessä venäläisten kanssa oli enää muisto vain. Esimerkiksi Eino Leino oli ollut maaliskuussa kovin innostunut venäläisten urheudesta, mutta hänkin ärtyi jo kesän 1917 kuluessa venäläisestä sotaväestä ja sen aiheuttamista levottomuuksista.⁹⁵ Sotilaita oli yhä useammin mukana myös työväen mielenosoituksissa, esimerkiksi 14. heinäkuuta 1917 sotilaat esiintyivät eduskunnan ulkopuolella uhkaavasti.⁹⁶ Kesäkuisessa sosiaalidemokraattien puoluekokouksessa oli havaittavissa venäläisten ja nimenomaan bolševikkien vaikutusvallan kasvua; ainakin työväellä oli valmiutta kuunnella venäläisten mielipiteitä.⁹⁷ Venäläiset sotilaat muodostivat yhdessä työväenliikkeen kanssa potentiaalisen voimatekijän, jonka hyödyntämisestä esiintyi erimielisyyttä vasemmistossakin.⁹⁸ Porvaristoa tilanne ärtytti ja pelotti, koska yhteistyö sotaväen kanssa oli käymässä päivä päivältä "yhä kiinteämmäksi ja sydäpemmäksi".⁹⁹ Porvaristossa arvosteltiin voimakkaasti esimerkiksi sosiaalidemokraattien vaaliesitettä, jossa puhuttiin yhteistyöstä venäläisten toverien kanssa. Tällaista pidettiin vaarallisena tulella leikkimisenä.¹⁰⁰ Epäluuloa sosialisteja kohtaan herätti myös se, etteivät Tampereen työväenjärjestöjen edustajat kannattaneet Tampereen maistraatin anomusta sotilaiden poistamiseksi paikkakunnalta.¹⁰¹ Kysymys venäläisestä sotaväestä alkoi selvästi erottaa sosialisteja ja oikeistoa. Suoranaisesti julkiseksi rasismiksi tilanne ei kuitenkaan vielä muuttunut, mutta selviä merkkejä siitä oli jo ilmassa. Venäläisiin ei kuitenkaan vielä suhtauduttu yksimielisen rasistisesti, vaan esimerkiksi maltillinen Helsingin Sanomat muistutti kesäkuussa, että ns. sortovuosien aikana vain Venäjän hallitus oli toiminut sortajana, ei Venäjän kansa, joka itsekkin oli kärsinyt.¹⁰²

Lehdistö vaikutti mielialojen kiristymiseen, sillä kesän ja syksyn 1917 kuluessa käytiin sanomalehtien kesken jatkuvaa väittelyä levottomuuksiin ja väkivallantekoihin liittyvistä asioista. Sanomalehdistö käytti myös varsinkin syk-

94 Samanlaisen tulkinnan on lehdistöanalyysin yhteydessä esittänyt myös H. Soikkanen 1967 s. 338–339.

95 Kunnas 1976 s. 15.

96 H. Soikkanen 1975 s. 227.

97 H. Soikkanen 1975 s. 211.

98 H. Soikkanen 1975 s. 231.

99 Esim. HS 1.10.1917 "Sosialistit yhteistyössä sotilaitten kanssa", lainaus 4.10.1917 "Pitkälle mencee"; Ilkka 27.9.1917 "Sosialistit taas Venäjältä apua etsimässä", 6.10.1917 Jaska: "Katsaus maailman menoon"; US 4.10.1917 pääkirjoitus "Helsingistä".

100 Hbl 13.9.1917 "Det socialdemokratiska partiet och de ryska soldaterna".

101 H. Soikkanen 1967 s. 76.

102 HS 5.6.1917 pääkirjoitus "Eräs suomalaisiin vetoaminen".

syllä kovaa kieltä puhuessaan "svobodasta", sotaväen laittomuuksista, tai "bandiittien" riehunnasta.¹⁰³ Jyrkkenevää suhtautumista ja venäläisvastaisuuden lietsontaa kuvastaa myös värikkäiden alaotsikoiden lisääntyminen, esimerkiksi Helsingin Sanomien lokakuuisessa artikkelissa otsikoitiin mm. seuraavasti: "Kasakkajoukot muuttumassa rosvojoukoiksi – harjoittavat järjestelmällistä ryöstöä Kouvolan asemalla", "Kasakat eivät sano välittävänsä Suomen laeista", "Taas sotilas naista ahdistelemassa", "Sotamies herrojen räakkääjänä" ja "Humalaiset sotilaat häiritsivät jumalanpalvelusta".¹⁰⁴ Samanaikaisesta Ilkasta voidaan poimia kuvaavat esimerkit "Ryssän rakkautta", "Upseerinulikka vanhusta räakkäämässä" ja "Juopuneet sotilaat kirkossa".¹⁰⁵

Maaliskuun venäläisihailusta ja vapauskuumeesta ei ollut enää paljon jäljellä lokakuun lopussa, kun raakaa sotilasmielivaltaa katsottaessa alettiin jo muistella, ettei "pimeimmänkään tsaarivallan aikainen sorto mennyt häikäilemättömyydessään niin pitkälle kuin nykyinen 'kansanvalta' vastavakoiluosastoineen".¹⁰⁶ Porvarillinen lehdistö sortui venäläisiä kuvatessaan usein varsin väritettyyn ilmaisuun. Syksyn 1917 lähdeaineistosta pistää silmään Turo Mannisen mainitsema "vihan ja pelon ilmapiiri"¹⁰⁷, jonka hengessä venäläisistä kirjoitettiin tahallisen stereotyyppisesti ja asioita paisutellen. Kärjistetyimmillään tämä ilmeni toukokuussa 1917 ilmestymisensä aloittaneessa aktivistilehti Uudessa Päivässä, jossa jo aivan kesäkuun alussa oli niputettu yhteen suomalainen työväki ja venäläinen sotaväki: lehden mukaan porvarien oli puolustauduttava yhdessä tätä uhkaavaa vaaraa vastaan. Esimerkiksi Eino Railon¹⁰⁸ Sissi-nimimerkillään kirjoittama tämän alaluvun alussa lainattu kesäkuinen juttu oli omiaan lietsomaan pelkoa.¹⁰⁹

Uudessa Päivässä esiintyi rasistisempia käsityksiä venäläisistä kuin porvarillisissa päälehdissä. Venäläisestä sivistyneistöstä kirjoittaessaan lehti mm. toi esille stereotypian venäläisten siivottomuudesta¹¹⁰ ja lopulta julisti venäläisen sotamiehen olevan paitsi "villi olento" myös "painajaisista pahin" ja näiden ylläpitämien "rikosorgioiden" peittävän pimeyteen sekä "maamme sivistysaavutukset että Venäjän vastaiset kehitysmahdollisuudet aina vuosisa-

103 Luostarinen 1986 s. 139; H. Soikkanen 1967 s. 151; lehdistössä oli uutisia sotaväen laittomuuksista lähes päivittäin, esim. Hbl 5.9.1917 "Landsorten. De ryska soldaterna", 12.9.1917 "Landsorten. De ryska soldaterna", 22.9.1917 pääkirjoitus "De militära våldsdåden"; HS 3.9.1917, 8.9.1917 ja 23.9.1917 kaikki otsikolla "Sotilasmielivalta"; UP 6.10.1917 "Suomi venäläisten sotamiesjoukkojen alusmaana"; US 10.9.1917 "Venäläisen sotaväen käyttäytyminen Suomessa".

104 HS 20.10.1917 "Sotilasmielivalta".

105 Ilkka 23.10.1917 "Sotilasmielivalta", erilaisia alaotsikoita; samaa tyyliä myös esim. HS 21.10.1917 ilman otsikkoa oleva "Turkan" teksti s. 8; UP 1.10.1917 pääkirjoitus "Länsi vai itä?".

106 HS 25.10.1917 pääkirjoitus "Mielivalta vallitsemassa".

107 T. Manninen 1992a s. 263.

108 Eino Railo (1884–1948) oli pohjalainen ja nuorsuomalainen kirjallisuudentutkija ja kansallisen idealismin sävyttämä kirjailija. Hän oli mukana perustamassa itsenäisyyslehti Uutta Päivää ja kuului koko sen ilmestymisen ajan 1917–18 vakinaisena jäsenenä lehden johtokuntaan. Railo 1944 s. 17–18, 53.

109 UP 2.6.1917 Sissi [Eino Railo]: "Nähtyä ja tunnettua 3".

110 UP 10.9.1917 pikku-uutinen "Venäläistä sivistyneistöä".

doiksi".¹¹¹ Ei ihme, että sivistyneistöä pelotti! Uusi Päivä painotti kaikissa yhteyksissä muita porvarilehtiä enemmän venäläisten osuutta levottomuuksiin. Hannu Soikkanen on mielestäni varsin oikeutetusti esittänyt, että venäläisvastaisen mielialan kiihtymisessä Uudella Päivällä oli merkittävä osuus.¹¹² Itse tapahtumat olivat aidosti levottomuutta herättäviä, mutta lehti kärjisti niitä ja väritti uutisia kansallisuusvihamielisesti. Mukana oli venäläisten sotilaiden tekojen herättämää aitoa ärtymystä ja aktivistipiireissä virinnyttä venäläisvastaisuutta, mutta paljolti kyseessä oli varmasti myös itsenäisyysmiesten taktiointi venäläisten saamiseksi maasta pois. Uusi Päivä erosi muusta lehdistöstä siinä, että se suhtautui rasistissävyysesti myös venäläisiin yleensä, ei vain sotilaisiin. Muut porvarislehdet kohdistivat kritiikkinsä ja pahimmat huomautuksensa ensi sijassa sotilaisiin, vaikkakin oli havaittavissa merkkejä ärtymyksen ja jopa vihan yleistymisestä myös kaikkia venäläisiä koskevaksi.

Myös työväenlehdistö kertoi ainakin huomattavimmista sotaväen rikoksista, mutta juuri porvarillinen lehdistö lankesi tendenssimäiseen ja väritettyyn kuvaustapaan venäläisten sotilaiden tekosia käsitellessään. Venäläisvastaisuutta räätälöitiin paljolti poliittisista syistä; sotilasmielivallan korostamiseen liittyi nimittäin porvarillisella puolella myös selkeästi sisäpoliittinen aspekti: sosialistien suhteet venäläisiin haluttiin esittää kielteisessä sävyssä. Monille porvareille sosialistien suhteet vallankumouksellisten venäläisten kanssa merkitsivät "hillittömän aasialaisen svabodan" leviämistä Suomeen ja huhuttiin jopa porvarien "lahtaamisesta" upseerimurhien tapaan.¹¹³ Sosialistien yhteistyö venäläisten sotilaiden kanssa oli sängen käyttökelpoinen ase vaalipropagandassa. Porvarilliset ryhmät halusivat korostaa, että myös heillä oli sanansa sanottavana Suomen tulevaisuudesta ja että toisin kuin sosiaalidemokraatit he turvasivat politiikassa vain kotimaisiin voimiin. Todellisuudessa porvaristokin hyödynsi toiminnassaan Venäjän väliaikaista hallitusta esimerkiksi syksyllä 1917 eduskunnan hajoittamisessa, jota sosiaalidemokraatit vastustivat. Lokakuun alun vaaleissa eduskunta muuttui porvarisenemmistöiseksi. Sitä mukaa kun bolševikkien osuus venäläisissä sotilaissa kasvoi, kasvoi myös porvarillisen väestönsosan kielteisyys heitä kohtaan.¹¹⁴ Toisaalta suomalaisenkin työväen osuus levottomuuksiin tunnustettiin:

"Suoraan sanoen, tuskinpa venäläinen sotaväki aivan monta kertaa olisi sekaantunut suomalaisten välisiin riitoihin, elleivät suomalaiset miehet

111 UP 24.9.1917 pääkirjoitus "Kärsivällisyytemme lopussa". Tähän artikkeliin lehti oli saanut kimmokkeen venäläisten sotilaiden 19.9.1917 Viipurin maalaiskunnassa tekemästä murhasta. Kyseessä oli raaka kriminaalirikos: kolme sotilasta pahoinpiteli iäkäästä kartanonomistajaa ja murhasi tämän niin ikään iäkäänsä sisaren.

112 H. Soikkanen 1967 s. 85–86.

113 US 20.9.1917 pääkirjoitus "Helsingistä. Sosialistimme ja heidän venäläiset toverinsa"; Paavolainen 1966 s. 54–55.

114 Esim. Hbl 24.9.1917 pääkirjoitus "Socialdemokraterna vädja åter till bolschevikerna", 27.9.1917 pääkirjoitus "Våra socialdemokrater och de ryska soldatråden"; Apunen 1991 s. 193–194.

olisi häväisseet itseänsä ja kansaansa pyytämällä näitä vieraita riidantarkkaisuiksi."¹¹⁵

Tilanteen kärjistyminen näkyi jopa teatterielämässä. Kansallisteatterin uusi johtaja, Venäjälläkin opiskellut Eino Kalima oli astunut virkaansa elokuussa 1917 ja valinnut venäläisen kirjallisuuden ihailijana avajaistyökseen Tolstoin näytelmän *Tsaari Feodor Ioannovitš*. Teos ei kuitenkaan ollut niin suuri menestys kuin miksi Kalima oli sen kuvitellut. Maria-Liisa Kunnas on kirjassaan *Kansalaissodan kirjalliset rintamat* olettanut osasyynä olleen sen Kaliman itsensäkin toteaman seikan, ettei syksy 1917 ollut poliittisesti kovin edullista aikaa venäläisen kulttuurin ja tsaari aiheen esittämiseksi Helsingissä. Sen sijaan Ibsenin *Kansanvihollinen* kiinnosti yhteiskunnan ja yksilön suhdetta käsittelevällä tematiikallaan yleisöä tuolloin erityisesti.¹¹⁶ Kunnaksen selitysmallia ei voi kuitenkaan pitää varmana totuutena, sillä edes kaikki aikalaiskriitikot eivät olleet varmoja Tsaari Feodor -näytelmän taiteellisista ansioista. Toisaalta osa heistä jopa kehui esitystä. On mahdollista, ettei esitys kerta kaikkiaan ollut kovin onnistunut eikä siksi saavuttanut Kaliman odottamaa suosiota. Aiheen valinta joka tapauksessa ei ollut syksyn 1917 olosuhteissa kovin onnistunut ja Kalima sai osakseen vihjailuja epäisänmaallisuudesta.¹¹⁷ Venäläisen sotaväen huono käytös ja liittoutuminen suomalaisen vasemmiston kanssa näyttävät kaiken kaikkiaan lisänneen tunneperäistä venäläisvastaisuutta.¹¹⁸ Venäläisiä koskevia kielteisiä stereotyyppioita alkoi esiintyä julkisuudessa tuon tuostakin; ne olivat voimakkaiden ennakkoluulojen leimaamia.

Yhä venäläisvastaisemmaksi muuttuva yleinen mielipide lisäsi myös suomalaisten naisten ja venäläisten sotilaiden välisten suhteiden paheksumista voimakkaasti. Naisia moitittiin siitä, ettei heillä ollut isänmaanrakkautta, siveydentunnetta eikä käsitystä sopivaisuudesta. Esimerkiksi nuorukaisikäinen Martti Haavio kutsui päiväkirjassaan näitä naisia "ryssän huoriksi". Naisten väitettiin jopa usein tekevän aloitteita "keikistelemällä" ja vetoamalla näin venäläisiin, joita pidettiin eroottisesti suomalaisia kiihkeämpinä. Ilkka ehdotti kesäkuussa, että suomalaisten miesten oli kieltäydyttävä ottamasta tällaisia naisia vaimokseen.¹¹⁹ Lapualla jopa järjestettiin "vakoilijoita", jotka tarkkailivat venäläisten kanssa kulkeneita tai muuten huonoilla teillä olleita naisia.¹²⁰ Suomalaisista naisista myös syntyi usein riitaa suomalaisten ja venäläisten miesten kesken, ja riidat johtivat jopa ampumatapauksiin, mikä ei ollut ihme,

115 US 20.9.1917 pääkirjoitus "Helsingistä. Sosialistimme ja heidän venäläiset toverinsa". Myös Uusi Päivä totesi työväen kutsuvan yhä uudelleen ja uudelleen avukseen venäläisiä sotilaita. UP 22.8.1917 "Venäläinen sotaväki Suomessa".

116 Kaliman Venäjällä opiskelusta katso Kalima 1962 s. 83–207. Muuten Kalima 1968 s. 14–17; Koskimies 1972 s. 54–55, 57–58; Kunnas 1976 s. 17.

117 Kalima 1968 s. 17; Koskimies 1972 s. 54–55.

118 Luntinen 1992d s. 200.

119 Ilkka 23.6.1917 pääkirjoitus "Vaasasta, Turmelusta." Naisten "kulumisesta" myös mm. UP 2.6.1917 Sissi [Eino Railo]: "Nähtyä ja tunnettua 3"; Haavio 1973 s. 192.

120 Pk 657 Venäläisvastainen tiedustelutoiminta Suomessa 1915–18, SA.

Suhtautuminen venäläisten kanssa seurusteleviin naisiin alkoi muuttua aikaisempaa kielteisemmäksi syksyllä 1917. Sisällissodan aikana valkoisten viha näitä ns. "ryssänmorsiamia" kohtaan riistäytyikin sitten käsi-tä ja johti jopa väkivallantekoihin. Vuoden 1917 lopulla otetussa kuvassa venäläisillä sotilailla on seurassaan Mynämäen Mäenkylyn tyttöjä. Kuva: Museovirasto.

kun suomalaisten miesten todettiin olevan "kalvavan mustasukkaisuuden" vallassa.¹²¹ Suorasanaisen Uuden Päivän mielestä "huonomaineiset naiset nauttivat joka paikassa venäläisen sotaväen erikoista suojelusta".¹²² Asiasta oltiin huolestuneita yli puoluerajojen, sillä myös Työmiehen mielestä sotilaitten kanssa seurustelevia naisia kohtasi ankarana yleisön tuomio, ja näiden naisten todettiin "perättömällä provoseerauksellaan" aiheuttavan ikäviä mellakoita.¹²³

Maassa oleskelevan vieraan sotaväen ja naisten välisten suhteiden paheksunta tilanteessa, jossa sotilaat alettiin yhä enemmän kokea ärsyttäväksi ja jopa vihattavaksi ulkopuoliseksi tekijäksi, ei ole kansainvälisessä mittapuussa mitenkään poikkeuksellista. Esimerkiksi toisen maailmansodan aikana Saksan miehittämissä maissa solmittiin runsaasti suhteita paikallisten naisten ja saksalaisotilaiden välillä ja yleisesti ottaen näitä suhteita paheksuttiin ankarasti, vaikka ne olivat esimerkiksi Kanaalinsaarilla, Norjassa ja Tanskassa melko yleisiä. Esimerkiksi tanskalaisten suuri enemmistö piti tämänkaltaista seurustelua sopimattomana. Halveksuntaa esiintyi, vaikka kyseessä olevien naisten todellisista olosuhteista oli vain vähän tietoa.¹²⁴ Seurustelun paheksunta perustui enemmän mielikuviin kuin tietoon ja omiin havaintoihin. Myös Suomessa miesten venäläisiä kohtaan tuntema mustasukkaisuus sai enemmän virikkeitä mielikuvituksesta kuin todellisesta tiedosta. Suomalaisten naisten seurustelu barbaarisiksi Toisiksi leimattujen venäläisten kanssa katsottiin pettu-

121 Esim. HS 15.6.1917 "Sotilasmielivalta", alaotsikko "Riita naisesta johtanut yleiseen ammutaan"; UP 9.6.1917 Sissi [Eino Railo]: "Nähtyä ja tunnettua 4".

122 UP 22.8.1917 pääkirjoitus "Venäläinen sotaväki Suomessa".

123 Työmies 10.8.1917 "Sotilaat taas mellakoimassa".

124 Hartmann 1946 s. 13, 15, 18, 42; King 1991 s. 76–81; Ringdal 1987 s. 173–174.

ruudeksi ja epäisänmaallisuudeksi.

Syyskuussa 1917 Suomessa kauhisteltiin venäläisten kanssa solmituista suhteista syntyneitä lehtolapsia, jotka "ovat vierasta luuta ja verta".¹²⁵ Kuten tästä lausahduksesta näkyy, taustalla näyttää olleen varsin rasistisia ajatuksia, joiden mukaan kansallisuuksien risteytyminen oli pelkästään huono asia. "Ryssän-morsian"-teema ja sen herättämät mustasukkaisuuden tunnot näyttävät nostattaneen karkeaakin rasismia, esimerkiksi Uudessa Päivässä todettiin jo kesäkuussa sotaväen elämän suomalaisten naisten kanssa ylittäneen sopivaisuuden rajat. Tätä lehti kommentoi: "Täytyyhän nyt toki ihmisen ja eläimen välillä olla jokin ero."¹²⁶ Vuosina 1917–18 oli muutoinkin varsin yleistä, että lehtikirjoituksissa, pakinoissa, puheissa ja pilapiirroksissa sekä päiväkohtaisissa pilkkarunoissa käytettiin eri kansallisuuksista hyvin rasistisia ja halventavia ilmauksia. Venäläisten lisäksi rasistisen retoriikan kohteena saattoivat olla – kunkin lehden poliittisen kannan mukaan – myös ruotsin- tai suomenkieliset sekä juutalaiset. Erityisen juutalaisvastainen oli esimerkiksi ruotsinkielinen pilalehti Fyren.¹²⁷ Päivälehdissä karkean rasistisia ilmaisuja näkyi ennen kaikkea pakinoissa ja muussa varsinaisia uutisia kevyemmässä aineistossa. HS:n pakinoitsija Tiitus¹²⁸ esimerkiksi kutsui keväällä 1917 suomalaisen naisen ja kiinalaisen miehen lasta "sekasikiöksi".¹²⁹

Kesän ja syksyn 1917 selväsanainen lehtiotsikointi ja uutisointi antoi kuvan viinaanmenevistä, sadistisista, uskontoa pilkkaavista ja naisia ahdistelevista venäläisrikollisista. Ihmishengen ei uskottu olevan sotaväelle paljonkaan arvoinen ja itäisyyteen katsottiin miltei automaattisesti liittyvän raakuutta. Stereotyyppiat venäläisistä sotilaista olivat muuttuneet selvästi aikaisempaa kielteisemmiksi, varsinkin kun pitää mielessä edellä esitetyt käsitykset naisten mieleisistä ja lapsirakkaista sotilaista. Venäläisiä pidettiin jo selvästi Toisina: heidät leimattiin yhä useammin oudoiksi barbaareiksi, joiden tavat erosivat ratkaisevasti suomalaisten tavoista. Vihan sytyke saatiin sotilaiden rettelöinnistä, mutta venäläisvastaisuutta lietsottiin voimakkaasti myös poliittisista syistä.

Russofobiasta rotuvihaan

"Meillä esiintyy henkilöitä, jotka ihan henki hapatuksessa puolustavat venäläisen intelligenssin väkevyyttä, heidän epätavallista uhrantavallisuuttaan j.n.e. Mutta jokapäiväinen kokemus pakottaa suomalaisen

125 Ilkka 6.9.1917 I.H. [tod.näk. Ilmari Havu]: "Suomen nainen ja etsikkoaikamme".

126 UP 19.6.1917 pääkirjoitus "Venäläinen sotaväki ja Suomen asiat".

127 Knapas 1993 s. 647.

128 Tiitukseksi pakinoi HS:ssa vuodesta 1914 lähtien edistyspuolueen kannattaja Ilmari Kivinen (1883–1940). Kivinen osallistui Saksan hallituksen järjestämään Saksan-retkeen syyskuussa 1918 ja suhtautui yleensä saksalaisiin myönteisesti. Hänen venäläis- ja etenkin juutalaisinhonsa näyttää olleen varsin voimakasta. Lisätietoja esim. Aikalaiskirja 1920.

129 HS 31.5.1917 Tiituksen päivän pakina "Numero yksi". Pakinan nimi viittaa juuri suomalais-kiinalaiseen – lajinsa ensimmäiseen – lapseen.

sittenkin enemmän halveksimaan kuin kunnioittamaan venäläisiä, mi-
hin piiriin he sitten kuuluvatkin."¹³⁰

Marraskuun 1917 alkuun tultaessa suomalaisen porvariston sietokyky alkoi loppua venäläisten – etenkin sotilaiden – suhteen. Turussa loukattiin oikeudenkin koskemattomuutta: aseistetut matruusit tunkeutuivat oikeussaliin, keskeyttivät aseilla uhaten voiryöstöä käsitelleen jutun ja vapauttivat syytetyt sekä veivät asiakirjoja mukanaan.¹³¹ Tapausta käsitellyt Helsingin Sanomat totesi, että "kaikkea saattaa tapahtua venäläisen vapauden nimissä!"¹³², Ilkka nimitti sotilaita "sotilastakkiin puetuiksi ryöväreiksi"¹³³ ja Uusi Päivä näki tapahtuneessa jokseenkin rasistisesti "aasialaista mielivaltaa".¹³⁴ Sotilaiden ja matruusien yhteistyössä nähtiin ylipäänsä jo massaliikkeen sävyjä.¹³⁵ Erityisen paljon kielteistä huomiota sai osakseen suurliikemies Alfred Kordelinin 7. marraskuuta 1917 Mommilassa tapahtunut murha. Helsingin Sanomat säilytti kuitenkin sovinnollisen asenteen venäläisiä kohtaan ja muistutti retkellä olleen mukana myös suomalaisia, joilta "kokonaan puuttui kansalaistunto". Totta oli-
kin, että venäläisten oppaana oli Kordelinin entinen alustalainen suutari Johan Skott, joka oli karkotettu kartanon mailta mm. viinanmyynnin takia. Saman-
kaltaisia levottomuuksia esiintyi samaan aikaan myös Virossa¹³⁶, joten Suomen tilanne ei tässä suhteessa ollut mitenkään ainutlaatuinen. Tiedot levotto-
muuksien jatkuvasta lisääntymisestä kantautuivat lehtien ja kirjeiden välityk-
sellä myös Saksaan jääkäreiden korviin. Heidän käsityksensä mukaan tilanne Suomessa vaikutti pahalta juuri venäläisten rettelöinnin vuoksi. Jääkäri Kaarlo Kaila¹³⁷ esimerkiksi kirjoitti sairaana olevalle jääkärioveljelleen Arno Kailalle¹³⁸ Libausta marraskuun puolessavälissä, että jääkäreistä voisi olla Suomessa hyö-
tyä, sillä "ryssät mellastavat siellä entistä mielivaltaisemmin".¹³⁹

130 Ylioppilaslehti n:o 24 11.11.1917 "Vastavakoiluosasto Yliopistomme kimpussa". Tekstin kirjoittaja oli tuotunut siitä, että Helsingin vastavakoiluosaston päällikkö kreivi J. K. Simonovitš oli venäläisessä Birzhevyje Vedomosti -lehdessä syyttänyt yliopistoa siitä, että se on "osallisena kavallusliikkeessä". Kirjoittajan nimeä tekstissä ei ole, mutta sen "värisokea" venäläisvastaisuus muistuttaa maalaisliiton ja aktivistien näkemyksiä. Ylioppilaslehden seuraavassa numerossa toimitus jokseenkin omituisesti huomautti, että kirjoituksen lopussa esiintyvä ja tässä lainattu "sutkaus" oli "epähuomiossa tullut julkisuuteen". Ylioppilaslehti n:o 25–26 25.11.1917 "Selvitykseksi".

131 Esim. HS 3.11.1917 "Sotilasmielivalta"; Ilkka 3.11.1917 "Sotilasväkivalta kehittynyt huippuunsa"; UP 2.11.1917 "Sotilasväkivalta kehittynyt huippuunsa".

132 HS 3.11.1917 "Sotaväen mielivallasta tehtävä loppu".

133 Ilkka 6.11.1917 pääkirjoitus "Ja ne ovat täällä muka meidän turvanamme!"

134 UP 3.11.1917 "Turun tapahtumat".

135 Hbl 3.11.1917 pääkirjoitus "Soldatanarkin".

136 Hbl 7.11.1917 erikoispainos "Soldat öfverväldet på Mommila gård", 8.11.1917 pääkirjoitus "I anledning af blodsådet på Mommila gård"; HS 8.11.1917 pääkirjoitus "Mommilan tapaus" ja Viron levottomuuksista HS 1.11.1917 "Sotilasmielivalta Virossa"; Ilkka 6.11.1917 "Sotilashirmuvalta Virossa"; T. Manninen 1992a s. 270–271.

137 Jääkäri Kaarlo Kaila (1893–1968) saapui Vaasaan luutnanttina 25.2.1918. Myöhemmin hän oli majuri ja liikemies. Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975.

138 Jääkäri Arno Kaila (1895–1919) oli sairastunut Saksassa tuberkuloosiin. Hän palasi Suomeen sairautensa vuoksi vasta toukokuussa 1918. Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975.

139 Kaarlo Kaila Arno Kailalle Libausta 17.11.1917, Kailojen kokoelma Coll. 94.5., HYK.

Suomalaisten osallistumista venäläisen sotaväen laittomuuksiin ja väkivaltaisuuksiin pidettiin kansallisena häpeänä ja jyrkimmissä piireissä epäiltiin jo, että maassa valmisteltiin suorastaan "sisällistä sotaa".¹⁴⁰ Porvarillisen väestönsan tuntemaa pelkoa lisäsi voimakkaasti Venäjän marraskuinen bolševikkivallankumous, jonka maininkien pelättiin lyövän Suomeen ja levittävän vallankumoussaatetta. Pelko sai yhä laajemmat mittasuhteet, mutta siihen yhtyi myös ilmiselviä venäläisvihan sävyjä, vaikka ne usein esiintyivätkin leikillisessä ja pakinallisessa muodossa, kuten Ilkassa julkaistussa runossa:

"Ei yhtään paremmaksi muutu olot,
sama ryssistäkin vaiva yhä;
se tappaa, varastaa ja – rakastaa,
ei mikään paikka ole heille pyhä.
Ylin opistokin heistä kärsii,
kun siirtyy näytännöt ja monet muut.
Mitä miettinee se Kerenskikin
määräis rintamalle partasuut."¹⁴¹

Toisaalta työväen ja porvariston näkemykset venäläisistä olivat etääntyneet yhä kauemmaksi toisistaan. Työmies puolustautui pääkirjoituksessaan loka-kuun lopulla porvarilehtien hyökkäyksiä vastaan. Työmies tulkitsi lehtikirjoittelua niin, että sosiaalidemokraattien johtoa oli syytetty väkivallantekojen toimeenpanosta yhdessä venäläisen sotaväen kanssa ja että Venäjän vallankumousliikkeen parhaimmisto oli leimattu etenkin Uuden Suomettaren taholla¹⁴² pelkiksi perunavarkiksi. Työmies vaati sovinnollisuutta suhteessa venäläisiin ja korosti, ettei muutaman rikoksentekijän vuoksi saanut häväistä kaikkia venäläisiä, etenkin sosialisteja. Rikoksentekijöiden lehti näki joutuneen olosuhteiden uhreiksi:

"Raaistava kasarmikasvatus on heidän ainoa 'sivistyksensä'. Venäjän yhteiskuntajärjestelmä keisareineen, kapitalisteineen ja pimityslaitoksineen on heitä estänyt saamasta tarpeellisia tietoja. Tämä henkisen kehitystason alhaisuus kai onkin pääasiallisena selityksenä heidän rikolisiin tekoihinsa."¹⁴³

Venäläiset sotilaat nähtiin luokkanäkökulmasta: rodullista vihaa ei tunnettu – ei ainakaan tunnustettu – mutta katkeruus porvaristoa kohtaan kasvoi voimakkaasti. Toisaalta venäläisten sotilaiden "henkisen kehitystason alhaisuus" oli omiaan tekemään suomalaiset työmiehet ylemmydentuntoisiksi suhteessa venäläisiin.

140 HS 9.11.1917 "Kansallinen häpeä"; UP 26.10.1917 "Sisällistäkö sotaa valmistellaan?"

141 Ilkka 3.11.1917 "Päivän pakinaa", Iivarin runo "Värssyjä viikon varrelta 65."

142 Lähinnä tällä tarkoitettiin US:n pääkirjoituksia 21.10.1917 "Helsingistä. Turmiollista yhteistoimintaa" ja 27.10.1917 "Katalaa", joissa syytettiin voimakkaasti sosialisteja levottomuuk-sien lietsonnasta ja "kataluuk-sien" istuttamisesta venäläisiin sekä työväen lehtiä sotaväen rikoksien painamisesta villaisella.

143 Työmies 25.10.1917 pääkirjoitus Sikstus: "Herrasleyhdet ja sotilasväkivaltaisuudet".

Luokkanäkökulman hallitsevuus kansallisuuskysymyksessä näkyy esimerkiksi siinä, että samalla kun sosiaalidemokraatit puolustivat venäläisiä sotilaita, he kritisoivat ankarasti venäläistä upseeristoa. Bolševikkivallankumouksen jälkeen he myös syytivät porvaristoa siitä, että se käytti "vierasta valtaa luokka-asemansa tukemiseen" eli oli läheisessä yhteistyössä venäläisten upseerien kanssa.¹⁴⁴ Vanhat huomautukset Pietarin tien kulkemisesta olivat jälleen kovassa käytössä. Toisin kuin useimmissa porvarilehdissä ei Työmieheissä tuolloin käytetty lainkaan ryssä-sanaa, vaan sen sivuilla esiintyy asiallinen venäläinen-termi. Työmieheissäkin oli kuitenkin "ryssitely" jo ennen vuotta 1917 aina sopivaksi katsotuissa asiayhteyksissä. "Ryssittely" oli osa normaalia poliittista debattia eikä siksi niinkään osoitus mistään syvästä periaatteesta.

Vuoden 1917 loppu toi mukanaan järjestyttäviä tapahtumia, jotka muuttivat suomalaisten suhtautumisen niin toisiinsa kuin venäläisiinkin: marraskuussa Venäjän bolševikkivallankumous, jonka vastaanotto oli porvarillisella puolella yksimielisen tuomitsevaa ja pelästynyttä,¹⁴⁵ ja Suomessa 14.–19.11.1917 ollut yleislakko, joka julistettiin sosialistien "Me vaadimme" -ohjelman kärsittyä tappion eduskunnassa. Poliittisen vallan painopiste oli siirtynyt eduskuntavaaleissa porvarillisille puolueille, ja tämä oli omalta osaltaan voimakkaasti lisännyt työväestön radikaalisuutta. Lakossa oli selvä kapinan henki, ja niinpä porvareille kirkastui lopullisesti ajatus, että heidät voitaisiin syöstä vallasta. Erityisen ennennäkemätöntä Suomessa oli lakon väkivaltaisuus: surmansa sai 34 henkeä.¹⁴⁶ Suomalaisten sosialistien eli "punaisten" ja venäläisten yhteistoiminta lisääntyi yleislakon aikana; erityisen tehokasta se oli Porissa ja Kymenlaakson tehdasalueella. Myös Turussa sotilaat ja punakaartit valvoivat yhteisiä etujaan tarkastuksin ja takavarikoin sekä pitivät yhteisiä mielenosoituksia. Etelä-Pohjanmaalla, Savossa ja Keski-Suomessa venäläisen sotaväen ja suomalaisten yhteistyö jäi vähäiseksi.¹⁴⁷

Bolševikkivallankumous kuitenkin selvästi lisäsi yhteistyön edellytyksiä; tuolloin esimerkiksi Tampereen venäläisille sotilaille tuli peräti bolševistinen johto.¹⁴⁸ Venäläinen sotaväki oli silti aseiden luovutusta lukuun ottamatta kaiken kaikkiaan varsin halutonta puuttumaan suurlakon tapahtumien kulkuun, vaikka punaiset yrittivätkin värvätä sotaväkeä mukaan. Joukko-osastojen kuri oli tässä vaiheessa jo varsin heikkoa. Merkillepantavaa on, ettei Helsingin venäläinen sotaväki halunnut lainkaan tukea suomalaisten yleislakkoa, koska se tuotti venäläisille hankaluuksia. Bolševikkien aluekomitean ja Helsingin neuvoston jäsenet jopa vaativat liikenteen vapauttamista lakosta. Yleisesti porvarillinen puoli kuitenkin uskoi, että venäläiset tekivät kaiken, mitä sosialistit halusivat, mutta venäläiset päinvastoin pakottivat lakon loppumaan niin len-

144 Työmies 23.11.1917 "Venäläiset upseerit varustaneet Lahden herroja aseilla ja heidän rouviaan kumipampuilla".

145 Vallankumouksen vastaanotosta esim. Luostarinen 1986 s. 139. Myös Juva 1977 s. 51.

146 Haapala 1995 s. 221; Rinta-Tassi 1989 s. 101; Saarikoski 1997 s. 56.

147 Kaarle 1993 s. 88; Tanskanen 1978 s. 65–66.

148 Tanskanen 1978 s. 35.

Porin „työväen“ johtajain ja venäläisten matruusien „veljeily“.

näinlaitoksessa ja rautateillä kuin puhelinkeskuksessa ja ottivat nämä laitokset valvontaansa.¹⁴⁹ Apu, jota työväki sai joillakin paikkakunnilla venäläisiltä sotilailta, antoi silti lisäpontta porvarillisen puolen peloille ja kaiken kaikkiaan lakko lisäsi Venäjää kohtaan tunnettua epäluuloisuutta ja suoranaista venäläisvastaisuuttakin.¹⁵⁰ Bolševikkivallankumouksen jälkeen porvarillisella puolella suorastaan lietsottiin pelkoa siitä, että suomalaiset sosiaalidemokraatit liittoutuisivat venäläisten kanssa taisteluun Suomen porvaristoa vastaan. Aktiivisen toiminnan kannatus lisääntyi sitä mukaa kuin levottomuudetkin: porvarillisen kansanosan luottamus sosialisteihin oli kärsinyt kovan kolauksen.¹⁵¹

Lakon jälkeen porvarillisen puolen – etenkin maalaisliiton ja itsenäisyysmiesten – lehdissä näkyi sosiaalidemokraattien ja venäläisen sotaväen yhteistyön herättämää katkeraa vihaa. Varsinkin maalaisliiton sävy oli katkera, sillä puolueessa katsottiin, etteivät sosiaalidemokraatit olleet halunneet tarttua maalaisliiton tarjoamaan sovinnon kätehen.¹⁵² Esimerkiksi Ilkka olikin ollut suomalaisten sosialistien ja venäläisten sotilaiden yhteistyöstä kirjoittaessaan huomiotaherättävän sovinnollinen vielä muutamaa viikkoa ennen lakkoa, jolloin lehti oli hyväksynyt yhteistoiminnan eri kansallisuuksien välillä kunhan tällä oli "valistava, jalostava, ihmiskunnan etuja tarkoittava vaikutus". Lehti oli kuitenkin ilmaissut huolestumisensa siitä, että sosialistiset järjestöt ja henkilöt eivät olleet tyytyneet rauhalliseen yhteistyöhön venäläisen sotaväen kanssa vaan olivat käyttäneet tätä *voimanaan* niin väkivallanteoissa kuin aatteellisissa mielenosoituksissa kotimaista porvaristoa vastaan.¹⁵³ Maalaisliitolle yleislakon

Työväen ja venäläisten sotilaiden liittoutuminen herätti porvaristossa voimakasta pelkoa yhteiskunnallisesta mullistuksesta: Vuodelta 1917 olevassa valokuvassa on esitetty Porin työväen johdon ja venäläisten pelätyä "veljeilyä".

Kuva: Museovirasto.

149 Ketola 1989a s. 362; O. Manninen 1993a s. 43; Rinta-Tassi 1989 s. 117; H. Soikkanen 1967 s. 267.

150 Klinge – Harmo 1983 s. 69; Rinta-Tassi 1989 s. 128, 160; mikrotason tapahtumista esim. Aiapuro 1994 s. 185.

151 Hbl 10.11.1917 "Finska socialdemokratien och den nya ryska revolutionen"; Rinta-Tassi 1989 s. 128.

152 H. Soikkanen 1967 s. 344–345.

153 Ilkka 1.11.1917 "Sosialistipolitiikka ja elämä".

antama isku oli kova juuri siksi, että puolue oli pitkälle syksyyn pyrkinyt esiintymään välittäjänä sosiaalidemokraattien ja porvareiden välillä mutta joutunut huomaamaan, etteivät sosiaalidemokraatit tarttuneet ojennettuun käteen. Varsinkin maaseudun vähäväkisessä asujamistossa – torppareissa, pienviljelijöissä ja maatyöläisissä – mutta myös talonpojissa oli sellaista väkeä, jolle työväen aate ei tuntunut vieraalta.¹⁵⁴ Puolue ei varmasti halunnut karkottaa näitä potentiaalisia kannattajiaan sosiaalidemokraatteihin vaan halusi esiintyä myös maaseudun köyhän väen etujen ajajana. Tässä mielessä voi sanoa, että puolueella oli joitakin yhteisiä intressejä sosiaalidemokraattien kanssa. Maalaisliitossa oli myös varsin paljon aktiivisia itsenäisyyismiehiä, joille turvautuminen venäläisiin oli perin vastenmielistä.

Heti yleislakon jälkeisessä kommentoinnissa suurin osa keskeisistä porvarilehdistä totesi realistisesti, että valtaosa lakon aikaisista rikoksista oli suomalaisten tekemiä: syytöksen kärki oli kaikesta huolimatta enemmän vielä suomalaisissa kuin venäläisissä. Suomalaisia syytettiin kunniattomuudesta ja isänmaanpetturuudesta.¹⁵⁵ Ilkassa venäläisten rikoksia ylikorostettiin kuitenkin enemmän kuin muiden puolueiden päälehdissä. Hannu Soikkanen on todennut, että on vaikeaa arvioida, oliko tämä tietoista propagandaa vai toimittajien omaa näkökulmaa: Pohjanmaalla väkivallantekijät olivat pääasiallisesti venäläisiä sotilaita eikä porvarillisen ja sosialistisen väestönosan vastakohtaisuus ollut siellä niin suurta kuin etelämpänä.¹⁵⁶ Toisaalta maalaisliitto ei halunnut liikaa pilkata työväkeä, jottei se olisi ajanut edellämainittua potentiaalista kannattajakuntaansa – maaseudun vähäväkistä asujamistoa – suoraan sosiaalidemokraattien syliin. Niinpä maalaisliitolle venäläiset olivat erityisen sopivia vihollisen rooliin. Tammikuussa 1918 sotaa jo lietsottaessa ja taistelijoita motivoitaessa, mutta varsinkin sodan aikana propagandaa esiintyi sitten kuitenkin huomattavasti enemmän. Uskottavaa on, että Pohjanmaan väestön suuren yhtenäisyyden ja suojeluskuntaliikkeen vahvan kannatuksen vuoksi suuttumus venäläisten sotilaiden rikoksista oli syksyllä 1917 osittain myös aitoa ja yhtenäistä ja omalta osaltaan yhdisti alueen väestöä, kuten Hannu Soikkanenkin on todennut¹⁵⁷.

Marraskuussa 1917 ilmestyi lahtelaisen kustannusliike Kansanvallan julkaisema *Vapauden irvikuvia* -kirjanen, joka oli selostus venäläisten sotilaiden mielivallasta Suomessa elokuun alusta lokakuun loppupuolelle. Kirjaseen esitämät tiedot oli kerätty sanomalehdistä lyhennettyinä ja "miedonnettuina"; ko-

154 Työväenliike ja sosiaalidemokratia ei suinkaan ollut mikään yleinen kauhistus koko maaseutuväestölle. Aihetta valaisee tarkemmin Leevi Norrenan väitöskirja *Talonpoika, pohjalainen - ja punainen*. Norrena 1993 esim. s. 169, 301–302, 307; H. Soikkanen 1967 s. 344–345.

155 Esim. HS 20.11.1917 "Sosialidemokraattiemme hirmuvaltainen suurlakko", 24.11.1917 "Hulluiganien hirmuvallalta eri osissa maata"; UP 20.11.1917 "Punainen hirmuvallalta"; US 22.11.1917 "Tosiasiat puhuvat", 25.11.1917 "Sosialistien ja venäläisten yhteistyö"; Grotenfelt 1997 s. 58.

156 H. Soikkanen 1967 s. 340.

157 H. Soikkanen 1967 s. 342.

koajien mukaan siksi, ettei heitä voitaisi syyttää puolueellisuudesta. Rikoksiin lueteltiin kuuluvan vangitsemisia, rosvouksia, varkauksia, ryöväyksiä, murhia, pahoinpitelyitä, naisiin kohdistuneita väkivallantekoja, metsien pakko-ottoja ja pakkomajoituksia.¹⁵⁸ Maltillissävyyisessä julkaisussa todettiin sotilaiden rikollisuuden aiheuttaneen kestäättömän olotilan ja esitettiin sovinnollinen toivomus:

"Me toivomme vilpittömästi, ettei meidän enää kauan tarvitse maassamme nähdä Venäjän kansan edustajia sekasorron, raakuuden ja mielivallan aiheuttajina, vaan vapaan ja suuren kansan arvon ryhdikkäinä edustajina."¹⁵⁹

Rasistista ajattelua kirjanen ei siis sisällä, mutta sotilaiden tekosten kuvaukset ja niiden elokuusta lokakuuhun jatkuvasti lisääntyvä määrä eivät varmasti oleet omiaan rauhoittamaan lukijoiden mieliä tai kohentamaan heidän käsityksiään venäläisistä. Kaikkiaan mukaan oli kirjattu puolentoista sataa venäläisten sotilaiden tekemää rikosta.¹⁶⁰ Varsinkin kun lukuja ei suhteutettu suomalaisten samalla ajalla tekemiin rikoksiin, tuntuivat ne huomattavan suurilta. Kirjaseen tarkoituksena näyttää olleen sotaväen poistamisvaatimusten tukeminen kestäättömän tilanteen asiallisen kuvauksen avulla. Asiallisuudessa pysymisen uskottiin palvelevan sotilaiden poistamisasiaa paremmin kuin vihamielisen hyökkäyksen. Samaa tarkoitusta – sotaväen poistamisvaatimuksia – tuettiin myös lehdistön elintarvikepulautisoinnilla ja venäläisvastaisuuden lietsonnalla.

Akivistit rasisteina

Aivan toisenlaista näkemystä edusti Uusi Päivä -lehden yhteydessä mainitun Eino Railon salanimellä Pohjalainen julkaisema *Työmiehen isänmaa ja mitä se häneltä nykyhetkellä vaatii*. Vuoden 1917 lopussa¹⁶¹ ilmestynyt kirja, alotsikoltaan *Vakavia sanoja Suomen työvälle*, oli selkeästi rasistinen ja venäläisvihamielinen. Railo kirjoitti laajalti sotilaitten rikoksista, jotka hänen mukaansa johtuivat venäläisten koston- ja murhanhalusta; erityisesti hän kauhisteli upseerinmurhia, "maassamme ennen kuulumattomia tekoja".¹⁶² Venäläisten vuoksi Railo näki myös kansan koko siveellisen ryhdin järkkyyneen, koska naisia oli "alentunut venäläisten rakastajatariksi". Tätä oli hänen mukaansa tapahtunut jo aikaisemmin historiassa,

"mutta niin yleistä ja niin levinnyttä kaikkien luokkain keskuuteen kuin se on nyt maailmansodan vuosina ei se koskaan ole maassamme ollut.

158 Vapauden irvikuvia 1917 s. 3–4, 6; T. Manninen 1992a s. 264.

159 Vapauden irvikuvia 1917 s. 5–6.

160 Vapauden irvikuvia 1917 s. 7–91; T. Manninen 1992a s. 264.

161 Vuonna 1917 painetussa kirjassa mainitaan vielä ainakin 18.11.1917 tapahtuneet Sahlströmin veljesten murhat.

162 Pohjalainen 1917 s. 20–23.

Säätyläisnaiset antautuivat upseereille, työläisluokan naiset sotilaille, eikäpä ole maamme joutuneen raakalaiskiinalaisenkaan tarvinnut täältä poistua jättämättä jälkeensä vinosilmäistä jalkalasta.”¹⁶³

Linnoitustöihin Suomeen tuotuja kiinalaisia pidettiin siis vielä venäläisiäkin alhaisempina, mutta Railon mielestä myös suomalaisten ja venäläisten suhteille leimaa-antavia piirteitä olivat kansallisuuksien – eli tuolloin usein esiintyneen nimityksen mukaan rotujen – vastakohtaisuus ja vihamielisyys. Alennustilan syvin aste oli hänen mielestään venäläinen kivääri suomalaisen työmiehen kourassa. Sosiaalidemokraattien ja venäläisten sotilaiden ”veljeilyn” herättämä viha oli voimakasta: työväen nähtiin ummistaneen silmänsä ”sisäiseltä häpeän tunteelta” ja ryhtyneen luokkavihan vallassa yhteistyöhön ”maamme ja sisaremmen raiskaajan” kanssa.¹⁶⁴ Railo syytti voimakkaasti Suomen sosialidemokraattista puoluetta kapinasta ja maanpetoksesta, joka ilmeni yhteistyönä venäläisten kanssa.¹⁶⁵ Tulevan sisällissodan propaganda-argumentit olivat jo käytössä ja aktivistihenkisen kirjoittajan rasismi oli varsin jyrkkäsanaista. Railo oli tuolloin varsin työlääntynyt venäläisiin sotilaisiin ja näiden aiheuttamiin rettelöihin. Kirjeessään aktivisti Kyösti Wilkunalle Railo kyysi, eikö tämä voisi värvätä ”hampaitaan myöten aseistettuja 50-miehisiä osastoja” tappamaan matruuseja ja sotilaita.¹⁶⁶

Aktivisti ja kirjailija Kyösti Wilkuna¹⁶⁷ ei sentään ryhtynyt matruusintappajaisiin, mutta tämän entisen kalterijääkäriin suosittu muistelmakertomus *Kahdeksan kuukautta Shpalernajassa* kyllä osaltaan levitti venäläisvihaa. Suositusta kirjasta otettiin vuoden 1917 aikana peräti kolme painosta ja vieläpä neljäs painos 1918. Kirjassa esiintyi yksittäisiä ”hyviä” venäläisiä, mutta heidätkin kuvattiin stereotyyppisesti naiiveina ja lapsellisina. Yleisesti ottaen niin venäläinen luonne kuin kulttuurikin saivat Wilkunalta, joka oli oikea venäläishalveksijan perikuva, tylyn tuomion: venäläisten lahjakkuutta oli liioiteltu suuresti, sillä ”venäläisen henkinen luuranko on heikko ja hauras”, venäläinen kirjallisuus – vaikkakin hyvää naturalismissaan ja vaistokuvauksessaan – oli ”älyllisesti varsin kehkeytymätöntä”, Tolstoi oli Wilkunan mielestä ”pieni, miltei naurettava ajattelijana ja profeettana” ja kaiken kaikkiaan ”venäläinen [henkinen] viljelys yleensä on jälessä lännen kansojen kulttuurista”. Wilkuna näki venäläiset lapsellisina laumasieluina, joilta yhtä puuttui ja sen mukana kaikki: suuria persoonallisuuksia heillä ei ollut.¹⁶⁸

Lyhyessä ajassa neljään painokseen yltänyt kirja sai paikan monesta kirja-

163 Pohjalainen 1917 s. 32–34.

164 Pohjalainen 1917 s. 66–67, 82.

165 Pohjalainen 1917 s. 119, 121.

166 Eino Railo Kyösti Wilkunalle 8.11.1917, Eino Railon kokoelma 284, SKSA.

167 Kirjailija Kyösti Wilkuna (1879–1922) oli varsin kiihkeä itsenäisyysmiehen ja entinen Spalernajan vanki eli kalterijääkäri esim. Aarne Sihvon, Yrjö Ruudun ja Vihtori Kosolan tavoin. Saarikoski 1997 s. 39.

168 Wilkuna 1918a [alkuteos 1917, mutta olen saatavuusongelmien vuoksi käyttänyt neljättä painosta vuodelta 1918] s. 246, 249, 250–252.

hyllystä. Näin jyrkkää ajattelua kohtaan esiintyi kuitenkin myös varauksellista suhtautumista jopa valkoisissa piireissä, sillä Valvoijassa kirjan arvostelleen Juhani Siljon mielestä Wilkuna koko Venäjän kansaa käsitellessään syyllistyi selviin ylilyönteihin. Isänmaallinen Siljo havaitsi Wilkunan saaneen yksittäisistä venäläisistä "valoisiakin vaikutelmia", mutta huomasi kyllä kirjoittajan "synnynnäisen rodullisen antipatian".¹⁶⁹ Railon kirja oli ensimmäisiä merkkejä siitä, että jyrkimmissä piireissä ei tunnettu enää vain vastenmielisyyttä venäläisiä kohtaan vaan myös todellista kansallisuusvihaa. Railon ja Wilkunan kaltaiset aktivistit olivat saaneet vaikutteita germaanis-ruotsalaisesta rotuajattelusta: heille itäisyys ja aasialaisuus merkitsivät barbaarisuuden synonyymia.

Venäläishalveksunnassaan Wilkunan tekstiä muistuttaa toisen aktivistin, Erik Grotenfeltin¹⁷⁰, vuonna 1917 julkaistu *Det nya fosterlandet*. Kirjassa käsiteltiin mm. venäläisten sotilaiden ja suomalaisten työläisten yhteisiä mielenosoituksia¹⁷¹, ja Grotenfelt pani kirjansa henkilöt sanomaan rasisisimmillaan esimerkiksi seuraavanlaisia asioita:

"Vi hatar ryssarna! Vi ha ej sett annat i detta landän ryska våldsdåd och skändligheter. ... Ur zoologisk synpunkt kan ryssarna väl betraktas som mänskor. Men aldrig ur finländsk. I detta land är de en pest. Och intet medel är så dåligt att det ej kan användas till att skada dem."¹⁷²

Lakkotapahtumat eivät kirjaan vielä ehtineet, sillä teksti oli kirjoitettu ennen kuohuvaa marraskuuta. Grotenfelt uskoi vielä, että kansa pysyy eheänä, ja vaati yhtenäistä taistelua venäläisvihollista vastaan. Erik Grotenfelt kuului siihen 1880- tai 1890-luvulla syntyneeseen yläluokkaiseen sivistyneistöpolveen, jonka poliittisesti tiedostavissa perheissä varttuneet vesat yhdistivät Venäjän automaattisesti sortotoimiin ja jota venäläistämistoimet suuresti ärsyttivät. Tämän sukupolven edustajien mielestä vanhemmat ihmiset olivat suhteessaan Venäjään usein liian varovaisia ja pelokkaita. Grotenfeltille nimenomaan venäläisyys oli vihollisuutta, kun taas porvarien joustamattomuutta sosiaalidemokraattien suhteen hän näyttää syvästi ihmetelleen vielä ennen lakkoa.¹⁷³

Railon, Wilkunan ja Grotenfeltin kaltaisten itsenäisyysmiesten ja aktivistien näkökulmasta venäläiset eivät enää olleet oikein ihmisiääkään vaan ruttoa, jonka vaikutus Suomeen ja suomalaisiin oli eliminoitava. Aktivistien keskuudessa levinneen venäläisille epäedullisen rotuajattelun ja venäläisten vuonna 1917 tekemien rikoksien lisäksi asiaan näyttää suuresti vaikuttaneen porvariston pelko työväen ja sotilaiden veljeilystä ja siitä, mihin se lopulta johtaisi. Ve-

169 Valvoja 1917 s. 664–665 J.S.:n [Juhani Siljon] arvostelu Kyösti Wilkunan *Kahdeksan kuukautta Sapatarnajassa* -kirjasta. Juhani Siljo (1888–1918) oli isänmaallishenkinen runoilija, joka haavoittui 1918 Oriveden taistelussa ja kuoli saamiinsa vammoihin.

170 Erik Grotenfelt (1891–1919) oli filosofian maisteri, runoilija ja lehtimies, joka joutui keskeyttämään vain muutaman kuukauden kestäneen jääkärinuransa terveyssyistä mutta toimi jääkäriiliikkeen kuriirina Tukholman ja Helsingin välillä. Grotenfelt 1997 s. 30–35; Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975.

171 Grotenfelt 1917 s. 83–84; Grotenfelt 1997 s. 57.

172 Grotenfelt 1917 s. 101.

173 Grotenfelt 1997 s. 31, 47, 57–58; Saarikoski 1997 s. 30.

Useimmat aktivistit suhtautuivat jo syksyllä 1917 venäläisiin rasistisesti ja pitiivät venäläisyyttä vihollisuuden symbolina. Tämän suhtautumistavan edustaja oli esimerkiksi Erik Grotenfelt, joka esiintyy tässä piilalehti *Fyrenin* kuvaamana. Kuva: *Fyren* n:o 17–26/1918.

näläisvihan avulla haluttiin edistää poliittisia tavoitteita. Kaikissa ajankohdan tilannetta sivunneissa kirjasissa puututtiin tähän asiaan vähintäänkin vakavassa, usein myös kovasanaisessa hengessä. Erik Grotenfelt esimerkiksi tarttui teemaan yhdessä aktivistiystäviensä Thure Svedlinin¹⁷⁴ ja Kurt Antellin¹⁷⁵ kanssa kirjoittamassaan *Hugget i ryggen* -teoksessa, joka Eino Railon kirjan tapaan ilmestyi aivan vuoden 1917 lopussa, sillä mukaan ehtivät käsiteltäviksi marraskuun kuohuttavat tapahtumat. *Falska profeter* -luvussa Grotenfelt syytti sosialidemokraattista puoluetta yhteistyöstä venäläisten kanssa ja punaisten kaartien aseistamisesta venäläisin kiväärein, ainakin aseistamisen hyväksymisestä moraalisisessa mielessä. Hänen mielestään sosiaalidemokraateilla ei ollut isänmaata ja siksi he olivat "väärinä profettoja", jotka yrittivät saada Suomen työläiset hylkäämään isänmaansa ja sen edun.¹⁷⁶ Syytöksien ja suuttumuksen

174 Thure Svedlin (1891–1959) oli hoitanut jääkärien värväystoimintaa ja toiminut mm. Tukholman etapin johtajan tohtori Herman Gummeruksen apulaisena sekä lehtimiehenä. Svedlin palasi Suomeen 1.5.1917. Hän oli suojeluskunta-aktiivi ja RKP:n keskushallituksen jäsen.

175 Kurt Antell (1890–1972) oli suojeluskuntahenkilön filosofian maisteri.

176 *Hugget i ryggen* 1917 s. 40–46.

ensisijainen kärki oli tällä kertaa suomalaisissa "isänmaanpettureissa", mutta myös venäläisyys yhdistettiin kielteisiin asioihin. Thure Svedlin puolestaan piti venäläisiä Suomen vihollisina ja suomalaisten liittoutumista näiden kanssa maanpetoksena.¹⁷⁷ Samaa näkemystä edusti omassa osuudessaan myös Kurt Antell, joka niin ikään syytti punakaartilaisia venäläisystävällisyydestä:

"Ryssvänligheten och brottsligheten är det som i främsta rummet har kännetecknat de röda gardena och deras verksamhet."¹⁷⁸

Joulukuussa 1917 porvarillisen puolen mielialat olivat yleensä jyrkät: venäläisten kanssa veljeilevät sosialistit saivat kuulla kunniansa, samoin sotaväen kanssa läheisissä suhteissa olevat naiset. Sotaväen maassaolon lisäämstä elintarvikepulasta ja anarkiasta valitettiin yleisesti ja aktivistit julkaisivat suosittuja venäläisvihamielisiä kirjoja, mutta toisaalta lehdistössä ei vielääkään ollut laajalti havaittavissa rasistista venäläisvihaa. Aivan vuoden lopussa Porissa tapahtuneen sotilasryöstön yhteydessä esimerkiksi todettiin, että vaikka ryöstäjinä olivat venäläiset sotilaat, niin ryöstettyjä toisaalta avusti paikallinen venäläinen meriväki. Turussa puolestaan sotaväki pyrki palauttamaan järjestyksen rosvoilevien suomalaisten punakaartilaisten keskuuteen. Katkeruutta herätti kuitenkin erityisesti se, että venäläiselle sotaväelle oli vielä itsenäisyysjulistuksen jälkeenkin luovutettava elintarvikkeita ja että sotilaat pahimmillaan myös varastivat mm. Suomeen saapuvia viljavaunuja. Venäjän hallitusta vaadittiin vetämään sotilaansa pois Suomesta.¹⁷⁹ Useat kunnat keskeyttivät joulukuun puolivälissä polttoöljyn ja halkojen toimittamisen varuskunnille. Tilanteen kärjistymisen pelossa senaatin sisäasiaintoimituskunta kuitenkin määräsi, että venäläisille oli annettava tammikuun loppuun asti riittävästi poltto-puita. Sotilaat puolestaan suhtautuivat porvaristoon verrattain lojaalisti juuri ruuan saannin toivossa vaikka olisivatkin muuten olleet vallankumouksellisia.¹⁸⁰

Elintarvikkeitten omistamisesta syntyi erimielisyyttä myös venäläisten ja punakaartilaisten kesken, sillä joulukuussa alkaneet kotiutukset aiheuttivat sen, että sotilaat veivät elintarvikkeita mukanaan. Käsitys, että venäläiset hävittäisivät maata Suomesta lähtiessään, joudutti Turo Mannisen mukaan myös työväen järjestyskaartien perustamista.¹⁸¹ Porvaristossa pelättiin suoranaista venäläisten tuella tehtävää vallankaappausta ja pidettiin sosialisteja maanpet-

177 Hugget i ryggen 1917 s. 5–17.

178 Hugget i ryggen 1917 s. 18–39, lainaus s. 29.

179 Hbl 4.12.1917 pääkirjoitus "Anarkin", 11.12.1917 pääkirjoitus "Våra socialdemokrater och bolschevikerna"; HS 4.12.1917 "Elintarvikekysymyksemme ja venäläinen sotaväki", 19.12.1917 "Roistovalta Turussa"; Ilkka 6.12.1917 "Kutka tappavat meidät nälkään", 29.12.1917 "Kamala jouluyö Tuovilassa", 29.12.1917 Iisakki Heikkiläinen [Santeri Alkio]: "Rosvolijke on saapunut Etelä-Pohjanmaalle"; US 16.12.1917 "Venäläisen sotaväen siirtäminen maastamme", 21.12.1917 pääkirjoitus "Herra Smilga Suomen hallitusta vastaan" [J. Smilga oli venäläisen sotamiehien pääkomitean puheenjohtaja.], 27.12.1917 "Järjestetty sotilasryöstö Porissa".

180 T. Manninen 1992a s. 271, 1992b s. 371.

181 T. Manninen 1992a s. 331–332; Tanskanen 1978 s. 50.

tureina, joiden sydäntä lähempänä olivat "ryssän bolshevikit" kuin omat maanmiehet, "mikäli nämä eivät kuulu heidän omaan puolueeseensa".¹⁸² Uusi Päivä oli jälleen muita porvarilehtiä jyrkempi ja venäläisvastaisempi: venäläiset kuvattiin julmina sanansyöjinä ja esitettiin, että veljeily venäläisten kanssa voisi aiheuttaa Suomen kansalle "sielullisen myrkytyksen" ja "henkisen saastutuksen".¹⁸³ Aktivistisimmin suuntautuneissa piireissä esiintyikin venäläisiin kohdistuvaa rasismia huomattavasti lehtijulkisuutta enemmän, kuten aktivistien julkaisema kirjallisuus osoittaa.

Esimerkiksi venäläisvastaisessa ilmapiirissä varttunut 17-vuotias nuorukainen Urho Kekkonen kirjoitti joulun alla 1917 näytelmän, jossa hän kuvasi venäläisiä raakalaisina ja suorastaan suomalaisten "perintövihan" kohteena.¹⁸⁴ Innostuneiden nuorukaisten kiihkeän isänmaallisiin mieliin venäläisvastaisuus tarttui helposti. 18-vuotias Helsingin Reaalilyseon oppilas Vilho Helanen oli 6. joulukuuta 1917 Senaatintorilla kuuntelemassa Pehr E. Svinhufvudin lukemaa Suomen itsenäisyysjulistusta. Vaikka "ryssäviha" ei koskaan noussut tämän myöhemmän AKS-aktiivin päätteeksi, julisti hän tapauksen innoittamana, että "se on isänmaanpetturi ja se on konnien konna, joka vielä Venäjälle katseensa kääntää!!!" Suomalaisten niskat eivät hänen mukaansa enää alentuneet "venäläiseen saastaiseen ikeeseen!"¹⁸⁵

Kaiken kaikkiaan näyttää siltä, että vaikkei rasistinen venäläisviha vuoden 1917 loppuun mennessä vielä ollut läpäissyt edes koko porvarillista julkisuutta, se oli enemmän sääntö kuin poikkeus aktivistipiireissä ja aktivistihenkisissä julkaisuissa. Kaikki vihan merkit olivat jo ilmassa. Venäläisten leimaaminen perivihollisiksi ja siivottomiksi barbaareiksi näytti ainakin porvarien näkökulmasta edistävän vaatimuksia venäläisen sotaväen karkottamisesta. Toisaalta leimaamisella yritettiin myös katkoa siivet suomalaisten sosialistien ja venäläisten yhteistyöltä, joka etenkin yleislakon jälkeen näytti reaaliselta vaihtoehdolta. Huolimatta venäläisten sotilaiden kurittomuuden herättämästä närkästyksestä oli tuore venäläisvastaisuus pääasiassa poliittisista syistä räätälöityä.

182 Esim. Tekla Hultinin päiväkirjamuistiinpano 9.12.1917, Hultin 1938 s. 246–247; T. Manninen 1992b s. 371.

183 UP 6.12.1917 "Venäläistä julmuutta", 10.12.1917 pääkirjoitus "Ohranan kylvä itää", 17.12.1917 "Aikooko venäläinen sotaväki poistua Suomesta?", 27.12.1917 "Pohjanmaa suomalaisten ja venäläisten roistojen temmellyskenttänä", 29.12.1917 "Suomen itsenäisyys ja venäläinen sotaväki".

184 Vuonna 1900 syntynyt Urho Kekkonen oli mitä ilmeisimmin imenyt itseensä historiallisia vihollisuuskertomuksia, joista sai pohjaa perivihollisajatteluun. Sitä varmaankin lisäsivät myös vuoden 1917 tapahtumat, etenkin venäläisten sotilaiden rettelöinti sekä seikkailunhoidon aktivisti- ja suojeluskuntatoiminta. Venäjä ja venäläisyys oli Kekkoselle vuosien 1917–18 keskeisin uhka. Uino 1985 s. 26–27.

185 Vilho Helasen kirjoitelma *Itsenäisyytemme* 6.12.1917, Vilho Helasen kokoelma Coll. 290.8., HYK; Nikulainen 1997 s. 29; Roiko-Jokela 1997 s. 11–13. Vilho Helanen (1899–1952) edusti myöhemmin aitoja AKS:n venäläisvastaisia aatteita, mutta ne eivät hänen ajattelussaan olleet yhtä keskeisiä kuin esimerkiksi Elmo Kailalla.

■ "Siperian koiria karkoittamaan" – vihan oikeuttaminen 1918

Lietsottua vihaa

"Ne maassa mässä, juo ja syö
kuin maamme porton pirtti ois,
maan tavoin taikka maahansa
ne menköön meidän maasta pois!
...Käy taistoon sarja sankarten,
ken meidän muurit murtaa vois,
pois sutten suku saastainen,
pois vieras väkivalta, pois!"¹

Porvariston lisääntyneen pelon ja toisaalta työväen kapinamielialan synnylle oli ratkaisevaa, että riemulla vastaanotettua keisarin kukistumista seurasi "vapauden" ohella vuoden 1917 mittaan sotilaallinen, taloudellinen ja poliittinen kriisi. Yritykset ratkaista ongelmia poliittisin keinoin epäonnistuivat ja johtivat väärään arvioon ongelmien syystä. Ihmisten oli henkisesti vaikea kestää pahutta, jonka koettiin päässeen irralleen: se oli sijoitettava jonnekin, mätäpaiseeksi oli saatava vihollinen.² Tähän ilmastoon kuului selkeästi syyllisen löytäminen. Tällaisiksi syyllisiksi soveltuivat varsinkin Pohjanmaalla erityisen hyvin venäläiset. Etelä-Suomen työläisten ja Pohjanmaan talonpoikien vastakkainasettelu tuli mahdolliseksi siksi, että tammikuun lopussa 1918 alkanut sisällissota perusteltiin paitsi poliittisilla syillä myös myyttisen perivihollisen karkottamisella. Työläiset pelkäsivät nujertavia "lahtareita" ja valkoisia uhkasivat myyttiset "venäläiset", joiden asialla punaiset olivat. Koska venäläisiä oli ainakin aluksi kapinallisten tukena, sota saatettiin esittää itsenäisyystaisteluksi. Kansakunnan ruumis piti puhdistaa vieraaksi käsitetystä saastasta.³ Sotilaiden mellakoinnin ja väkivallantekojen herättämä suuttumus ja kauna yhdistyivät helposti yleiseen isänmaallisuuteen. Pekka Hämäläinen on esittänyt, että tällaisen yleisen isänmaallisuuden avulla voi ymmärtää karkeasti

1 Larin Kyöstin tammikuun alussa 1918 päiväämä runo *Pois vieras valta!* kokoelmasta *Taiston tiellä*. Larin Kyösti 1918 s. 84–86.

2 Siltala 1993 s. 226.

3 Haapala 1995 s. 242; Siltala 1993 s. 222.

määritellen ruotsinkielisen yläluokan, suomenkielisen keskiluokan ja enemmistöltään suomenkielisten maanviljelijöiden yhdistymisen taisteluun pääasiassa suomenkielisiä punaisia vastaan.⁴ Yleisen isänmaallisuuden ohella kyse oli kuitenkin voimakkaasti myös sodan oikeuttamisesta Toisen avulla eli eräänlaisesta syntipukin etsimisestä. Taistelu tehtiin oikeutetuksi kuvaamalla vastustajaksi myyttisen pelottava venäläinen, Toinen, joka edusti irralleen päässyttä pahuutta. Tällaisen oikeuttamisprosessin avulla viholliseksi saatettiin hyväksyä myös suomalaiset punaiset, sillä heidän katsottiin liittyneen pahuiden voimiin. Tunne venäläisten ja suomalaisten perustavanlaatuisesta eroavuudesta oli voimakas, mutta sitä myös lietsottiin sodan oikeuttamisen nimissä.

Valkoiselle puolelle venäläisten läsnäolo sodassa oli propagandan vuoksi välttämätöntä ja tämä myös tiedostettiin. Aktivisti Kyösti Wilkuna kirjoitti tammikuun alussa 1918 Eino Railolle:

"...perimmäisissä sydänsopukoissani minä toivonkin, että ryssät vitkas-televat lähtöään, kunnes meidän täytyy ryhtyä itse heitä ajamaan. Sitte vasta itsenäisyyskin joltakin maistuu, kun on verta vuodatettu. Ja siinä samassa rytkäksäpä sopii kotimainen huligaaniaineskin lakaista sinne, missä sen oikea sija on."⁵

Kuten jo kävi ilmi, Wilkunan käsitykset venäläisistä edustivat rasistisinta ääripäätä. Menestyksellisen itsenäisyystaistelun perusedellytys näytti hänen kaltaisistaan olevan mahdollisimman korkea venäläisviha.⁶ Uudestisyntyminen veriuhrin avulla oli aikalaisille suoranaisten hokema. Muukalaisina koettujen venäläisten ja vihollisen samastaminen oli valkoisten näkökulmasta mielekästä varsinkin aseistariisunnan ja sodan alkutapahtumien yhteydessä.⁷

Venäläisiin kohdistunutta vihaa lisättiin propagandan avulla; keskeistä propagandaluonteisissa teksteissä on venäläisten ja venäläisyyden korostaminen vihollisena ja punaisten suomalaisten kuvaaminen vain muutamiksi bolševimitartunnan saaneiksi luopioyksilöiksi, "punaryssiksi". Esimerkiksi aktivisti Samuli Sario⁸ kirjoittamassa ja Ilkan helmikuussa 1918 julkaisemassa *Suomen vapaussota* -artikkelissa venäläisen julistettiin "tällä ajankohdalla" olevan "ainoa [kursiivi alkuperäinen] vastustajamme" ja suorastaan ikaikainen suomalaisten vihollinen. Sario mukaan Suomi kävi nimenomaan vapaussotaa venäläisiä vastaan.⁹ Kovin kauas totuudesta ei varmaankaan jää K. H. Wiikin vuonna 1918 kirjoittama päätelmä:

"Mutta venäläisten osanotto sotaan teki taistelusta, valkoisen väestön kannalta katsoen, ei vain kapinan kukistamiseksi, vaan sen ohella Suo-

4 P. Hämäläinen 1978 s. 20.

5 Kunnas 1976 s. 53.

6 Paavolainen 1967 s. 31–32.

7 Siltala 1993 s. 225; Upton 1981 s. 10.

8 Samuel (Samuli) Sario (1874–1957) oli vakuutusmies, poliitikko ja aktiivinen itsenäisyysmies. Sario toimi itsenäisyysliikkeen valtuuskunnan jäsenenä Tukholmassa 1916–17 ja oli 1918 mukana Paasikiven ensimmäisessä hallituksessa.

9 Ilkka 15.2.1918 Samuli Sario: "Suomen vapaussota".

men vapauttamiseksi verivihollisestaan käytävän vapaussodan. Vain täten on valkoisten asia voinut eritoten Pohjanmaan kansanvaltaisen talonpoikaisväestön keskuudessa saavuttaa suosion, joka aiheutti todellisen kansannousun."¹⁰

Juha Siltala on esittänyt, että pohjalaiset nousivat paitsi venäläisiä myös suomalaisen punaisten edustamaa kaoottista punaryssäläisyyttä vastaan. Sisällissota oli hänen mukaansa väkivaltainen joukkoregressio, jossa tukahduttavasta tunnelmasta yritettiin vapautua kertakaikkisella riuhtaisulla konstruoimalla vastustajista antikansakunta.¹¹ Venäläisyys ja valkoisten epämiellyttäviksi kokemat suomalaiset "punaryssät" näyttävätkin valkoisten mielissä paljolti samastuneen. Sisäistä jakaantumista ei haluttu nähdä, ahdistus oli liian suuri, vaan haluttiin luoda ulkoinen vihollinen, sodan syntipukiksi kelpaava Toinen, jonka olemassaolo oikeutti sodan ja siihen liittyvän väkivaltaisuuden.

Valkoisten "voittamaton viha"

"Syvä iskumme on, viha voittamaton,
meill' armoa ei kotimaata.
Koko onnemme kalpamme kärjessä on,
ei rintamme heltyä saata."
Jääkärimarssi

Huhuista sotaan

Neuvosto-Venäjän Suomen itsenäisyydelle vuodenvaihteessa antama tunnustus otettiin jopa aktivistipiireissä kiittolisena vastaan, olihan se "suuri, ihana uudenvuodenlahjamme".¹² Svenska Tidningenissä 7. tammikuuta 1918 jopa Erik Grotenfelt kutsui Leninin antamaa tunnustusta jaloksi toimeksi, jolla Venäjä "oli korkoineen maksanut Suomelle sorron ja vääryyden velat".¹³ Kaiken kaikkiaan oli tilanne Suomessa tammikuuhun 1918 mennessä kuitenkin kuummentunut niin, että erilaisille nopeasti leviävillä huhuilla ja käsityksillä oli otollinen ilmapiiri. Ulla-Maija Peltonen on tutkimuksessaan *Punakapinan muistot* todennut, että huhuilla on etenkin sota- ja kriisiaikoina ilmiselvää propagandatehtävä. Huhu näyttölee nimittäin osaa myös yleisen mielipiteen muodostumisessa. Vuoden 1918 sodassa ja sitä edeltäneiden tapahtumien yhteydessä seipitettyjä huhuja levitettiin sekä punaisten että valkoisten toimesta. Keskeistä näissä huhuissa oli vihollisen nimeäminen ja sodan oikeuttaminen.

10 Wiik 1918 s. 97.

11 Siltala 1993 s. 222–223, 225.

12 Tekla Hultinin päiväkirjamuistiinpano 1.1.1918, Hultin 1938 s. 248; Kulha 1989 s. 239; Luntinen 1992d s. 241; Pietiäinen 1992 s. 291–292.

13 Grotenfelt 1997 s. 75.

Osa vuoden 1918 huhuista kulkeutui aina sanomalehdistöön ja kirjallisuuteen asti.¹⁴

Esimerkkinä huhusta voidaan mainita tammikuun 20. päivän tienoilla satuneet tapahtumat. Tuolloin noin 300 venäläistä sotilasta saapui kahdella junalla Pietarista Suomeen. Sotilaat olivat olleet matkalla Pohjanmaalta Etelä-Venäjälle, mutta heidät oli käännytetty Pietarista takaisin. Niinpä sotilaat olivat aikeissa palata entisiin sijoituspaikkoihinsa, mutta suomalaiset viranomaiset pysäyttivät junat Riihimäelle ja Toijalaan. Vaikka venäläiset tilannetta läheltä seuranneen aktivisti Artturi Leinosen¹⁵ mukaan käyttäytyivät "hyvin siivosti, miltei arkaillen", levisi Etelä-Pohjanmaalla levottomuutta herättävä huhu, että sotilaat olivat tulossa riisumaan suojeluskunnat aseista. Neuvottelujen jälkeen sotilaat vietiin vartioituina entisiin majapaikkoihinsa. Mannerheim kuitenkin kielsi venäläisten aseistariisunnan, koska neuvottelut venäläisten joukkojen evakuoimisesta olivat vielä kesken.¹⁶ Voi vain arvailla, oliko huhu lähtenyt itsestään liikkeelle vai suoranaista tahallista paisuttelua, jonka tarkoituksena oli nostaa mieliä venäläisiä vastaan. Jälkimmäinenkään ajatus ei tunnu kovin kaukaahautulta, kun ottaa huomioon, että venäläisten aseistariisunta alkoi Pohjanmaalla varsin pian tapauksen jälkeen.

Valkoisten isänmaallisuuden ja yhtenäisyydentunteen nostattamisessa oli psykologisesti keskeistä, että ensimmäiset suurisuuntaiset sotatoimensa valkoiset aloittivat venäläisiä varuskuntia eivätkä suinkaan suomalaista punaista työväestöä vastaan. Valkoiset myös käyttivät propagandassaan tehokkaasti hyväkseen vuoden 1917 levottomuuksien herättämää venäläisepelkoa.¹⁷ Tammi-kuussa porvarillisessa Suomessa ihmeteltiin, miksi itsenäisessä maassa yhä oli venäläisiä joukkoja, jotka paitsi kuluttivat niukkoja elintarpeita myös pyrkivät sekaantumaan maan sisäisiin asioihin ja aiheuttivat edelleen rettelöitä. Sisäisiin asioihin sekaantumisen julistettiin suorastaan merkitsevän sodanjulistusta Suomelle.¹⁸ Muutamissa lehdissä julkaistiinkin Jääkärimarssin taisteluhenkiset sanat, joissa puhutaan mm. "vihasta voittamattomasta".¹⁹

Erityisen pahaa verta porvaristossa herätti se, että sosiaalidemokraattien

14 Peltonen 1996 s. 47–49.

15 Artturi Leinonen (1888–1963) oli venäläisvastainen aktivisti ja entinen kalterijääkäri, joka oli mukana organisoimassa venäläisten varuskuntien aseistariisumista. Immonen 1987 s. 583.

16 T. Manninen 1992c s. 416.

17 P. Hämäläinen 1978 s. 21.

18 Hbl 9.1.1918 pääkirjoitus "De röda gardena och den ryska militären", 9.1.1918 "Vår lifsmedelsfråga och den ryska militären"; HS 9.1.1918 "Venäläisten sotilaitten mielivaltaa Turussa", 10.1.1918 "Venäläisen sotaväen röyhkeys – vaatii oikeutta saada tarkastaa tullikamarin toimintaa", 15.1.1918 "Maaseudulta: sotilasmielivaltaa rautatiellä", 19.1.1918 "Maamme itsenäisyys ja venäläinen sotilasvalta", 24.1.1918 "Venäläisen sotaväen sekaantuminen Suomen asioihin"; Ilkka 12.1.1918 "Sekalaista. Venäläisten häikäilemättömyys yltyy yhä", "Juopuneet sotilaat ajaneet rovastilan väen kankaalle Ylistarossa", "Sotilaitten röyhkeä mielivalta Torniossa"; UP 9.1.1918 "Venäläinen sotaväki jatkaa röyhkeää mellastustaan", 18.1.1918 "Venäläisen sotaväen mielivalta yhä kasvaa", 25.1.1918 "Päivän tiedot. Venäläis-punakaartilainen anarkia"; US 24.1.1918 pääkirjoitus "Helsingistä. Kysymys venäläisen sotaväen poistamisesta maastamme".

19 Ilkka 22.1.1918 "Jääkärien marssi"; UP 19.1.1918 "Jääkärien marssi". Sanat Jääkärimarssiin oli kirjoittanut jääkäri Heikki Nurmio (1887–1947). Suomen Jääkärien elämäkerrasto 1975.

puolueneuvosto ei halunnut venäläisten sotilaiden vielä poistuvan maasta. Uuden Päivän mielestä Suomen kansa oli tuskin elänyt "syvempää alennuksen hetkeä". Venäläisten päälle ei silti kaadettu aivan kaikkea roskaa, sillä jopa porvarillisessa lehdistössä tunnustettiin sotilaiden halukkuus harkita poislähtemistä²⁰ ja sälytettiin syy sotaväen maassaolosta sosiaalidemokraattien puolueneuvostolle ja yleisemminkin suomalaisille sosialistijohtajille. Porvarillisen väestönsosan julistettiin olevan vaarassa, sillä bolševikit ja punakaartit halusivat mm. Hufvudstadsbladetin mukaan taistella heitä vastaan. Suomalaisten työläisten liittoutumista huligaaneina ja bandiitteina nähtyjen venäläisten sotilaiden kanssa pidettiin käsittämättömänä. Punaisten nähtiin omaksuneen venäläisen anarkismin "itämaiset ideaalit ja mallit".²¹ Olennaista tällaisessa ajattelussa oli, että suomalaisten punaisten ei katsottu itse keksineen ajatusta taistelusta, vaan sen käsitettiin levinneen idästä tarttuvan epidemian tavoin.

25. tammikuuta 1918 Mannerheim ehdotti, että Etelä-Pohjanmaan suojeluskunnat riisuisivat aseista maakuntansa venäläiset varuskunnat. Toimenpiteen tarkoituksena oli eliminoida joukot, jotteivät ne sekaantuisi Suomen sisäisiin asioihin. Sotilaat oli tarkoitus vapauttaa heti, kun Suomen ja Venäjän hallitukset olisivat sopineet asiasta. Paria päivää myöhemmin suojeluskunnat aloitivatkin ko. aseistariisumisen.²² Harvemmin on tuotu esiin, että aseistariisunta alkoi Karjalassa aikaisemmin kuin Pohjanmaalla. Sortavalassa aseistariisunta aloitettiin nimittäin jo 23. tammikuuta, ja kun Mannerheim katsoi mm. psykologisista syistä välttämättömäksi riisua myös Pohjanmaan venäläiset aseista, aloitettiin sielläkin nämä toimet 28. tammikuuta.²³ Kaikille suojeluskuntapäälliköilleen 28.1. antamassaan tiedonannossa kenraali Mannerheim määräsi, että kaikille venäläisille "vakuutetaan persoonallinen turvallisuus, jolleivät he tee vastarintaa", vaikka toisaalta hän kuvasi venäläiset vihollisiksi. Mannerheim myös vakuutti mm. Ilkan julkaisemassa 30. tammikuuta 1918 päivätyssä kirjeessään venäläisille sotilaille, että sotilaat pääsevät Venäjän kanssa toimitettujen neuvottelujen jälkeen palaamaan kotimaahansa, ja kehotti heitä antamaan suomalaisten itse ratkaista kohtalonsa. Aseistariisuntaoperaatioita hän perusteli julkisesti sillä, että osa sotilaista oli liittoutunut ryöväreitten kanssa. Antautumisen jälkeen ylipäällikkö – entinen tsaarinupseeri – korosti erityisesti, että venäläistä upseeristoa tuli kohdella mahdollisimman vapaamielisesti. Hän halusi tehdä selvän eron punaisten ja valkoisten venäläisten välillä. Monilla paikkakunnilla venäläisiä ei sijoitettu vankileireihin vaan he saivat asua

20 Todellisuudessa venäläisillä sotilailla ei ollut paljon harkitsemista, vaikka he suomalaisille nähtävästi etujen toivossa niin esittivätkin, sillä määräykset ikäluokittaisesta kotiutuksesta olivat jo voimassa.

21 Hbl 15.1.1918 pääkirjoitus "Vår själfständighet, ryssarna och socialdemokraterna", 24.1.1918 pääkirjoitus "De rödas skräckvälde och den ryska militären", 25.1.1918 pääkirjoitus "Våra socialdemokrater och den ryska militären"; Ilkka 26.1.1918 "Sosialistit eivät tahdo venäläisen sotaväen maasta poistamista"; UP 26.1.1918 pääkirjoitus "Häpeä"; US 25.1.1918 pääkirjoitus "Helsingistä. Venäläinen sotaväki Suomessa"; Rantakari 1918 s. 26–27.

22 T. Manninen 1992c s. 422, 432; Paavolainen 1967 s. 125–126.

23 Tanskanen 1978 s. 23.

normaalisti vapaina, esimerkiksi Varkaudessa jopa 30:nteen huhtikuuta asti. Upseerit saivat ylipäällikön tahdosta kulkea vapaina ja jopa aseistautuneina kunniasanaan vastaan, mikä paikoin aiheutti väestössä ärtymystä, koska venäläisiä pidettiin yleensä vihollisvankeina.²⁴

Mannerheimille entisten upseeriverien kunniasana oli kuitenkin riittävä tae. Hänelle vaarallista ei ollut venäläisyys sinänsä vaan punaisuus ja bolševismi. Aktivisteille ja maalaisliittolaisille tällainen erottelu oli mahdotonta; se olisi heidän mielestään myös heikentänyt sodan psykologista pohjaa eli taistelun perustelemista nimenomaan venäläisiä vastaan käytyä vapausotana. Upton on esittänyt, että valkoiset johtajat pyrkivät aluksi välttämään venäläisten sekaantumista sotaan mutta että heidän osuuttaan ryhdyttiin painottamaan sen jälkeen kun bolševikkihallitus oli ilmaissut tukensa Suomen punaisille. Näin hän selittää sen ristiriidan, että valkoiset katsoivat käyvänsä sotaa Venäjää vastaan ja että toisaalta Mannerheim kuitenkin kielsi tämän "Venäjän urhoollisille sotilaille" osoittamassaan julistuksessa.²⁵ Tämä ei kuitenkaan lainkaan sovi kuvaan; ajatellaanpa vaikka edellisessä alaluvussa lainattua kirjettä, jossa Wilkuna jo tammikuun alussa kirjoitti Railolle toivovansa, että "ryssät" vitkastelisivat, jotta sota olisi helpommin perusteltavissa. Sodan psykologisessa perustelussa oli jo tammikuussa käytetty venäläisten karkottamista. Pikemminkin ristiriita selittyy henkilökohtaisilla tekijöillä: tsaarinupseeri Mannerheimille sodan sisältö ei ollut täysin sama kuin suojeluskuntajohtajille. Venäläisyyden sijaan hänestä vastapuolella oli bolševismi ja punaisuus, edustivat näitä sitten suomalaiset tai venäläiset.

Vaasassa venäläiset upseerit kulkivat kaupungilla vapaina ja siviilivaatteissa, asuivat hotelleissa ja söivät ravintoloissa – ja olivat monen vaasalaisen suuttumuksen kohteena. "Ryssän kunniasanan" pitävyyttä epäiltiin, ja Ilkka-lehti ehdotti venäläisten upseerien sulkemista "sopivaan kasarmiin, josta väkijuomat ja vaimoväki pysykööt loitolla".²⁶ Naisteemaan lehti palasi venäläisten yhteydessä myöhemminkin ja julisti, että "harmaatakkien orjattariksi" ryhtyneet siveettömät naiset olivat – samoin kuin sosialistien lämpimät välit venäläisiin sotilaisiin – venäläisten Suomeen tuomaa kirousta, jonka pahin ilmentymismuoto oli parhaillaan käynnissä oleva sota. Venäläisten elämää sulostuttaneet naiset ehdotettiin puhdistuksen loppuunsaattamiseksi siirrettäväksi Venäjälle, jotta kansa saataisiin lopullisesti vapautettua "saastasta, joka yhdessä punakaartilaisuuden kanssa on häpeäpilkun kansamme elämään painanut".²⁷

24 Ilkka 6.2.1918 "Kaikille Suomen kaupungeissa oleville venäläisille varusväen komiteoille ilmoitettavaksi", 18.3.1918 "Ryssän upseerien liikanainen vapaus", 18.3.1918 "Yleisöltä. Ryssien valvonta tarkemmaksi"; O. Manninen 1993c s. 461–462; Paavolainen 1967 s. 125–126; Polvinen I 1987 s. 224–225; H. Soikkanen 1969 s. 72–73; Tanskanen 1978 s. 97; Upton 1981 s. 10–11.

25 Upton 1981 s. 10–11.

26 Ilkka 11.2.1918 "Kuinka se on mahdollista?"; Tanskanen 1978 s. 98.

27 Ilkka 22.2.1918 Kentauri: "Kun iivanat lähtivät!"

Sen jälkeen kun suurin osa jääkäreistä oli saapunut Vaasaan 25. helmikuuta 1918, muuttui seudun yleinen mielipide venäläisiä upseereita kohtaan selvästi kielteisemmäksi. Suojeluskuntalaiset ja jääkärit vaativat kaikkia venäläisiä, niin upseereita kuin musikoitakin, vahdittaviksi. Myös Oulussa jääkärien vaikutus venäläisten upseerien aseman vaikeutumiseen oli selvää. Jääkärit eivät ymmärtäneet, miksi upseerit saivat olla vapaina, pukeutua miten halusivat ja asua yksityisasunnoissa. Upseerien etuoikeudet kapenivatkin maaliskuuhun mennessä ja vaatimuksia venäläisyyden poistamisesta alkoi esiintyä myös pikkuasioissa.²⁸ Mannerheim näki asian toisin kuin jääkärit, olihan hänellä entisenä Venäjän keisarillisen armeijan upseerina paljon tuttavuuksia venäläisten joukossa. Ehkäpä hän tunsikin menneisyytensä velvoittavan häntä upseeritovereiden hyvään kohteluun. Mannerheimille koko sota oli suurta taistelua bolševismia ja kapinallisia vastaan, kun taas etenkin jääkärien ja aktivistien keskuudessa oli vallalla käsitys, että sotaa käytiin Venäjän valtaa ja (kaikkia) venäläisiä vastaan.²⁹ Suomeen näyttää jääkärien mukana levinneen aikaisempaa voimakkaampaa venäläisvastaisuutta. Osasyynä saattaisi olla ollut saksalainen rasistinen venäläisviha, joka oli tarttunut jo valmiiksi venäläisvastaisiin jääkäreihin. Jääkärien venäläisvastaisuus oli rasistisen ajattelumallin ohella sidoksissa myös suhtautumiseen ulkovaltoihin. Oli selvää, että jo vuosien ajan saksalaismielisesti suuntautuneille suomalaisille Venäjä ja venäläisyys olivat vihollisen synonyymejä.

Venäläisvastaiset mielialat olivat saaneet kannatusta etenkin suojeluskuntaliikkeen ja maalaisliiton vahvoilla tukialueilla, ehkä eniten juuri Pohjanmaalla, jossa luokkavastakohtaisuus oli varsin lievää. Etelän kartano-, teollisuus- ja torpparialueilla tavattujen kaltaisiin sosiaalisiin ristiriitoihin eteläpohjalaisten elämänpiiri ei antanut lainkaan aineksia. Maalaisliiton johtopiireissä vallitsikin yksimielisyys siitä, että venäläiset joukot oli poistettava maasta mahdollisimman pian, jotta punakaartit menettäisivät "leveän selkänöjansa". Maalaisliiton ideologiaan kuului kaiken kaikkiaan monien tutkijoiden havaitsema selvä venäläisvastaisuus ja bolševikkipelko mutta myös vihamielisyys ruotsinkielisiä kohtaan. Pohjanmaan mutta myös Karjalan suojeluskuntien keskuudessa olikin laajalti innostusta venäläisten aseistariisumiseen jopa ilman senaatin lupaa. Etelä-Pohjanmaalla sodan alkutapahtumat – varuskuntien aseistariisumiset – korostivat vapaustaistelun tuntua. Maalaisliiton johtajista erityisen venäläisvastainen oli Santeri Alkio, jonka asema puolueen johtajana oli mm. eduskuntaryhmän johtajuuden ja Ilkan päätoimittajuuden kautta kiistaton. Ilkan keskeinen asema maalaisliitossa oli periaatteessa epävirallinen, sillä se perus-

28 Ilkka 18.3.1918 "Yleisöltä. Ryssiin valvonta tarkemmaksi", 2.4.1918 "Pikku-uutisia": uutisessa valitettiin sitä, että suojeluskuntien ruokalan ruokalapuissa oli yhä käytössä venäjänkielinen leima. Tämänäyttöisiä pikku-uutisia näkyi tuolloin esim. Ilkassa lisääntyvässä määrin; Westerlund 1993 s. 81–82, 87.

29 H. Soikkanen 1969 s. 72–73; Tanskanen 1978 s. 97; Vahtola 1988 s. 49.

tui täysin Alkion henkilökohtaiseen arvovaltaan.³⁰ Näin maalaisliiton kannattajat mutta myös koko muu valkoinen väestö olivat tohkeissaan ryhtymässä sotaan, jonka funktiona nähtiin maan vapauttaminen venäläisistä.

Eteläpohjalaiset valkoiset joukot erosivat koko maan yleiskuvasta, sillä ne vastasivat osapuulleen väestön sosiaalista jakaunaa kotiseudullaan. Tämä johdettiin siitä, että ne oli todella rekrytoitu vapaussotaan venäläisiä varuskuntia vastaan; Heikki Ylikangas onkin todennut, että pohjalaisille valkeni varsin hitaasti sisällissodan todellisuus.³¹ Kaikkiaan Pohjanmaalla pidätettiin noin 8 000 venäläistä, joita sitten vietiin Venäjälle osin sotatoimien aikana, osin niiden päätyttyä.³² Venäläisten vankien teloitukset sodan alkuvaiheessa ja välittömästi Pohjanmaan vangitsemisten jälkeen näyttävät loppujen lopuksi jääneen vähäisiksi. Aseistariisunnan yhteydessä tavallista sotilasta ei yleensä odottanut kuolema, jollei hän käyttäytynyt erityisen hankalasti tai röyhkeästi.³³ Nähtävästi Mannerheimin käskyjä pyrittiin tottelemaan. Ainoa kerta, jolloin ylipäällikkö päiväkäskyssään suoraan puuttui venäläisiin kohdistuviin kurittomuuksiin, aiheutui Oulussa sattuneesta venäläisen upseerin ampumisesta, jonka Mannerheim katsoi sotilaallisen kunniakäsitteen vastaiseksi teoksi.³⁴ Aseistariisunta sujui suurimmassa osassa maata melko verettömästi; esimerkiksi Joensuussa sotilaat luovuttivat vastustelematta aseensa, kiittivät suomalaisia hyvästä kohtelusta ja iloitsivat pian koittavasta paluusta kotiin Venäjälle.³⁵ Myös propagandan eniten kuuluttamista Pohjanmaan "vapauttaistelussa" venäläiset joukot antautuivat yleensä taistelusta tai lyhyen kahakan jälkeen. Poikkeuksiin kuului Vaasa, jossa jouduttiin taistelemaan muutaman tunnin ajan, ennen kuin venäläiset antautuivat; 17 venäläistä sai surmansa.³⁶ Sotilaiden ja suojeluskuntalaisten välisiä kahakoita esiintyi myös esimerkiksi Kiikassa ja Pohjois-Suomessa.³⁷

Erityisen huomionarvoinen tapaus on Pietarsaaren venäläisten aseistariisuminen, jota Lars Westerlund on käsitellyt uusia näkymiä aukaisevalla tavalla teoksessaan *Massakern i Jakobstad*. Pietarsaaren alle 200-miehisen va-

30 Alanen 1976 esim. s. 555; Mylly 1978 s. 46, 50, 95; Mylly 1989 s. 25–26, 30, 32–34, 112; Nygård 1982 s. 18; Salokangas 1987 s. 259; H. Soikkanen 1969 s. 71; Ylikangas 1993a s. 47, 438.

31 Ylikangas 1993a s. 53; Ylikangas 1993b s. 102.

32 Birck 1988 s. 444; O. Manninen 1993a s. 61; O. Manninen 1993c s. 461–462; Pietiäinen 1992 s. 291–292; Polvinen I 1987 s. 224–225. Venäläisten vankikuljetukset rajalle jouduttiin sodan aikana lopettamaan rajalla sattuneiden välikohtausten vuoksi. Sodan jälkeen venäläisiä pidettiin eräänlaisena panttina eikä heitä kaikkia päästetty siksi heti palaamaan kotimaahansa. Järjestelmällinen venäläisten siirtäminen Venäjälle alkoi toukokuussa 1918 ja viimeinen suuri palauttaminen tapahtui heinä-elokuun vaihteessa. Esim. Tanskanen 1978 s. 99–100, 103–104.

33 Ahto 1993 s. 188; Paavolainen 1967 s. 130–131; Tanskanen 1978 s. 100. Tanskanen mukaan Sortavalan kautta kuljetetuista vangeista yhtäkään ei ammuttu, ja Pohjanmaallakaan teloituksia ei ollut paljon, mutta ainakin Kemissä ja Torniossa ammuttiin yksi venäläinen kummassakin.

34 Paavolainen 1967 s. 130–131.

35 T. Manninen 1992c s. 417–418.

36 Ahto 1993 s. 186–188; Roudasmaa 1991 s. 282; Polvinen I 1987 s. 224–225.

37 Ahto 1993 s. 188–196; T. Manninen 1992c s. 419.

ruskunnan aseistariisumisen vaatimista "taisteluista" on nimittäin esiintynyt eriäviä käsityksiä, ja jo helmikuun alussa 1918 julkaistussa tapahtuman ensimmäisessä kuvauksessa lukijoille vakuutettiin taistelujen nimenomaista vaativuutta ja katkeruutta. Entisten tsaarinupseerien ja suojeluskuntalaisten kuvauksissa tapahtumista on selviä eroja: "ryssänupseerit" korostivat kirjoituksissaan venäläisten passiivisuutta, kun taas suojeluskuntalaiset painottivat taistelutilanteita ja suomalaisten sotilaallista voittoisuutta.³⁸ Westerlund kysyy, kuinka ylipäänsä oli mahdollista, että pikakoulutetut suojeluskuntalaiset kykenivät riisumaan aseista kokonaisia sotakokemusta omaavia varuskuntia.³⁹ Pietarsaareissa asuinalueiden keskellä sijainneiden neljän kasarmin aseistariisuminen vaati kahden suojeluskuntalaisen, 15 venäläisen ja kolmen siviilin hengen; lisäksi 20 henkilöä haavoittui. Kuolonuhrit syntyivät pääasiassa yhden kasarmin valloituksessa, mutta siihen johtaneet tapahtumat ovat varsin epäselviä. Kasarmilla pian taistelun jälkeen käynyt sosiaalidemokraattinen piirishteeri Kalle Suosalo esimerkiksi tuli siihen tulokseen, että nukkumassa olleita sotilaita oli ammuttu sänkyihinsä kuin eläimiä. Organisoitua taistelua ei näytä syntyneen lainkaan, mutta venäläiset sotilaat kylläkin ampuivat yhden omista upseereistaan.⁴⁰

Kuitenkin Mannerheimin aseistariisumiskäskyn tullessa Pietarsaaren 27. tammikuuta 1917 tilanne vaikutti siltä, että sotilaat olisivat voineet laskea aseensa neuvottelujen jälkeen. Jääkäriluutnantti Lauri Tiainen oli kuitenkin saanut Mannerheimilta vapaat kädet, ja juuri hän päätti yllätyshyökkäyksestä. Hämmästyttäväksi Pietarsaaren tapauksen tekee se, että venäläisten upseerien ja suojeluskuntalaisten johtopiirien välillä näyttää olleen salaliittolaismaista yhteistyötä, jopa niin, että Westerlundin mukaan paikallisista lähteistä välittyvä kuva venäläisten upseerien suomalaisille antamasta avusta aseistariisunnassa 28. tammikuuta 1918. Merkkejä tällaisesta yhteistyöstä on myös ajalta ennen sisällissotaa; silloin sen tarkoituksena oli järjestyshäiriöiden ehkäiseminen.⁴¹ Westerlund onkin tullut siihen uuteen tulokseen, että venäläisillä upseereilla oli usein sängen aktiivinen rooli Pohjanmaan aseistariisunoperaatioissa.⁴² Upseerit osallistuivat hänen mukaansa omasta aloitteestaan ja varsin aktiivisesti aseistariisuntaan suojeluskuntalaisten hyväksi; lisäksi he toimivat yhteishenkilöinä suojeluskuntalaisten ja venäläisten sotilaiden välillä.⁴³ Upseerien ja suojeluskuntalaisten yhteistyö selittäisi sen, että suojeluskuntalaiset yleensä kykenivät riisumaan aseista raskaasti aseistettuja varuskuntia. Asiaan on varmasti vaikuttanut myös se, että venäläisistä rivisotilaita monet halusivat kiihkeästi kotiin ja olettivat aseistariisunnan johtavan pikaisesti tähän toivottuun lopputulokseen.

38 Westerlund 1993 s. 7, 25–27, 61–62.

39 Westerlund 1993 s. 38.

40 Westerlund 1993 s. 25–30, 35.

41 Westerlund 1993 s. 40, 47–48, 64.

42 Westerlund 1993 esim. s. 47–48, 78.

43 Westerlund 1993 s. 88.

Westerlundin mukaan venäläisten upseerien ns. neutraalius oli eräänlainen kulissi salaiselle yhteisymmärrykselle ja salaliitolle suojeluskuntapäälliköiden kanssa.⁴⁴ Nähtävästi suomalaiset havaitsivat, että upseereista saattoi olla heille hyötyä, ja käyttivät näitä siksi apunaan. Sen sijaan jääkärien vastenmielisyys venäläisiä upseereita kohtaan oli voimakasta ja emotionaalista, ja heidän Suomeen tulonsa myötä venäläisten upseerien asema huononi selkeästi. Suurin osa venäläisistä upseereista poistui maasta enemmän tai vähemmän epätoivottuna henkilönä lähinnä muualle Eurooppaan kevään ja kesän 1918 aikana. Jääkäriupseerien kielteiset tunteet kohdistuivat myöhemmin myös suomalaisiin Venäjällä palvelleisiin upseereihin eli ns. "ryssänupseereihin". Jääkäreille Pohjanmaan venäläisten upseerien ja suomalaisten "ryssänupseerien" sosiaalinen kumppanuus oli kuin punainen vaate härrälle, ja he tahtoivat osoittaa mieltään sitä vastaan.⁴⁵ Westerlundin väitteet ovat hyvin dokumentoituja ja perusteltuja ja sellaisina vakuuttavia. Ne myös tukevat lähdeaineiston antamaa käsitystä jääkärien värisokeasta venäläisvihasta, johon taas kaikki suojeluskuntajohtajat eivät tässä vaiheessa vielä yhtyneet. Sisällissodan jälkeen suojeluskuntalaiset pyrkivät vaikenemaan yhteistyöstä venäläisten upseerien kanssa, eikä asiaa ole ennen Westerlundia juuri tuotu tutkimuksessakaan esiin.

Sodalla oli eri puolilla Suomea jossakin määrin erilainen sisältö. Pohjanmaalla ja Karjalassa oli helpompaa kokea sota vapaussodaksi venäläisiä vastaan kuin luokkaristiriitaisen Etelä-Suomen teollisuusseuduilla.⁴⁶ Kaiken kaikkiaan porvarillisten johtajien silmissä sota kuitenkin alkoi selkeästi vapaussotana venäläisiä vastaan – ainakin tämä käsitys haluttiin suurelle yleisölle antaa. Käsitystä pyrittiin jatkuvasti ylläpitämään propagandan avulla: senaatti mm. julkaisi 7. maaliskuuta tiedonannon, jossa kerrottiin rajan yli saapuvista bolševikkilaumoista, joista todellisuudessa ei ollut tietoakaan.⁴⁷ Varsinaisissa sotatapahtumissa ja eritoten hyökkäysvaiheen aikana kevään kuluessa oli venäläisten kohtalo – toisin kuin tammikuun aseistariisunnoissa – useimmiten karu, sillä esimerkiksi Tampereen valloituksen yhteydessä valkoiset ampuivat lähes kaikki vangiksi saamansa venäläiset eli noin 200 henkeä. Poliittisen vainon piirteisiin sekoittui myös aimo annos kansallisuusvihaa. Koston ja raa'an vihanpidon rasistiset motiivit olivat voimakkaita: bolševikkien ohella väkivalta kohdistui usein kyselemättä myös porvarillisesti ajatteleviin upseereihin ja siviilihenkilöihin, jos he vain sattuiivat olemaan venäläisiä tai edes puhumaan venäjää; heitä haettiin tapettaviksi myös sairaaloista. Tampereella teloitettiin mm. henkivakuutuspiirimies Heikki Majosen venäläissyntyinen vaimo, vaikka tämä oli Suomen kansalainen, ja aiottiin teloittaa Suomessa kahdeksan vuotta asunut kenraalinrouva Ivanoff. Hänen henkensä pelasti kadulla vastaan tullut

44 Westerlund 1993 s. 91–93.

45 Westerlund 1993 s. 99–101, 168.

46 H. Soikkanen 1969 s. 106.

47 Valkoinen Suomi 7.3.1918, Suomen senaatin tiedotus "Suomen kansalle"; Vares 1989 s. 273–274.

jääkäriupseeri, jonka kanssa rouva keskusteli saksaksi. Vaivan takana oli myös erään venäjää osaavan italialaisen pelastaminen teloitukselta.⁴⁸

Helsinkiin jääneen venäläisen laivaston edustajana amiraali A. P. Zelenoi kävi entisen upseeritoverinsa Mannerheimin luona valittamassa venäläisten summittaisista ampumisista. Pahaan välikäteen joutunut ja kiusaantunut ylipäällikkö ei voinut juuri muuta kuin pahoitella omavaltaisuuksiksi leimaamaan tekoja. Myönsi hän sentään avustuksen Viipurissa syyttä suotta ammuttujen venäläisten upseerien leskille. Viipurin valtauksen yhteydessä toimitetun puhdistuksen uhriksi joutui sotilaiden ohella kaupungin venäläistä siviiliväestöä; ironista oli, että monet näistä olivat varsin porvarillisesti ajattelevia ja bolševikkivastaisia. Joukossa oli mm. valkoisia venäläisiä koulupoikia, naisia ja Viipurissa vuosia rauhassa asuneita Venäjän armeijan eläkeläisiä. Venäläisiä kuljetettiin joukoittain Viipurin rautatieasemalta linnan lähettyville vallihautaan, jonne ainakin 50 heistä ammuttiin. Upton on perustellusti kutsunut verilöylyä suoranaiseksi rotuvainoksi. Kaupungissa ammuttiin Tanskasen mu-

Sisällissodan aikana vangittujen venäläisten osa ei ollut helppo, sillä valkoiset eivät juur. tunneneet myötätuntoa sivistymättöminä ja pu. naisina pidettyjä venäläisiä rivisotilaita kohtaan. I. Timiriasew on ikuistanut 1918 joukon varsin heikoissa vaatteissa olevia Raudussa vangittuja venäläisiä sotilaita, joita ollaan kuljettamassa Melkkiin
Kuva: I. Timiriasew 1918, Kaupunginmuseo

48 Paavolainen 1967 s. 132–133; Tanskanen 1978 s. 100–102; Ylikangas 1993a s. 436–438.

kaan myös kaikki vangiksi saadut venäläiset sotilaat eli ainakin 100 henkeä.⁴⁹ Westerlundin mukaan Uudenkaarlepyyn vankileirin olemassaoloaikana siellä puolestaan teloitettiin tai muulla tavoin tapettiin ainakin 90 venäläistä sotilasta.⁵⁰ Luku on suuri, mutta se tuntuu uskottavalta, kun sitä vertaa esimerkiksi Erik Birckin kuvaukseen Uudenkaarlepyyn vankiteloituksista.⁵¹

Juha Siltala on arvellut, että maan sisäiset ristiriidat jäsenettiin etnisiin kategorioihin. Edellä esitetyn valossa voi hyvällä syyllä yhtyä Siltalan käsitykseen, että kyseessä todella oli johdonmukaisesti läpiviety etninen puhdistus.⁵² Etenkin Viipurin tapahtumat puhuvat siitä karua kieltään. Venäläisiin tuolloin kohdistunut etninen puhdistus on verrattavissa esimerkiksi Tšekkoslovakiassa 1945 sudeettisaksalaisten vainontaan, jonka perusteena ei sielläkään ollut vastapuolen poliittisuus – poliittista kantaa ei siviilihenkilöiltä kysely – vaan kansallisuus. Tšekkiläiset ryöstivät saksalaisväestön asuntoja, pahoinpitelivät ja jopa teloittivat näitä. Kohteeksi joutuivat Tšekkoslovakiassakin summittaisesti myös siviilit, eivätkä vain vihattujen Schutz-Staffelin ja Sturmabteilungin jäsenet ja sotilaat.⁵³

Myös Uudessakaarlepyyssä tapettiin etnisen vihan vallassa muita kuin varsinaisia vankeja: venäläinen – alun perin sitä paitsi puolalainen – siviili R. Baraniecki haettiin talvella 1918 asunnostaan ja hukutettiin jokeen, vaikkei kenelläkään paikkakuntalaisella ollut mitään huomauttamista häntä vastaan. Näyttää siltä, että vihalle antoi lisäpontta miehen tausta. Baraniecki oli nimittäin toisella paikkakunnalla tehnyt nuoren naisen raskaaksi, ja teon katsottiin vaativan kosta.⁵⁴ Jälleen kerran naisjutuilla ja mustasukkaisuudella oli osuutta asiaan; myös Westerlund on useissa tapauksissa havainnut saman seikan.⁵⁵ Suojeluskuntalaiset – mutta myös muutkin suomalaiset miehet – näyttävät useasti kokeneen venäläiset sotilaat ja joskus myös venäläiset siviilit kilpailijoinaan naismarkkinoilla. Mustasukkaisuus sai helposti vallan, ja tuolloin tartuttiin kättä pidempään ja ryhdyttiin väkivallantekoihin. Kostomentaliteetilla oli osuutta asiaan, kuten edellämainitussa Uudenkaarlepyynkin tapauksessa, vaikka venäläisillä näyttää riittäneen vapaaehtoista naisseuraa – vain harvoin kyse oli raiskauksen aiheuttamasta kosta. Mustasukkaisuus ja venäläisiä kohtaan tunnettu viha tuntuu olleen hengenvaarallinen yhdistelmä. Ehkäpä mielissä olivat myös yleiset stereotypiat venäläisten ylitsepursuavasta seksuaalisuudesta, jonka uskottiin viehättävän naisia. Suomalaisten miesten itsetunnon kannalta oli varmaankin tärkeää, että etnisen kilpailijaryhmän seksuaalisuus julistettiin vähintäänkin synnilliseksi ja yleisen moraalin vastaiseksi. Näin saatiin määriteltyä Toisen epänormaali säädttömyys vastineeksi

49 Paavolainen 1967 s. 135; Piilonen 1992 s. 134; Rustaniuksen TV-dokumentti *Tie tuntemattomaan* 24.1.1996; Tanskanen 1978 s. 101–102; Upton 1981 s. 440–441.

50 Westerlund 1993 s. 120–121.

51 Birck 1988 esim. s. 449–450.

52 Siltala 1993 s. 222.

53 Luža 1964 s. 268.

54 Birck 1988 s. 450–451.

55 Westerlund 1993 s. 126.

omalle normaalille säädyllykselle.

Kiihkeät mielialat tiivistyivät sodan olosuhteissa ja bolševikkipelko lisäsi levottomuutta. Niinkin korkea upseeri kuin itärajan päällikkö kenraali Toll⁵⁶ antoi 26. huhtikuuta kehotuksen, jonka mukaan "punaisten johtajat ja taistelevat venäläiset sotilaat ovat lain ulkopuolella ja heitä kohdellaan sen mukaisesti".⁵⁷ Suomalaisten punaisten johto ja venäläiset rivisotilaat oli rinnastettu; heidät oli ikään kuin poistettu tasa-arvoisten ihmisten kirjoista. Mannerheimin antoi luvan taistelujen yhteydessä vangittujen venäläisten ampumiseen helmikuuisessa suojeluskuntien päälliköille osoitetussa sähkösanomassaan.⁵⁸ Jyrkän venäläisvastaisen mielialan huomioon ottaen ei ole ihme, etteivät valkoiset juuri halunneet joukkoonsa vapaaehtoisia valkoisia venäläisiä. Vaikka halukkaita olisi jonkin verran ollut, jäi valkoisten palveluksessa olleiden venäläisten määrä pieneksi suomalaisten heitä kohtaan tuntemaan luottamuksen puutteen ja epäluulon vuoksi. Etenkin sodan alkuaikoina venäläisten palvelutarjouksiin suhtauduttiin kylmäkiskoisesti, nähtiinhän sodan tarkoituksena olevan nimenomaan venäläisten maastakarkottaminen. Varsinkin jyrkän kansallisesti ja venäläisvastaisesti virittäytyneellä Pohjanmaalla venäläisten tulo aseveljiksi olisi aiheuttanut suurta hämminkiä. Sodan päästyä vauhtiin pieni määrä venäläisiä kuitenkin hyväksyttiin valkoisten joukkoon. Esimerkiksi Helsingin valkokaartin johtaja Pehr H. Normén tunsu jopa kiitollisuutta venäläisiä upseereita kohtaan ja maksoi kesällä 1918 tykistökapteeni S. P. Winogradoffille valtion palkkiota korvauksena tämän suojeluskunnalle tekemistä palveluksista.⁵⁹

Sodan aikaisessa valkoisen Suomen käsitteistössä venäläiset nähtiin punaisten auttajina ja yllyttäjinä. Kapinan syynä nähtiin Venäjältä levinnyt bolševistinen tartunta, jota petolliset ja barbaariset venäläiset bolševikit lietsoivat. Ajatus itsessään sisälsi yläluokkaisen käsityksen siitä, että työväki oli harkintakyvyttömiä ja vaikutuksille altista massaa, jota voitiin propagandalla johtaa harhaan. Punaisten kapinan nähtiin myös olevan isänmaattonta – tuon aikainen bolševismihan, ja myös SDP, erityisesti korosti internationalismia eli suoraista "isänmaattomuutta" – ja siten siis kansallisuustunteen vastaista. Valkoinen Suomi käsitettiin Lännen etuvartioksi. Bolševismi näytti ruttotaudin tavoin uhkaavan tuhota länsimaisen sivistyksen, jonka puolesta valkoiset siis katsoivat taistelevansa. Suomalaisuus ja "saastainen" venäläisyys asetettiin vastakkain, ja vastenmielisyyden kohteeksi tuli – toisin kuin autonomian ajalla – koko Venäjän kansa ja venäläisyys sinänsä, eivät vain jotkut sen edustajat.⁶⁰

Kansallisuusvihaa käytettiin valkoisten yhtenäisyyden rakennusaineena; ve-

56 Kenraali Tollin salanimen takana oli entinen Venäjän armeijan upseeri Ernst Löfström.

57 Paavolainen 1967 s. 138–139.

58 T. Manninen 1982 s. 189; Pietiäinen 1992 s. 291–292; Tanskanen 1978 s. 98.

59 Winogradoff oli tehnyt suojeluskunnalle palveluksia jo syksyllä 1917. Tanskanen 1978 s. 112–114; Westerlund 1993 s. 65.

60 Immonen 1987 s. 100–102; Ketonen 1983 s. 134–135; T. Manninen 1982 s. 186–187; Paavolainen 1972 s. 23; Pietiäinen 1992 s. 291–292.

näläisvihan lietsonnalla lujitettiin omaa rintamaa. Sosialismi ja venäläisyys samastettiin valkoisissa piireissä sangen usein. Valkoisen Suomen lehdistössä julistettiin, että taisteluun olisi ryhdytty, vaikka Venäjällä olisi ollut tsaarinvaltakin, sillä venäläiset olivat aina samanlaisia eli siis vihollisia. Venäjän kuviteltiin hukuttavan Suomen anarkistisen roskajoukon sekaan.⁶¹ Ylevän sauhelinän takana näkyy selvästi valkoisten pyrkimys sisällissodan oikeuttamiseen. Veljessodan totuus oli kipeä kohdata, eikä sellaisella totuudella olisi ollut mahdollista mobilisoida suuria kansanjoukkoja sodan taakse. Barbaariksi kuvattu venäläinen kelpasi hyvin sodan syntipukiksi. Taustalla oli lisäksi valkoisten pelkoa omasta asemastaan ja vuoden 1917 levottomuuksien herättämää aitoa ahdistusta.

Toisaalta tilanteen epäselvyyttä osoittaa se, ettei valkoisessa lehdistössä sodan kuluessa syntynyt täysin yksiselitteistä tulkintaa, jonka mukaan Suomi olisi sotatilassa koko Venäjän kanssa. Vapaustaistelu- ja vapaussotatermin rinnalla käytettiin jatkuvasti myös termejä kansalais-, veljes- ja sisällissota, vaikka helmikuun lopulla porvarillisella puolella alkoivat sodan selvästi yleisimmiksi nimiksi vakiintua vapaustaistelu ja -sota. Tässä suhteessa esiintyi varsinkin sodan alussa myös selviä alueellisia eroja: helmikuun puoleenväliin saakka Itä-Suomen porvarilliset lehdet käyttivät enimmäkseen sodan sisäistä luonnetta kuvaavia termejä, kun taas Pohjanmaalla ja Keski-Suomessa puhuttiin jo alusta asti enemmän vapaussodasta.⁶² Porvarillisella puolella oli myös Tekla Hultinin tapaisia henkilöitä, jotka eivät saaneet täysin mielestään sitä, että kyseessä oli myös kansan sisäinen luokkataistelu.⁶³ Vapaussota-termin yleistymisen sodan mittaan heijasteli valkoisten ideologian juurtumista: nimitys kertoi valkoisten ensisijaisen vihollisen olevan maan itsenäisyyttä uhkaava venäläinen ja vasta toissijaisesti vastapuolella oli harhaan johdettu työväestö, jota varsinkaan maalaisliitto ei halunnut kokonaisuudessaan tuomita.⁶⁴ Kun Ruotsin valtiopäivillä oli puhuttu sisällis- tai luokkasodasta, esimerkiksi tuohutunut Wasaposten korosti Suomessa käytävän nimenomaan vapaussotaa. Vapaussota-luonnetta toi propagandassaan esiin myös 6. maaliskuuta ilmestymisensä aloittanut valkoisten "virallinen" lehti Valkoinen Suomi, jonka mukaan sodassa oltiin venäläisen "sotilas-raakalais-aineksen" kanssa; tosin näihin liittyneinä oli "punaisia verihurtia".⁶⁵ Venäläiset ja heihin liittyneet punaiset samastettiin vihattavaksi barbaarilaumaksi.

Propagandalla lietsottu venäläisten ja itäisyyden näkeminen keskeisenä vihollisena meni jopa niin pitkälle, että sodan aikana alkoi etenkin jääkärien keskuudessa ilmetä epäluuloja Venäjällä palvelleita suomalaisia upseereita

61 Wasabladet 14.2.1918 "Till kamp!"; Vaasa 16.2.1918 "Vapaustaistelu"; Immonen 1987 s. 100–102.

62 Immonen 1987 s. 100–102; Mylly 1989 s. 33–34.

63 Hultin 1938 s. 286.

64 Mylly 1989 s. 33–34.

65 Valkoinen Suomi 6.3.1918 "Mistä on kysymys", 8.3.1918 "Käsitteet selviksi"; Wasaposten 2.3.1918 "Vad kampen gäller".

kohtaan. Jääkärien ohella aikaisemmat perustuslailliset ja ylipäänsä monet suojeluskuntalaiset olivat myös herkästi näkevinään tsaarinupseereissa "venäläisyyttä". Osaltaan suomenkielisten vastenmielisyyttä selittää se, että tsaarinupseerit – esimerkiksi Mannerheim – olivat pääasiassa ruotsinkielisiä, osaltaan saksalaisen ja venäläisen upseeritradition erilaisuus. Venäläisen upseerikoulutuksen saaneiden suhtautuminen rivimiehiin koettiin usein ylimielisenä. Eräissä tapauksissa vapaaehtoiset suojeluskuntalaisetkin kieltäytyivät palvelemasta "venäläisten" upseerien alaisina. Myös suhde Venäjään oli eri sukupolvien upseereilla luonnollisesti täysin erilainen. Esimerkiksi elitismiä vieroksuneelle jääkäriupseeri Aarne Sihvolle Mannerheim edusti venäläistä yläluokkaa. Kyseessä oli tavallaan sukupolviristiriita nuorten jääkäriupseerien ja vanhempien tsaarinupseerien välillä. Sodan aikana jääkärit eivät vielä päässeet aivan ylimpiin johtoasemiin: Karjalan armeijakunta oli ainoa jääkärien johtama sota-alueen ryhmä. Toukokuun alussa 1918 Viipurin Seurahuoneella pidetyssä Itä-Suomen sanomalehtimiesyhdistyksen vuosikokouksessa toimittajat olivat huolissaan Venäjän armeijassa palvelleiden ja nimenomaan "ruotsalaisten" hyvästä asemasta armeijassa. Asiaa piti ruveta "pontevasti vastustamaan".⁶⁶ Sinänsä tällaisessa vastakkainasettelussa ei ollut mitään erikoista: samankaltaisia vaikeuksia ilmeni myös Tšekkoslovakian ja Jugoslavian upseeristossa.⁶⁷

Ruotsinkieliseen sivistyneistöön vaikuttivat sodan aikana ranskalaisen sosiaalipsykologi Gustave Le Bonin (1841–1931) rotuteoriat, joista saatiin pohjaa mm. ajatuksille, että suomenkieliset – joita valtaosa punaisista oli – olivat (venäläisten vallankumouksellisten) massasuggestiolle alttiimpia kuin ruotsinkieliset.⁶⁸ Mielenkiintoista on havaita, että samaan aikaan myös ruotsalaisten käsitys venäläisistä oli varsin kielteinen ja jopa rasistinen. Väitettiin, etteivät venäläiset olleet psyykkisesti eurooppalaisia eivätkä aasialaisia ja että heiltä puuttui tasapainoisuutta, loogisuutta, kestävyyttä ja tervettä järkeä. Ruotsalaiset näkivät venäläiset sekarotuisina, useiden keskenään ristiriitaisten kansojen sekoituksena.⁶⁹ Heillä oli myös taipumusta nähdä Suomen sisällissota alemman rodun – suomalaisten – nousuna ylempää – ruotsalaista – vastaan, vaikka osapuolet eivät todellisuudessa tietenkään jakaantuneet kielirajan mukaan. Ruotsalaisten taholta kuultiin kuitenkin jopa valituksia, että (sivistymätön) Aasia oli Suomen muodossa tullut lähelle (sivistynyttä) Skandinaviaa. Ruotsalaisten konservatiivien käsitykset eivät varmasti voineet olla leviämättä myös suomenruotsalaisiin piireihin, jotka pelkäsivät oman etnisen ryhmänsä puo-

66 Kokouksessa oli läsnä toimittajia Viipurista, Savonlinnasta, Käkisalimesta, Sortavalasta, Joensuusta ja Jyväskylältä. Pöytäkirja Itä-Suomen sanomalehtimiesyhdistyksen vuosikokouksesta Viipurin Seurahuoneella 3. ja 4.5.1918, Martti Pihkalan kokoelma kansio 2, "Muistelmiin liittyvää", suojeluskuntia koskevia painotuuotteita, KA; Engman 1995 s. 95; P. Hämäläinen 1978 s. 71; Saarikoski 1997 s. 63, 71, 80, 113, 142; Upton 1981 s. 68–69; Vares 1990 s. 7, 11–12.

67 Engman 1995 s. 95.

68 P. Hämäläinen 1985 s. 411.

69 Kemiläinen 1993 s. 166.

lesta ja niputtivat siksi suomalaiset punaiset helposti yhteen venäläisten ja venäläisyyden kanssa.⁷⁰ Kansallisuusviha näkyi suomalaisessa julkisuudessa jatkuvasti ja venäläisiä koskevia vanhoja rasistisävyisiä stereotypioita toisteltiin taajaan. Oli tärkeää määritellä oma eurooppalaisuus ja siten normaalius venäläisen vastakohtaan, barbaarisen itäisyyden, avulla. Eurooppalaisuuden etuvartiona oleminen ja sen puolesta taisteleminen tuntui toki kunniakkaamalta kuin omien kansalaisten ampuminen.

Veljellisen sovun aatteen ja ennakkoluulojen ristiriita

"Sosialismi ei hyväksy mitään kansalliskiihoitusta, joka venäläisiin nähden on ollut meidän vastavallankumouksellisen porvarilehdistön jokapäiväistä tehtävää. Sosialismi tahtoo, että kaikki kansat veljellises- sä sovussa elävät ja tekevät työtä kaikki yhteisesti köyhälistön aseman parantamiseksi."⁷¹

Punaisille yhteistyö venäläisten kanssa näyttää olleen dualistinen ja arka asia. Periaatteessa he yrittivät toimia vallankumous- ja luokkaoppien mukaan ja tehdä eron vallankumouksellisten ja vanhaa tsaarillista järjestelmää kannattavien venäläisten välillä. Punaiset saivat venäläisiltä apua ja pitivät näitä siksi ainakin jossain määrin aseveljinään. Ruohonjuuritasolla oli kuitenkin kieli- ja kulttuurieroista johtuvia vaikeuksia, ja lisäksi suomalaiset rivimiehet suhtautuivat melko epäluuloisesti ja varauksellisesti, jopa suorastaan torjuvasti, mukaan tullessiin venäläisiin, etenkin epäluotettavina pidettyihin upseereihin. Venäläisen piti olla todella kyvykäs, jos hän kykeni näissä oloissa säilyttämään päällikkyytensä. Suomalaisten ja venäläisten käskysuhteet olivat pitkään epäselviä, ja ajoittain kansallisuuksien välillä oli sotatoimissa hankausta ja jopa aseellisia yhteenottoja. Suomeen sijoitettujen venäläisten sotilaiden yleinen lukutaidottomuus sekä jonkinasteinen "hällä väliä" -tyyli ja varkauksiin asti yltänyt omavaltaisuus näyttävät vaikuttaneen kielteisesti suomalaisten käsityksiin. Käsityksiä ei myöskään parantanut, että useat venäläisosastot yllättäen kieltäytyivät taistelemasta ja poistuiivat rintamalta.⁷²

Venäläisten anarkistimatruusien sääntöjenvastaiset ryöstöt ja tappelut olivat niin ikään omiaan heikentämään punaisten ja venäläisten suhteita. Suhteita heikensivät em. syiden lisäksi myös niinkin konkreettiset asiat kuin palkanmaksusta syntyneet erimielisyydet. Venäläisten punaupseerien tilanne oli kaikesta kaikkiaan melko vaikea, sillä kansallisten epäluulojen ja kielivaikkeuksien

70 P. Hämäläinen 1985 s. 412, 414–415; Kemiläinen 1993 s. 170, 363.

71 Työmies 20.2.1918 "Venäläiset ja me".

72 P. Hämäläinen 1978 s. 21–22; Immonen 1987 s. 101; Lappalainen 1981a s. 153; O. Manninen 1993a s. 64; O. Manninen 1993b s. 164–165; Paasivirta 1957 s. 127; Polvinen I 1987 s. 272–273; H. Soikkanen 1969 s. 199; Tanskanen 1978 s. 64, 67–68, 90, 93–96, 155–156, Ylikangas 1993a s. 97.

lisäksi heitä häittäsi punakaartilaiden kaikkalainen tottumattomuus sotaan ja sotilaskuriin.⁷³ Myös suomalaispunaisten ja venäläisten lääkäreiden yhteistointa sujui vaihtelevasti: Tampereella ja Viipurissa yhteiselo oli epäluuloista, kun taas esimerkiksi Helsingissä yhteistyö näyttää sujuneen kitkatta.⁷⁴

On vaikea sanoa, kuinka paljon sosiaalidemokraattien ns. sortokausien aikainen perustuslaillisuus vaikutti rivimiesten mielipiteisiin venäläisistä. Suurempi osuus asiaan näyttää olleen venäläisten sotilaiden suomalaisia heikommalla sivistystasolla ja käytännön kanssakäymisessä jo vuoden 1917 mittaan havaituilla kulttuurieroilla. Epäluuloja lisäsi varmasti myös se, että ainakin punaisten ylipäällikkönä lyhyen aikaa toiminut Eero Haapalainen ja yleisesikunnan päällikkö August Wesley syrjivät venäläisiä.⁷⁵ Yleisesti ottaen punaisten johto koetti kuitenkin hillitä venäläisiin kohdistuvaa vihamielisyyttä ja kansallisia ennakkoluuloja. Tämä jäi tosin ajoittain pelkäksi kauniiksi toiveeksi, sillä esimerkiksi Helsingin Hermannin komppanian kaartilaiset nostivat aluksi "hurjan rähinän", kun huomasivat päälliköksen merkityn Ivan Pulsoff-nimisen "ryssän". Muristen ja vastahakoisesti miehet kuitenkin hyväksyivät esikunnan päätöksen: asiaa auttoi varmaan se, että Pulsoff osoittautuikin virolaiseksi ja osasi jopa vähän suomea.⁷⁶ Epäluuloisuudesta kertoo myös se, että joissakin käskyissä kiellettiin suomalaisten punaisten veljeileminen venäläisten kanssa.⁷⁷

Jonkinasteista syrjintää siis esiintyi myös punaisella puolella, mutta valkoisen puolen kansallisuusvihon mittoja se ei saavuttanut. Punaisilla oli pyrkimystä suhtautua venäläisiin näiden luokka-aseman ja muiden sellaisten seikkojen perusteella eikä ajatella heitä kokonaisena vihattavana kansana. Kansallisia ja kulttuurisia ennakkoluuloja näyttää olleen runsaasti, mutta varsinaiseksi laajalle levinneeksi venäläisvihaksi niitä ei voi käsittää. Ns. ryssänmorsiametkaan eivät täysin unohtaneet sotilaitaan. Esimerkiksi Turussa parisensikymmentä nuorta turkulaisnaista kävi vielä vankileireillä tapaamassa niitä punaisten rinnalla taistelleita venäläisiä sotilaita, jotka myöhemmin vuoden 1918 kuluessa joko teloitettiin tai karkotettiin Neuvosto-Venäjälle. Vankileiripäiväkirjan mukaan monet näistä vierailuista tehtiin jopa "avioliittoasioissa".⁷⁸ Lieenee todennäköistä, että monessa tapauksessa naiset olivat jo sotilaille rasakaana ja halusivat synnyttää aviolapsen.

Aatteellisessa mielessä suomalaisten sosialistien johto pyrki vastustamaan

73 Klemettiä 1989 s. 185; Tanskanen 1978 s. 90–92, 155–156.

74 Tanskanen 1978 s. 56, 62.

75 O. Manninen 1993b s. 164–165.

76 Ylikangas 1993a s. 97.

77 Tanskanen 1978 s. 93–96.

78 Kaarle 1993 s. 89. On syytä muistaa, että suomalaisia naisia oli jo aikaisemmin mennyt naimisiin venäläisten sotilaiden kanssa, joten mitään uutta tässä asiassa ei ollut. Kaikki sotilaiden kanssa naimisiin menneet eivät olleet alhaisissa asemissa olevia työväentyttöjä, vaan mm. Ylistarossa oli Lahden talon tytär nainut paikkakunnalla majoilevan konekiväärikomppanian sotilaan Broninin, joka 1930-luvulla asiaa muistelleen Ylistaron valloituksen päällikön Ahto Sippolan mukaan oli "jonkinnäköinen kiho". Miten tapaus valkoisella Pohjanmaalla otettiin vastaan, siitä ei ole tietoa. Sippola 1936 s. 94.

kansallisuusvihaa ja edistämään luokkapohjaista yhtenäisyyttä suomalaisten ja venäläisten välillä. Juuri ennen sisällissodan puhkeamista puolueuuevosto antoi Itämeren laivastokomitean lähetystölle lausunnon, jossa ymmärrettiin Suomen porvarien "provokatoorisen yllytyksen ja lokatulvan" katkeroittaneen valankumouksellisen sotaväen mieliä. Työmies-lehdessä syytettiin porvareita raa'an ja törkeän kansallisuusvihan lietsomisesta. Pahimpana tunnuttiin koettavan, että siinä oli "porvareittemme kiitos idän tovereille näiden maallemme äsken suomasta itsenäisyydestä".⁷⁹ Punaiset pyrkivät myös torjumaan valkoisten väitteet isänmaanpetoksesta ja huomauttivat, että valkoisilla itselläänkin oli ulkopuolisia auttajia ja että juuri he veljeilivät "sortajien" kanssa. Ylipäällikkö Mannerheimia pidettiin punaisella puolella usein "venäläisen tsaarinvallan kätyrinä".

Helmikuussa 1918 Työmieheissä vastustettiin jälleen rasistista venäläisvihaa ja korostettiin valistuksen olevan tarpeen erityisesti niille "työläistovereille, jotka ovat porvarillisen järjestelmän touhuista 'Vänrikki Stoolleista' sotakiikkaa ja venäläisvihaa oppineet". Sosialismin aatteen korostettiin edellyttävän kaikkien kansojen veljellistä sopua ja yhteistyötä köyhälistön aseman parantamiseksi.⁸⁰ Venäläisvihan nähtiin olevan nimenomaan porvarillista "hapautusta", jota aidon sosialistin tuli välttää. Venäläisten vankien tappamisen yhteydessä valkoiset saivatkin osakseen erittäin kielteistä huomiota.⁸¹ Työmieheissä puolustettiin myös venäläisten kanssa liittoja solmineita naisia porvareitten hyökkäyksiä vastaan:

"Se, että useat heistä [venäläisistä sotilasta, O. K:n huom.] ovat solmineet liittoja suomalaisten naisten kanssa, ei ole mitään erikoista. Jos he todella sopivat toisilleen ja mies huolehtii perheestään, niin se on aivan luonnollista."⁸²

Asennoituminen erosi tässä suhteessa suuresti siitä, mitä valkoisella puolella asiasta ajateltiin. Punaiset eivät silti olleet vapaita venäläisvastaisuudesta: venäläisten sivistymättömyydestä ja barbaarisuudesta kertovat vanhat stereotyyppit, joille venäläisten sotilaiden alhainen koulutustaso antoi tukea, vahvistivat helposti suomalaisen työväen tuntemaa ylemmydentuntoa.

Haluttomat ja vähälukuiset venäläiset

Valkoisen propagandan sisällön tuntien on ironista havaita, että Suomessa vielä olleita venäläisiä sotilaita Suomen asiat ja sota eivät juuri kiinnostaneet. Taisteluihin osallistui siksi etupäässä vapaaehtoisia vallankumouksellisia osastoja, joista suuri osa tuli sisällissodan aikana Venäjältä, lähinnä Pietarista.

79 Työmies 26.1.1918 "Venäläinen sotaväki ja suomalaisten suhteet", 26.1.1918 "Niitä näitä. Venäläinen vaara".

80 Työmies 20.2.1918 "Venäläiset ja me"; Piilonen 1993 s. 508.

81 Työmies 21.2.1918 "Lahtarit teurastavat venäläisetkin vankinsa!"

82 Työmies 20.2.1918 "Venäläiset ja me".

Suomessa olleen koti-ikävästä kärsivän sotaväen enemmistö pysyi melko välinpitämättömänä ja haluttomana taistelemaan. Suomen sisällissota oli venäläisille sotilaille ongelmallinen: toisaalta solidaarisuus olisi vaatinut sosialistiverien auttamista, mutta toisaalta rauha Saksan kanssa oli tekemättä ja suuri koti-ikävä vaivasi.⁸³ Halukkaimpia yhteistyöhön olivat matruusit, kun taas ratsuväki oli varsin passiivista.⁸⁴ Esimerkiksi Viipurissa venäläiset eivät luvanneet punaisille tukea muutoin kuin valkoisten hyökätessä suoraan sotaväen kimppuun. Itse asiassa Viipurin venäläiset näyttävät jopa yrittelleen punaisten aseistariisumista.⁸⁵

Kun Suomessa enimmillään oli ollut elokuussa 1917 ilmeisesti noin 125 000 venäläistä sotilasta laivasto mukaanluettuna, oli heitä tammikuun 1918 puolivälissä jäljellä useimpien arvioiden mukaan enää noin 40 000 miestä.⁸⁶ Tammikuuta 1918 koskevien arvioiden ääripäitä edustavat Ohto Mannisen uusien lähteiden pohjalta esittämä suurelta tuntuva 73 000⁸⁷, johon Pertti Luntinen on myös varovaisesti yhtynyt, ja Juhani Myllyn puolestaan liian pieneltä vaikuttava 20 000.⁸⁸ Karkaamisien lisäksi joukko oli alkanut vähentyä joulukuun lopussa käynnistyneiden kotiutusten vuoksi. Suomessa olevien venäläisten joukkojen kotiuttaminen ei ollut mikään irrallinen ilmiö, vaan se perustui kansankomissaarien neuvoston 23. marraskuuta 1917 antamaan yleiseen demobilisointimääräykseen.⁸⁹ Armeijakunnan toiminta lakkautettiin 8. maaliskuuta 1918, kun pääosa sen yksiköistä jo oli hajonnut. Viimeiset Venäjän vakinaisen armeijan joukoista poistuivat Suomesta maaliskuun puolessavälissä 1918 lukuun ottamatta laivastoa, jonka oli jäästeiden vuoksi vielä pakko jäädä Helsinkiin.⁹⁰

Bolševikkien johtama sotilaiden aluekomitea koetti käytettävissään olevin keinoin edistää vallankumouksen puhkeamista Suomessa, mutta heidän toimintansa oli koordinoimatonta ja hapuilevaa. Kun Kullervo Manner ja Yrjö Sirola kävivät 29. tammikuuta aluekomiteassa, ei venäläisillä vaikuttanut olevan mitään aikomusta ryhtyä aktiiviseen sodankäyntiin punaisten hyväksi.⁹¹

83 Hersalo 1966 s. 211; Klemetilä 1989 s. 180, 182; O. Manninen 1993a s. 72; H. Soikkanen 1969 s. 125; Tanskanen 1978 s. 67–68; Ylikangas 1993a s. 30.

84 Tanskanen 1978 s. 64.

85 Lappalainen 1981a s. 24.

86 Kallenautio 1985 s. 25; O. Manninen 1993a s. 46 ; T. Manninen 1982 s. 27; T. Manninen 1992b s. 371; Paasivirta 1957 s. 123; Paavolainen 1967 s. 125–126; Tanskanen 1978 s. 16, 20; Westerlund 1993 s. 5; Ylikangas 1993a s. 438.

87 O. Manninen 1993a s. 47.

88 Luntinen on todennut, ettei ole voinut vahvistaa Ohto Mannisen lukua mutta ei myöskään kumota sitä. Luntinen 1997 s. 357; Mylly 1989 s. 25.

89 Vuosiluokkien kotiutuskäskyt annettiin Suomessa 106. divisioonassa niin, että ensimmäisen vuosiluokan 1900 käsky annettiin 29.12.1917 ja viimeisen 1917–18 erän käskyt 4.–12.3.1918. Ennen sisällissodan alkua oli annettu jo kahdet kotiutuskäskyt ja tammikuun lopun ja helmikuun lopun välillä käskyjä annettiin peräti kuudesta. Yleensä sotilaat noudattivat kotiuttamismääräyksiä mieluusti, kotiutettavista aktiivisimpia lähtijöitä olivat kasakat. O. Manninen 1993a s. 45; T. Manninen 1982 s. 25; T. Manninen 1992b s. 371; Paasivirta 1957 s. 124.

90 Klemetilä 1989 s. 182; Polvinen I 1987 s. 270.

91 Klemetilä 1989 s. 181; T. Manninen 1992c s. 429.

Venäläisiä houkutteli punakaarteihin lähinnä korkeahko palkka ja vanhan armeijan lakkauttamisen yhteydessä uhkaava työttömyys.⁹² Venäläisten antamalla aseavulla oli kuitenkin taisteluapua huomattavasti suurempi merkitys: tammikuussa 1918 järjestettiin suuren ase-erän siirto Venäjältä Suomen punaisille, ja punaisten aseistus olikin lähes kokonaan venäläistä. Venäläiset olivat pitkään merkityksellisiä myös tykkien ja konekiväärien käyttäjinä. Punaisten kannalta venäläisten aktiivisuus oli kuitenkin selvästi odotettua pienempää.⁹³ Venäläisten antama tuki punakaarteille oli suurimmillaan helmikuun alussa, mutta kotiuttamisten myötä heidän määränsä väheni nopeasti, ja kaiken kaikkiaan heidän osuutensa ja merkityksensä itse sotatoimissa oli varsin vaatimaton.

Tutkijoilla on ollut varsin ristiriitaisia käsityksiä taisteluihin osallistuneiden venäläisten määrästä. Jussi T. Lappalainen on *Punakaartin sota* -tutkimuksessaan päätenyt siihen, että taisteluihin yhtäaikaaisesti todella osallistuneiden venäläisten suurin määrä on 2 000 hengen tienoilla⁹⁴, kun taas Aatos Tanskanen on väitöskirjassaan *Venäläiset Suomen sisällissodassa vuonna 1918* päätenyt siihen, että rintamalla oli enimmillään 3 700 – 3 800 venäläistä kerrallaan ja että heidän prosentuaalinen osuutensa punaisten joukoista oli suurimmillaan helmikuussa 10–11% mutta laski nopeasti.⁹⁵ Tanskanen lukujen suuruutta on kritisoinut mm. Jussi T. Lappalainen.⁹⁶ Aimo Klemetilä on todennut arvioiden vaihtelevan 2 000 – 4 000 miestä.⁹⁷ Arvioiden ääripäät ovat sangen kaukana toisistaan. Ohto Mannisen esittämien laskelmien mukaan taisteluihin olisi osallistunut eri vaiheissa peräti noin 10 000 venäläistä, joista noin 3 000 oli peräisin vanhan armeijan Suomessa olevista osastoista.⁹⁸ Pertti Luntinen on arvellut, että kaikkiaan 5 000 – 9 000 venäläistä liittyi suomalaispunaisiin.⁹⁹ Heikki Ylikangas puolestaan on kirjoittanut niinkin pienestä luvusta kuin reilusta tuhannesta venäläisestä sotilaasta. Hän on todennut sangen perustellusti, että Mannisen esittämään lukuun päästään, kun lasketaan mukaan jokainen kerrankin rintamalla käännähtänyt sotilas.¹⁰⁰ On selvää, että tämä vääristää kokonaiskuvaa venäläisten osuudesta, sillä monet venäläiset joukkoyksiköt – yksittäisistä sotilaista puhumattakaan – olivat maassa vain päiviä tai muutamia viikkoja. Mannisen mainitsema lukumäärä tuntuu näin ollen selvästi liian suurelta, kun taas Ylikankaan arvio lienee hiukan liiankin pieni. Käytännön merkitystä venäläisten todellisella määrällä ei tutkimuksellisesti kuitenkaan yleensä ole, mutta totuus venäläisten määrästä sodassa – kun kyseessä on todellinen

92 O. Manninen 1993b s. 141.

93 O. Manninen 1993a s. 43, 64, 73; Polvinen I 1987 s. 272–273; Ylikangas 1993b s. 103.

94 Lappalainen 1981b s. 259.

95 Tanskanen 1978 s. 205–207.

96 Lappalainen 1981a s. 167–168.

97 Klemetilä 1989 s. 184.

98 Saksan ja Venäjän välillä 3.3.1918 solmittu Brest-Litovskin rauhansopimus pakotti Venäjän ainakin muodollisesti lopettamaan kaikki sotatoimet Suomessa. Kallenautio 1985 s. 27; Korhonen 1963 s. 3; O. Manninen 1993a s. 52–53, 69, 73.

99 Luntinen 1997 s. 371.

100 Ylikangas 1993b s. 102.

taisteluihin osallistuminen – lienee jossakin Turo Mannisen esittämän 1 500 – 4 000 välillä tai jonkin verran sen yli. Kaiken kaikkiaan venäläisten merkitys itse taisteluissa oli varsin pieni, mutta aseistuksessa ja bolševismin ja vallankumouksen aatteiden levittämisessä venäläisillä oli tietenkin suuri osuus.¹⁰¹

Venäläistä vastaan kynä kädessä

"Tuli Idästä tauti ja Itään kääntyy
mies Suomen, ja veljeilemään jo vääntyy
kera tartunnan tuojan saataisen,
oman maansa, kuohilas, kavaltaen.
– Ulos maasta, Horna! Pois hospitaalis
Nevan rannoille, keralla elävän saaliis.
Ulos, tartunnan saaneet, taivaltakaa!
Päin Itää! Tai nielköön teidät maa!"¹⁰²

Valkoisen puolen kirjailijat ja runoilijat kantoivat voimakkaasti kortensa keroon yhtenäisyyden rakentamisessa. Joel Lehtonen esitti sodan keväällä 1918 lähinnä valkoisten sotana venäläisiä ja heihin liittyneitä suomalaisia sosiaalidemokraatteja vastaan.¹⁰³ Myös F. E. Sillanpää korosti tilanteen kärjistymisen liittyvän läheisesti venäläisiin tapahtumiin.¹⁰⁴ Varsin venäläisvastaisesti kirjoitti 6. toukokuuta 1918 kuollut Juhani Siljo, jonka *Selvään veteen* -kokoelma julkaistiin postuumisti 1919. Kokoelmaan kuuluu mm. jo marraskuussa 1917 päivätty runo *Spitaali*, jossa puhutaan idästä tulleesta saataisesta taudista; se on tartunut suomalaisiinkin, minkä vuoksi tartunnan saaneet on poistettava maasta.¹⁰⁵ Siljo rinnasti usein bolševismin ja venäläisyyden eikä hänellä ollut kovin korkeaa käsitystä "venäläisestä hengestä". Hänen mukaansa venäläisten "henkiset voimat eivät ole tasapainossa", ja vaikka "venäläisessä on fyysillistä eloisuutta", "henki on väljähtänyt".¹⁰⁶ Muutos on selvä, kun pidetään mielessä, että vielä syksyllä 1917 Siljo oli Kyösti Wilkunan kirjaa arvostellessaan huomauttanut tämän koko Venäjän kansaan kohdistuvan kielteisen suhtautumisen aiheuttamista ylilyönneistä. Kyösti Wilkuna ei puolestaan poikennut aikaisemmalta linjaltaan, vaan muistelllessaan 1918 ilmestyneessä *Kun kansa nousee* -kirjassaan vuoden 1917 tapahtumia ja sisällissotaa hän kirjoitti venäläisten olevan "itämaisen barbarian etuvartijoita", jotka kesästä 1917 alkaen olivat näyttäneet millaista oli "aito itämainen svaboda". "Barbaarien" kanssa liittoutuneiden punaisten "suomalaisuus" oli hänestä kyseenalaista – pohtipa Wil-

101 Esim. Alapuro 1988 s. 174; T. Manninen 1982 s. 85.

102 Juhani Siljon 12.11.1917 päivätty runo *Spitaali*. Siljo 1919 s. 115–116.

103 Kunnas 1976 s. 60.

104 Kunnas 1976 s. 63.

105 Siljo 1919 s. 115–116.

106 Siljo 1919 esim. s. 180–181.

kuna jopa – olivatko nämä suorastaan vierasta rotua.¹⁰⁷ Näin punaisilta suomalaisilta kiellettiin kokonaan samaan suomalaiseen ryhmään kuuluminen: heidät suljettiin piirin ulkopuolelle, Toisiksi. Heidän "vierasrotuisuutensa" ja liittoutumisensa venäläisten kanssa näytti oikeuttavan myös veljessodan.

Larin Kyösti (oikealta nimeltään Kyösti Larson) kuvasi vuoden 1918 runoissaan venäläisyyttä edustavaa Vanjaa "veltoksi kerskusuuksi" ja piti bolševismia "idän tautina". Hän myös yhdisti punaiset suomalaiset venäläisyyteen nimittämällä heitä "punaryssiksi".¹⁰⁸ Sivistyneistöpiirien suosimassa Valvoja-aikakauskirjassa Larin Kyöstin *Taiston tiellä* -teoksen arvostelussa keuhuttiin, kuinka "mainion ajankuvan" runo *Velton Vanjan sodankäynti* antaa. Arvostelun mukaan veltto Vanja, "täinen, laiska, mässäilevä ja ahkerasti armasteleva musikka-solttu", oli "oivallisesti piirretty tyyppi".¹⁰⁹ Yleiseurooppalaisia, vanhoja stereotypioita hyödynnettiin täysin rinnoin.

Myös Juhani Ahon sodan alkuvaiheissa esiintuoman käsityksen mukaan valkoisten ensisijaisena vastustajana olivat venäläiset ja vasta toissijaisena aseisiin tarttunut työväki, joka sekin hänen mukaansa taisteli "ryssän aseilla ja ryssän asian hyväksi". Köyhälistön asia oli Ahon mielestä vain kyltti, jonka takana piili "ryssäläisyyttä". Tilanteen tarkkailu pakotti Helsingissä olleen Ahon kuitenkin muuttamaan kantaansa ja toteamaan, että taistelu oli muuttumassa "varsinaiseksi sisälliseksi sodaksi".¹¹⁰ Viimeiseksi vaikutelmaksi Aholle jäi se epämiellyttävä seikka, että mitä pitemmälle kevät kului sitä vähemmän venäläisiä Helsingissä ylipäänsä näkyi. Valkoisten vapaussota-ajatus muuttui sitä mukaa vaikeammin ymmärrettäväksi, ja niinpä Aho toivoi valkoisille selitettävän, "että vaikka ryssät lähtevätkin, he yhä edelleenkin taistelevat ryssiä vastaan eivätkä omia veljiään vastaan". Sota vaikutti näin ajatellen yksinomaan venäläisten syyllä. Paradoksimaisen ajatuksensa Aho monien muiden lailla perusteli sillä, että

"sieltä [venäläisiltä, O.K.:n huom.] punaiset saavat aseensa, päällikkönsä ja tulevat edelleenkin saamaan ja että se liitto tulee aina jatkumaan eikä Suomen itsenäisyyttä voi ajatellakaan mahdolliseksi, ennenkuin Suomi voi torjua kaiken sieltä päin tulevan vaaran."¹¹¹

Maaliskuussa vallankumouksesta ja Venäjän kansasta innostuneesti ja ylistävästi runoillut Eino Leino alkoi myös sodan mittaan kannattaa näkemystä, jonka mukaan sodan syynä eivät olleet ensisijaisesti yhteiskunnalliset epäkohdat vaan venäläinen sotaväki ja sen antama huono esikuva. Ahon lailla hänkin yhdisti suomalaisten punaisten ja venäläisten vallankumouksellisten päämäärät. Leino ei kuitenkaan näytä edustaneen "värisokeaa" venäläisvastaisuutta,

107 Wilkuna 1918b s. 5, 32–33, 36, 309.

108 Larin Kyösti 1918 s. 84–86, 97–100, 105–108.

109 Valvoja 1918 s. 268–269 H.H:n arvostelu Larin Kyöstin *Taiston tiellä* -teoksesta.

110 Ahon *Hajamietteitä kapinaviikoilta I* ilmestyi melko pian sodan jälkeen, sen esipuhe oli päivätty 1.6.1918. Teos on päiväkirjamuotoinen. Aho 1918 s. 150; Kunnas 1976 s. 42.

111 Aho 1918 s. 180–181; Kunnas 1976 s. 44.

sillä kun hän kirjoittaa iloinneensa venäläisten sotilaitten pois lähdöstä, hän toteaa: "Ja upseerit, jotka jäivät jällelle, olivat enimmäkseen valkoisia." Toisaalta myös hän omaksui etuvartioajatuksen, jonka mukaan Venäjä edusti itäisyyttä, Suomea saartavaa Aasiaa.¹¹² Volter Kilpi puolestaan korosti, että sotimassa olivat myös punaiset suomalaiset, mutta uskoi venäläisten sotajoukkojen romahduttaneen suomalaisten moraalin ja piti pahana liittymistä "veljesliittoon verivihollisen kanssa".¹¹³

V. A. Koskenniemi uskoi niin ikään vakaasti valkoisten taistelun olevan vapaussotaa venäläisiä vastaan. Hänen toukokuussa 1918 päiväämänsä runoteos *Nuori Anssi* kuvaa venäläisiä suomalaisten perivihollisina ja "koiran-kuonolaisina", jotka aina syyllistyivät konnuuksiin ja tihutöihin.¹¹⁴ Suomalaiset punaiset hän esitti jyrkkäsanaisesti pettureina, joihin "idän rutto" oli tartunut:

"Tullut oli toimen aika, sillä
ryssäin puolelle jo pettureita
oli mennyt punaisista parvi,
idän taudin tartuttama joukko.
Jumal'auta, vielä nähtäisiin,
missä miehet on ja konnat missä!"¹¹⁵

Useaan kertaan Koskenniemi toisteli runossaan, että taisteluun mentiin "pirua ja ryssää vastaan", ajamaan "ryssät ryssänmaalle".¹¹⁶

Helsingin Sanomien toimittajiin kuulunut kirjailija Santeri Ivalo kokosi pian sodan jälkeen ilmestyneen *Taistelun jälkeen* -kirjan, jossa ruodittiin sotaa ja sen syitä. Ivalon itsensä kirjoittamassa *Kuinka se oli mahdollista* -artikkelissa pantiin koko sota Venäjän syyksi: punakapina oli Venäjältä levinnyttä ruttoa, joka oli saastuttanut osan suomalaisista. Tosin erikseen mainittiin suomalaiset naiset, jotka edistivät veljeytymistä venäläisten sotilaiden kanssa. Ivalon syytökset venäläisiä kohtaan olivat ankaria; sodan taustalla oli hänestä perimmiltään "venäläisen hengen hiipivä pyrkimys päästä hävittämään Suomen kansa".¹¹⁷ Samaan kuoroon yhtyivät teoksessa myös Santeri Alkio mielialoja kuvatessaan, Esko Virtala runossaan ja Viki Kärkkäinen tuokiokuvissaan.¹¹⁸ Santeri Alkio korosti voimakkaasti venäläisten aktiivista toimintaa punakaarteissa. Hänen mukaansa punakaartiin esikuvat olivat Venäjällä ja suomalaisen työväestön päämäärät olivat yhteneviä bolševikkien päämäärien kanssa.¹¹⁹

Taistelun jälkeen -kirjan hurmoksellisinta aineistoa oli kuitenkin kirjailija

112 Leino 1918a s. 246–248; Leino 1918b s. 41; Kunnas 1976 s. 46–47.

113 Valvoja 1918 s. 6–14 Volter Kilpi: "Vuoden vaihteessa. Mietteitä kansallisesta itsenäisyydestämme"; Kunnas 1976 s. 48–51.

114 Koskenniemi 1938 (Ensimmäinen painos 1918) s. 12–13, 51; Kunnas 1976 s. 51.

115 Koskenniemi 1938 s. 14.

116 Koskenniemi 1938 s. 18–19, 30, 33, 51.

117 Taistelun jälkeen 1918 s. 30, 32, 35, 44. Kirjassa on Ivalon tekstin päiväyksen kohdalla virhe, sillä se on merkitty päivätyksi maaliskuussa 1917 vaikka siinä käsitellään loppuvuoden 1917 tapahtumia ja sisällissotaa. Oikea päiväys lienee siis maaliskuussa 1918.

118 Taistelun jälkeen 1918 s. 83–89, 109, 119–125.

119 Kunnas 1976 s. 41.

Useat runoilijat ja kirjailijat tukivat voimakkaasti valkoisten propagandaa sisällissodan aikana. Tarkoituksena oli yleensä saada sota näyttämään suomalaisten taistelulta venäläistä perivihollista vastaan. V. A. Koskenniemen runoteoksessa *Nuori Anssi* venäläiset olivat "koiran-kuonolaisia", jotka olivat levittäneet suomalaiseen työväkeen taudin lailla tarttuvaa "idän ruttoa".

V. A. KOSKENNIEMI

Nuori Anssi

Ilmari Kiannon Helsingissä 8. toukokuuta 1918 päiväämä *Eläköön sota!*, joka pursusi paitsi ankaraa venäläisvihaa myös sotahurmosta ja tappamisen riemua. Venäläisiä kuvattiin rasistisesti "maan lutikoiksi" ja "ryssäläisrienaksi". Kianto näki sotimisessa eroja sen mukaan, minkä asian puolesta taisteltiin: vihollinen räökkäsi valkoisia, mutta valkokaartilainen "nautti rehellisestä tappamisesta". Kaiken kaikkiaan sota oli tässä yhteydessä Kiannosta "satumainen taistelu ylivoimaista, heikkoa koko Venäjän kansaa vastaan."¹²⁰ Valkoisen puolen pro-

¹²⁰ Taistelun jälkeen 1918 s. 126–130.

Valkoisten sotapropagandassa hyödynnettiin myös "nostatusrunoja", joiden tarkoituksena oli nostattaa taisteluhenkä ja korostaa vastapuolen venäläisyyttä ja venäläistä vaikutusta. Tunnetuimpia hengenkohottajia oli Ilmari Kianto, jonka runoille ja teksteille oli leimallista äärimmäisen rasistinen suhtautuminen venäläisiin. Kiannolle venäläiset olivat pahimmillaan paha "ryssän hajua" kantavia koiria. Tämä näkyi myös vuonna 1918 julkaistussa Suomi suureksi Viena vapaaksi -kirjassa.

pagandassa Ilmari Kianto olikin näkyvästi sotaisten "nostatusrunojen"¹²¹ kirjoittaja. Kianto esitti venäläiset yksioikoisen rasistisesti paha "ryssän hajua" kantaviksi olennoiksi, joille punaiset naiset olivat "myyneet siveytensä" ja siten häväisseet itsensä. Suomalaiset punakaartilaiset Kianto puolestaan kuvasi "ryssiä nuolevaksi jätkäjoukoksi". Sodan jälkeen Kianto pohdiskeli sodan olemusta Otava-aikakauslehdessä: "jumalankiitos... että me vihdoinkin saimme käydä vuosituhatiseen mielityöhömme – venäläisherruuden perinpohjaiseen musertamiseen." Kiannon mukaan sota olisi ilman venäläisiä ollut häpeällinen ja surkea, mutta venäläisten osuus antoi sille "siveellisen ryhdin".¹²² Sota venäläisiä vastaan oli Kiannon kuvauksissa kun satua, Hyvän ja Pahan myyttistä taistelua. Venäläisviha nosti sodan hänen mielestään surkeuden ja häpeän yläpuolelle. Sodasta tuli näin oikeutettua ja hienoa.

Taisteluhenkä ja venäläisvihaa nostattamaan pyrkineistä runoista hyvä esi-

121 Muidenkin runoilijoiden tekemien "nostatusrunojen" tarkoituksena oli innostaa joukkoja taistelemaan ja korostaa ulkoisen vihollisen, venäläisen, merkitystä. Samalla tuotiin esiin, että suomalainen työväki oli liittoutunut venäläisten kanssa ja ansaitsi näin ollen saman kohtelun kuin venäläisetkin. Aiheesta esim. Kunnas 1976 s. 54.

122 Kianto 1918 s. 44, 146; Ilkka 22.2.1918 Ilmari Kianto: "Miten heidän kanssaan on tehtävä?"; Otava n:o 6-7/1918 s. 172-173 Ilmari Kianto: "Sodasta"; Kunnas 1976 s. 26-27, 54-55.

merkki on Ilkassa helmikuussa julkaistu Kiannon *Tulkaa jääkärit*, jossa silmiinpistäväntä venäläishalveksunnan ja -vihän ohella on korostuneen voimakas Saksa-ihailu:

"Saksa on voimakas!

Saksa on suuri!

Saksasta nousee

Kansojen juuri!

...

Orjat jo oltihin –

Nyt nouskohon kansa!

Raiskaajat sortukoot

Raiskansa kanssa!

– Tulkaa jääkärit,

Tulkaa vaan:

Siperian koiria

Karkoittamaan."¹²³

Venäläiset eivät olleet Kiannolle ihmisiä vaan koiria, joiden tappamista ei siksi voinut verratakaan "oikeiden" ihmisten tappamiseen. Kansan Tahto julkaisi puolestaan tammikuun viimeisenä päivänä 1918 Kiannon suorapuheisen runon *Pois ryssät – alas punakaarti*. Lehdessä kommentoitiin runoa: "Huomattakoon vielä, ettei ole pitkä aika, kun tämä samainen alhaisieluinen raukka kaunopuheisesti puolusti venäläisyyttä..."¹²⁴ Tämänkaltainen kommentointi viittaa taiteilijoiden ja kirjailijoiden sekä laajemminkin suomalaisen sivistyneistön suureen vallankumoushurmioon ja Venäjä-ihailuun maaliskuussa 1917 tai jo sitä aikaisemmin. Ilmari Kianto on Kansan Tahdon kommentointi sopikin hyvin, sillä Kianto oli opiskellut Moskovassa vuosina 1901–1903 ja tutustunut siinä yhteydessä moniin venäläisiin ja ollut esimerkiksi kiihkeä tolstoilaisuuden puolustaja. Kiannon venäläisvihän kehittymiseen lienee vaikuttanut mm. hänen karelianismi- ja heimoaateinnostuksensa.¹²⁵ Rotukysymykseen liittyvät ajatukset eivät olleet Kiannolle vieraita, sillä esimerkiksi Itä-Karjalan valtaamispyrkimysten yhteydessä Vienan Karjalassa 1918 Kianto piti tärkeimpänä asiana rodun ja moraalin puhtautta. Ihannoidun vienalaisen puhtauden vastakohtana oli hänestä "ryssän saasta".¹²⁶ Kiannon tapaus osoittaa omalta osaltaan kuinka kauas valkoisen puolen sivistyneistökirjailijat olivat etäännyneet kevään 1917 tunnelmista. Muutos oli kiistaton ja varsin nopea: sodan vuoksi monet valkoiset kirjailijat olivat ryhtyneet venäläisvihän jyrkiksi lietsojiksi.

Ruotsiksi kirjoittavien suomalaisten kirjailijoiden ja runoilijoiden suhtautuminen venäläisiin oli huomattavasti ristiriitaisempaa kuin suomenkielisten.

123 Ilkka 8.2.1918 Ilmari Kianto: "Tulkaa jääkärit!"

124 Kunnas 1976 s. 26–27.

125 Kianto muistelee opiskeluaikojaan Moskovassa kirjassaan *Moskovan maisteri*. Tolstoilaisuudesta Kianto 1946 esim. s. 447–452. Vahtola 1988 s. 232, 275–276, 287–288.

126 Vahtola 1988 s. 232, 276.

Esimerkiksi Bertel Gripenbergillä ajatus venäläisten suuresta osuudesta sotaan jää taustalle, eikä hän useimpien suomenkielisten kirjailijoiden lailla yhdistänyt venäläistä kansaa ja bolševikkeja.¹²⁷ Selitys lienee paljolti siinä, että monilla yläluokkaisilla suomenruotsalaisilla oli ystäviä tai sukulaisia venäläisissä piireissä; monet olivat myös asuneet ja työskennelleet Venäjällä ja erottivat siksi venäläisissä enemmän yksilöitä, ainakin yläluokassa. Esimerkiksi Bertel Gripenberg oli viettänyt lapsuutensa Pietarissa ja suhtautui siksi Venäjään ja venäläisyyteen sinänsä rauhallisesti vaikka oli muuten poliittisissa kannanotoissaan kiihkeä.¹²⁸ Samaan joukkoon on laskettava myös Venäjällä palvelleet suomalaiset upseerit, mm. C. G. Mannerheim. Enemmistö heistä oli ruotsinkielisiä, vaikka joukkoon mahtui myös suomenkielisiä upseereita.

Yleisesti ottaen venäläisistä oli tullut sodan syntipukkeja ja heihin suhtauduttiin siksi valkoisella puolella sangen vihamielisesti ja myös suoranaisen rasistisesti. Vaikka venäläisten osuus itse taistelutapahtumiin oli varsin vähäinen, esitti valkoinen propaganda asian aivan toisessa valossa. Yleinen mielipide ja esimerkiksi em. kirjailijat näyttävät pääosiltaan asian myös uskoneen. Sodan myötä korostui myös vanha kysymys siitä, kuuluiko Suomi enemmän idän vai lännen vaikutuspiiriin. Pyrkimys erottautua slaavilaisesta aineksestä korostui valkoisen puolen kirjallisuudessa. Valkoiset kokivat saksalaisten joukkojen tulon Suomeen osoituksena venäläisvastaisuudesta ja germaanisen kulttuurin puolustamisesta. Kirjailijoiden suhtautuminen muuttui nopeasti kevään 1917 innostuneista vapauden tunteista ja russofiliasta venäläisvastaisuudeksi ja -vihaksi. Käsitteet "ryssä" ja "bolševikki" rinnastuivat monen kirjailijan tuotannossa ja propagandan tuloksena myös yleisessä mielipiteessä. Ajatus venäläisistä Suomen perivihollisina levisi nopeasti vuoden 1918 kirjallisuudessa. Suomen ja Venäjän vastakohtaisuutta korostettiin niin voimakkaasti, että kysymys suomalaisten punaisten ja valkoisten vastakohtaisuudesta jäi taka-alalle. Valkoisten suomalaisten oli rikottava kaikki siteet punaisuuteen eli venäläisyyteen.¹²⁹ Punaisten "outoa" käytöstä selitettiin itäisellä tartunnalla, jota esimerkiksi Tekla Hultin ja K. J. Ståhlberg katsoivat vallitöiden erityisesti levittäneen, sillä siellä suomalaiset työmiehet olivat omaksuneet venäläisiltä pahoja tapoja ja unohtaneet "kaikki kotonaan oppimansa siveyskäskyt". Hultinin mielestä punaiset rivimiehet olivat kerta kaikkiaan "harhaanjohdettuja kansalaisia".¹³⁰

127 Kunnas 1976 s. 69.

128 Gripenberg 1943 lapsuudesta Venäjällä s. 13–31; Hyvämäki 1971 s. 32; Kunnas 1976 s. 69.

129 Kunnas 1976 s. 64–67, 153; Luostarinen 1982 s. 73; Luostarinen 1986 s. 141, 145–146; T. Manninen 1982 s. 189.

130 Tekla Hultinin päiväkirjamerkinnot 7.–8.2.1918 ja 12.4.1917, Hultin 1938 s. 284, 357; HS 16.4. ja 18.4.1918 "Tulevaisuuden lähtökohtia"; Kulha 1989 s. 73–74.

Tuli on sytytetty – sodan synnyttämät asenteet

"Mutta yhtä me vieromme, vihaamme... venäläistä henkeä... Se on läpeensä häijy ja saastainen henki, pahimpia tuhon ja hävityksen henkiä mitä täällä maailmalla liikkuu. Se ilmenee jo ulkoisestikin inhottavana löyhkänä, likaisuutena ja epäjärjestyksenä... Tämän hengen suoranaista tai välillistä työtä ovat suurimmalta osaltaan ne kärsimykset ja onnettomuudet, joita Suomen kansa tuhatvuotisen historiansa aikana on saanut kokea."¹³¹

Valkoisten sotapropagandaa tutkineen Turo Mannisen mukaan valkoisten suosima sanasto ja kuvasto oli venäläisten suhteen samaa, jota 1800-luvun poliittiset kirjailijat, maailmansodan aikaiset saksalaiset propagandistit ja vuosien 1915–17 aktivistit olivat käyttäneet. Myös oma lähdemateriaalini osoittaa todeksi sen, että julkisuudessa hehkutettiin "ryssien" petollisuutta, barbaarisuutta, raakuutta, väkivaltaisuutta ja epäsiisteyttä. Bolševismin nähtiin olevan "järjetön venäläinen harhaoppi", joka oli tartuntana levinnyt Suomen kansaan ja joka oli sodan perimmäinen aiheuttaja. Kiihkeimmin kirjoittivat aktivisti- ja ruotsinkieliset lehdet, mutta myös esimerkiksi edistyspuolueen Helsingin Sanomat oli lopulta pohjimmiltaan samoilla linjoilla.¹³² Käsitys bolševismista nimenomaan venäläiselle kansanluonteelle tyypillisenä "sairautena" esiintyi tuolloin myös muualla Euroopassa, etenkin Venäjän rajanaapureissa. Esimerkiksi puolalaisten mielestä venäläisen bolševismin "verinen aalto" uhkasi Puolaa ja itsenäisen Puolan vahva mies Józef Piłsudski piti bolševismia "puhtaasti venäläisenä sairautena". Puolalaisille taistelu Neuvosto-Venäjän kanssa oli – samoin kuin suomalaisille – sivistyneen Lännen ja barbaarisen Idän välistä taistelua.¹³³

Suomessa valkoisen puolen ajatusmaailmaan kuuluivat oleellisina osina myös ns. kidutusmyytti, jonka mukaan vihollinen – punaiset ja venäläiset – oli äärimmäisen raaka, ja ns. siveettömyysmyytti, jonka mukaan vihollinen oli eläimellinen.¹³⁴ Sotaa edeltäneen ajan näkemykset muuttuivat siinä suhteessa, että talvella 1918 julkisuuden kielteiset arvostelmat eivät enää kohdistuneet vain Venäjän hallintoon ja sen edustajiin vaan myös kokonaisvaltaisesti koko Venäjän kansaan ja kaikkeen venäläisyyteen. Venäjältä ei odotettu mitään hyvää.¹³⁵ Kaikissa venäläisissä haluttiin nähdä vihattavia, barbaarisia ja itäisiä ominaisuuksia. Jok'ikinen yksittäinen venäläinen oli syntipukkiajattelun mukaan syyllinen sisällissotaan ja siksi vihattava. Vihan peruselementti muistuttaa mielenkiintoisella tavalla Jari Ehrnroothin kuvaamaa sosialistista luokkavihaa. Hän on kuvannut, kuinka suomalaisessakin sosialismissa yleispäte-

131 UP 18.4.1918 Kimmo: "Abi, male Spiritus!"

132 Kulha 1989 s. 73–74, 237, 241; T. Manninen 1982 s. 189; Vares 1989 s. 292.

133 Wandycz 1969 s. 98, 107, 287.

134 Peltonen 1996 s. 137.

135 Esim. Nurmio 1918 s. 268; T. Manninen 1982 s. 190.

vässä moraalissa paheisiin luettavat ominaisuudet – esimerkiksi ahneus, itsekkyys ja velttous – siirrettiin viholliskuvaan ja vihasta tuli taistelutahdon pohjatunne. Sosiaalidemokratian tavoittelema työväenjoukkojen yksimielisyys lempi paljolti kollektiivisen arkaaisen vihan – luokkavihan – varassa.¹³⁶ Ajatuksellinen yhtäläisyys valkoisten venäläisvihaan on selvä: myös valkoiset siirsivät huonot ominaisuudet viholliskuvaan ja yhdistivät rivinsä kollektiivisen vihan avulla. Kohde vain oli aivan toinen.

Kun Aarne Sihvo oli takavarikoinut venäläisten Kannaksella omistamat maat Suomen valtiolle, puolusti kannaslainen Antti Paloposki¹³⁷ maaliskuussa Laatokka-lehdessä takavarikkoa korostamalla, että täten estettäisiin "venäläisen tartunnan leviäminen" Suomeen. Venäläisyys edusti Paloposkelle "venäläis-aasialaista saastaa" ja heidän oleskelunsa Kannaksella oli "lokapesä". Samassa kuussa Reijo Tuulivaara puolestaan totesi Karjalaisen pääkirjoituksessa, että itäisen tartunnan seurauksena työväestön isänmaallisuus oli alkanut heikentyä jo vuoden 1905 suurlakon jälkeen. Tuulivaaran mukaan Venäjä oli sivistyksellisesti "kaikkein suurin häpeätahra Euroopassa" ja venäläisten barbaarisuus vain korostui verrattaessa sitä suomalaisiin arvoihin. Tekla Hultinkin toivoi koko Karjalan kannaksen "puhdistamista" venäläisestä väestöstä – myös poliittisesti porvaristoon kuuluvista venäläisistä.¹³⁸ Niin ikään Erkki Paavolaisen ja Martti Pihkalan mukaan suomalainen työmies oli saanut huligaanihengen tartunnan venäläisiltä ja omaksunut siinä sivussa bolševismien aatetta, jolle oli ominaista "eläimellinen raakuus ja täydellinen anarkia". Venäläinen huligaanisotilas oli Paavolaisen mielestä kuin "inhottava nilviäinen". Pihkala katsoi suojeluskuntia tarvittavan vastaisuudessakin "ryssien" kansaan istuttaman basillin "puhdistamiseen". Punaisten katsottiin kavaltaneen maansa.¹³⁹

Hannes Virrankoski on kirjassaan *John Elis Zidbäck – journalisti isänmaan ja liberalismien palveluksessa* todennut, että porvarillisten Tampereen Sanomien tarkastelu ei tue Matti Klengen esittämää käsitystä, jonka mukaan venäläisviha johtui nimenomaan bolševikkivihasta. Esimerkiksi kesäkuussa 1918 Tampereen Sanomat nimittäin toivoi bolševikkivallan säilyvän, jotta se pitäisi Venäjän vastaisuudessakin heikkona. Lehti oli ulkopoliittisesti kallistunut Saksaan päin.¹⁴⁰ Vaikka bolševikkivihaa esiintyykin lähdemateriaalissani laajalti – jyrkimmillään esimerkiksi Erkki Paavolaisen *Sosialistiemme isänmaanpetos ja kansainvälinen sosialidemokratia* -kirjassa – ei venäläisviha lähteittäni perusteella ensisijaisesti johdu bolševismista vaan paljolti muista tekijöistä, mm.

136 Sosialistien luokkavihasta Ehrnrooth 1992 kokonaisuudessaan, tässä etenkin s. 497–498.

137 Antti Paloposki oli kirjoituksissaan yleisesti voimakkaan venäläisvastainen. Esim. Immonen 1987 s. 586–587.

138 Tekla Hultinin päiväkirjamerkintä 19.4.1918, Hultin 1938 s. 375–376; T. Manninen 1982 s. 190.

139 Pihkalan alustus "Suojeluskuntien tuleva tehtävä ja järjestely" Jyväskylän suojeluskuntakouksessa 4.–5.7.1918, toinen versio samassa kansiossa "Muistelmiin liittyvää", suojeluskuntaa koskevia painotuksia, Martti Pihkalan kokoelma kansio 2, Asiakirjoja ja muistutpanoja 1918–19, KA; Paavolainen 1918 s. 84, 87, 93, 122.

140 Virrankoski 1992 s. 164.

venäläisten asettamisesta sisällissodan syntipukin asemaan. Luonteviksi syntipukeiksi olivat sodan kautta tarjolla bolševikit, mutta ajattelu laajeni pitämään koko venäläisyyttä sinänsä syyllisenä sotaan. Tätä syntipukki-ilmiötä on tarkasteltu edempänä tässä luvussa. Pikemminkin voi sanoa, että bolševikkiviha ja etninen venäläisviha yhdistyivät valkoisten katsannossa. On kuitenkin muistettava, että Tampereen Sanomat oli bolševikkivaltamyönteisyydessään poikkeus porvarillisten lehtien joukossa. Niinpä Virrankosken tulkinta on viety tässä suhteessa liian pitkälle.

Savo-lehden päätoimittaja ja nuorsuomalaisaktiivi Jaakko Laurilakin asetti huhtikuisessa artikkelissaan vastakkain puhtaan suomalaisuuden ja "saastaisen" venäläisyyden. Laurilan mukaan ns. sortovuosina oli ollut pelkoa siitä, että Suomi olisi sortunut mukaan barbarismiin. Venäläisyys oli vaikuttanut erityisesti työväenliikkeeseen ja naisten moraaliin. Tekstin sävy on äärimmäisen rasistinen: autonomian lopulla "haiseva ryssä oli tullut Suomen naisten suosituksi rakastelijaksi". Saman lehden toimittaja Kaarlo Terhi puolestaan vaati kansallisen eheyden nimissä "koko rintaman kääntämistä ryssää vastaan".¹⁴¹ K. N. Rantakarin, joka pysyi myöhemmin varsin maltillisena venäläisten suhteen, mukaan sodassa oli kyseessä aasialaisuuden ja valkoisen Suomen edustaman eurooppalaisuuden välinen taistelu – samankaltainen taistelu kuin jo ristiretkien aikana. Toisin sanoen nähtiin käytävän taistelua normaalin itsen ja epänormaalin Toisen välillä. Niin ikään kirjailija ja lehtimies Henning Söderhjelm vuonna 1918 ilmestyneessä kirjassa *Det röda upproret i Finland år 1918* ja sen New Yorkissa samana vuonna painetussa suomennoksessa *Punainen kapina Suomessa 1918* todettiin, ettei sosiaalidemokraattien johto ollut huomannut, kuinka äärettömän suuri juopa Suomen länsimaisen yhteiskunnan ja Venäjän itämaisen kaaoksen välillä vallitsi. Söderhjelm mielestä sota oli venäläistä tartuntaa ja punaiset olivat omaksuneet venäläisiltä sivistymättömiä tapoja; olihan heihin tarttunut "se venäläinen rutto, jota kutsutaan bolshevismiksi". Etenkin aktivistit ja suomenruotsalaiset korostivatkin Suomen sotimisen olevan paitsi kansan vapaustaistelua myös länsimaisen kulttuurin taistelua Idän barbariaa vastaan.¹⁴² Tämän ajattelumallin mukaan punaiset olivat itse syyllisiä kurjuuteensa – esimerkiksi vankileirien sairauksiin – koska olivat veljeilleet "ryssien" kanssa.¹⁴³ Näin saatiin perustelu sille, miksi punaisia voitiin kohdella yhtä huonosti kuin "vieraita" venäläisiä. Raskaat tapahtumat vaativat psyykkisiä puolustuskonstruktioita kuten juuri syntipukkiajatusta. Suhtautuminen muistutti 1880-luvun Venäjää, jossa juutalaispogromeja puolusteltiin sillä, että ne johtuivat juutalaisten omasta käyttäytymisestä ei-

141 T. Manninen 1982 s. 190–191; Suomen Sanomalehtimiehet 1925.

142 Söderhjelm 1918 s. 12, 105, 110–112, 126, 191; Vares 1989 s. 287, 292. FT Henning Söderhjelm (1888–1968) toimi mm. Helsingin yliopiston kirjaston amanuenssina 1909–18 ja myöhemmin kirjaston assistenttina sekä oli Suomen virallisen valistustoimiston apulaisena Kööpenhaminassa 1918–19 ja Hbl:n kirjallisuuskriitikkona. Söderhjelm mainitaan puolueettomaksi. *Det röda upproret i Finland* käännettiin useille kielille. Aikalaiskirja 1920; Pipping 1968; Stjernschantz 1981 s. 33.

143 Siltala 1993 s. 227.

vätkä suinkaan olleet osoitusta venäläisen kansan raakuudesta.¹⁴⁴

Aktivisti Erik Grotenfeltin salanimellä Juha Juhanpoika julkaisemassa *Silmät auki!* -kirjasessa todetaan historian antaneen Suomen kansalle tärkeäksi tehtäväksi sivistyksen etuvartijana toimimisen "venäläistä tuhotyötä" vastaan: "...täällä meidän on suojeltava Lännen rajoja aasialaiselta ryövärijoukolta ja aasialaiselta hävityshimon ruttotartunnalta."¹⁴⁵ Kirjasessa tuli esille paitsi venäläisvastaisuus myös sängen voimakkaasti *ententen-* ja tasavaltalaisvastaisuus. Varsinaisena tavoitteena kirjan kustantaneella Aktiivisella Komitealla olikin monarkistisen propagandan levittäminen.¹⁴⁶ Santeri Alkion mielestä venäläinen sotaväki oli "sängen alhaisella sivistystasolla", mutta myös venäläinen sivistyneistö oli jo ennen ensimmäistä maailmansotaa saanut tunnusmerkkeikseen "elostelun ja kyynillisen yhtäkaikkisuuden"¹⁴⁷, Erkki Paavolaisen sanojen mukaan myös "barbaarisen julmuuden".¹⁴⁸

Kansallisuusviha oli vahvaa, mutta rasismia ei haluttu nähdä eikä tunnustaa. Mielenkiintoisen kaksijakoisesta suhtautumisesta antaa hyvän kuvan Uudessa Päivässä huhtikuussa julkaistu kirjoitus. Kirjoittaja vakuutti aluksi sovinnollisesti, ettei kansallisuusvihaan tai venäläisen kulttuurin vieroksuntaan ollut mitään syytä, mutta totesi toisaalta, että suomalaiset vihasivat – ja heidän tulikin vihata – venäläistä henkeä, joka oli "läpeensä häijy ja saastainen tuhon ja hävityksen henki". Kirjoituksen mukaan se ilmeni "jo ulkoisestikin inhottavana löyhkänä, likaisuutena ja epäjärjestyksenä", sekä yhteiskunnallisessa että valtiollisessa elämässä mm. mielivaltana, sortona, moraalisen saastana, petomaisena raakalaisuutena ja raivohulluna hävityksenä. Kirjoittajan mukaan tämä venäläinen henki oli syytä Suomen tuhatvuotisen historian kärsimykseen ja onnettomuuksiin, ja siksi Suomen kansa niin syvästi sitä vihasi.¹⁴⁹ On vaikea ottaa vakavasti kirjoittajan hurskasta toivomusta, ettei varsinaiseen kansallisuus- tai kulttuurivihaan syyllistyttäisi, kun suurin osa artikkelista koostuu varsin rasisisesta venäläisen hengen parjauksesta. Lukijoiden lienee ollut vähintään yhtä hankala kuin nykyisenkin lukijan erottaa kansallisuuteen ja tietyn kansan henkeen kohdistuvaa vihaa toisistaan.

Sodan ja propagandan myötä suhtautuminen venäläisten kanssa seurusteleisiin suomalaisiin naisiin jyrkkeni voimakkaasti ja sai varsin brutaaleja muotoja. Oulussa suunniteltiin sotilaiden kanssa intiimeissä suhteissa olleiden naisten polttomerkitsemistä ja valkoiset sotilaat valokuvasivat huvikseen "ryssäin lutkat". Polttomerkitsemistä suunniteltiin myös Närpiössä; Korsnäsissä hehkuvien merkkirautojen käytön esti viime hetkellä vain kirkkoherran väliintulo. Tampereella kauhisteltiin työläistyttöjen seurustelua pelättyjen "mustien" mat-

144 Klier 1995 s. 409.

145 Juha Juhanpoika [Erik Grotenfelt] 1918 s. 3.

146 Hyvämäki 1972 s. 190–191.

147 Ilkka 6.6.1918 ja 8.6.1918 Santeri Alkio: "Miksi puhkesi punainen kapina?"

148 Paavolainen 1918 s. 87.

149 UP 18.4.1918 Kimmo: "Abi, male Spiritus!"

ruusien¹⁵⁰ kanssa. Myös muualla Suomessa halveksittiin voimakkaasti näitä "ryssänmorsiamia", osin myös kateussyistä.¹⁵¹ Eri aikoina on ollut sängen tavallista, että vihollisen kanssa emotionaalisissa ja seksuaalisissa suhteissa olleisiin naisiin on kohdistettu kostotoimenpiteitä. Sisällissodan jälkeiselle tilanteelle sopii vertauskohdaksi esimerkiksi toisen maailmansodan jälkeinen tilanne Saksan miehittämissä maissa, vaikkakin saksalaissotilaiden määrät olivat huomattavasti suurempia kuin Suomessa olleiden venäläissotilaiden määrät.

Viholliselle antautuneita naisia kohtaan tunnettu viha oli pohjimmiltaan universaalialia. Siinä yhdistyivät yleinen seksuaalimoraali ja nationalismi, osansa oli varmaan myös mustasukkaisuudella; esimerkiksi Tanskassa saksalaissotilaiden kanssa seurustelleet naiset olivat sitä mieltä, että saksalaisten tavat olivat parempia kuin tanskalaisten miesten. Sisällissodan jälkeiset kostotoimenpiteet hiustenleikkuineen ja polttomerkitsemisineen ovat täysin vastaavia kuin Saksan miehityksestä vapautuneissa maissa. Esimerkiksi Norjassa, Belgiassa, Ranskassa ja Kanaalinsaarilla saksalaisten kanssa seurustelleet naiset joutuivat inhottavan tukanleikkuun kohteeksi, ajettiinpa heitä täysin kaljuuksikin. Naisia myös nöyryytettiin esimerkiksi riisumalla heidät alusvaatteisilleen ja antamalla kansan pilkata ja halveksia heitä. Yleisesti näiden naisten epäiltiin olleen tiedonantajia, vaikka monessa tapauksessa tällaiset syytökset olivat aiheettomia. Pahoinpitelyitä esiintyi, Tanskassa joitakin saksalaisten kanssa seurustelleita naisia jopa ammuttiin, osan piti jättää työnsä ja joidenkin jopa paeta Saksaan. Eräs halveksuttu tanskalainen sairaanhoitaja totesikin tammikuussa 1945, että oli parempi mennä Saksaan ja tulla rebellisen pommin tappamaksi kuin tulla koiran lailla ammutuksi Kööpenhaminan kaduilla.¹⁵² Suuttuneet kansalaiset ottivat oikeuden omiin käsiinsä ja rankaisivat naisia.

Tässä suhteessa sisällissodan aikaiset ja sen jälkeiset tapahtumat eivät olleet mitenkään poikkeuksellisia. Venäläisiin viitattiin häpeällisinä naisten makaa-jina jopa Etelä-Pohjanmaan Nuorisoseuran kesäjuhilla kesäkuussa esitetyssä Einari Vuorelan runossa, jonka säkeissä ilmeni ankaraa venäläisvihaa. Runossa venäläinen oli kaiken kaikkiaan "saastainen sortaja", johon kohdistui "pyhä viha".¹⁵³ Sinänsä on mielenkiintoista, että naisten seksuaalisuhteet ja voimakas

150 Taistelulivojen Orfein ja Poltavan matruusit olivat saapuneet Tampereelle helmikuun alussa 1918 suomalaisia punaisia auttamaan. Heitä kutsuttiin "mustiksi" niin ulkonäkönsä tummuuden kuin mustan lippunsa vuoksi. Etenkin valkoinen väestö pelkäsi tätä matruusijoukkoa, joka oli tullut kuuluisaksi keväällä 1917 Helsingissä tehdyistä upseerimurhista. Ylikangas 1993a s. 41–42.

151 Westerlund 1993 s. 126–131; Ylikangas 1993a s. 41–42.

152 Saksalaismiehityksen aikana esimerkiksi Tanskassa oli noin 100 000 ulkomaista sotilasta ja Norjassa miehityksen eri vaiheissa peräti 200 000–500 000 saksalaista sotilasta. Saksalaisten torjunta ei voinut olla kovin yhtenäistä, sillä seurustelua miehittäjän kanssa esiintyi varsin paljon, ja esimerkiksi Norjassa syntyi sodan aikana noin 9 000 lasta saksalaisista isistä. Hartmann 1946 s. 42, 61; King 1991 s. 76–81; Muutosten vuosisata 5 1994 s. 254–255; Otavan suuri maailmanhistoria 17 1986 s. 332; Ringdal 1987 s. 173–175.

153 Ilkka 29.6.1918 Einari Vuorela: "Pohjalaisille". Juhlaruno oli esitetty Etelä-Pohjanmaan Nuorisoseuran kesäjuhilla Ylistarossa 23.6.1918.

kansallistunne ovat usein kriisiaikana yhdistyneet. Viholliseksi koetun Toisen kanssa seurustelu on ollut suunnaton rikos. Osasyynä saattaa olla vanha käsitys naisesta miehen omaisuutena: viholliselle menneet naiset ovat poissa maanmiehiltään. Myös mustasukkaisuus näyttää olleen vahva voima. Suomessa sisällissota ja jo vuoden 1917 lopun tapahtumat muuttivat suhtautumisen suomalaisten naisten ja venäläisten seurusteluun. Ehkäpä venäläisiä ei sitä ennen koettu niin perustavanlaatuisen Toisiksi – ainakaan venäläisviha ei ollut silloin levinnyt kovin laajalle – eikä vihaa toisaalta aikaisemmin lietsottu propagandan avulla.

Suurimpia halveksijoita olivat selvästi suojeluskuntalaisaktivistit ja jääkärit. Kesäkuun alussa 1918 ilmestymisensä aloittaneessa Suojeluskuntalaisen Lehdessä näkyi selvästi niin bolševikki- kuin venäläisvihaakin. Lehden tilausmainoksessa venäläiset nähtiin paitsi "ijänikuisina" vihollisina myös "kesytöminä koiralaumoina", jotka olivat tuoneet rikollisen ja mielivaltaisen bolševismiin Suomeen. Tampereella mellastaneet pelätyt venäläiset anarkistimatruusit lehti kuvasi "luikukatseisiksi ryssänroikaleiksi", jotka paitsi haisivat ja näyttivät pahalta myös olivat kaiken kaikkiaan "kuin petoeläimiä".¹⁵⁴ Sitä, kuinka suomalaiset naiset sitten olivat saattaneet ryhtyä suhteisiin näin "kuvottavien" olioiden kanssa, ei käsitelty. Arvelun varaan jää, muuttuivatko tavallisen kansan mielipiteet samassa tahdissa kuin em. piireissä, sillä kuten aikaisemmin käsitellyssä Kaarlen tutkimuksessa on todettu, ei esimerkiksi suhtautuminen venäläisten kanssa seurustelleisiin naisiin ainakaan turkulaisen rahvaan keskuudessa ollut ennen vallankumousta mitenkään erityisen jyrkkää tai tuomitsevaa.

Venäläisvastaisuutta lietsottiin siis puolijulkisesti ja melko läpinäkyvästi, jotta saataisiin kansakuntaan yhtenäisyyttä. Kansakunnan yhtenäisyyttä rakennettiin Toiseuden avulla. Toisaalta suomalainen "punikki" myös samastettiin helposti "ryssään", kun haluttiin antaa sodalle hyväksyttävä selitys ja pelättiin vallankumouksen leviämistä Suomeen.¹⁵⁵ Valkoisten propagandassa punaiset olivat isänmaankavaltajia, kiihottajia, rikollisia, "punaryssiä" tai jopa pelkätään "ryssiä". "Ryssä"-termillä punaiset rajattiin isänmaallisten, "oikeiden" suomalaisten ulkopuolelle, venäläisiltä tartunnan saaneisiin. Tässä ajattelumallissa punaiset eivät kuuluneet Suomen kansaan, koska he olivat olleet valmiita kavaltamalla tuhoamaan Suomen. Sisällissodan tirkistysaukosta katsottuna myös edeltävät tapahtumat, mm. marraskuun 1917 lakko, saivat kavalluksen ja sodan alkunäytöksen leiman. Valkoisten mielestä kaaosta tavoitelleet työväenluokan ainekset näyttivät saaneen venäläisiltä suomalaisille vieraan ku-

---

154 SL:n tilausmainos esim. 1 näytenumero s. 3 "Mitä nyt?", 15.8.1918 s. 58–59 Felix Borg: "Mustanpunaisten Vaasanmatka". SL:ä toimitti ja kustansi parin ensimmäisen vuoden ajan Eero Alpi (1885–1933), joka oli ollut HS:ien toimituksessa 1905–10 ja jonka suuria projekteja oli paitsi Suojeluskuntalaisen Lehti myös Tampereen Kansan Teatterin perustaminen. Myös Felix Borg oli näyttelijä ja teatterinjohtaja. Immonen 1987 s. 574; Kuka kukin oli 1961; Suomen sanomalehtimiehet 1925.

155 Nygård 1982 s. 37.

rittomuuden ja laittomuuden tartunnan. Pahuuden nähtiin olevan peräisin venäläisiltä.¹⁵⁶ Toiseus luotiin näin myös suomalaisen yhteisön sisään, ei vain sen ulkopuolelle. Syyllisyys siirtyi pois omasta kansasta. Turo Manninen onkin valkoisten sotapropagandaa tutkiessaan tullut siihen tulokseen, että venäläisvihan lietsonnan lähtökohdat olivat melko rationaalisia: lietsomalla "ryssävihaa" ja asettamalla vastakkain "suomalainen isänmaallisuus" ja "saastainen venäläisyys" valkoinen puoli tietoisesti lujitti omaa rintamaansa.¹⁵⁷ Myös Mannisen lähdeaineisto tukee syntipukkiteoriaa, jota Heikki Ylikangas on tuonut selkeästi esiin. Hänen mukaansa venäläiset pantiin maksamaan siitä, että he olivat kiihottaneet Suomen työväen kapinaan. Valkoisten ajatusmaailmaan ei sopinut niin kauhistuttava seikka, että punaiset olisivat halunneet lähteä taistelemaan sivistyneistöä ja porvaristoa vastaan – maassahan eli vahvana laillisuuden ja järjestyksen traditio. Jottei tätä asiaa olisi ollut tarpeen käsitellä eikä sodan yhteiskunnallisia syitä pohtia, tehtiin venäläisistä sodan syntipukkeja.¹⁵⁸ Tämä ajattelu heijastuu voimakkaasti kaikkiin valkoisten lehtiin ja kirjallisuuteen ja ylipäänsä koko vuoden 1918 julkisuuteen.

Kaikki sodan synnyttämät kielteiset asiat yritettiin saada venäläisten syyksi; näin oli tehty jo sodan aikana. Kun valkoisten julistama asevelvollisuus ei saanut kaikkia kansalaisia innostumaan, epäiltiin Wasabladet-lehdessä, että tämä johtui venäläisten huonosta vaikutuksesta.¹⁵⁹ Edistyspuoluelaisen raittiusmies ja sosiaalipoliitikko Viljo Hytösen yleisesti maltillisessa *Vapausotamme*-kirjassakin todettiin, että Suomen sisällissota oli "Venäjältä käsin viritetty". Sisällissotaan joutuminen oli Hytösen mielestä erityisen surullinen asia siksi, että "kansamme yhteinen verivihollinen" oli kuitenkin idässä. Hän ei myöskään pitänyt mahdollisena, että punakaartilaiset olisivat raakalaismaissa teoissaan matkineet venäläisiä.¹⁶⁰ Myös em. Henning Söderhjelmin mukaan kaikki sotaan johtaneet syyt olivat venäläistä perua ja punakaartilaisista laista ja järjestyksestä piittaamattomuus silkkaa venäläistä vaikutusta. Hän ko-

156 Alapuro 1988 s. 200; Alapuro 1997 s. 37–39; Piilonen 1993 s. 508; Saksa 1993 s. 22–24. Ryssä- ja punaryssä-termien käytöstä hyvä esimerkki on US 3.8.1918 "Kuinka venäläiset riisuttiin aseista Ilmajoella" ja isänmaanpetturuusajattelusta esim. Paavolainen 1918 s. 122. Mikrotasosta antaa hyvän kuvan Risto Alapuron *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*, jossa s. 211 kuvataan, kuinka Huittisissa valkoiset ajattelivat kapinallisten saaneen "tartunnan" venäläisiltä. "Oman paikkakunnan punaryssiä" ei pidetty samanarvoisina ihmisinä kuin muita, koska heidän olivat kavaltajia.

157 T. Manninen 1982 s. 191.

158 Esim. Nurmio 1918 s. 278; Ylikangas 1993a s. 129–130; Ylikangas 1993b s. 98. Sodan todellisista syistä on esitetty runsaasti erilaisia näkemyksiä. Usein on esitetty, että yhteiskunnalliset jännitykset pääsivät purkautumaan Venäjän romahduksen myötä, mutta esim. Risto Alapuro on kritisoinut tätä ja korostanut maan jakautumista kahteen kilpailevaan valtakeskukseen elo- ja lokakuun välisenä aikana 1917. Alapuro 1988 s. 160–167, 172; Alapuro 1997 s. 55–56, 58, 60–62. Sodan syiden analysointi ei kuitenkaan kuulu tämän tutkimuksen piiriin, vaan merkitystä on lähinnä sillä, miten valkoiset esittivät venäläisten osuuden sotaan ja millainen vaikutus sillä oli venäläisvihan muuttumiseen ja leviämiseen.

159 Wasabladet 26.2.1918 "Det rätta vägen".

160 Hytönen 1918 s. 24, 28, 194, 207; Aikalaiskirja 1920; Kuka kukin oli 1961. Ajankohdan muuhun ns. vapausotakirjallisuuteen verrattuna Hytönen on kuitenkin varsin maltillinen, eikä kirja ole venäläisiä kohtaan erityisen rasistinen. Kirjan esipuhe on päivätty elokuussa 1918.

rosti myös, että punaisten korkein sotakomento oli venäläisten upseerien käsissä.¹⁶¹ Syntipukin asemaan joutuneet venäläiset joutuivat näin vastaamaan myös suomalaisten konnuuksista. Valkoiset halusivat sulkea silmänsä esimerkiksi siltä, että punaiset suomalaiset olisivat itsenäisesti kyenneet suureen raakuuteen. Kun totuudelta sulki silmänsä, sitä ei tarvinnut ajatella. Niinpä monet valkoiset sisäistivät täysin venäläisten syyllisyyden sotaan ja heidän antamansa huonon mallin, joka sitten oli tarttunut suomalaisiinkin.

Myös Juhani Piilonen on *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920* -teossarjassa todennut, että venäläisten osuutta punaisten sodankäynnissä paisuteltiin ja venäläisistä luotiin tarkoituksellisesti niin kielteinen kuva, että "uusimman ajan ryssävihan" voidaan katsoa syntyneen vuoden 1918 sotakuukausina.¹⁶² Mannisen, Piilonen ja Ylikankaan näkemystä tukee täysin myös tässä tutkimuksessa käytetty lähdeaineisto: vuonna 1917 venäläisiin kohdistuvaa jyrkkää kansallisuusvihaa esiintyi aluksi harvinaisina poikkeuksina lähinnä aktivisteilla, mutta marraskuusta 1917 ja etenkin talvesta 1918 alkaen etnisen vihan ilmauksia alkoi olla yhä enemmän ja myös muilla kuin varsinaisilla aktivisteilla. Esimerkiksi kirjailijoiden ja runoilijoiden mielipiteet näyttävät muuttuneen peruuttamattomasti sodan aikana. Suomalaisten jakaantuminen tahdottiin voimakkaasti panna venäläisten syyksi: punaisuus nähtiin epäisänmaallisuutena, itäisenä tartuntana. Näin valkoisen puolen ei tarvinnut kohdata kipeää tietoa sotaan johtaneista sisäisistä syistä. Venäläisistä tehtiin sodan syntipukkeja, eikä heidän todellisella osuudellaan sodassa tai siihen johtaneessa kehityksessä ollut tässä merkitystä, vaikkakin heidän maassaolonsa sodan syttyessä mahdollisesti koko ajattelumallin.

Sota ja sen yhteydessä levitetty propaganda olivat tehneet tehtävänsä. Huolimatta venäläisten vähäisestä osuudesta sotaan valkoinen Suomi halusi tehdä – ja onnistuikin tässä – sodasta "vapaussodan vuosisataista sortajaa ja perivihollista" vastaan.¹⁶³ Tiedot venäläisten osuudesta olivat usein voimakkaasti liioiteltuja: esimerkiksi tieto venäläisten sekaantumisesta 19. tammikuuta 1918 Viipurissa käytyyn kahakkaan tuli paria päivää myöhemmin senaattiin melkoisesti väritettynä.¹⁶⁴ Vaasan senaatissa ulkoasioita hoitanut valtiosihteeri Samuli Sario kirjoitti helmikuussa, kuinka suomalaisen vapauden perivihollinen on venäläinen ja että "tällä ajankohdalla on venäläinen ainoa vastustajamme".¹⁶⁵ Valkoisella puolella monet kokivat paljolti juuri propagandan ansiosta taistelevansa nimenomaan venäläisiä vastaan.¹⁶⁶

Tuulispää-lehdessä tiivistettiin sodan sisältö kesäkuun alussa siten, että sodassa oli kyse nimenomaan venäläisten sotilaiden rosvouksien vastustamisesta.

161 Söderhjelm 1918 s. 105, 111–112, 126, 191.

162 Piilonen 1993 s. 508.

163 Korhonen 1963 s. 30.

164 Lappalainen 1981a s. 25.

165 Pictiäinen 1992 s. 291–292.

166 Esim. H. Soikkanen 1969 s. 97.

ta; tätä näkemystä oli toisteltu jo sodan aikana.¹⁶⁷ Venäläisten verivihollisten kanssa veljesliiton olivat tehneet vain kansan "huonommat ainekset" ja hekin eksytettyinä; olennaista oli, että kapinaa oli ohjattu ja johdettu Venäjältä. Valloituksen mielestä punaisten sota oli kokonaan vailla isänmaakisitettä.¹⁶⁸ Monien muiden joukossa myös jääkäri Heikki Nurmio – Jääkärimarssin kirjoittaja – halusi sulkea silmänsä totuudelta. Hän kiisti jyrkästi, että punaisten julmuudet olisivat edes olleet suomalaisille mahdollisia – varsinkaan sivistyneistön idealisoimalle tavalliselle kansalle. Totuus oli liian kova kestäväksi: niinpä Nurmionkin mukaan sodassa ilmenneet raakuudet olivat yksinomaan "venäläistä henkeä" ja "itäistä ruttotautia".¹⁶⁹ Näin suuri "sokeus" sodan päättymisen jälkeen ei juuri selity muulla kuin syntipukkiteorialla: silmät haluttiin ummistaa koko veljessotakuviolta, ja sekä tiedostamatta että myös tietoisesti koko sotku haluttiin kaataa venäläisten niskaan.

Poikkeuksia oli julkisuudessa melko vähän: niiden joukkoon on laskettava esimerkiksi Uuden Suomettaren kesäkuinen pääkirjoitus, jossa kiistettiin ns. bolševistinen tartunta ja katsottiin, että suomalainen sosialismi oli itsessään vuosien myötä kehittynyt porvarisvihamieliseksi.¹⁷⁰ Lehdessä syytettiin työväestöä ja työväen lehtiä toisiin suomalaisiin – siis porvaristoon – kohdistuvan vihan lietsonnasta, joka sitten yhdessä venäläisten roistoainesten kanssa oli johtanut sotaan. Kirjoituksen taustalla lienee häilynyt vuosien 1905 ja 1917 levottomuuksien ja lakkojen porvaristossa herättämä pelko. Reilua viikkoa myöhemmin sama lehti tavallaan kuitenkin kumosi osan kirjoituksesta, sillä esitettiin, että kapinaa oli ohjattu Venäjältä.¹⁷¹ Marraskuussa 1918 Uuden Suomettarenkin pääkirjoituksissa puhuttiin jälleen "bolševistisestä rutosta", kapinan mahdollistaneesta venäläisten avusta ja Suomen etuvartioasemasta.¹⁷² Kaikki olivat palanneet ruotuun.

Vallitseva näkemys vaikutti yhtenäiseltä, vaikka koko julkisuus ei syyllistynytäkään esimerkiksi Suojeluskuntalaisen Lehden ja Uuden Päivän tyypisiin räikeän rasistisiin ylilyönteihin. Esimerkiksi Suomen Kuvalehden linja pysyi venäläisten suhteen maltillisena koko vuoden 1918, varsinaista venäläisvihaa ei juuri esiintynyt.¹⁷³ Yleisesti ottaen näyttää julkisuuteen ilmestynyt materiaali kuitenkin todistavan sen Kari Immosen väitteen, jonka mukaan aktivistien

167 Esim. US 18.4.1918 "Suomen vapaussota"; H. Soikkanen 1969 s. 124–125.

168 Esim. UP 15.4.1918 "Vapautuksen hetkenä"; US 18.4.1918 "Suomen vapaussota", 19.6.1918 "Suomen sosialistikapina ja Venäjän bolshevikihallitus"; Valvoja 1918 s. 6–14 Volter Kilpi: "Vuoden vaihteessa. Mietteitä kansallisesta itsenäisyydestä"; Paavolainen 1972 s. 23.

169 Nurmio 1918 s. 278.

170 US 10.6.1918 pääkirjoitus "Helsingistä. Bolševistinen tartunta".

171 US 19.6.1918 "Suomen sosialistikapina ja Venäjän bolshevikihallitus".

172 US 14.11.1918 pääkirjoitus "Helsingistä. Bolševismivaara ja Suomi", pääkirjoitus 22.11.1918 "Helsingistä. Venäläisten hyökkäys Uudenkirkon rannikolle".

173 SK:n vuosikerta 1918. Esim. ennen sisällissodan alkua lehdessä analysoitiin levottomuuksia asiallisesti 19.1.1918 s. 49 ja 13.7.1918 s. 284–285 "Lapset venäläisten jälkiä korjaamassa" oli uutisoiva eikä propagandistinen. SK:n päätoimittaja FK Matti Kivekäs kaatui 3.4.1918 Tampereella, ja niinpä toukokuussa uudelleen ilmestymisensä aloittanutta lehteä alkoi luotsata ilmeisen maltillinen ja poliittisesti sitoutumaton L. M. Wiherjuuri (1885–1957). Kuka kukin oli 1961; Suomen sanomalehtimiehet 1925; Ylioppilaskunnan laulajat 1958.

ja tiukimpien itsenäisyysmiesten näkemys voitti Venäjää, sisällissotaa ja sen taustaa koskevassa tulkinnassa. Aktivist- ja jääkäritraditioon kuuluneet kirjoittajat edustivat Venäjää ja venäläisiä käsittelevissä teksteissään jyrkkää kansallisuusvihaa.¹⁷⁴ Maaperä oli valkoisella puolella varsin otollinen tällaisten ajatusten leviämislle: sisällissota oli ollut suuri järkytys, ja se painoi väistämättä leimansa ajattelutapoihin ja mielipiteisiin. Venäläisyysvastaisuus levisi kansalaisten tietoisuuteen myyttisenä Hyvän ja Pahan taisteluna, jossa Suomi Hyvän edustajana puolusti paitsi itsenäisyyttään myös myyttistä länsimaisuutta ja kristinuskoa – olihan bolševismi jyrkästi uskonnonvastaista.¹⁷⁵ Traumaattinen sota oli henkisesti helpompi kestää, kun syy siirtyi oman kansan ulkopuolelle. Kirjallisuudessa suoranaista rasismia oli selvästi enemmän kuin sanomalehdistöissä. Aktivist- ja suojeluskuntalehdissä venäläisvihaa esiintyi kuitenkin yhtä kärjistyneenä kuin kirjallisuudessakin. Sisällissota ajateltiin venäläisvihan hengessä jatkumona suomalaisten ikiaikaiselle taistelulle venäläistä perivihollista vastaan. Maan sisäisiä ongelmia ei haluttu nähdä, vaan venäläistä pidettiin niin tietoisesti kuin tiedostamattomastikin sodan syntyipukkina.

Venäläisyys maasta pois!

"No, vihdoinkin pääsemme heistä. Noista ryssistä nimittäin! Kyllä meidän kansa parkamme onkin jo saanut heidän takiansa kärsiä niin, että se riittää."¹⁷⁶

Emigranttiongelman

Sodan jälkeensä jättämissä tunnelmissa oli selvää, että maassa olevia venäläisiä pidettiin kansallisena uhkana ja lisäksi niukkojen elintarvikevarojen ylimääräisinä kuluttajina. Senaatti oli huhtikuussa 1918 sodan vielä jatkuessa määrännyt kaikki Venäjän alamaiset poistumaan maasta, mutta äkkinäistä karkotuspäätöstä ei kuitenkaan voitu toteuttaa sellaisenaan ja osalle venäläisistä myönnettiin inhimillisyyssyistä eli bolševikkihallituksen terrorin vuoksi oleskelulupia. Koko venäläisen aineksen karkottamista maasta vaadittiin, koska muuten se vaikuttaisi kansassa "myrkyn lailla". Samuli Sarion sanomana kirjattiin senaatin pöytäkirjaan heinäkuussa 1918, että oli pyrittävä edistämään venäläisten poistumista Suomesta ja heikentämään heidän asemaansa. Karkottamisen haluttiin koskevan kaikkia venäläisiä niin poliittisista kuin taloudellisistakin syistä. Katsottiin, ettei ollut mahdollista muuta kuin pahoitella niiden sympaattisten ja ystävällismielisten venäläisten kohtaloa, jotka joutuvat lähtemään muiden mukana. Yksilöistä "poisheittopolitiikkaa" ei kuitenkaan

174 Immonen 1987 s. 15, 435.

175 Leino-Kaukiainen 1994 s. 208; Paasi 1996 s. 158–160.

176 HS 18.4.1918 Finno: "Terve menoa!"

noudatettu ja jopa julkisuudessa puolustettiin kauan Suomessa asuneiden venäläisten oikeutta jäädä maahan.¹⁷⁷ Kuitenkin yleisesti epäiltiin, että suurin osa venäläisistä oli osallistunut sotaan tai joihinkin muihin ikävyyksiin tai jos ei muuta, niin ainakin he olivat "pyrkineet rehentelemään täällä kuin ylimmät isännät". Monet katsoivat olevan vain oikeus ja kohtuus, että yksityinen venäläinen sai kärsiä kansansa ja huonon hallituksensa synneistä.¹⁷⁸ Kirkkokaan ei noussut instituutiona puolustamaan venäläisiä pakolaisia, sillä sen piirissä ei rohjettu käydä arvostelevaan esivaltaa, joka kuitenkin yritti torjua kirkonmiesten kovasti pelkäämää "punaista helvettiä" eli bolševismia.¹⁷⁹ Punaiset olivat yleisesti varsin uskontokielteisiä. Sisällissota vaikuttikin osaltaan siihen, että jotkut kirkonmiehet kokivat itsenäisyyden alkuaikoina vallitsevan niin uskonnollisen kuin siveellisenkin kriisin; sota oli kirkolle ensi sijassa kulttuurinen ongelma. Venäjän bolševikit ja Suomen punaiset koettiin uskonnonvastaisuutensa myötä siveettömiksi.¹⁸⁰ Suomalaisten sitä paitsi katsottiin olevan varsin jaloja venäläisiä vankeja kohtaan.¹⁸¹ Venäläisten vankien huonosta kohtelusta valittamisen katsottiin olevan täysin tuulesta temmattua.

Jälleen suomalaisten – ainakin suomalaisen julkisuuden – suhtautuminen venäläisiin tuo erilaisista olosuhteista huolimatta mieleen Tšekkoslovakian ja sen sudeettisaksalaiset vuonna 1945. Myös siellä katsottiin, että vastaisten ikävyyksien välttämiseksi – ja myös silkassa koston hengessä – oli päästävä eroon kaikista saksalaisista. Saksalaisia siirrettiin maasta usein kovissa olosuhteissa: heitä kuljetettiin massakuljetuksissa junissa tai pakotettiin marssiin rajalle. Siirrot olivat aluksi varsin suunnittelemattomia, ja saksalaiset saivat tiedon karkotuksestaan usein vain muutamaa tuntia ennen lähtöä. Niin saksalaisten kuin Suomessa olleiden venäläistenkin karkottamiset perustuvat etniseen syntyperään, vaikka saksalaisille annettiinkin mahdollisuus todistaa luotettavuutensa. Lukuisat natsivastaiset saksalaisetkin pakotettiin tai suostuteltiin lähtemään Tšekkoslovakiasta, monet myös poistuivat vapaaehtoisesti olosuhteiden huononnutta: saksalaisten ruoka-annokset olivat esimerkiksi pienemmät kuin muulla väestöllä. Sudeettisaksalaisten karkottaminen oli niin kovakouraista, että sitä arvosteltiin monissa länsimaissa, vaikka Tšekkoslovakia oli Potsdamin konferenssissa saanut toimenpiteeseen luvan. Etniseen vi-

177 Viipurin kaupungin komendanttina tuolloin toiminut K. N. Rantakari ilmoitti 3.5.1918 antamassaan julkilausumassa, ettei karkotusmääräystä voitaisi suin päin toteuttaa. Rantakari perusteli näkemystään humanisuussyillä. Rantakari puolusti vuosina 1918–19 emigranttien oikeuksia useaan otteeseen ja vetosi tällöin nimenomaan inhimillisyyteen. Hbl 19.4.1918 pääkirjoitus "Utvisningsåtgärden mot ryssarna"; Tekla Hultinin päiväkirjamerkintä 19.4.1918, Hultin 1938 s. 375–376; Haimila 1991 s. 16–17; Haimila 1996 s. 81–82; V. Hämäläinen 1983 s. 17–18; Piilonen 1992 s. 135–138; Polvinen II 1987 s. 102.

178 HS 18.4.1918 Finno: "Terve menoa!" Kirjoittaja oli ilahunut edellisenä päivänä nähtyään lehdessä Uudenmaan läänin maaherran Bruno Jalanderin kuulutuksen, jossa kerrottiin kaikkien venäläisten joutuvan poistumaan maasta.

179 Juva 1977 s. 51.

180 Ajatus liittyi myös käsitykseen laajemmasta kulttuurikriisistä, jota esimerkiksi piispa Erkki Kaila pohti 1921 ilmestyneessä teoksessaan *Aikojen murroksessa*. Mikkeli 1986 s. 127–129.

181 Hbl 23.8.1918 "De ryska fångarna på Sveaborg".

haan ja koston viittasivat myös monet saksalaisväestöön kohdistetut nöyryytykset.¹⁸² Peruseriaate oli niin Suomessa kuin Tšekkoslovakiasakin sama: vuonna 1945 sudeettisaksalaiset haluttiin panna maksamaan saksalaissotilaiden toimista, vuoden 1918 Suomessa kaikki venäläiset haluttiin syyllistää sotilaiden ja bolševikkien teoista. Erona oli kylläkin se seikka, että Tšekkoslovakiassa todellisia epämiellyttäviä kokemuksia sotilaista oli enemmän kuin Suomessa; Suomessa haluttiin ehdoin tahdoin tehdä venäläisistä syyllisiä, koska sisällissodan todellisuus haluttiin nopeasti haudata kiihkeän venäläisvihan alle.

Tunnelmat kiristyivät kesän ja syksyn 1918 mittaan, kun Neuvosto-Venäjältä Suomeen pyrkivien pakolaisten määrä alkoi nopeasti kasvaa ja ankarasta elintarvikepulasta kärsivässä Suomessa heidät koettiin kestävämmänä taakana. Kesä 1918 merkitsi elintarvikekysymyksessä vaikeinta vaihetta, sillä vanhat varastot olivat loppuneet ja ulkomailta oli saatu vain niukasti täydennystä.¹⁸³ "Arkebuseerauksen" uhkaamia yleensä "korkeampiin kansankerrokseen kuuluvia venäläisiä" tulvi maahan lakkaamatta, eikä hallitus katsonut voivansa enää palauttaa heitä bolševikkien armoille. Sitä paitsi oli otettava huomioon myös Suomen kansainvälinen maine: esimerkiksi Suomen Kristianianlähetystöstä (nykyisin Oslo) ilmoitettiin, että Suomen päätös avata rajat emigranteille oli "tehnyt erittäin hyvän vaikutuksen". Vakavasti otettavaa kansainvälistä asemaa tavoittelevalle maalle oli julkisivun ylläpitäminen erittäin tärkeää. Epätoivoiseen asemaan joutunut hallitus yritti kuitenkin saada pakolaisia siirtymään muihin maihin, ja myös muita Pohjoismaita toivottiin mukaan jakamaan vastuuta emigranteista, mutta ilman mainittavia tuloksia.¹⁸⁴ Tässä ilmapiirissä oli selvää, että myös Kannaksen muukalaisasutus koettiin ongelmaksi paitsi turvallisuus- myös muista syistä. Venäläisistä nähtiin olevan vain haittaa:

"... mikään valtakunta ei voi sallia tärkeimmällä rajallaan niin suunnontaa muukalaistulvaa ja -vaikutusta kuin Karjalan kannaksella venäläisillä on ollut ja tulee olemaan ellei sitä vastaan aivan erikoisiin toimiin ryhdytä."¹⁸⁵

Asuntokurjuus lietsoi kateutta joitakin tilavasti asuvia venäläisiä kohtaan. Julkisuudessa esiintyi tietoja, joiden mukaan monet Helsingin venäläisistä asuivat ensiluokkaisissa ja tilavissa asunnoissa kaupungin keskustassa. Esimerkkinä

182 Krejčí 1990 s. 174–175; Luža 1964 s. 268–274.

183 Haapala 1995 s. 214–215; Polvinen II 1987 s. 102.

184 80/194 Allan Serlachius Suomen lähetystöstä Kristianiansta 25.9.1918 Senaatin Ulkoasiain kanslialle, 80/134 Ulkoasiaintoimituskunnan vastaus edelliseen 30.9.1918, Fb 8:64, 8 L Sotapakolaiset, UMA; Haimila 1991 s. 26–27; Stenroth 1931 s. 65.

185 Lainaus on venäläisten poistamista Viipurin läänistä tai heidän jäämistään sinne käsittelevän komitean mietinnöstä. Tekstin on allekirjoittanut komitean puolesta 13.7.1918 sen puheenjohtaja K. N. Rantakari, joka nimitettiin pian tämän jälkeen Terijoen rajakomendantiksi. Fb 12:17, 12 L Neuvostoliitto 1918–1919, ilman numeroa Venäläiset pakolaiset ja heidän avustamisensa 1918, UMA; US 2.12.1918 pääkirjoitus J. H.: "Kannaksen kysymys".

kerrottiin mm. kaksihenkisestä venäläisperheestä, joka piti hallussaan kahdeksan huoneen asuntoa keskustassa: moni huoneista oli kertomuksen mukaan tyhjiillään ja yksi huone kaniinitarhana.¹⁸⁶ Kateuden siivittämänä oli jo huhtikuussa vuodatettu, kuinka venäläisillä oli "porsaspaistit pöydässä silloinkin, kun kaupungin varsinaiset asukkaat eivät... saaneet nähdä tuoretta lihaa muualla kuin ryssille kuljetettavissa kuormissa".¹⁸⁷ Samankaltaista kateutta tunnettiin myös Baltian maissa, mutta siellä se kohdistui baltiansaksalaisein eli entiseen yläluokkaan. Baltian maiden itsenäistymisen jälkeen saksalaiset saivatkin osakseen sellaista vihaa ja hankaluuksia viranomaisten taholta, että monet baltiansaksalaiset lähtivät Saksaan. Baltian maille vapaus oli vapautta paitsi punaisista ja valkoisista venäläisistä myös saksalaisista.¹⁸⁸ Niin Baltiassa kuin Suomessakin osasy tällaiseen etniseen vihaan oli selvästi kateus.

Myös venäläisten upseeripukujen näkyminen ja venäjän kielen kuuluminen helsinkiläisessä katukuvassa suututti ihmisiä jopa niin, että puhuttiin venäläisten olevan "ruttopesien asukkaita", jotka eivät saisi "liikkua terveitten ihmisten asuinsijoilla".¹⁸⁹ Kesällä 1918 toisteltiin taistelujen aikaista sotilaslaulua:

"Suojeluskunta Suomen maassa
järjestystä vaatii;
kaikki ryssät maasta pois,
ja alas punakaarti!"¹⁹⁰

Sodan syy oli jo aikaisemmin kasattu venäläisten niskoille, mutta kun siihen yhtyi myös elintarvike- ja asuntokurjuuden sekä naisten tekosten lietsomaa kateutta, oli tuloksena sangen suorasuukaista venäläisvihaa.¹⁹¹ Kärjistetyimmillään rasismi ilmeni esimerkiksi Uusi Päivä -lehden ympärille keskittyneissä aktivisti- ja jääkäripiireissä¹⁹², joissa venäläisistä puhuttiin rotuna, jolle oli tyypillistä mm. pesiytyminen laumoittain johonkin paikkaan. Tämäkin lehti antoi silti armon joillekin emigranteille, esimerkiksi politiikasta syrjässä oleville tiedemiehille ja taiteilijoille, ja korosti Suomen uhrauksia pakolaisten hyväksi.¹⁹³ Kaiken kaikkiaan se kuitenkin julkaisi hyvin venäläisvihamielistä aineistoa, mm. sisällissodan synnyttämää runoutta ja laulunsanoja sekä syksyllä *Vapaissa sanoissaan* vaatimuksen maan puhdistamisesta venäläisistä ko-

186 Hbl 2.7.1918 *Observator*: "Bostadseländet och ryssarna".

187 HS 18.4.1918 *Finno*: "Terve menoa!"

188 Dunsdorfs 1971 s. 318; Garleff 1995 s. 124–125; Stossun 1995 s. 107.

189 Hbl 28.12.1918 pääkirjoitus "De ryska flyktingarna"; UP 10.5.1918 Olli [Väinö Nuorteva]: "Missä on raja?", 24.12.1918 "Päivän tiedot. Venäläistulva Helsingissä".

190 Esim. Hbl 16.6.1918 "Nylands dragoners strider vid krigsutbrottet".

191 On kuitenkin syytä pitää mielessä, että tuolloin kansallisuusvihan ilmenemismuodot esim. lehdistössä yleensäkin olivat varsin karkeita. Rasistisia ilmauksia käytettiin varsin huolelta. Esimerkkinä voisi mainita Tiituksen pakinan "Juutalainen kiitollisuus", joka julkaistiin HS:ssa 23.6.1918: tässä tekstissä juutalaisten sanottiin olevan "kansainvälinen viitsaus".

192 Uusi Päivä oli syntynytkin itsenäisyyssaatetta levittämään, ja sen päätoimittajana oli 10.5.1917–1.12.1918 itsenäisyyssiemies Kaarlo Koskimies (1881–1951), joka oli syksyllä 1917 osallistunut Aktiivisen keskuskomitean työhön. Railo 1944 s. 28, 54–55.

193 UP 10.5.1918 Olli: "Missä on raja?", 14.5.1918 "Venäläisten pois lähettäminen", 31.10.1918 pääkirjoitus "Inhimillisyyden vaatimukset venäläisiä pakolaisia kohtaan". Esimerkkinä henkilöistä, joita ei tulisi karkottaa, lehti mainitsi Ilja Repinin.

Syksyn mittaan kävi selväksi, ettei maahan tulvivista venäläisistä pakolaisista päästäisi eroon käden käänteessä. Humaanisuuden nimissä osa väestöstä toistaiseksi hyväksyi poliittisesti vaarattomina pidettyjen sivistyneistöpakolaisien maassaolon. Suomen nähtiin olevan Venäjän veristä barbariaa niin paljon ylempänä, ettei se alentuisi palauttamaan sivistyneistöä – joukossa jopa "Venäjän parhaimmistoa" – surman suuhun. Kun pakolaisia saapui jopa uiden Suomen puolelle, nähtiin heidän auttamisensa välttämättömäksi, vaikkakin ongelmana pidettiin sitä, että "pakolaisten joukossa on kieltämättä monenlaista väkeä" ja että vieraita aineksia piti jatkuvasti pitää silmällä.¹⁹⁵ Pakolaisten määrän lisääntyessä ja heidän kohtalonsa tultua tunnetuksi oli ajoittain varaa myös sääliin kituuttelevia emigrantteja kohtaan. Pakolaisten kova kohtalo vain korosti venäläisen bolševismin kammottavuutta: sen nähtiinkin olevan kaiken kulttuurin vihollinen, jota vastaan kaikkien länsimaiden oli syytä taistella.¹⁹⁶ HS:n pakolaislinja näyttää olleen melkoisen humaani, vaikkakaan se ei radikaalisti poikennut muista porvarillisista päälehdistä. Lehden mielipidepolitiikkaan sangen keskeisesti vaikuttaneella Zachris Castrénilla¹⁹⁷ saattoi olla osuutta lehden linjaan, sillä hän vaikutti paitsi rauhan- myös ihmisoikeusjärjestöissä.¹⁹⁸ Monien tuntema sääli emigrantteja kohtaan ei kuitenkaan poistanut sitä tosiasiaa, että heidät nähtiin niin taloudellisessa kuin henkisessäkin mielessä taakkana, josta piti yrittää päästä eroon. Sisällissodan jälkeisen ajan venäläisvihamieliset ilmiöt eivät ainakaan auttaneet asiaa. Emigrantteja myös hyödynnettiin julkisuudessa, sillä heidän avullaan saatettiin korostaa Suomen asemaa Lännen ja sivistyksen etuvartiona, joka pelastaa ihmisiä pahan Itäisyyden kynsistä. Tällainen asennoituminen yhdessä bolševikki- ja venäläisvihan kanssa vaikutti myös esimerkiksi siihen, että Suomi jo marraskuussa 1918 alkoi avustaa Viroa taistelussa bolševismia vastaan.¹⁹⁹

194 UP esim. 22.5.1918 Huugo Jalkanen: "Vapauden marssi", 31.5.1918 Larin Kyösti: "Hakkapeliittain marssi", 30.9.1918 "Vapaita lausuntoja", nimimerkin "Viipurilainen" teksti.

195 Suomen ja Venäjän Rajamaan komendantti K. N. Rantakarin sähkösanoma Ulkoasiaintoimituskunnalle ja senattori Paasikivelle 19.9.1918, 206/578 A. Hackzell Viipurin läänin evakuoimiskomitean puolesta UM:lle 21.12.1918, Fb 12:17 12 L Neuvostoliitto, ilman numeroa "Venäläiset pakolaiset ja heidän avustamisensa 1918", UMA; Hbl 23.9.1918 pääkirjoitus "I humanitetens namn"; HS 17.9.1918 "Pakolaisia"; US 29.12.1918 pääkirjoitus "Helsingistä. Venäläiset pakolaiset Suomessa".

196 Esim. Hbl 28.10.1918 "De ryska flyktingarna i Finland och deras ställning", 3.11.1918 pääkirjoitus "Kulturens fiende", 1.12.1918 pääkirjoitus "Finland och bolsjevikrörelser"; HS 27.10.1918 "Suomessa olevien venäläisten pakolaisten asia", 3.11.1918 "Venäläisten pakolaisten asia", 1.12.1918 "Bolshevikien hankkeet", 20.12.1918 pääkirjoitus "Venäläiset pakolaiset".

197 Kansansivistysmies Zachris Castrén (1868–1938) oli ollut vuonna 1909 nuorsuomalaisten kansanedustajana ja vaikutti puolueessa aktiivisesti myöhemminkin. Hän oli Valvojan päätoimittaja vuosina 1914–19 ja saavutti huomattavan vaikutusvallan Helsingin Sanomissa assessorin tehtävänsä kautta. Castrénin vaikutuksesta lehden mielipiteenmuodostukseen tarkemmin sivulla 38.

198 Kulha 1989 s. 24.

199 Zetterberg 1977 s. 172.

Aasialaisesta yönvalvomisesta läntiseen järjestykseen

Muiden Venäjältä irtautuneiden valtioiden lailla myös Suomessa alkoi sodan jälkeen, toukokuusta 1918 lähtien, venäläisyyden merkkejä ja muistoja poistava toiminta, jota Max Engman on kirjassaan *Peterburgska vägar* osuvasti kuvannut termillä "avrussificering".²⁰⁰ Tavoitteena oli poistaa Suomesta kaikki venäläisyys mukaan lukien autonomian ajan venäläismuistot. Venäjänkieliset tekstit ja muistomerkit olivat vastenmielisiä ja muistuttivat kiusallisista asioista. Maan todellisen ja aidon itsenäisyyden katsottiin vaativan homogeenista kulttuuria ja katukuvaa. Paitsi venäläiset ihmiset myös venäläisyys sinänsä oli siis äkkiä poistettava. Jo toukokuun 1918 lopussa Helsingissä poistettiin venäläisiä katukylttejä kaupungin kustannuksella ja syksymmällä vaadittiin venäjän kielen ja kirjallisuuden sekä venäläisen valtio-oikeuden ja Venäjän historian professuureja pois yliopistosta.²⁰¹

Länsimainen sivistys ja venäläinen – itäinen – mielivalta nähtiin täydellisinä vastakohtina. Suomalaisten tavoista haluttiin kitkeä pois kaikki venäläisyyteen viittaavat piirteet: venäläisen "nyrkivallan" nähtiin ilmenevän mm. siinä, että raitiovaunuihin ahtautui paljon enemmän ihmisiä kuin mitä niihin mahtui, että "aasialaiset yönvalvomiset" olivat tulleet yleisiksi ja virka-ajan alkaminen oli näin siirtynyt. Kaiken kaikkiaan suomalaisten tapojen ja siisteyksäilyksen sanottiin huonontuneen "venäläisen epäkulttuurin tartunnan" vuoksi; väitettiinpä jopa, että venäläisen vaikutuksen vuoksi "muinaisaikainen huolellisuus ja täsmällisyys" olisi virastoista kokonaan hävinnyt. Suomalaisten ajatusmaailmaan oli päässyt tunkeutumaan "itämaalaista sielunhitautta ja ajatuslaiskuutta".²⁰² Esimerkit osoittavat, miten olosuhteiden tai suomalaisten oman käytöksen aiheuttamien ongelmien nähtiin olevan venäläisten vaikutusta. Kunhan vain venäläisen vaikutuksen tahra saataisiin poistettua, palaisi Suomi länsimaisen sivistysyhteiskunnan lainkuuliaisuuteen. Venäläisyys siis kelpasi syntipukiksi paljon pienempiinkin asioihin kuin itse sotaan. Kun kansakuntaa ei enää voitu koota taisteluihin vihollista vastaan, pyrittiin se yhdistämään siiveellisyys- ja tapataistoon inhottavaa aasialaisuutta vastaan.

Julkisuudessa vuonna 1918 esiintyneen venäläisvihan saldon voi – pakolaisia kohtaan tunnetusta säälistä huolimatta – tiivistää nimimerkki Jaskan Ilkassa ilmestyneeseen tekstiin:

"Minä olen nähnyt venäläisen ainoastaan pettävän. Ryssä on ryssä vaikka voissa paistais'. Pettivät Miljukovit, Kerenskit, Lenininit. Hyvää luvataan vain niin kauan kuin ollaan Suomen vieraanvaraisuuden tarpeessa... Ei! Minä en luota enää venäläisiin. Lankesin maaliskuun valankumouksen aikana hetkeksi – nyt en enää."²⁰³

200 Engman 1995 s. 101.

201 Esim. Engman 1995 s. 102–104.

202 US 6.6.1918 "Raitiotie-svaboda", 15.7.1918 "Olemmeko jo venäläistyneet?", 8.10.1918 Kansalainen: "Irti venäläisistä tavoista". Venäläisten karikatyyrimäisesti kuvatuista luonteenpiirteistä myös esim. HS 6.5.1918 Tiituksen pakina "Slaavilainen luonto".

203 Ilkka 18.12.1918 Jaska: "Katsaus maailman menoon".

Venäläisiä kohtaan tunnettu epäluulo ja -luottamus oli varsin voimakasta. Edellä mainitussa tekstissä mielenkiintoista on viittaus maaliskuun vallankumouksen herättämiin veljeyden tunteisiin venäläisiä kohtaan. Yleisesti ottaen aihetta ei nimittäin käsitelty julkisuudessa; edes venäläislylytyksestä rasistisen venäläisvihan sävyihin siirtyneet kirjailijat ja runoilijat eivät kokemustaan tieltäneet. Maaliskuun 1917 tunnelmat oli unohdettu – oli kuin niitä ei olisi koskaan ollutkaan.

Etniset stereotypiat hiipivät myös koulukirjoihin muokkaamaan lasten ja nuorten ajatusmaailmaa. Vuonna 1918 ilmestyi Mikael Soinisen²⁰⁴ ja aktivisti E. E. Kailan²⁰⁵ kirjoittama *Venäjän maantieto. Liite Kansakoulun uuteen maantietoon*, joka oli kirjoitettu matkakertomuksen muotoon. Vaikka esimerkiksi Odessaa kuvattiin siistiksi, oli sävy muuten negatiivinen: "Ei Suomessa toki missään niin siivotonta ole kuin venäläisessä talonpoikaistuvassa." Venäläiset talonpojat esitettiin valistumattomina ja likaisina, talot kurjina ja lialta löyhkäävinä.²⁰⁶ Kirja oli omiaan vahvistamaan ja lisäämään venäläisiin kohdistuvia kielteisiä ennakkoluuloja. Samana vuonna julkaistussa uusitussa painoksessa J. E. Aron ja J. E. Rosbergin *Koulun Maantiedosta* kuva ei ollut yhtä kielteinen: venäläisten kerrottiin olevan sävyisää, iloista ja vilkasta kansaa, jotka rakastavat laulua, soittoa ja tanssia. Toisaalta todettiin stereotyyppisesti heiltä kumminkin puuttuvan sitkeyttä ja tahdonlujutta.²⁰⁷ Silloinkin kun venäläisistä kirjoitettiin periaatteessa myönteisesti, oli sävy jotensakin alentuva: annetussa topeliaanisessa kuvassa venäläiset olivat kuin isokokoisia, leikkisiä ja musikaalisia lapsia.

Maan sisäinen lujittaminen vaati yhdenmukaisuuden ja hyviä ominaisuuksia omaavan yhtenäisen suomalaisuuden korostamista; se merkitsi myös erilaisuuden sietokyvyn vähentymistä. Kansallisia vähemmistöjä ja naapurikansoja vastaan suuntautuvaa nationalismia esiintyi myös muualla, varsinkin vasta itsenäistyneissä valtioissa. Esimerkiksi Puolassa nationalismi suuntautui muita kansallisuuksia vastaan. Siellä tilanne kuitenkin poikkesi Suomesta mm. siinä suhteessa, että Puolan valtion alueella asui runsaasti erilaisia kansallisuusryhmiä, jotka sitten joutuivat varsinaisten puolalaisten vihan kohteeksi.²⁰⁸ Itsenäistyneessä Suomessa tällaista etnistä kirjavuutta ei ollut, mutta kylläkin kova tarve kaikin tavoin erottautua Venäjästä. Puolalainen rasismi kohdistui

204 Mikael Soinisella (1860–1924) ei ollut näkyvää aktivistitaustaa, mutta kasvatustieteilijän ja koulumiehen töidensä – Kouluhallituksen ylijohtajana 1917–24 – lisäksi hän osallistui aktiivisesti politiikkaan aluksi nuoruusomalaisten ja sittemmin edistyspuolueen riveissä. Soininen toimi myös opetusministerinä kolmessa eri hallituksessa 1918–20.

205 Aktivisti E. E. (Elmo Edvard) Kaila (1888–1935) oli Aktiivisen komitean jäsen 1917–18 ja Uuden metsätoimiston johtaja. Hän oli myös Jääkäriliiton perustaja ja toinen johtaja 1918–22, suojeluskuntien yleisesikunnan tarkastaja 1919, bolševistis-kommunistista työtä vastustaneen kansalaistietotoimiston johtaja 1920–23 ja Jääkärikomitean jäsen 1918–19. Kaila toimi lisäksi AKS:n puheenjohtajana mm. 1923–27 ja SL:n päätoimittajana 1919–23. Ahti 1990 s. 324.

206 Soininen – Kaila 1918 esim. s. 14, 16, 20; Immonen 1987 s. 278–279.

207 Aro – Rosberg 1918 s. 48; Paasi 1984 s. 76.

208 Tomaszewski 1993 s. 302, 304–305.

erityisen voimakkaasti juutalaisiin: juutalaisuus ja bolševismi yhdistyivät kielteiseksi kokonaisuudeksi.²⁰⁹ Myös suomalaisessa julkisuudessa esiintyi bolševismien ja juutalaisuuden kielteisävyistä yhdistämistä. Juutalaisvähemmistö oli Suomessakin ollut perinteisesti muuta väestöä huonommassa asemassa, olivathan he itsenäistymiseen asti olleet täysin suljettuja kansalaisuuden ja siihen liitettyjen oikeuksien ulkopuolelle. Juutalaisfobiaa oli esiintynyt niin emämaassa Venäjällä kuin muualla Euroopassakin voimakkaana poliittisena aatteena viimeistään 1870-luvulta lähtien ja se oli levinnyt laajalle esimerkiksi Venäjän kansaan.²¹⁰

Aktivistitaustaisen ja venäläisvihamielisen Herman Stenbergin²¹¹ kirjasessa *Kaukokarjala suhteissaan Suomeen ja Venäjään* kuvattiin suomalaisten venäläisvihan kiihtyneen venäläisten aiheuttamien levottomuuksien ja sodan jälkeen peräti "vimmaksi ja raivoksi, jonka pohjalta ei mikään sovinto näytä mahdolliselta". Kirjaseen taustavaikuttajina oli niin ikään venäläisvihamielisiä aktivisteja ja heimoaateen kannattajia: Rafael Erich²¹², Lauri Hannikainen²¹³, Tekla Hultin²¹⁴ ja Iivo Härkönen²¹⁵. *Kaukokarjalan* mukaan rahvaassa oli elänyt ja eli edelleen luontainen vastenmielisyys kaikkea venäläistä kohtaan kielestä aina ruokiin asti; tästä vihasta esitettiin useita käytännön esimerkkejä.²¹⁶ Kirjaseen propagandamerkitys on täysin selvä, sillä alun alkaen se julkaistiin saksaksi syksyllä 1917, jotta Saksan johtavien piirien huomio saataisiin kohdistumaan Kaukokarjalan oloihin.²¹⁷ Tuolloin tarkoituksena oli korostaa Suomen ja Kaukokarjalan yhteenliittämisen järkevyyttä. Saksalaiset aikakauslehdet julkaisivatkin otteita muutoin kädestä käteen levinneestä kirjaseesta. Vuonna 1918 kirjaseesta tehtiin sitten muunneltu suomennos, jonka esipuhe on päi-

209 Mosse 1978 s. 178, 180, 185.

210 Klier 1995 s. 389, 407, 450–451, 455; Scheinin 1997 s. 33; Weeks 1996 s. 41.

211 FM Herman Stenberg (1873–1928) oli voimakkaasti venäläisvihamielinen itsenäisyysmies ja heimosoturi, joka toimi vuosina 1916–18 Tukholmassa ja Berliinissä Suomen itsenäisyysliikkeen tehtävissä. Suomen Heimo -lehti kuvasi Stenbergiä tämän 50-vuotisjuhla-artikkelissa seuraavasti: "...jos muutamalla sanalla tahtois leimata Herman Stenbergin elämäntyön tähän päivään asti (yhtä varmasti myös tästä päivästä edespäin), niin tekisi sen lyhyesti sanomalla: leppymätön taistelu kansamme perivihollista vastaan." Suomen Heimo n:o 8/1923 s. 210–211 "Herman Stenberg 50-vuotias"; Immonen 1987 s. 590; Kuka kukin oli 1961.

212 Rafael Erich (1879–1946) oli lakimies, diplomaatti ja poliitikko, joka lukeutui aktivisteihin ja toimi Stenbergin tavoin Suomen itsenäisyysliikkeen tehtävissä Tukholmassa ja Berliinissä vuosina 1915–17.

213 FM Lauri Hannikainen (1889–1921) oli lähetystöneuvos, joka oli järjestänyt jääkäri- ja rajaväyksen Käkisalmen ja Laatokan-Karjalan aluella 1915 ja ollut pidätettynä Pietarissa 1917. Karjalan asiaa Hannikainen hoiti mm. Karjalan koulukomitean sihteerinä 1917–18, Karjalan asiain hoitajana Mannerheimin päämajassa 1918, Itä-Karjalan komitean jäsenenä sekä Itä-Karjalan toimikunnan puheenjohtajana ja sen poliittisen osaston johtajana 1918. Ulkoasiainhallinnon matrikkeli I 1993.

214 Tekla Hultinista s. 46. Hultinin saksalaissympatiat olivat vahvistuneet sisällissodan aikana. Kiiski 1978 s. 232.

215 Iivo Härkönen (1882–1941) oli kirjailija ja kansakoulunopettaja ja ennen kaikkea Raja-Karjalan heimotyön ja karjalaisten sivistysrienteiden keskeinen toimihenkilö. Hänet oli erotettu Sortavalan seminaarista venäläisvastaisten mielipiteidensä vuoksi vuonna 1904. Immonen 1987 s. 578.

216 Stenberg 1918 s. 10–11.

217 Stenberg 1918 esipuhe.

vätty sodan jälkeen toukokuussa 1918. Heimoasiaa sekä suomalaisten ja karjalaisten yhteenkuuluvuutta painottavassa tekstissä oli venäläisvastaisuuden ja -vihan korostaminen tietenkin keskeistä. Rahvaan käytöksen kuvaus saattaa kylläkin paikoin vastata vuoden 1917 tapahtumien ja 1918 sodan jälkeistä tilannetta, mutta sitä edeltävää aikaa käsittelevänä se oli jyrkästi liioittelevaa. Heimoaateen hengessä toimineiden suomalaisten ja Venäjän puolen karjalaisen välille syntyi myös ristiriitoja, kun karjalaiset eivät aina olleetkaan innostuneita Suomen pyrkimyksestä vallata ja siten "vapauttaa" Itä-Karjala. Syytä tällaisiin asenteisiin ei haluttu nähdä karjalaisissa itsessään, vaan heimoaktivistit selittivät usein asian niin, että "ryssä" oli taas ollut asialla ja muuttanut karjalaiset ulkoapäin.²¹⁸

Loppuvuodesta 1918 alkaen tunnelmia kiristi lisäksi aktivistien lehdistössä aloittama propagandakampanja venäläisiä vastaan. Maltillisimmissakin lehdissä vaadittiin esimerkiksi pakolaispolitiikan tiukentamista ja ankaruutta vaikeuksien hankkimisen sijaan.²¹⁹ Marjo Haimila on esittänyt tämän syyksi Saksan marraskuista luhistumista²²⁰, ja onkin totta, että Suomen politiikassa aika nuodostaa merkittävän murroskohdan. Saksalaismielisyys ja venäläisvastaisuus olivat useimmilla aktivisteilla ja jääkäreillä yhteydessä toisiinsa. Mielenkiintoista asiassa on se, että viha ei kohdistunut vain bolševikkeihin vaan itse asiassa jopa enemmän valkoisiin venäläisiin ja venäläisyyteen yleensä. Asiaan lienee vaikuttanut, että monet venäläiset emigranttijohtajat olivat kampanjoineet Länsi-Euroopassa Suomen itsenäisyyden tunnustamista vastaan, ja kun itsenäisyyden tunnustamisen viipyminen muutenkin hermostutti suomalaisia, oli seurauksena lisääntyvää venäläisvihaa.²²¹ Myös vuoden 1918 etnisen vihan jäljet näkyivät. Vuoden 1919 alku merkitsi tässä suhteessa ennennäkemätöntä julkisuuskamppailua suhtautumisessa venäläisiin emigrantteihin ja venäläisiin yleensä. Kampanjoinnissakin voi havaita, että ideologinen konflikti punaisten ja valkoisten välillä eli veljessodan todellisuus pyrittiin tarkoituksellisesti peittämään ulkopoliittisten seikkojen ja venäläisvihan alle.²²² "Ryssäviha" oli kokenut syvälle menevän muutoksen vuosien 1917–18 ja erityisesti sisällissodan aikana.

Vuoden 1918 jälkeen maassa eli voimakkaana ainakin valkoisella puolella venäläisviha, jota oli tietoisesti lietsottu sisällissodan aikana ja sen jälkeen. Upton on osuvasti todennut, ettei tätä vihaa voida luonnehtia muuksi kuin rasismiksi ja että venäläisiä koskevat suoranaisen rassistiset lausunnot hyväksyttiin valkoisella puolella yleisesti. Aatteista seurasi myös etnisen vihan lietsomia tekoja, esimerkiksi aikaisemmin esitelty ja Uptoninkin rotuvainoksi

218 Vahtola 1988 esim. s. 157.

219 Esim. Hbl 28.12.1918 pääkirjoitus "De ryska flyktingarna". Pakolaisista tehtiin myös usein pilaa pakinoissa, esim. Hbl 29.12.1918 Hr X [Ture Janson]: "Ryska öden". Kuka kukin oli 1961, Ture Janson.

220 Haimila 1991 s. 56–57; Haimila 1996 s. 84–85.

221 Asiasta tarkemmin seuraavassa luvussa, mutta esim. Polvinen II 1987 s. 132, 155.

222 Palonen 1975 s. 94.

määrittelemä Viipurin verilöyly. Upton onkin todennut, etteivät suomalaiset ainoastaan väittäneet julkisuudessa venäläisiä arvottomiksi vaan myös kohtelivat näitä sellaisina.²²³ Sodan kauhistuttava todellisuus – veli veljeä vastassa – oli psykologisista syistä naamioitu Hyvän ja Pahan eli Lännen ja Idän taisteluksi. Taistelu esitettiin sotana perivihollista, barbaarista Venäjää, vastaan. Punaiset yhdistettiin maanpettureina venäläisiin. Venäläisistä tehtiin onnistuneesti koko sodan syntipukkeja, jotka saivat saman tien kannettavakseen myös kaikki muut kielteiseksi koetut asiat ja ilmiöt, joita Suomessa vuonna 1918 havaittiin. Kaikki paha oli tämän käsityksen mukaan Toisilta levinnyttä itäistä bakteeritartuntaa.

---

223 Upton 1981 s. 72–73, 440–441.

■ Hajanainen rintama 1919

Vuosi 1919 oli venäläisvihan kannalta varsin dualistinen. Toisaalta vuodet 1917–18 olivat saaneet aikaan syvän arven ja asettaneet venäläiset syntipukin asemaan, koska muunlainen tulkinta oli tuntunut liian tuskalliselta ja epämieluisalta, mutta toisaalta syvän rasistinen venäläisviha ei ollut edes julkisuuden ainoa suhtautumismalli – vaikkakin laajimmalle levinnyt. Rasismin vastaista pyrkimystä esiintyi varsinkin ns. keskustapolitiikan piirissä. Monet sen edustajista halusivat välttää rotuvihan ylilyöntejä ja kohdella esimerkiksi venäläisiä emigrantteja enemmän yksilöinä kuin massana. Aktivistien, jääkärien ja oikeistoradikaalien sekä etenkin maalaisliittolaisten piirissä venäläisviha sen sijaan roihusi voimakkaasti eikä turhaksi katsottua sovinnollisuutta haluttu ymmärtää. Aktivistien katkeruutta lisäsi se, että he kokivat ajautuneensa Suomen poliittisen elämän sivuraiteelle. Toisaalta maassa vallitsi myös voimakas dualismi sodan voittajien ja voitettujen käsitysten välillä.¹ Yhteiskunnassa ja julkisuudessa näkyvät ja vallitsevat arvot olivat kuitenkin lähes yksinomaan voittajien arvoja; hävinneiden mielipiteillä ei ollut painoarvoa.

Venäläisvihaa välikysymyskeskusteluissa

"Maan yleinen mielipide vaatii nyt ehdottomasti, että venäläiset maan vapaudelle ja kansan elämälle vaarallisina ilman komiteoita ja maaherroille annettavia lupia antaa heille olotilaisuutta yksinkertaisesti kaikki käsketään lähtemään maasta pois ilman viivytystä ja, jotka eivät vapaaehtoisesti lähde, viedään rajan yli."²

Erilaisten suhtautumistapojen törmäys tuli selkeästi esiin tammikuussa 1919 käydyssä välikysymyskeskustelussa, jossa käsiteltiin varsin värikkäästi venäläisiä pakolaisia ja heidän asemaansa Suomessa. Maalaisliiton tekemän välikysymyksen tulilinjalle joutui maltillisen konservatiivin perikuva, kokoomuslainen pääministeri Lauri Ingman. Hän halusi välttää tunnepohjaista reaktiota, jonka mukaan jokaista venäläistä oli vihattava.³ Maalaisliitossa ja aktivistien keskuudessa venäläisviha oli nimenomaan värisokeaa: niin punaiset kuin val-

1 Sodan aatteellisesta perinnöstä esim. Paavolainen 1972 s. 18–31.

2 ML:n kansanedustaja A. O. Wuorimaa välikysymyskeskustelussa 17.1.1919, VP 1918 pöytäkirjat 1919 s. 398.

3 Suvanto 1994 s. 183; Vares 1993 s. 449.

koisetkin venäläiset nähtiin yhtä lailla vihattavina ja halveksittavina. Niinpä Santeri Alkio esittikin varsin jyrkkäsanaisen välikysymyksen venäläisten pakolaisten oleskelusta Suomessa. Pääministeri Ingman vastasi kysymykseen 17. tammikuuta 1919 maltillisesti ja kieli keskellä suuta. Toisaalta hän korosti inhimillisyyšnäkökulmaa pakolaisasiassa, mutta toisaalta vanha myöntyväisyysmies ei halunnut ruokkia syytöksiä venäläismielisyydestään eikä provosoida eduskunnan kiihkeimpiä venäläisvihaajia. Kysymyksen taustalla olleilta edustajilta ei puolestaan löytynyt sovittelunhalua, sillä opposition maalaisliittolaiset edustajat hyökkäsivät varsin voimakkaasti paitsi Ingmania myös Rajamaan komendanttina toiminutta K. N. Rantakaria ja sitoutumattomana ulkoasiainministerinä ollutta Carl Enckelliä kohtaan. Väliillisesti hyökkäyksen kohteena oli myös valtionhoitaja Mannerheim. Hallituksen politiikkaa syytettiin vanhojen Suomi-syöjien hemmotteluksi ja liian venäläismyönteiseksi. Alkion mielestä suomalaisilla oli syytä pelätä kaikkia venäläisiä – niin bolševikkeja kuin porvarillisiakin – ja hän vaatikin Suomen puhdistamista kaikista venäläisistä aineksista. Alkio esitti hallitukselle epäluottamuslausetta, joka kuitenkin kaatui äänin 64–27. Ingman korosti vastauksessaan, ettei punaisia ja valkoisia venäläisiä saanut ajatella yhtenäisenä massana; hän piti bolševismia koko sivistyneen maailman yhteisenä vihollisena. Länsimaissa pelättiin tuolloin yleisesti bolševismia, ja esimerkiksi Englannissa esiintyi jopa suoraan bolševismihysteriaa. Vain harvat uskoivat bolševikkivallan säilymiseen, ja toisaalta Venäjän sekavan tilanteen aiheuttama tiedonpuute antoi tilaa epämääräisille huhuille. Esimerkiksi kokoomuspuolueen idänpolitiikan lähtökohtana oli arvio siitä, että Venäjän bolševikkivalta kukistuisi pian.⁴

Voimakasta rasismia ja suorastaan silmitöntä bolševikkivihaa edustanut Santeri Alkio ei välikysymyksestä virinneessä keskustelussa ollut ainoa värisokeaa venäläisvihaa osoittanut edustaja. Yleisesti ottaen maalaisliittolaiset kannattivat Alkion näkemyksiä, mutta myös kokoomuksen joukoista lipesivät varsin venäläisvastaisiksi mm. entiset nuorsuomalaiset Tekla Hultin ja Pekka Paavolainen. Molemmat edustivat Viipurin läänii, jossa oli tuolloin varsin paljon venäläisiä pakolaisia. Selvimmin Ingmania kannatti puolestaan entinen vanhasuomalainen ja Turun läänii edustava kokoomuslainen Kyösti Haataja.⁵ Vanha- ja nuorsuomalaisuus ei yleisesti ottaen kuitenkaan näytä jakaneen suhtautumistapaa venäläisiin – ainakaan yhtä paljon ja yhtä jyrkästi kuin aktivistinen tausta. On muistettava, että esimerkiksi venäläisiin pakolaisiin vuonna 1918 varsin humanisti suhtautunut ulkoministeri Otto Stenroth oli ollut nuorsuomalainen.⁶ Hultin ja Paavolainen esittivät venäläisten maassaolon haitoiksi erityisesti elintarvikepulaa ja -keinottelun sekä salakuljetuksen lisääntymisen

4 VP 1918 pöytäkirjat 1919 s. 379–401; Carroli 1965 s. 3, 7, 9, 11. Välikysymyksen taustoista ja käsittelystä esim. Alanen 1976 s. 538–540; Karemaa 1994 s. 31–38; Uino 1994 s. 304; Vares 1993 s. 446–449.

5 VP 1918 pöytäkirjat 1919 s. 379–401; Alanen 1976 s. 555; Karemaa 1994 s. 35; Suomen kansanedustajat 1907–1982.

6 Karemaa 1994 s. 35–36.

ja pitivät pahana arkipäivän kokemuksia venäläisten suuresta määrästä hotelleissa, matkustajakodeissa ja kulkuneuvoissa. Tekla Hultin olikin kirjoittanut tuotuneena päiväkirjaansa muutamia päiviä aikaisemmin, että esimerkiksi viipurilainen hotelli Karelia oli "kokonaan ryssien vallassa" ja että venäläisten läsnäolo turmeli väestön moraalin. Väläkysymyskeskustelun jälkeen hän vielä palasi päiväkirjassaan siihen, miten "venäläistulva" tartutti kansaan siveellistä turmelusta ja epärehellisyyttä. Pekka Paavolaisen mielestä venäläiset pakolaiset olivat röyhkeitä, ja junaliikenteeseen tarttui heistä "tuo venäläisjuutalainen häikäilemättömyys ja epäsiisteys". Sangen rasistisesti puhunut Paavolainen pahoitteli myös Kannaksen asujaimistoon päässyttä "itämaista myrkyä".⁷ Venäläisistä nähtiin tarttuvan erilaisia huonoja tapoja, jotka levisivät kulkutaudin lailla. Venäläisyys samastettiin moraalittomuuteen ja epärehellisyyteen.

Maalaisliittolaisten näkemykset eivät eronneet edellisistä paljonkaan – pait-si tietysti siinä suhteessa, että opposition edustajat ymmärrettävästi hyökkäsivät hallitusta vastaan enemmän kuin esimerkiksi Hultin ja Paavolainen. Maalaisliitto oli varsin yksimielinen. Liian lempeää suhtautumista venäläisiin kritisoivat yhdessä Alkion kanssa niin maalaisliiton ns. vasemmistosiiven edustajat Antti Juutilainen ja A. O. Wuorimaa kuin puolueen oikeistosiiven⁸ näkyvin johtaja Albin Mannerkin. Esimerkiksi Wuorimaan mielestä venäläiset turmelivat ympäristönsä siveellisesti, ja tähän syyllistyivät hänestä "sekä ylimyspiirit että kaikkein alemmat". Samaan hengenvetoon Wuorimaa kauhisteli venäläisten "turmeluksen pesien" mahdollista siirtoa maaseudulle. Maalaisliiton Juha Kokko valitti Tekla Hultinin tapaan rasistisesti, että venäläiset pilasivat etenkin rajaseudulla asuvien ihmisten moraalin. Kokko väitti venäläisten myös saaneen parempaa palvelua kuin suomalaiset.⁹ Eräs mielenkiintoinen yhdistävä seikka näillä maalaisliiton eri linjoja edustavilla jyrkän rasistisilla puhujilla ja em. kokoomuslaisilla kuitenkin oli: Juutilainen, Wuorimaa, Manner ja Kokko edustivat kaikki Hultinin ja Paavolaisen tavoin Viipurin läänin.¹⁰ Viipurin läänissä – etenkin Viipurin kaupungissa – saadut kokemukset suuresta venäläisten määrästä ja näkymisestä katukuvassa tuntuvat antaneen syyttekeitä jyrkkään venäläisvastaisuuteen, ainakin silloin, kun siihen yhdistyi aktivistinen tai maalaisliittolainen aatemaailma ja sen mukana värisokea venäläisviha. Kiinnostavaa on, että venäläinen vaikutus nähtiin sivistyneistön keskuudessa yksituumaisesti epäsiiveellisytenä ja moraalittomuutena, joka pilaa tavallisen kansan. Käsitös oli kovin yläluokkainen: sehän sisälsi ajatuksen, että tavallisen kansan moraalit oli niin höllää, että venäläisvaikutus saattoi helposti turmella sen.

7 VP 1918 pöytäkirjat 1919 s. 379–401; Tekla Hultinin päiväkirjamerkinnot 13.1. ja 18.1.1919, Tekla Hultinin kokoelma VAY 2232, KA.

8 ML:n vasemmistosiipi edusti sovittavaa politiikkaa sosiaalidemokraatteihin nähden ja tahdosi pitää ML:n ja oikeistopuolueiden välisen rajan selvänä. Puolueen oikeistosiipi puolestaan pyrki pitämään ML:n ja sosiaalidemokraattien välisen eron jyrkkänä. Mylly 1978 s. 50.

9 VP 1918 pöytäkirjat 1919 s. 392–394, 396–399.

10 Suomen kansanedustajat 1907–1982.

Venäläisvihan ohella välikysymyksen ja siitä virinnee keskustelun taustalla oli toki sisäpolitiikkaa: tasavaltainen maalaisliitto halusi kritisoida monarkistienemmistöistä Ingmanin hallitusta, etenkin koska uudet eduskuntavaalit olivat edessä maaliskuussa. Niistä oli selvästi tulossa valtiomuototaistelun dominoima kamppailu. Edistyspuolue pysytteli välikysymyskeskustelussa suhteellisen hiljaa, vaikkakin puolueen viipurilainen edustaja Johannes Lundson pelkäsi venäläisten aiheuttavan Suomelle niin siveellistä kuin valtiollistakin vaaraa. Hänen puheenvuoronsa ei kuitenkaan ollut yhtä rasistinen kuin em. kansanedustajien. Erityisen merkillepantavaa on, että Ruotsalaisen kansanpuolueen edustajat eivät käyttäneet keskustelussa yhtäkään puheenvuoroa. Vilho Hämäläinen on arvellut sen johtuneen varovaisesta tai jopa suorastaan myönteisestä suhtautumisesta venäläisiin emigrantteihin. Juuri RKP:n keskuudessa olikin paljon sellaisia henkilöitä, jotka tunsivat emigrantteja henkilökohtaisesti työn, sukulaisuuden tai muun tuttavuuden kautta. Monella oli myös ollut kosketuksia Karjalan kannaksen venäläisiin huvila-asukkaisiin.¹¹ Ruotsinkielisten asema oli selkeästi muuttumassa; kielivähemmistönä heidän olisi voinut arvella pitävän toisen vähemmistön, emigranttien, puolta. Äkkiseltään ajatus tuntuu uskottavalta, mutta sitä ja Hämäläisen selitystä vastaan sotti kuitenkin selkeästi se seikka, ettei suomenruotsalaisten päälehti Hufvudstadsbladet kohdellut venäläisiä – edes pakolaisia – yhtään sen hellemmmin kuin muutkaan porvarilliset lehdet. Paitsi bolševistisiin venäläisiin myös pakolaisiin suhtauduttiin nihkeästi ja kielteisesti, usein myös rasistisesti. Vaikka puolueen edustajat eivät tammikuisessa eduskuntakeskustelussa ottaneetkaan asiaan kantaa, ei heidän päälehdessään suinkaan vaiettu venäläiskysymyksestä. Toisaalta lehti kuitenkin antoi esimerkiksi Uutta Suomea ja Helsingin Sanomia enemmän tilaa venäläisten omille mielipiteille, ja räikeimpien venäläisyyttä ja venäläistä rotua käsittelevien artikkeleiden jälkeen yleisönosastossa virisi mielipiteenvaihtoa. RKP:ssa oli todennäköisesti enemmän tilaa erilaisille näkemyksille venäläisistä kuin esimerkiksi maalaisliitossa, joka venäläisten suhteen esiintyi yhtenäisenä rintamana. RKP:ssa esiintyi keskenään ristiriitaisiakin näkemyksiä: toisaalta taustalla oli germaanis-ruotsalainen rotuajatteluperintö ja toisaalta henkilökohtaiset tuttavuussuhteet venäläisiin emigrantteihin.

Hufvudstadsbladetia lukiessa välittyi kuitenkin samoja asioita kuin välikysymyskeskustelusta: venäläisten pakolaisten suuri määrä esimerkiksi kuluneuvoissa ja hotelleissa sekä heidän oletettu varakkuutensa herättivät ärtymistä ja kateutta; pakolaisten pelättiin kuluttavan liikaa elintarpeita ja toisaalta olevan Suomelle vaaraksi. Venäläisten nähtiin olevan loismaisia muukalaisia, joiden auttamisen sijaan olisi pitänyt avustaa omaa kansaa. Emigrantteja moitittiin kovin sanoin kiittämättömyydestä, kun he rohkenivat valittaa huonosta kohtelusta. Venäläisten sanottiin pilkkaavan suomalaisia ja valittavan,

11 VP 1918 pöytäkirjat 1919 s. 399–400; Suomen kansanedustajat 1907–1982; V. Hämäläinen 1983 s. 34–35.

VÄLIKYSMYKSET EDUSKUNNASSA.

„Tietääkö hallitus siitä tosiasialla, että Suomeen on tunkeutunut paljon, aivan illan paljon ryssiä ja mitä hallitus on tehnyt tai aikoo tehdä tässä mutkallisessa asiassa?“ (Edusmieh. Alkio.)

Karjalan kannaksen edustajat: „Ryssät syövät kaikki ruuat kuin ennen heinäaikaa, läylyvät junat, esilintyvät röyhkeästi ja piltaavat kansan moraalin.“

kun mikään ei ollut kuin kotona. Heidän todellinen tai oletettu ylimielisyytensä herätti syvää suuttumusta. Pakolaiset kuvattiin useimmiten turkkeihin pukeutuneiksi, raskaita koruja kantaviksi ja pröystäilevän rikkaiksi, vaikka vain äärimmäisen harvat emigrantit sitä enää olivat. Todellisuudessa venäläisten pakolaisten joukossa oli runsaasti suoranaista puutetta kärsiviä henkilöitä. Suomalaisilla sanottiin olevan niin huonoja kokemuksia itäisestä naapurimaasta, ettei venäläisiin siksi voitu suhtautua sydämellisesti. Kun Englanti ja Yhdysvallat tunnustivat Suomen itsenäisyyden toukokuun alussa, sävyt hiukan pehmenivät: tunnustamisen jälkeen venäläiskysymystä nähtiin voitavan tarkastella myös humanitaariselta kannalta, vaikka Suomen ajateltiin edelleenkin

Santeri Alkion venäläisiä pakolaisia käsittelevä välikysymys ja siitä eduskunnassa käyty kiivas keskustelu saivat talvella 1919 laajaa julkista huomiota. Tässä Tuulispää-lehden näkemys valituksista venäläisten Karjalan kannaksella aiheuttamista haitoista. Kuva: Tuulispään kansi 7.2.1919.

olevan länsimaisen kulttuurin etuvartio pelottavaa Itää vastaan.¹² Tämä osoittaa osaltaan, kuinka venäläisvastaisuus saattoi ajoittain myös olla yhteydessä ulkovaltoihin suhtautumisen kanssa. Ruotsinkielisten asenteiseen saattoi vaikuttaa lisäksi se, etteivät kielitaistelun tuoksinassa suomalaisten taholta "vie-raaksi" leimatut suomenruotsalaiset millään tavoin halunneet tukea muukalaisina pidettyjä ja vihattuja venäläisiä. Sen sijaan heidän tuli turvata omaa kielitään ja asemaansa Suomessa.¹³

Alkion välikysymyksestä virinnee keskustelun loppusaldoksi jää, että vaikka pääministeri otti pakolaiskysymykseen humanin kannan ja vaikka suurin osa venäläisistä pakolaisista saikin jäädä Suomeen, ei venäläisille emigrantteille löytynyt selkeää ja näkyvää tukea mistään puolueesta. Vajaata kuukautta myöhemmin, 14. helmikuuta 1919, venäläiset olivat jälleen välikysymyksen aiheena. Tuolloin käsiteltiin Vaasan lääniä edustavan maalaisliiton kansanedustajan Mikko Luopajarven välikysymystä venäläisten sotajoukko-osastojen muodostamisesta Suomessa. Kyse oli Ingmanin hallituksen kenraali Nikolai Judenitšille¹⁴ myöntämästä luvasta organisoida Suomessa olevien valkoisten venäläisten siirtymistä Baltiaan taistelemaan bolševikkejä vastaan. Valkoisille venäläisille annettavan avun piti nopeuttaa pelätyn bolševikkivallan luhistumista. Toisaalta haluttiin myös pitää yllä hyviä suhteita valkoisiin venäläisiin, joiden uskottiin vielä palaavan valtaan. Eduskunta seurasi varsin tarkkaavaisesti hallituksen ja valkoisten venäläisten suhteiden kehittymistä. Välikysymyksessä Luopajarvi kritisoi jälleen ulkoministeri Enckelliä leväperäisyydestä pakolaisasioissa. Taustalla näyttää olleen paitsi sisäpoliittisia tekijöitä myös levottomuutta Suomen itsenäisyyden tunnustamisen viipymisestä: venäläisten emigranttien epäiltiin vehkeilevän Englannissa ja Ranskassa Suomen tunnustamista vastaan. Useimpien maalaisliittolaisten tapaan Luopajarvi osoitti värisokeaa venäläisvastaisuutta ja -vihaa: hän mm. epäili mustasotnialaisten eli jyrkän oikeistolaisten venäläisten tekevän yhteistyötä bolševikkien kanssa.¹⁵

Eduskuntavaalien alla maalaisliitto levitti hyvin populistista ja tunteisiin vetoavaa venäläisvastaista propagandaa. Niinpä venäläisvastainen väli-

12 Hbl 5.1.1919 yleisönosastokirjoitus Finne: "De ryska flyktingarna" ja sen vastine 9.1.1919 R. Runeberg: "De ryska flyktingarna", pääkirjoitus 8.1.1919 "Vakthållningen i Viborgs län", yleisönosastokirjoitus 9.1.1919 S.: "Främlingsinvasion", pääkirjoitus 12.1.1919 "Den ryska inflyttningen", pääkirjoitus 18.1.1919 "Vi och ryssarna", 16.3.1919 Spectator: "Stänk", 25.4.1919 pääkirjoitus "De ryska emigrantkommittéerna i Finland", 13.5.1919 pääkirjoitus "Finland och de ryska flyktingarna", 23.5.1919 "Lovisa och ryssarna", 15.9.1919 "Ryssarna i landet" ja 26.10.1919 pääkirjoitus "Finland och kampen mot bolsjevikerna". Venäläisten omia näkökohtia esiteltä esim. 12.1.1919 "De ryska flyktingarna och vi", 18.1.1919 "Oron bland ryssarna i Finland", 1.2.1919 "Den ryska befolkningen i Finland", 16.2.1919 "Det ryska vita gardet", 14.5.1919 "Ryssarnas vinstelserätt i landet" ja 6.7.1919 "En rysk flyktings upplevelser och intryck".

13 Jussila 1989 s. 124; Uino 1989 s. 178–185.

14 Nikolai Judenitš (1862–1933) oleskeli Suomessa koko kevään 1919 ajan. Syyskuussa hän johti venäläisten vapaachoisten armeijan sotaretkeä Pietaria vastaan mutta hyökkäyksen epäonnistuttua erosi marraskuussa tehtävästään.

15 VP 1918 pöytäkirjat 1919 s. 738–749; Haimila 1991 s. 86; Polvinen II 1987 s. 148; Suomen kansanedustajat 1907–1982; Uino 1994 s. 304; Zetterberg 1977 s. 222–223.

kysymyksen oli paljolti vaalitaktinen.¹⁶ Ingman ei esiintynyt vastauksessaan yhtä sovittelevasti kuin kuukautta aikaisemmin vaan ihmetteli, kuinka "maalaisliittolaiset ovat antaneet narrata itsensä niiden kelkkaan, jotka tämän ajojahdin [Enckelliä vastaan, O. K:n huom.] toimeenpanevat", ja puolusti Enckellin toimintaa venäläisten suhteen.¹⁷ Ajojahdin toimeenpanijoilla Ingman näyttää tarkoittaneen aktivisteja, joille Enckell edusti ylenpalttisen venäläisystävällisyyden henkilöitymää. Marjo Haimila on pro gradu -tutkielmassaan *Suomen pakolaispolitiikka ja venäläiset pakolaiset* esittänyt, että aktivistit olisivat suoraan olleet välikysymyksen takana; ainakin keskusteluun aktiivisesti osallistuneet A. O. Wuorimaa, Mikko Luopajarvi ja RKP:n Otto Åkesson, joka myöhemmin liittyi maalaisliittoon, olivat aktivisteja.¹⁸ Timo Soikkanen on *Yrjö Ruutu* -elämäkerrassaan vienyt tämän teorian vieläkin pidemmälle esittäessään, että välikysymyksen takana oli todennäköisesti Yrjö Ruuth.¹⁹

Tätä käsitystä vastaan sotii kuitenkin se, että Santeri Alkio toteaa päiväkirjassaan ykskantaan: "Kirjoitin välikysymyksen, pantiin Luopajarvi allekirjoittajaksi ja lyötiin sisään".²⁰ Tämä ei tietenkään poista sitä, ettei kysymyksen taustalla joka tapauksessa olisi ollut vahvoja aktivistivaikutteita. Aktivistien vaikutus maalaisliitossa olikin suurimmillaan juuri vuosina 1918–19. Välikysymys vastasi aktivistien venäläisvastaisia mielialoja, ja esimerkiksi Ruuth harmitteli välikysymyksen nopeaa hautautumista julkisessa sanassa. Aktivistit paheksuivat Ingmanin suorapuheista vastausta ja pitivät sitä "ivapuheena". Aktivistien ja maalaisliittolaisten mielestä Ingman suorastaan pilkkasi välikysymyksen tekijää, vaikka hänen olisi heidän mielestään pitänyt panna vaarallisimmat venäläiset vankileiriin ja karkottaa muut kokonaan maasta pois. Vaalien ollessa jo varsin lähellä Ingmanilla ei kuitenkaan ollut paljon menettävää, ja lisäksi oman puolueen oikeistosiipi oli osoittanut jo tammikuussa pysyvänsä lojaalina hallitukselle Enckellin-vastaisuudestaan huolimatta. Luottamusäänestyksessä hallitus voittikin, mutta sangen omalatauisin numeroin 36–17.²¹ Parjattu ulkoministeri Carl Enckell katsoi, että pääministerin julkisesti antama tunnustus lujitti hänen asemaansa.²² Välikysymyksen käsittelystä

16 Vares 1993 s. 448–449.

17 VP 1918 pöytäkirjat 1919 s. 738–739; Vares 1993 s. 447–448.

18 Haimila 1991 s. 88. Varatuomari Otto Åkesson oli jopa ollut maanpaossa vuodet 1903–05 ja istunut Krestyn vankilassa yhdenvertaisuuslain vastustamisesta 1913–14. Suomen kansanedustajat 1907–1982.

19 T. Soikkanen 1991 s. 118. Yrjö Ruuth (1887–1956), vuoden 1927 jälkeen Ruutu, oli osallistunut jääkäriliikkeen toimintaan ja ollut poliittisista syistä vangittuna vuosina 1916–17 ja maanpaossa Ruotsissa ja Saksassa 1917. Vuosina 1918–19 Ruuth kuului aktivistien sisäpiiriin ja oli aktivistisen Suunta-lehden päätoimittaja 1919. Ulkoasiainhallinnon matrikkeli II 1918–1993.

20 Santeri Alkion päiväkirjamerkintä 13.2.1919, Santeri Alkion kokoelma OS 77, KA.

21 Toivo Kaukorannan salainen kirje Elmo E. Kailalle, Elmo E. Kailan kokoelma, pikkukokoelma 637:1, SA; 17.2.1919 koneella kirjoitettu nimettömän aktivistin kirje, Lauri Ingmanin kokoelma VAY 2442, KA; Ilkka 12.4.1919 "Venäläiset ja Suomi", 3.5.1919 Risto: "Silmäyksiiä"; VP 1918 pöytäkirjat 1919 s. 749; Nygård 1982 s. 54; T. Soikkanen 1991 s. 118; Vares 1993 s. 448–449.

22 Enckell 1956 s. 117.

jää se kokonaiskuva, ettei venäläisillä ollut selvää tukea missään puolueessa. Maalaisliitto ja aktivistit olivat täysin sisällissodan lietsoman "ryssävihan" pauloissa ja heidän aatemaailmaansa yhtyi myös monia muita porvarillisesti ajattelevia, jopa RKP:n jäseniä. Emigranttikysymyksen avulla tehtiin sisäpolitiikkaa: venäläisiä käytettiin pelinappuloina sisäpolitiikan kiistakysymyksissä. Toisaalta samanaikaisesti viriteltiin interventioyhteistyötä valkoisten venäläisten kanssa. Venäläisten tartuttamalla siveettömyydellä ja huonolla vaikutuksella oli myös helppo elämöidä, koska sodan jälkeen venäläisiin oli vaikea suhtautua neutraalisti.

Aktivistit ja maalaisliitto värisokeuden vallassa

"Ryssä ei nyt kertakaikkiaan ota muuttuakseen, vaikka sen voissa pais-taisi, pari kertaa seivästäisi ja heittäisi loput ikuiseen tuleen, aina se jaloilleen kiepsahtaisi. Olkoon se sitten punainen tai valkoinen."²³

Aktivistit olivat jatkuvasti niin hallitusta kuin venäläisiäkin vastaan. Yrjö Ruuth valittiin ikään aktivisteihin lukeutuvalla Rafael Erichille²⁴ "jatkovaa ryssän kurtiisia" ja koetti entisen itsenäisyysenaattorin ja kokoomuksen kansanedustajan O. W. Louhivuoren tukemana saada Uuteen Suomeen venäläis-vastaista kirjoitustaan, mutta sai vain Ingmanin kiivastumaan. "Ryssä" haukkuivat päiväkirjoissaan niin kokoomuksen Rafael Erich kuin maalaisliiton Santeri Alkiokin. Erich jopa piti Venäjällä asunutta Carl Enckelliä "kolme neljäsosa ryssänä" ja oli vakuuttunut venäläisten jatkuvasta juonittelusta. Myös Tekla Hultin käytti ryssä-sanaa suomalaisen miehen haukkumanimenä, kun hän määritteli kenraali K. E. Kivekkään "puoli ryssäksi". Hän syytti venäläisiä pakolaisia vehkeilystä suomalaisia vastaan ja paheksui Suomen itsenäisyyttä vastustavia emigrantteja. Aktivisteihin niin ikään lukeutuva Eino Suolahti²⁵ kritisoi ankarasti hallituksen venäläisystävällisenä pidettyä politiikkaa.²⁶ Aktivistit eivät säästelleet venäläisvihassaan sanojaan, esimerkiksi kokoomuksen helmikuuisessa puoluekokouksessa Ruuth vertasi Suomessa oleskelevia venäläisiä emigrantteja "kyykäärmeen sikiöihin". Emigranttijohtajien tavoitteena nimitäin näytti olevan Suur-Venäjän uudistaminen entisine rajoineen.²⁷

23 Ilkka 25.6.1919 "Päivän pakina", Ilmari: "Ryssä on ryssä".

24 Professori Rafael Erich (1879–1946) oli oleskellut valtiollisissa tehtävissä Ruotsissa ja Saksassa 1915–18, ja hänet nimitettiin myöhemmin Jääkäriliiton kunniajäseneksi. Hän toimi kansanedustajana vuosina 1919–24. Ulkoasiainhallinnon matrikkeli I 1918–1993.

25 Lääkäri ja poliitikko Eino Suolahti (1879–1951) oli ollut Aktiivisen komitean jäsen 1915–18, Uusi Päivä -lehden perustaja ja sen johtokunnan puheenjohtaja 1917. Ahti 1990 s. 326; Kuka kukin oli 1961.

26 Rafael Erichin päiväkirjamerkinnot esim. 1.2., 7.2., 19.2., 22.3. ja 23.4.1919, Rafael Erichin kokoelma kansio 45, KA; Santeri Alkion päiväkirjamerkintä 13.2.1919, Santeri Alkion kokoelma OS. 77, KA; Tekla Hultinin päiväkirjamerkinnot 8.1., 3.2. ja 11.9.1919, Tekla Hultinin kokoelma VAY 2232 ja 2234, KA; Suomen kansanedustajat 1907–1982; Vares 1993 s. 447.

27 Laitinen 1978 s. 39–40; T. Soikkanen 1991 s. 116.

*Maalaisliiton vahva mies
Santeri Alkio Fyrenin pi-
lapiirtäjän kuvaamana.*

*Kuva: Fyren n:o 31-
34/1919.*

Vaikka parlamentaarisessa vallassa vallitsi vielä keskustaliberalistinen ajattelu, oli jyrkällä oikeistolaisuudella vahva ote sivistyneistöön, virkamiehiin, armeijaan, suojeluskuntiin sekä kauppa- ja teollisuuspiireihin eli sangen vaikutusvaltaisiin ympyröihin. Lauri Hyvämäki on todennut artikkelissaan *Aktiivistit ja Pietarin retki*, että Aktiivisen komitean jäsenillä ei valtionhoitajan sotilaskanslian päällikkönä toiminutta kenraalimajuri Harald Åkermania lukuun ottamatta kuitenkaan muodollisesti ollut hallussaan hallinnollisesti tai poliittisesti erityisen merkittäviä paikkoja.²⁸ Tällä hän varmaan on tarkoittanut vain aivan terävintä valtakunnan johtoa, kuten ministereitä, sillä kovin vähäpätöisinä vaikuttajina ei kansanedustajinakin toimineita aktivisteja voi pitää. On kuitenkin selvää, että asemiansa antamaa painoarvoa enemmän he vaikuttivat kulisseissa, samoin edellämainituissa oikeistolaisuuden linnakkeissa.

Yleisesikunnassa vaikuttanut Eino Suolahti oli varteenotettava taustavoima kokoomuspuolueessa, jonka valtuuskunnan puheenjohtajana toimi vuosina 1918–20 hänen veljensä professori Hugo Suolahti. Hugo Suolahti oli myös 1919–21 kokoomuksen kansanedustajana. Otto Åkesson oli vuosina 1917–19 kansanedustajana, Kai Donner²⁹ yleisesikunnan III:n osaston apulaispäällik-

28 Hyvämäki 1972 s. 191; Vares 1991 s. 17.

29 Kielitieteilijä Kai Donner (1888–1935) oli ollut jääkäri liikkeen alkuunpanijoita Pohjois-Pohjalaisessa osakunnassa. Hän oli Aktiivisen komitean jäsen. Ollessaan maanpakolaisena Ruotsissa 1916–18 Donner toimi Suomen Vapausliikkeen ulkomaanvaltuuskunnassa. Oli Rajamaan komendantina 1918–19 ja Suunnan päätoimittajana 1920–22. Ahti 1990 s. 323.

könä ja v.t. päällikkönä 1918 sekä alkuvuodesta 1919 Rajamaan komendanttina. Komendantin tehtävästä hän erosi helmikuussa vastalauseeksi aktivistiverin Eino Suolahden erottamiselle yleisesikunnan III:n osaston päällikön tehtävistä. Elmo Kaila puolestaan nimitettiin helmikuussa 1919 suojeluskuntien yleisesikunnan virkaan, mutta hän joutui eroamaan Pietarin-retken propagandaan kehottavan sähkeen julkitulemisen vuoksi jo kesäkuussa. Kun keskustaliberalismi alkoi vuoden 1919 mittaan hiipua, aktivistit ryhtyivät etsimään keinoja, joiden avulla yleistä uskoa "valkoiseen asiaan" voitaisiin vahvistaa. Johtavat aktivistit tulivat Elmo Kailan johdolla siihen tulokseen, että Suomen kansaan oli saatava juurrutetuksi syvä "ryssäviha". Aktivistien mielestä maassa suhtauduttiin vielä yleisesti ottaen aivan liian välinpitämättömästi venäläisiin ja venäläisuhkaan.³⁰ Kai Donner puhui mielellään Idän turmiollisesta vaikutuksesta suomalaisiin samoin kuin Suomen perivihollisen Venäjän taholta uhkaavista henkisistä ja ruumiillisista kulkutaudeista.³¹ Aktivistit tunsivat suurta kiukkua ns. keskustapolitiikkaa ja sen mietoutta kohtaan ja purkivat turhautuneina pettymystä "syrjäyttämistään" mm. juuri venäläisvihaan.³² Vihaa oli lietsottava, koska se ei koko kansassa ollut vielä saavuttanut riittäviä mittasuhteita. Varsinainen toimintaohjelma venäläisvihon lietsomiseksi syntyi kuitenkin vasta vuoden 1920 alkupuolella.

Näyttää siltä, että rauhallinen ns. keskustapolitiikan kausi turhautti suoraan toimintaan tottuneita aktivisteja. Aktivistien "järjestö" päättikin jo maaliskuun alussa 1919 ryhtyä sabotaasitoimintaan Pietarissa. Tuntuisi loogiselta, että tihutöiden kohteena olisivat olleet punainen Pietari ja bolševikit, mutta näin ei ollut, sillä aktivistit arvelivat bolševikkien ilman apuakin kulkevan kohti tuhoaan. Suurimpana vaarana aktivistit näkivät sen sijaan "monarkistiryssät" eli valkoiset venäläiset, joiden arveltiin tahtovan palauttaa keisari-Venäjän entiset rajat. Sabotaasien avulla haluttiin saada venäläiset havaitsemaan Pietari sopimattomaksi pääkaupungin paikaksi.³³ Samaan aikaan monet aktivistit elätelivät toiveita Pietariin tehtävästä interventioista. Tässä kysymyksessä monet aktivistit ajautuivat samaan mielipideleiriin kuin Mannerheim, jonka ohella interventiota kannatti mm. puolustusministeri Rudolf Walden. Monet oikeistopoliitikot suhtautuivat kuitenkin epäluuloisesti yhteistyöhön valkoisten venäläisten kanssa. Myös *ententen* kanta interventioon näytti epävarmalta. Vanhoille suomettarelaisille ekspansiivinen idänpolitiikka oli puolestaan täysin vieras ajatus.³⁴ Pietarin-interventio meni lopulta myttyyn, mutta vuonna 1919 tehtiin mm. sotaretki Aunukseen. Heimoaatteen ohella siihen liittyi voimakasta halua kostaa itään paenneille punaisille ja heitä tukeville bolševikeille sekä

30 Aikalaiskirja 1920; Hyvämäki 1972 s. 191; Immonen 1987 s. 108–111; Koski 1983 s. 74; Rusanen 1986 s. 198–199.

31 Donner 1919: esitelmä Tampereen valtauksen muistojuhlilla Tampereen teatterissa 5.4.1919 s. 7–8, 12, 23, puhe Bromarin suojeluskunnan juhlassa 20.7.1919 s. 50, 58, puhe saksalaisten haudoilla Hyvinkäällä 21.4.1919 s. 63.

32 Koski 1983 s. 88.

33 Ahti 1987 s. 115.

34 Uino 1994 s. 304, 309–310; Zetterberg 1977 s. 225.

rodullista "ryssävihaa". Retki kytkettiin osaksi bolševismien ja itäisyyden vastaista taistelua.³⁵ Se nähtiin tavallaan sisällissodan jatkeena, Lännen taisteluna Itää vastaan.

Maaliskuisissa eduskuntavaaleissa kokoomus kärsi tappion, voittajiin kuuluivat erityisesti maalaisliitto ja pannasta pois päässeet sosiaalidemokraatit. Maalaisliitosta tuli suurin porvarillinen puolue, joten sillä oli äkkiä hyvä tilaisuus tuoda esiin omaa herra- ja venäläisvihaansa. Puolueelle oli tyypillistä tunteenomainen ja "värisokea" venäläisviha: porvarilliset "mustat ryssät" rinnastettiin surutta bolševistisiin "punaryssiin". Maalaisliittolaiset eivät yleensä tehneet muiden porvarillisten tapaan jakoa hyviin ja pahoihin venäläisiin vaan edustivat toden teolla jyrkkää kansallisuusvihaa, suoranaista etnisen ryhmän vihaamista.³⁶ Puolue ylläpiti venäläisistä kuvaa, jossa herra- ja venäläisviha sekoittuivat. Maahan "tulvivat venäläislaumat" nähtiin varakkaina hyväksikäyttäjinä ja epäluotettavina juonittelijoina, jotka veivät leivän vähävaraisilta ja nauroivat suomalaisten viranomaisten puuhille. Varakkaita venäläisiä kohtaan tunnetusta kateudesta huolimatta "ryssiä" pidettiin muutoin haisevina, röyhkeinä ja sivistymättöminä loisina, joille tunkiokin olisi "aivan liian puhdas paikka". Maalaisliittolaisten mielestä oli muistettava, että "venäläinen on aina venäläinen" eikä muutu edes voissa paistettaessa, vaikkakin pakolaisten ylläpidosta puhuttaessa muistutettiin, että "rakastamalla vihollistaan voi koota tuliset hiilet hänen päänsä päälle". Venäläisten kanssa ei kuitenkaan nähty mitään syytä veljeillä, eikä heitä saanut päästää kotiutumaan Suomeen vaan maalaisliiton mukaan koko "ryssäin suku" oli saatava maasta pois.

Venäläinen kuvattiin perivihollisena, joka vainosi suomalaisia lakkaamatta sukupolvesta toiseen ja jota kohtaan "terve suomalainen tajunta" tunsii ehdotonta vastenmielisyyttä. Arveltiin jopa, että venäläisiä piti kohdella ankarammin kuin muita ulkomaalaisia. Vähien elintarpeiden kuluttaminen, asuntojen täyttäminen ja hotelleissa asuminen herätti kateutta; suuttumusta lietsoi myös maassa olevien venäläisten yhdistyksien ja sanomalehtien olemassaolo. Puolueen pääasiallisten kannattajien – maaseutuväestön – näkökulmasta ajatellen myös maalaisliiton lehdet ihmettelivät, miksi talonpoikien piti elättää "näitä vihollisia, vainoojia ja syöpäläisiä", jotka aina söivät lupauksensa. Venäläisten pakolaisten maassaolon sallimista pidettiin häpeällisenä "ryssienkumarruspolitiikkana", vaikkakin toisaalta julistettiin, ettei venäläisiä pakolaisia haluttu vainota.³⁷ Maalaisliitossa esiintyneen "värisokean" venäläisvihan tiivistelmänä

35 Vahtola 1997 s. 15, 133, 159.

36 Laitinen 1978 s. 13; Mylly 1978 s. 95; Mylly 1989 s. 71, 112, 149.

37 Ilkka 10.1.1919 Iiska Heikkiläinen [Santeri Alkio]: "Kirje Helsingistä", 28.1.1919 S. A. [Santeri Alkio]: "Suomen tasavallan syntymiskamppailut" 19.2.1919 "Suomen hallitus ja venäläiset", 13.3.1919 Ilmari: "Ei muutu vaikka voissa paistais", 12.4.1919 "Venäläiset ja Suomi", 16.4.1919 Ilmari: "Päivän pakinaa. Kunpa minulla olisi lujat nyrkit", 23.4.1919 "Humalaiset ryssät aiheuttaneet pienen rajakahakan", 3.5.1919 Risto: "Silmäyksiä", 17.5.1919 "Venäläiset Suomessa", 20.5.1919 "Bolshevikit hyökkäämässä Suomeen", 21.5.1919 Risto: "Silmäyksiä", 25.6.1919 Ilmari: "Päivän pakinaa. Ryssä on ryssä" ja 12.7.1919 Ilmari: "Silmäyksiä"; Maakansa 8.1.1919 "Venäläisten tulviminen maahamme", 31.1.1919 "Yhäti ryssät", yleisönosastokirjoitus Rajaseudun kansalainen: "Milloin tulee mitta

voidaan pitää Maakansassa esiintynyttä ajatusta: "periaatteessa venäläiset ovat kaikki bolshevikkeja, niin tsaari kuin kerjäläinenkin".³⁸

Maalaisliiton herra- ja venäläisviha yhdistyivät armeijan upseerikuntaan kohdistuneessa kritiikissä, jonka ydin oli siinä, että armeijassa katsottiin valitsevan puhtaasti ruotsalais-venäläisen hengen ja että tämän hengen edustajat – etenkin entiset venäläiset upseerit – aiheuttivat kavalluksia ja väärinkäytöksiä. Maalaisliiton ohella tällaista ajattelua esiintyi myös nuoremman polven aktivistien ja jääkärien keskuudessa. Venäläisen sotilaskoulutuksen saaneiden upseerien ja toisaalta jääkäriupseerien välillä vallitsi vastakohtaisuus, joka haluttiin maalaisliitossa käsittää nimenomaan venäläisyyden vaikutuksesta johdettavaksi, vaikka siihen liittyi mm. kieli- ja sukupolviristiriitoja.³⁹ Maalaisliitossa esiintyi myös omintakeista jyrkkää "hurriuhaa", joka sai joskus mielenkiintoisen muodon: eräässä Ilkan artikkelissa ruotsalaiset ja venäläiset rinnastettiin molemmat otuksiin, joiden tunkiolle heittämiseen "suomalainen rikkalapiokin olisi liian hyvä".⁴⁰ Maalaisliittolainen ajattelumalli oli tässä vaiheessa venäläisvihassaan varsin samanlaista kuin johtavilla aktivisteilla, mutta maalaisliiton avulla venäläisiä koskevat käsitykset pääsivät leviämään aikaisempaa laajemmalle niin maantieteellisessä kuin henkisessäkin mielessä. Näyttää varsin mahdolliselta, että maalaisliiton kiihkeän venäläisvihän taustalla oli myös toisessa luvussa lakkotapahtumien yhteydessä käsitelty ankara pettymys sosiaalidemokraatteihin. Kun muille porvareille syntipukin asemaan kelpasivat venäläisten ohella myös oman maan harhautuneet työläiset, ei maalaisliitolla ollut samaa mahdollisuutta, koska sille ei ollut edullista työväen solvaamisella karkottaa potentiaalisia kannattajiaan – maaseudun vähäväkistä väestöä ja pientilallisia.⁴¹ Se halusi esiintyä koko maaseutuväestön puolestapuhujana, joten ensisijaisena vihan kohteena ja sodan syntipukkina tuli nähdä venäläiset.

Maalaisliiton vaalivoiton jälkeen hallitukseen päässyt Santeri Alkio oli tinnimättömässä venäläisvastaisuudessaan kova pala esimerkiksi ministeritovereilleen. Alkio vaati niin kovia toimia mm. venäläisten pakolaisten karkottamiseksi, etteivät edes kaikki venäläisiä karsastavat poliitikot pitäneet niitä reaaliolittikkana. Kun Alkion vaatimat jyrkät karkotustoimet eivät saaneet vastakaikua, hän erityisesti keväällä 1919 pani pääministeriksi tulleen edistyspuoluelaisen Kaarlo Castrénin ja puolueettoman sisäministerin C. Voss-Schraderin ahtaalle. Alkio uhkaili esimerkiksi sillä, että venäläisten siirtämisellä

---

täyteen?", 18.4.1919 "Venäläisvaara", 3.6.1919 "Venäläiset upseerit Suomen armeijassa", 4.7.1919 "Suomea Venäjältäkin uhkaava 'musta vaara'", 16.7.1919 "Ryssät ja bolshevikkiurkkijat pois maasta", 28.10.1919 "Suurvenäläisten kokous Viipurissa". Ainoita poikkeuksia linjasta on Ilkan heinäkuinen Silmäyksiä-palsta, jossa keuhutaan erään venäläisen tekstiä, jonka "tekijäksi ei uskoi ryssä" – tosin tämä vain "näytteeksi siitä, että ryssien joukossa on ihmisiäkin".

38 Maakansa 31.1.1919 "Yhäti ryssät".

39 A. Lattunen Terijoelta Kai Donnerille 9.7.1919, Kai Donnerin kokoelma, kansio II kirjeitä Donnerille 1919, KA; Maakansa 3.6.1919 "Venäläiset upseerit Suomen armeijassa"; Saarikoski 1992 s. 187; Saarikoski 1997 s. 113, 142.

40 Ilkka 13.3.1919 Ilmari: "Ei muutu vaikka voissa paistais".

41 Tätä on käsitelty Hannu Soikkasen ja Leevi Norrenan tutkimuksien pohjalta s. 64–65.

Pohjanmaalle saattaisi olla arvaamattomia seurauksia.⁴² Kun Alkiolle ei tahdottu antaa selvää vastausta venäläisten sijoittamiskysymyksessä, hän ryhtyi selittämään, että "tästä voi tulla asia, johon tämä ministeriö kaatuu". Sisäministeri hermostui, seurasi kahnous ja Alkio katsoi saaneensa "ensimmäisen iskun siitä, että rohkenin yksin vaatia selvää politiikkaa venäläisiin nähden". Kyse oli kuitenkin enemmän menettelytavoista ja politiikan linjasta kuin siitä, että Alkio olisi jäänyt rotuvihassaan yksin. Alkion kanssa riitaantunut ammatiministeri, eversti ja varatuomari Voss-Schrader esimerkiksi kertoi itsekin saaneensa slaavilaisesta ja juutalaisesta rodusta huonon käsityksen. Kuitenkin myös jotkut ministerit, mm. edistyspuolueen J. H. Vennola ja RKP:n Leo Ehrnrooth, vastustivat kovin radikaaleja toimenpiteitä venäläisiä kohtaan. Osa ministereistä halusi taktisista syistä ylläpitää hyviä suhteita valkoisiin venäläisiin, jotta yhteistyön mahdollisuus Pietarin-valloituksessa säilyisi.⁴³ Alkion päätoimittama Ilkka puolestaan puhui aina vain rasistista venäläisvihaa.

Venäläisvihamieliset aktivistit ja suojeluskuntalaiset muodostivat sisäpoliittisen painostusryhmän, joka ei voinut olla vaikuttamatta myös valtakunnan johdon ajatteluun ja toimintaan.⁴⁴ Valtionhoitaja Mannerheimin ja aktivistien suhde oli monimutkainen. Samoista perusintresseistä huolimatta Mannerheimin ja nuorempien aktivistijohtajien välillä oli runsaasti mielipide-eroavaisuuksia, etenkin suhteessa venäläisiin. Kuten on jo useasti tullut ilmi, oli aktivistien venäläisviha useimmiten "värisokeaa" eivätkä he halunneet luottaa valkoisten venäläisten apuun bolševikkeja vastaan suunnitelluilla retkilläkään. Venäjällä upseerina palvellut Mannerheim puolestaan oli syvästi kiintynyt Venäjään ja sen kansaan mutta tunsu palavaa bolševikkivihaa. Bolševismi oli anarkistisesti tuhonnut sen venäläisen ympäristön, jossa hän oli pitkään elänyt. Suomeen paenneiden valkoisten venäläisten joukossa oli runsaasti Mannerheimin ystäviä ja tuttavuuksia. Niinpä hän joutuikin usein kiusallisiin tilanteisiin, kun venäläiset upseeritoverit pitivät häntä yhä venäläisenä upseerina ja näkivät siksi hänen toimintansa kaksinaamaisena. Toisaalta monet aktivistit tunsivat epäluuloja Mannerheimia kohtaan juuri hänen epäillyn venäläisyytensä takia ja suhtautuivat varsinkin keväällä 1919 ehdottoman kielteisesti interventioyhteistyöhön, mikäli se toteutettaisiin valkoisten venäläisten kanssa.⁴⁵ Mannerheim oli monelle aktivistille taustansa vuoksi vähintään epäilyttävä ja joillekin jopa vastenmielinen. Suhtautuminen venäläisyyteen toimi erottavana tekijänä. Mannerheim kyllä vihasi syvästi bolševikkejä, mutta luonnollisestikaan ei monien aktivistien tavoin venäläistä kansaa tai kulttuuria.

Loppukesällä 1919 eräät aktivistit olivat silti valmiita käyttämään suunni-

42 Kaarlo Castrénin muistiinpano valtioneuvoston neuvottelusta 20.5.1919, Kaarlo Castrénin kokoelma kansio 8, KA; Alanen 1976 s. 608.

43 Santeri Alkion päiväkirjamerkinnot valtioneuvoston neuvotteluista 8.5. ja 14.5.1919, Santeri Alkion kokoelma OS 77-78, KA; Kuka kukin oli 1961.

44 Hyvämäki 1972 s. 192; Rusanen 1986 s. 202.

45 Ahti 1987 s. 129-131, 303; Engman 1992 s. 151-152; Hyvämäki 1972 s. 196, 204-205, 207; Jägerskiöld 1969 s. 153, 155, 158-159.

telluissa Aunuksen ja Pohjois-Inkerin miehityksissä hyväksi valkoisia venäläisiä, mutta Mannerheimin ajamaa Pietarin-operaatiota kannattivat yleisesti vain monarkistiset aktivistit. Pohjois-Inkeriin suunnatun lokakuisen hyökkäyksen jälkeen aktivistien tunnelmat olivat varsin sekavat, sillä tällöin paljastui kytkentä valkoisten venäläisten Pietarin-retkeen. Aluksi syytettiin "ryssänsytävällistä", mieleltään ja kieleltään venäläistynyttä upseeria Yrjö Elfvingreniä⁴⁶, että hän oli johdattanut Pohjois-Inkerin vapaajoukot inkeriläisille vahingollisille teille. Elfvingrenin sodanjohtotaidot nimittäin eivät näytä olleen häävät ja hänen uransa Kannaksella 1918–19 oli ollut skandaalien sävyttämää. Kun kuitenkin kävi ilmi, että inkeriläiset itse olivat taipuvaisia hakemaan apua valkoisilta venäläisiltä, suojeluskuntalaisten sävy muuttui Pekka Nevalaisen sanoja lainaten "karkeaksi": inkeriläisiä alettiin äkkiä kuvata lapsellisen alttiiksi venäläiselle vaikutukselle.⁴⁷ Aivan vastaavanlaista oli suomalaisten pettymys myös Aunuksen-retken yhteydessä, kun osoittautui, että monet aunukselaiset olivat välinpitämättömiä suomalaisten suhteen. Kun tälle ei keksitty muuta selitystä, löydettiin syntipukiksi taas venäläiset. Asia tulkittiin siten, että aunukselaiset olivat niin kypsymättömiä ja lapsellisia, että venäläisyys oli päässyt saastuttamaan heidät.⁴⁸ Värisokeaa venäläisvihaa täynnä olleet aktivistit eivät tahtoneet hyväksyä, etteivät inkeriläiset ja aunukselaiset olleet vastustaneet venäläisyyttä sinänsä vaan vain bolševismia – eivätkä aina sitäkään. Aktivistit eivät halunneet nähdä heimoveljissä alentuvasti kuvattua lapsellisuutta pahempaa vikaa, joten syy sysättiin jälleen kerran venäläisten harveille.

Maaliskuussa 1919 aktivistien piirissä alettiin suunnitella oman lehden perustamista, ja työn tuloksena syntynyt poliittinen viikkolehti *Suunta* aloitti ilmestymisensä toukokuussa 1919. Lehden taustavoimina oli jyrkevä mutta sekalainen joukko johtavia aktivisteja: päätoimittajana Yrjö Ruuth, johtokunnan puheenjohtajana Kai Donner, ns. *Suunta*-ryhmässä ainakin Eino Tikkanen, P. J. Hynninen, Toivo Kaukoranta, Eino Suolahti, Otto Åkesson ja Martti Pihkala. Lehti oli alusta asti voimakkaan venäläisvihamielinen ja Ruuthin johdolla siinä pidettiin Enckelliä tämän Venäjällä oleskelun ja venäläisystävällisyyden vuoksi "puoliryssä".⁴⁹ Venäläisyys oli paitsi etnisesti myös kulttuu-

46 Yrjö Elfvingren (1889–1927) oli palvellut autonomian aikana Venäjällä ja ollut mm. tataarijoukkojen ylipäällikkönä Krimin vapaussodassa 1917–18, Raudun rintaman päällikkönä 1918 ja Viipurin ja rajamaan suojeluskuntapiirin sotilaspäällikkönä 1918–19. Hänet oli vangittu poliittisista syistä Venäjällä 1916 ja karkotettu 1917. Elfvingrenin äiti oli venäläinen ja hän itsekin avioitui vuonna 1919 venäläisen naisen kanssa ja toimi myöhemmin valkoisten venäläisten järjestöissä. Suomessa valkoiset venäläiset pitivät häntä kuitenkin 1920-luvun alussa pelkkänä "suunpieksäjänä". Kuka kukin oli 1961; Nevalainen 1996 s. 77.

47 Ahti 1987 s. 214; Nevalainen 1996 s. 77, 148–151; Rasila 1977 s. 110.

48 Vahtola 1997 s. 135–136, 162, 184, 366.

49 Nygård 1982 s. 41, 52; T. Soikkanen 1991 s. 118–121, 128–129. Joukon taustoista voi aiemmin mainittujen tietojen lisäksi todeta, että kansakoulunopettaja Martti Pihkala oli ollut Keski-Suomen piirin aktivistien pääasiamies 1915–18, FM, lehtimies Eino Tikkanen tuli *Suunnan* toimitussihteeriksi kokoomuspuolueen puoluesihteerin paikalta ja FM P. J. Hynninen oli ollut Uuden Suomettaren päätoimittajana 1915–17 ja toimi 1917–22 pankkialalla toimitusjohtajana. Kuka kukin oli 1961; Suomen kansanedustajat 1907–1982; Ulkoasiain-

Useimmille aktivisteille oli tyyppillistä ns. "värisokea" venäläisviha, jossa venäläisiä ei eroteltu poliittisen kannan mukaan. Kai Donnerin kaltaisten aktivistien mielestä venäläisviha ei ollut vielä 1920-luvulle tultaessa saavuttanut riittäviä mittasuhteita vaan sitä oli ryhdyttävä aktiivisesti lietsomaan. Donner esimerkiksi puhui usein venäläisten levittämistä henkisistä ja ruumiillisista kulkutaudeista. Hänen aktivistisia puheitaan koottiin 1919 kirjaksi Itsenäisyytemme.

rina niin vihattavaa, että Venäjällä oleskelun mahdollisesti tarjoamat kulttuuriset vaikutteet olivat yksiselitteisen vastenmielisiä. Heti lehden ensimmäisessä numerossa arvosteltiin vallitsevaa politiikkaa venäläismieliseksi ja todettiin maahan päässeän Venäjältä "kaikenkarvaisia onnenonkijoita, juutalaisgulasheja, suuren maailman seikkailijoita ja vakoojia ja bolshevikikätäreitä". Ryssänsana oli lehden artikkeleissa varsin ahkerassa käytössä.⁵⁰ Suunnan artikkelit vahvistivat jo syntyneitä rasistista ja stereotyyppistä venäläiskuvaa. Sen mukaan venäläiset olivat epäluotettavia liehittelijöitä ja Venäjä aasialainen sortajavaltio. Lehdessä paheksuttiin myös venäläisten pakolaisten suurta määrää Helsingissä.⁵¹

Myös Suojeluskuntalaisen Lehteen ja hillitympään Suomen Sotilaaseen alkoi vuonna 1919 tulla aikaisempaa enemmän kantaaottavaa ja myös venäläisvastaista aineistoa. Rasististen juttujen mukaan Suomi oli puhdistettu sodan aikana "ryssän hajusta" ja kaduilla olivat marssineet "likaisten ryssien ja ot-

hallinnon matrikkeli I 1918–1993.

50 Suunta 10.5.1919 "Katsaus poliittisiin tapahtumiin" s. 3–4, 6.

51 Suunta 24.5.1919 s. 25 Gust. Arokallio: "Pietariinko?", 7.6.1919 s. 49 Gust. Arokallio: "Suomen ja Venäjän välisen naapurisovun edellytykset", 19.7.1919 s. 114 nimetön pikkukuutinen. Kirkkoherra Gustaf Arokallio oli entinen nuorsuomalainen ja kokoomuksen Viipurin läänin kansanedustaja. Suomen kansanedustajat 1907–1982.

satukkaisten punikkien" sijasta vapaan Suomen sotilaat. Viholliskuvaa pidettiin yllä rinnastamalla mustat ja punaiset venäläiset. Viihteellisen aineiston – esimerkiksi piirrosten ja historiallisten kertomusten – taisteluissa sisukkaan suomalaisen vastapuolena oli useimmiten venäläinen. Venäläisvihaan liittyi myös voimakasta bolševikkivihaa, olihan bolševismi lehden tekijöille "rutto-basilli", "tilapäinen mielisairaus" tai "henkinen kulkutauti". Se, että aate oli pysynyt vallassa Venäjällä, johtui etupäässä "Venäjän kansan saamattomasta luonteesta ja kovin alhaisesta sivistystasosta".⁵² Ylemmydentunto venäläisiin nähden oli jatkuvasti voimakasta, ja olipa sitä silloin tällöin havaittavissa myös suhtautumisessa heimokansoihin.

Suojeluskuntalaisten edustamaan venäläisvihaan sisältyi viittauksia bolševismiin, mutta oleellisilta osiltaan niiden venäläisviha oli, kuten Jari Rusanenkin on todennut teoksessa *Jyväskylän suojeluskuntapiiri 1918–1944*, rodullista – aikalaiskäsitelyksissään venäläisistä puhuttiin paitsi kansallisuutena myös rotuna.⁵³ Syksyllä Suojeluskuntalaisen Lehden ilmestymispaikka muuttui Tampereesta Helsingiksi⁵⁴ ja sen päätoimittajaksi tuli jo tutuksi käynyt jyrkän venäläisvihamielinen Elmo E. Kaila, mikä kovensi lehden venäläisvastaista linjaa entisestään. Suojeluskuntalaisen Lehteen ei sovikaan se Jari Rusanen esittämä seikka, että suojeluskuntapropaganda olisi muuttunut vuoden 1918 sodan jälkeen niin, että arvostelun pääkohteeksi venäläisten joukkojen tilalle vaihtui suomalainen kommunismi.⁵⁵ Vuoden 1919 aikana Suojeluskuntalaisen Lehden pääarvostelukohde oli nimenomaan venäläisyys ja siitä vaikutteita saaneet ilmiöt – joihin laskettiin mukaan myös esimerkiksi suomalaispunaiset.

Alkion välikysymyksen linjoille olivat asettuneet myös monet vähäisemmissä asemissa olevat kansalaiset. Esimerkiksi Viipurin suojeluskunnan lähetystö matkasi valtionhoitaja Mannerheimin ja hallituksen puheille tammikuussa 1919 pyytämään venäläistulvan aiheuttamien ongelmien selvittämistä. Lähetystön mielestä venäläisistä valittaneita "tosi suomalaisia" oli kohdeltu vihamielisesti – kaikki Viipurin asukkaat eivät kuitenkaan olleet lähetystön kannalla ja osa jopa hyötyi venäläisistä. Suojeluskuntalaisten mukaan Suomessa oleilevat venäläiset pakolaiset olivat "riistäneet elintarpeet" paikalliselta väestöltä, keinotelleet, urkkineet, agitoineet, salakuljettaneet ja täyttäneet hotellit, matkustajakodit, "vieläpä yksityisetkin asunnot".⁵⁶

Näinä aikoina ei venäläisten kanssa suhteissa olleiden naistenkaan syntiä haluttu unohtaa, vaan ainakin valkoinen väestönosa piti "slaavilaiseen suohon"

52 Suojeluskuntalaisen Lehti esim. 1.2.1919 s. 22 Kyösti Somero: "Valkoisen voiton muistopäivät", 26.7.1919 s. 165 N.O.: "Kansainvälinen asemamme ja sen velvoitukset (otteita erästä juhlapuheesta)", 4.12.1919 "Itsenäisyytenne"; Suomen Sotilas esim. 22.3.1919 s. 146–148 A. H. M.: "Bolshevismi ja kansanvalta", n:o 50–52/1919 s. 38 "Suomalainen sisu tuhannen vuoden aikana". Suomen Sotilas alkoi ilmestyä v. 1919 edeltäjänsä Sotilasviikko-lehden pohjalta. Linjaltaan Suomen Sotilas oli Suojeluskuntalaisen Lehtea selvästi hillitympi ja sisälsi enimmäkseen ammattiartikkeleita ja historiallisia kertomuksia.

53 Rusanen 1986 s. 198–199.

54 Nygård 1982 s. 56.

55 Rusanen 1986 s. 195.

56 Esim. KAL 21.1.1919 "Venäläistulvan vaarallisuus".

langenneita naisia kansallisen itsetunnon alennustilana yhtä lailla kuin venäläisten kanssa veljeilleitä työläisiäkkin. Suomalaisten naisten ja venäläisten sotilaiden suhteita pidettiin "syvästi alentavana riettailuna".⁵⁷ Esimerkiksi Maila Talvion sisällissodan tapahtumia käsittelevässä *Kurjet*-romaanissa Somerin emäntä tekee kaksinkertaisesti pahan ja syntisen teon: hän sortuu aviorikokseen ja vieläpä "ryssän" – everstin sihteerin – kanssa. Talvion kuvauksen mukaan kyse on rakkaudesta, mutta ajan siveellisyydsilmapiirissä, venäläisvihahan vielä osaltaan lisätessä syntiä, teko on niin raskas, että koko talon väki joutuu häpeään. Julkisen häväistyksen merkiksi kaksi sotilaallista nuorukaista – ilmeisesti suojeluskuntalaista – viiltää tikarilla poikki "ryssänmorsiameksi" nimitetyn emännän pitkät vaaleat hiukset. Romaanissa kuvaillaan näitä "ryssänmorsiamia" olleen enemmänkin.⁵⁸ Suomen Kuvalehdessä puolestaan julkaistiin opettavainen kertomus, jossa poika ei huolinut "ryssän morsiameksi" ruvennutta morsiantaan. Rike ei kuitenkaan ollut sen pahempi kuin, että tyttö oli ollut työväentalolla tanssimassa venäläisten kanssa.⁵⁹ Sisällissodan yhteydessä lietsottu kuva löyhämoraalisista maanpetturinaisista näyttää jääneen elämään pysyvästi. Opettavaisten kertomusten avulla sitä myös tarkoitukselisesti ylläpidettiin, ikään kuin varoituksena vastaisen varalle.

Rasistista ajattelua levittävästä vuoden 1919 julkaisuista on hyvä esimerkki Juhani Siljon postuumisti ilmestynyt *Selvään veteen*. Alaotsikolla *Runoja ja tunnustauseita* ilmestynyt kokoelma on kirjoitettu vuoden 1917 lopussa ja vuoden 1918 alussa. Valkoisen Suomen jyrkkiin edustajiin kuuluneen Siljon runoissa venäläiset ovat spitaalisia, jotka ovat levittäneet saastaista tautiaan myös suomalaisiin.⁶⁰ Hänen mielestään venäläisten "henkiset voimat eivät ole tasapainossa", "henki on väljähtynyttä" eikä venäläinen huumori kasva persoonalliseksi.⁶¹ Venäläisyys hävisi Siljon vertailussa kaikin tavoin länsieurooppalaisuudelle, jonka huumorin ja henkisen elämän hän näki ylivertaisena. Venäläisvihaa edusti myös *Itsenäisyytemme*, johon oli koottu Kai Donnerin aktivistihenkisiä puheita ja kirjoituksia vuodelta 1919. Donner näki sisällissodan odotettuna taisteluna Suomen perivihollista Venäjää ja sen yllyttämiä suomalaisia vastaan ja vakuutti, ettei venäläisiin ollut koskaan luottamista.⁶² Sama melko suppea luonnehdintavalikoima sai jatkuvasti kuvata venäläisten luonteenpiirteitä ja ominaisuuksia. Jo 1500-luvulla muodostuneet eurooppalaiset Venäjä-kliseet ja stereotypiat olivat yhä käyttökelpoisia. Vuosien 1918–19 suomalaisessa julkisuudessa venäläisiä koskevista luonnehdinnoista yleisimmin esiintyneitä olivat yhä kavaluus, petollisuus, eläimellisyys, barbaariuus, ruokottomuus, oppimattomuus ja irstaus – kaikki ilmaisuja, joilla eu-

57 Karjalan kannaksen kysymys 1919 s. 7; Ilkka 28.1.1919 S.A. [Santeri Alkio]: "Suomen tasavallan syntymiskamppailut".

58 Talvio 1919 s. 18–19, 42–43, 357, 440.

59 SK 6.12.1919 s. 1062–1063 Yrjö Halme: "Ryssän morsian", kirjoitettu jo v. 1917.

60 Runo *Spitaali* on päivätty 12.11.1917. Siljo 1919 s. 115–116.

61 Siljo 1919 s. 180–181.

62 Donner 1919 esim. s. 12, 18, 20, 23, 58 ja 63.

rooppalaiset olivat vuosisatojen ajan kuvanneet Toisia eli turkkilaisia ja etenkin venäläisiä.

Dualistinen linja

"Kun emme myöskään voi tuntea niiden venäläisten valtiollista katsantokantaa, jotka maassamme oleskelevat, täytyy meidän pitää silmällä kaikkia ja asettaa kaikki venäläiset pakolaiset ... vaarinpidon alaisiksi..."⁶³

Häilyvä oikeisto

Jos maalaisliitolla ja aktivisteihin lukeutuvilla henkilöillä olikin selvä käsitys venäläisyydestä – "ryssä on aina ryssä" – niin muiden porvarillisten piirien mielipiteet vaihtelivat, ja riippuivat usein enemmän henkilön omasta taustasta ja ajatusmaailmasta kuin puoluekannasta. Vuoden 1919 epävakaa sisä- ja ulkopoliittinen tilanne heijastui herkästi myös mielipiteisiin venäläisistä. Venäläiskysymyksellä tehtiin politiikkaa puolin ja toisin. Alkion väläkysymyskeskustelussa hiljaa pysynyt edistyspuolue oli julkisessa linjassaan yleisesti ottaen pehmein. Venäläisiä kyllä käsiteltiin esimerkiksi Helsingin Sanomien uutisissa ja artikkeleissa usein ja paljon, mutta Tiituksen pakinoita lukuunottamatta kirjoitukset eivät yleensä olleet rotuvihan leimaamia. Humanisuuden vaatimusta lehti korosti moneenkin kertaan, mutta venäläisten asuntojen ja elintarvikkeiden kuluttamisesta kyllä muistutettiin ja kaikesta huolimatta venäläisiä pidettiin juonitteluun taipuvaisina muukalaisina ja toivottiin, että nämä saataisiin vähitellen poistettua maasta; varsinkin, kun joukossa oli paljon "epäluotettavia ja sangen hämäreperäisiä aineksia". Neuvosto-Venäjää kuvattiin kielteisesti: pelottavasta bolševismista katsottiin johtuvan, että Venäjällä oli levinnyt koko kansaan, virkamiehiä myöten, "hurjistelu" ja hillitön irstailu. Varastelun katsottiin jo ennen Neuvosto-Venäjää olleen venäläisille tyypillinen pahe.⁶⁴ Helsingin Sanomien kuva oli siis kielteinen mutta ei pääpiirteissään kovin rasis- tinen, ei ainakaan verrattuna vaikkapa maalaisliiton käsityksiin. Epäluotettavuus oli yleisimpiä luonteenpiirteitä, joilla venäläisiä kuvattiin. Jopa hätää kärsiviin pakolaisiin myönteisesti suhtautunut ja liian venäläismieliseksi syy-

63 HS 15.5.1919 pääkirjoitus "Venäläisten pakolaisten oleskelu maassamme".

64 HS esim. 4.1.1919 "Venäläiset Suomessa", 17.1.1919 pääkirjoitus "Venäläistulva maassamme", 24.1.1919 pääkirjoitus "Venäläispakolaiset ja Suomen itsenäisyys", 10.4.1919 pääkirjoitus "Venäläisten imperialistien puuhut ja maamme itsenäisyys", 11.4.1919 pääkirjoitus "Suomen ja Venäjän väliset suhteet", 20.4.1919 pääkirjoitus "Venäläiset pakolaiset ja Suomen itsenäisyys", 24.4.1919 "Täkäläiset venäläiset komiteat", 14.5.1919 "Helsingissä olevat Venäjän alamaiset", 15.5.1919 pääkirjoitus "Venäläisten pakolaisten oleskelu maassamme", 11.8.1919 "Venäläinen pohjoinen armeijakunta hajoamistilassaan", 14.9.1919 "Maassa olevat venäläiset", 19.11.1919 pääkirjoitus " "Venäjän vapaamieliset" ja Suomi", 23.12.1919 "Neuvosto-Venäjän suurkaupunkielämää" [Jaakko Pärssisen kuvaus].

VIERAALLA MAALLA.

Venäläisiä pakolaisia pilkattiin hyvin usein lehdistössä. P. lukuissa heidät esitettiin yleensä totuudenvastaisesti varakkaiksi loisiksi, jotka pyrkivät hyötymään hyväntahtoisista suomalaisista. Kuva: Tuulispään kansi 2.5.1919.

Venäläinen pakolainen: — Hyvät herrat! Amerikkalaiset, englantilaiset, ranskalaiset, suomalaiset, virolaiset j. n. e. Tuhotkaa te bolshevikit, silloin ei minun tarvitse tässä istua, vaan saan rauhassa kotona maata...

tetty K. N. Rantakari kertoi Rudolf Holstille, ettei luota venäläisiin. Tosin Rajamaan komendantin tehtävästä eroamaan joutunut, katkera Rantakari arveli, ettei luota enää "paljon muihinkaan ihmisiin".⁶⁵ Pettyneen miehen mieli

⁶⁵ K. N. Rantakarin kirje R. Holstille 24.4.1919, Rudolf Holstin kokoelma kansio 5, KA; Tekla Hultinin päiväkirjamerkinnot 13.1.1919 ja 20.1.1919, Tekla Hultinin kokoelma VAY 2232, KA. Rantakarilla oli kuitenkin jatkuvasti tuttavuuksuhteita venäläisiin emigrantteihin ja hän puolsi ystäviään viranomaisyhteyksissä. Esim. N. Danilewskin kirje Rantakarille 7.7.1920, K. N. Rantakarin kokoelma 1.2. kirjeet 1919–22, TYK.

oli pahasti alla päin venäläiskysymyksestä aiheutuneen julkisen riepottelun vuoksi. On syytä huomata, että varastelu ja irstailu olivat kuulunut venäläisyyden mytologiaan jo ainakin 1500–1600-luvulta asti, nyt vain ominaisuudet siirrettiin bolševikkeihin. Suomalaisten käsitykset bolševikeista eivät eronneet muualla Länsi-Euroopassa samaan aikaan vallinneista: julkisuudessa usein esitettyjen stereotyyppien mukaan bolševikit olivat amoraalisia, irstaita ja fanaattisia sadisteja, jotka eivät arvostaneet perinteisiä arvoja.⁶⁶

Ryssä-sanaa ei juuri käytetty Helsingin Sanomien tekstissä: selvän poikkeuksen lehden yleisestä linjasta tekivät kuitenkin Tiituksen pakinat, joissa esiintyi "ryssittelyn" ohella selvää venäläisvihaa. Tiituksen mukaan venäläiset kerääntyivät erityisesti Helsinkiin setelitikkoineen saadakseen viettää slaavilaisen huoletonta iloista elämää. Häneltä ei herunut myötätuntoa bolševismia paenneille emigranteillekaan, vaan Tiitus eli Ilmari Kivinen piikitteli näitä useaan otteeseen ja nimitti pakolaisia "suomalaista sortoa kaikelle maailmalle parkuviksi ryssiksi". Myös lehden toinen pakinoitsija Pekka Pohjalainen teki ilkeää pilaa pakolaisista, jotka nauttivat "suuremmoista suomalaista vieraanvaraisuutta".⁶⁷ Kateus näyttää olleen keskeinen elementti juuri venäläisiin pakolaisiin kohdistuneessa vihassa.

Myös kokoomusjulkisuudessa esiintyi enemmän kateutta ja russofobiaa kuin varsinaista venäläisvihaa. Esimerkiksi Uudessa Suomessa ja Uuden Suomen Iltalehdessä, jonka nimi muuttui syksyllä 1919 Iltalehdeksi, oli vain vähän venäläisvihamielisiä aineistoa: yleensä noudatettiin virallista "Ingmanin linjaa". Maalaisliiton lehdistä tutun ryssä-sanan käytön sijaan puhuttiin useimmiten neutraalisti venäläisistä. Uuden Suomen Iltalehti oli kuitenkin jonkin verran jyrkempi ja suorasanaisempi kuin emälehtensä. Kokoomuslehdissä – kuten myös muissa porvarislehdissä – nähtiin venäläisten vaativan erityistä silmälläpitoa, koska he pyrkivät jatkuvasti kieroilemaan. Valkoisein venäläisiin suhtauduttiin varauksellisesti ja heidän tarkoituksensa epäiltiin. Lisäksi komeasti asuvia rikkaita venäläisiä moitittiin, etenkin koska heidän katsottiin viettävän aikansa huvituksissa ja toimettomuudessa. Bolševikkiviha hehkui vahvana kokoomuslehtienkin sivuilla: bolševismi nähtiin tulipallona, jota "helvetillisempää" ei voisi keksiä "itse pimeyden ruhtinaskaan". Suomen etuvartioasemaa tuotiin jälleen esiin, ja sekoittuipa asiaan suoranaista rasismiakin: bolševismiin nähtiin olevan mahdollista siksi, että vastapuolella olevat venäläiset valkoisetkin olivat rappeutuneita ja kunniantunnottomia yksilöitä, jotka vaativat suomalaisia tekemään jotakin heidän kotimaansa eteen mutta vain itse laiskottelivat. Suurinta ärtymystä herätti se, etteivät kaikki emigranttijohtajat tahtoneet tunnustaa Suomen suvereenisuutta. Suomalaisten mielestä oli selvää, että "joko tunnustetaan maan isäntä tai maasta pois!"⁶⁸ Erityinen suut-

66 Esim. Laqueur 1967 s. 8–10.

67 HS 9.1.1919 Tiitus: "Äi' yli päästä perhanaa", 16.1.1919 Pekka Pohjalainen: "Hra Sasonoff on puhunut", 4.2.1919 Tiitus: "Pakolaistulva idästäpäin", 20.3.1919 Tiitus: "Eräs Eedenin paratiisi Viipurissa" ja 1.5.1919 Tiitus: "Venäläisten kärsimykset".

68 US esim. 9.1.1919 "Suomessa olevat venäläiset", 10.4.1919 pääkirjoitus "Venäläiset ja

tumus kohdistui Venäjän juutalaisiin, joiden yleisesti arveltiin harrastavan Suomessa keinottelua.⁶⁹

Venäläisiin kohdistui voimakkaita kansallisuusstereotyyppioita: esimerkiksi kesäkuussa 1919 Hufvudstadsbladetissa julkaistiin artikkeli, jossa bolševismia selitettiin venäläisellä kansanluonteella. Tietoisien yksipuolisilla esimerkeillä – venäläisten heikosta tahdonvoimasta on mainittu esimerkkinä vain Oblov – kirjoittaja todisteli venäläisen kansanluonteen heikkouksia ja selitti niiden avulla myös bolševismia. Vaikka venäläiset kuvattiin taiteellisina ja retorisisina, nähtiin heidän olevan taipuvaisia ideologioiden ihailuun ja mystiikkaan sekä anarkiaan. Tolstoin vakuutettiin olevan pohjimmiltaan yhtä suuri despootti kuin Leninkin. Venäläisen kansanluonteen vuoksi kirjoittaja katsoi, että mahdollisuudet Suomen ja Venäjän kunnolliseen yhteistyöhön olivat huonot.⁷⁰ Vaikka kirjoitus ei sanamuodoiltaan ollutkaan yhtä kärjistetty kuin sisällöltään, herätti se kuitenkin keskustelua. Venäläinen emigrantti ja Retš-lehden toimittaja L. Hessen piti venäläisen kansanluonteen ja bolševismin yhdistämistä vaarallisena ja toivoi, että venäläisiä kirjailijoita tarkasteltaisiin historiallisessa perspektiivissä. Samaa päälinjaa noudatti myös nimimerkki A. v. A, joka muistutti anarkisminvastaisesta Ivan Turgenjevistä. Alkuperäisen tekstin kirjoittaja ei kuitenkaan tinkinyt rotusidonnaisista mielipiteistään vaan korosti Turgenjevin eläneen suurimman osan elämänsä Venäjän ulkopuolella ja muodostaneen venäläisistä talonpojista idealistisen kuvan.⁷¹ Toimittajan venäläiskuvaan sopivat vain laiskat ja haluttomat venäläiset talonpojat, joten Turgenjevin kuvaamille työhaluisille ja energisille talonpojille piti keksiä jokin selitys; kuvan täytyi siis olla idealisoitu.

Kaikesta huolimatta Suomessa olevia venäläisiä kadehdittiin ja pelättiin myös suomenruotsalaisten keskuudessa, vaikka nämä ilmeisesti suomenkielisiä useammin tunsivat emigrantteja henkilökohtaisesti ja antoivat venäläisillekin mahdollisuuden julkisiin puheenvuoroihin. Venäläisvihaa esiintyi mutta ei yhtä räikeänä kuin suomalaisella puolella. Suhteessa venäläisyyteen ja venäläisiin – etenkin pakolaisiin – ilmeni niin suomenruotsalaisilla kuin muil-

---

maamme itsenäisyys", 15.5.1919 "Pimeyden ruhtinaat", 7.6.1919 pääkirjoitus "Suhteemme Venäjään", 28.6.1919 yleisönosastokirjoitus J. M:aa: "Valkoisen Venäjän kiitollisuus", 17.7.1919 "Täällä oleilevat venäläiset", 19.7.1919 "Täkkäläisten venäläisten erioikeudet", 22.7.1919 "Venäläisten hommat Suomessa", 2.8.1919 yleisönosastokirjoitus J. M:aa: "Valkoisten venäläisten rintamahaluttomuus" ja 14.8.1919 "Maaherra ja venäläisemme"; USI esim. 3.1.1919 "Venäläiset Suomessa", 22.3.1919 "Venäläiset emigranttilehdet ja Pohjolan itsenäistyneet kansat", 8.4.1919 V. A. Koskenniemi: "Suomen itsenäisyys, ympärysvallat ja venäläiset 'emigrantit'", 9.4.1919 "Hrat Sasonov ja kumppanit Suomen itsenäisyyttä vastustamassa", 12.4.1919 "Suomen itsenäisyys ja täälläolevat venäläiset emigrantit", 15.4.1919 "Viranomaiset ryhtyvät vihdoin toimiin emigranttien suhteen", 24.4.1919 "Kerrankin selvyys saatava!" ja 26.4.1919 "Minkätähden meidän edelleen on kavahdettava venäläisiä"; Uuno 1994 s. 310.

69 Esim. KAL 14.3.1919 "Venäjän juutalaiset Suomessa tavaranoistoksilla"; USI 12.3.1919 "Venäjän juutalaiset Suomessa tavaranoistoksilla".

70 Hbl 26.6.1919 q: "Det ryska problemet".

71 Hbl yleisönosastokirjoitukset 1.7.1919 A. v. A.: "Det ryska problemet", q:n vastine 3.7.1919 "Det ryska problemet", A. v. A.:n vastine 7.7.1919 "Det ryska problemet", 14.7.1919 L. Hessen: "Den ryska frågan".

lakin valkoisen Suomen edustajilla omituista dualismia. Jyrkkääkin rotuajattelua, voimakkaita kateuden, pelon ja "ryssävihan" tunteita oli, mutta toisaalta venäläisten pakolaisten annettiin puolustautua julkisuudessa ja jopa kritisoida suomalaisia. Toisaalta pyrittiin pitämään vihattavat bolševikit ja sääliittävät valkoiset emigranttivenäläiset erillään, mutta toisaalta sitten hyvin usein tehtiin yleistyksiä ja puhuttiin kaikille venäläisille tyypillisistä huonoista luonteenpiirteistä, esimerkiksi laiskuudesta, epäluotettavuudesta ja epäsiisteystä.

Vasemmisto "valkoryssien" nöyristelyn nälvijänä

Porvarillisten lehtien pääosa suhtautui yleensä kielteisesti venäläisten maasaeroon, mutta myös Suomen Sosialidemokraatti ihmetteli moneen otteeseen, miksi maan johto salli "valkoryssien" yhä täyttävän "katukäytävät ja raitiotievaunut voimakkailla hajuvedenlemuillaan". Poliittisen pakinoitsijan Sasu Punasen eli Yrjö Räisänen⁷² johdolla lehdessä ihmeteltiin jatkuvasti sisällissodan aikaisen valkoisten "ryssävihan" muuttumista "valkoryssien" nöyristelyksi, vaikkakin usein todettiin, että se oli vain poliittisen johdon mielen mukaista. Porvarilliselle politiikalle oli Sasu Punasen mielestä ominaista hyppelehtiminen äärimmäisyydestä toiseen. Sasu Punanen nälväsi Sihvon joukkoja, jotka sodanaikaisessa Viipurissa "pistivät lihoiksi kymmenvuotisia gymnastejakin". Lehti julisti myös, että valkoisten mieslukuisa osanotto sotaan johtui nimenomaan siitä, että propagandan avulla sodan kerrottiin olevan vapaussotaa venäläisiä vastaan ja että lietsotussa venäläisvihasa venäläisen ajateltiin olevan "pitkäpartainen, leveäsieraiminen, paksuhuulinen, määränneeltä kaalilta haiseva" perivihollinen. Valkoisten venäläisten kanssa suunnitellun yhteistyön merkeissä oltiin lehden mukaan nyt sitten "törköttelössä itseään ryssän syliin". Luokkanäkökulman mukaisesti lehti vastusti ennen kaikkea rikkaita kuvattuja valkoisia venäläisiä ja nimitti heitä halveksivasti joko "valkoryssiksi" tai "mustiksi ryssiksi". Periaatteessa sosiaalidemokraatit vastustivat ja kauhistelivat valkoisten sisällissodan aikana osoittamaa raakaa venäläisvihaa ja sen lietsontaa sekä tunsivat jonkin verran myötätuntoa "tavallisia" venäläisiä kohtaan, mutta suomalaisten poliitikkojen ja valkoisten venäläisten yhteistyötä päivitellessään he yhtä kaikki syyllistyivät itse vähintäänkin stereotyyppiseen venäläisten käsittelyyn. Viipurilainen Kansan Työ -lehti perusteli venäläisten pakolaisten kritisoimista niin luokkanäkökohdilla kuin elintarvikepulalla. Myös esimerkiksi sellaisen kielteisen asian kuin suomalaisen sotaväen juoppotellun ja rähinöinnin kuvattiin olevan nimenomaan venäläinen ja idästä suomalaisiin levinnyt tapa.⁷³

72 Toimittaja Yrjö Räisänen (1888–1948) oli poliittisena pakinoitsijana lehdelle niin tärkeä, että hänelle maksettiin parempaa palkkaa kuin päätoimittajille. Räisänen oli aluksi 1917–18 Työmiehen toimitussihteerinä mutta siirtyi 1918 kantaaottavaksi pakinoitsijaksi ja jatkoi tässä tehtävässä aina vuoteen 1939 asti. Salokangas 1987 s. 235; Suomen kansanedustajat 1907–1982.

73 SSd 14.1.1919 "Yleiset asiat. Venäläiset tavat Suomessa", 29.4.1919 "Suomen itsenäisyyden

Myös suhtautuminen venäläisiin emigrantteihin oli ongelmallista: sosialistit halusivat nähdä pakolaisongelman humanitaarisena kysymyksenä, mutta samanaikaisesti he käsittivät varakkaat emigrantit työväenluokan vihollisiksi ja toisaalta myös arvelivat pakolaisten vievän kotimaan työläisiltä työpaikkoja.⁷⁴ Dualismia esiintyi siis myös sosiaalidemokraattien keskuudessa. Björn Horgby on todennut, että ulkomaalaisten aiheuttamista uhkakuvista tyypillisimpiä on juuri työmarkkinauhka. Tämä pelon muoto oli tietenkin tavallisin työvoimakilpailua pelkäävällä työväestöllä, kun taas porvaristoon Horgbyn määritelmistä sopivat paremmin ainakin seuraavat uhat, joskin niitä esiintyy osin myös työväestössä: kvantitatiivinen uhka eli pelko ulkomaalaisten määrän lisääntymisestä, pelko Toisen asutuksen muuttumisesta pysyväksi, etäisyysuhka eli vieraan ja oudon kulttuurin vieroksunta ja kulttuurinen kilpailu. Pelkoja torjutaan Toisten streotypisoinnilla ja halveksimisella ja ne saattavat jopa johtaa rotuvihaan.⁷⁵ Tällaisilla peloilla elintarvike- ja asuntopulasta ja työpaikkojen ja kulttuurin menetyksestä oli suuri vaikutus venäläisvihan spontaanin leviämiseen. Ne vaikuttivat ihmisiin niin helposti, että sitä oli mahdollista hyödyntää propagandassakin: ikävät asiat pyrittiin sysäämään pois omilta harteilta. Syntipukkiajattelu oli vaikuttanut myös vasemmistoon. Kun oikeisto syytti venäläisiä kaikkien mahdollisten huonojen tapojen levittämisestä, meni vasemmisto mukaan samaan kuoroon; myös vasemmalla katsottiin rähinöinnin ja juopottelun olevan itäistä tartuntaa.

Sosiaalidemokraattien ivaama yhteistyö valkoisten venäläisten kanssa oli vuoden 1919 aikana totisinta totta. Valtionhoitaja Mannerheim ja Carl Enckell kävivät venäläisen emigranttikenraali Nikolai Judenitšin kanssa neuvotteluja, joiden tarkoituksena oli valmistella yhteistä hyökkäystä Venäjälle. Pääministeri Lauri Ingman ei voinut alkuvuodesta 1919 olla neuvotteluista täysin tietämätön, mutta hän ei näytä olleen perillä niiden kulusta tai tarkasta sisällöstä. Yhteistyöstä ei saavutettu yksimielisyyttä edes Suomen poliittisessa johdossa, etenkin maalaisliittolaisten vastustaessa jyrkästi koko Pietarin valtausta. Emigranttijohtajien kielteinen suhtautuminen Suomen itsenäisyyteen laannutti yhteistyöinnostusta entisestään. Monien rajatakaisia sotatoimia suunnittelevien aktivistien taas oli vaikeaa tai jopa mahdotonta kuvitella venäläisten kanssa minkäänlaista yhteistyötä. Yrjö Ruuth esimerkiksi laati aktivistisen Suuntaryhmän nimissä toukokuun alussa 1919 Mannerheimille muistion, jossa korostettiin erityisesti, ettei minkään venäläisten poliittisen ryhmän kanssa saisi olla yhteistyötä. Mannerheim kuitenkin solmi hallituksen selän takana 18. ke-

---

vaaranalainen asema", 25.6.1919 "Valkoryssäin röyhkeily Inkerissä", 26.6.1919 Sasu Punanen: "Niitä näitä. Eikö saadakaan aikaan positiivista Venäjän politiikkaa?", 28.6.1919 R...maa: "Vaarallisia 'ystäviä'", 17.7.1919 "'Liittolaisemme' valkoryssät Suomessa", 15.8.1919 "Venäläisten oleskelu Helsingissä", 24.9.1919 "Mustat ryssät Suomessa", 7.10.1919 Sasu Punanen: "Niitä näitä. Miksi 'Suometar' tahtoo valkoryssän voittoa?", 22.10.1919 Sasu Punanen: "Niitä näitä. Eikö ryssä enää haisekaan?"; Haimila 1991 s. 94, 96.

74 Esim. Stenman 1991 s. 69.

75 Horgby 1993 s. 611–615.

raskuussa 1919 il-
tynyt pilakuva
men hallituksesta
ypua huutavasta
enitista kuvastaa
in politiikassa tuol-
vallinnutta dualis-
i suhtautumista ve-
üisiin ja päättämät-
yyttä suhteessa
oisiin venäläisiin.
äläisvastaisuudes-
i huolimatta moni
istolainen oli val-
sotilaalliseen yh-
yöhön valkoisten
iläisten kanssa. In-
entiohankkeista ei
enkaan lopulta tul-
nitään. Kuva:
narrenin kansi
'1.1919.

Judenitsch.

*Lihotettiin av Eric Vessum

Judenitsch: — Goda Finland hjälp, jag håller på att förge!
Regeringen: — Detta är tydligen ett stort ögonblick, som fordrar handling, men vem garanterar att vi få den livräddningsmedalj, som vi önska!

säkuuta 1919 yltiöpäisen sopimusluonnoksen Judenitšin kanssa: sopimuksen mukaan Suomi olisi osallistunut Mannerheimin johtamaan Pietarin-operaatioon vastineeksi mm. Suomen itsenäisyyden täydestä tunnustamisesta, jota "Venäjän pelastamisesta" haaveileva Mannerheimkin piti yhteistyön välttämättömänä edellytyksenä. Ulkoministeri Holsti kuitenkin vuoti tiedon Santeri Alkiolle ja vieläpä siinä muodossa, että Mannerheim oli jo sopinut "sotaliiton". Alkion johdolla asiasta nousi melkoinen häly ja sotaministeri Walden uhkaili erota esitettyjen syytösten vuoksi.⁷⁶

Maaliskuun 1919 eduskuntavaaleissa vaalivoiton saavuttaneet sosiaalidemokraatit vastustivat jyrkästi oikeiston "veljeilyä" valkoisten venäläisten kanssa. Heidän mielestään tällainen Venäjän-politiikka rakentui kokonaan väärille perusteille, sillä valkoisten venäläisten valtaannousu olisi ollut kaikin puolin epäsuotavaa ja Suomen etujen vastaista. Puolueen kommunistinen vasemmisto

76 Holsti 1963 s. 46–47, 53, 56; Hyytiä 1986 s. 88–89; Jääskeläinen 1977 s. 284–285; Koski 1983 s. 76–77; Laitinen 1978 s. 48–49; Mannerheim 1951 s. 425; Pankakoski 1991 s. 46; Pietiäinen 1986 s. 357; Polvinen II 1987 s. 132, 155; T. Soikkanen 1991 s. 121; Vares 1993 s. 444–445, 488.

näki asian tietenkin vielä jyrkemmin eikä pitänyt tällaisia perusteita riittävinä. Se vaati myös suoranaisia ideologisen solidaarisuuden osoituksia Neuvosto-Venäjää kohtaan.⁷⁷ Mannerheimin kovasti haikailema hyökkäys Pietariin kilpistyi *entente*-valtioiden haluttomuuteen sitoutua avunantoon ja toisaalta valkoisten venäläisten syvään epäluuloisuuteen Suomen itsenäisyyttä kohtaan sekä lopulta sisäpoliittisen tuen täydelliseen riittämättömyyteen. Kovasti keskustelua valkoisten venäläisten motiiveista herätti esimerkiksi S. A. Korffin *Memorandum on the Finnish Question*.⁷⁸

Hallitus päättikin lopulta, ettei Suomi osallistu Pietarin valtauksen ja julkaisi asiasta tiedonannon. Kysymys yhteistyöstä valkoisten venäläisten kanssa nousi esiin vielä syksyllä, mutta mihinkään toimenpiteisiin se ei koskaan joutunut, vaikka hallitukseen kohdistettiin painostusta hyökkäysoperaation kannattajien taholta.⁷⁹ Kovin väärässä ei liene ollut venäläinen amiraali Pilkin kirjoittaessaan toukokuussa 1919: "Suomi pelkää Venäjää, ja vaikka bolshevikit tekevätkin sen levottomaksi, niin se on myös Judenitšia ja venäläisiä vastaan".⁸⁰ Kun Mannerheim hävisi presidentinvaalissa K. J. Ståhlbergille, Judenitš ei nähnyt enää tarvetta Suomessa oleskeluun, ja entisen valtionhoitajan luo tehdyn jäähyväisvierailun jälkeen hän lähti heinäkuussa 1919 maasta. Loppujen lopuksi Judenitšin Pietari-operaatio epäonnistui, ja vuoden 1920 alussa vastavallankumoukselliset venäläiset kärsivät tappion kaikilla rintamilla.⁸¹

"Ryssävihaa" vai yhteistyötä perivihollisen kanssa?

Poliittisten etujen ja bolševikkivallan oletetun heikkouden vuoksi osa valkoisesta Suomesta oli siis kuitenkin halunnut ryhtyä yhteistyöhön yleisesti perivihollisiksi haukuttujen venäläisten kanssa. Tunnelmassa oli havaittavissa eräänlaista jakomielisyyttä niin suhteessa venäläisiin pakolaisiin kuin Venäjään liittyvien tilannearvioiden lähtökohdissakin. Tehdyt johtopäätökset olivat varsin erisuuntaisia⁸² ja kuten olemme jo havainneet, usein jyrkästi vastakkaisiakin. Tilanne ei kaikkien porvarillistakaan ajatusmaailmaa edustavien mielestä näyttänyt vaativan samanlaista yhtenäistä propagandaa kuin oli ollut tarpeen sisällissodan aikana. Rasistisen antipatian "yhtämittaista julkituomista" ei kaikilla tahoilla pidetty viisaana. Syynä ei kuitenkaan ollut humanius vaan valtioviisauden vaatimus: avoimen venäläisvihan ja -halveksunnan epäiltiin vahingoittavan Suomen poliittista asemaa ja virallista suhdetta Neuvosto-Venäjään. Toisaalta sitten erityisesti aktivistien ja suojeluskuntalaisten joukossa

77 Hyytää 1986 s. 89, 108.

78 Korffin kirjasen mukaan Suomen ero Venäjästä oli laiton: hän perusteli eron mahdottomuutta juridisilla ja traditionaalisilla seikoilla sekä Venäjän sotilaallisilla tarpeilla. S. A. Korff oli ollut väliaikaisen hallituksen aikana Suomen kenraalikuvernöörin apulainen. Korff 1919; Hyytää 1986 s. 88–89; Paasivirta 1961 s. 220.

79 Jääskeläinen 1977 s. 285, 295–296; Koski 1983 s. 70, 77, 80.

80 Holodkovskij 1978 s. 103.

81 Jääskeläinen 1977 s. 296; Mannerheim 1951 s. 425.

82 Edellä esitetyn lähdeaineiston lisäksi esim. Paasivirta 1984 s. 164–165, 203.

äläiskauden muis-
n kieltäminen ja tu-
minen oli yleistä it-
äisyyden ensimmäi-
i vuosina. Näkyvim-
tällaisia tempauk-
oli Uspenskin ka-
aalin viereen vuon-
1913 pystytetyn
han kappelin ter-
minen palmusun-
tain vastaisena
ä 1919. Resvoin
beliksi kutsutun ra-
ruksen seiniin oli
etty tervalla luteri-
ia ristejä ja maa-
i sarvekkaita pirun-
ia. Viranomaiset
at haluttomia puh-
amaan kappelia ja
lta se purettiin
0. Kuva: Resvoin
hankkappeli tervattu-
I. Timiriasew
9, Kaupungin-
eo.

monet halusivat entistä jyrkempää suhtautumista venäläisiin ja venäläisvihan lietsontaa, jotta sodan perintö pysyisi arvossaan eikä pääsisi unohtumaan. Ns. keskustasuuntaus oli heistä suorastaan puolipunaista tai puolivenäläistä. Kai-
ken kaikkiaan suomalainen rasistinen nationalismi oli vahvistumassa; esimer-
kiksi englantilaiset tarkkailijat tiedottivat paitsi suomalaisten kansallisen iden-
titeetin korostuksesta myös suoranaisestä "rotutietoisuudesta". Brittitarkkailijat
panivat myös merkille suomalaisten erityisen voimakkaan antipatian venäläi-
syyttä kohtaan.⁸³

83 Hannes Gebhard Rantakarille Kristianiasta 14.7.1919, K. N. Rantakarin kokoelma I.2. Kir-
jeet 1909-22, TYK; Halmesvirta 1993 s. 166.

Antipatia ilmeni mm. yritettäessä sijoittaa venäläisiä sisämaahan ja maa-seudulle, jossa heitä arveltiin voitavan paremmin valvoa. Evakuoimistoimet kohtasivat voimakasta vastustusta joka kerran, kun sisäministeriö yritti toimeenpanna niitä, eli tammi-, touko- ja lokakuussa 1919. Turun ja Porin, Mikkelin ja Hämeen lääneihin suostuttiin pitkin hampain vastaanottamaan jonkin verran pakolaisia, mutta erityisesti maalaisliiton vahvat tukialueet, Vaasan, Oulun ja Kuopion läänit, olivat ankarasti vastaan.⁸⁴ Maaherrojen vastaukset sisäministerin evakuoimiskyselyihin olivat nuivia. Kuopion läänin maaherran puolesta vastanneet Väinö Mielonen ja Jalo Räsänen esimerkiksi ilmoittivat syyskuussa, ettei alueelle voitu ottaa ensinkään venäläisiä. He katsoivat parhaaksi ilmoittaa, että jos venäläisiä kuitenkin alueelle lähetettäisiin, tulisi se "läänin väestössä ehdottomasti herättämään entistä suurempaa vihamielisyyttä venäläisiä kohtaan ja aiheuttamaan katkeria lehtikirjoituksia". Jo aikaisemmin maaherra Gustaf Ignatius oli vedonnut asiassa paitsi asuntopulan suuruuteen myös venäläisten mahdollisen tulon herättämään katkeruuteen.⁸⁵

Vaasan läänin maaherra T. A. Heikel korosti niin ikään, ettei asuntopula ollut ainoa kielteisen päätöksen syy vaan että "paikallinen väestö sitäpaitsi varmasti suhtautuisi vihamielisesti" venäläisiin. Lapuan kihlakunnan kruununvoudin mukaan seudun väestö "yleensä inhosi" venäläisiä ja Ilmajoen kihlakunnan v.t. kruununvouti puolestaan ilmoitti, että "sikäli kuin tiedän suhtautuisi paikallinen väestö heihin [venäläisiin, O. K:n huom.] niinhyvin vuokrahuoneistojen kuin elintarpeidenkin suhteen äärimmäisen ynseästi". Närpiön kihlakunnan kruununvouti jopa pelkäsi venäläisten tulon aiheuttavan levottomuuksia.⁸⁶ Myöskin esimerkiksi Ulvilan ym. kuntain piirikunnan kruununmies korosti, ettei kukaan halunnut vuokrata huonetta "vierasheimoiselle".⁸⁷

Jotkut maaherrat ilmoittivat suoraan, että lääniin lähetetyt venäläiset tultaisiin palauttamaan.⁸⁸ Venäläisten siirtokeskustelussa kantoivat kortensa kekkoon myös lehdet: esimerkiksi Österbottningen julisti, että "pohjalaisen käsityksen mukaan ovat kaikki venäläiset vähemmän luotettavaa ainesta" ja että väestö vastusti kovasti venäläisiä.⁸⁹ Näissä tapauksissa kyse näyttää olleen paljolti väestön aidon vihamielisestä suhtautumisesta, mihin viittaa sekin, että vastustus oli kovinta venäläisvihalla ratsastaneen maalaisliiton keskeisimmillä tukialueilla.

84 Haimila 1991 s. 106; Haimila 1996 s. 87–88.

85 SM:n kirjediaari 1919, 327/575 Väinö Mielonen ja Jalo Räsänen SM:lle 29.9.1919, liitteenä maaherra Gustaf Ignatiuksen kirje SM:lle 10.1.1919, maaherra Gustaf Ignatius SM:lle 26.5.1919 ja valtioneuvostolle 8.9.1919, KA.

86 SM:n kirjediaari 1919, 327/575 Vaasan läänin maaherra T. A. Heikel SM:lle 30.9.1919 sekä liitekirjeet Lapuan kihlakunnan kruununvouti Vaasan läänin maaherralle 23.9.1919, Ilmajoen kihlakunnan v.t. kruununvouti maaherralle 20.9.1919 ja Närpiön kihlakunnan kruununvouti maaherralle 21.9.1919, KA.

87 SM:n kirjediaari 1919, 327/575 Turun ja Porin läänin maaherran A. Ahon SM:lle 29.9.1919 osoittaman kirjeen liite, Ulvilan ym. kuntain piirikunnan kruununmies maaherralle 25.9.1919, KA.

88 Maaherra Heikelin ilmoitus 29.1.1919 ja maaherra Rosenqvistin ilmoitus 22.2.1919, SVRKA kansio 19 maahantulo- ja oleskeluluvat 1918–19, SA.

89 Österbottningen 23.5.1919 "Ei venäläisiä!", Suunta-lehden leikearkisto kansio 23: Venäläisyys Suomessa 1919, KA.

Yksittäisistä viranomaisista sai julkisuudessa erityisen venäläisvihamielisen maineen Uudenmaan läänin aktivistitaustainen ja kokoomuslainen maaherra Bruno Jalander, joka marraskuun 1917 suurlakon aikana oli ollut punakaartilaisien vankina. Suomessa olevien venäläisten käsityksenä oli, että "Herra Jalander raivoaa venäläisiä vastaan". Eräs venäläinen emigrantti⁹⁰ kirjoitti muistiinpanoissaan, että Jalander käyttäytyi "mieliä kuohuttavasti" venäläisten suhteen ja oli lähettämässä kaikkia pois Helsingistä.⁹¹ Aktivistien voimakkaasti tukema Jalander määräsikin emigrantteja muuttamaan Helsingin ulkopuolelle; edes kaikki suomalaiset eivät aina ymmärtäneet syytä. Ulkoministeriön virkamiehenä olleen Toivo T. Kailan raportin mukaan esimerkiksi eräs Judenitšin kenraaleista oli

"jonkun käsittämättömän maailmanjärjestyksen mukaan havaittu sopivammaksi asumaan eräässä täpötäydessä kylpypaikassa kuin eräässä Helsingin matkailijakodissa, jossa hänelle oli varattu huone."

Kailan kuvauksen mukaan Jalander käyttäytyi erittäin töykeästi jopa venäläisiä naisia ja vanhuksia kohtaan.⁹² Toivo T. Kaila oli itse opiskellut Venäjällä ja hänen läheisiin ystäviinsä kuului suuri venäläisen kulttuurin ihailija Eino Kallima. Mielenkiintoista on, että tämä emigranttien säällisen kohtelun vaattija oli kiihkeän venäläisvastaisen Elmo E. Kailan veli.⁹³ Eivät olleet veljekset samasta puusta veistettyjä.

Käsitys venäläisistä Suomen perivihollisina toistui julkisuudessa jatkuvasti. Venäläisten taholta nähtiin uhkaavan toisaalta aseellisen hyökkäyksen ja toisaalta asteittain tapahtuvan valloituksen, johon "muukalaislaumat" vähitellen johtaisivat. Esimerkiksi syksyllä 1918 perustettu Karjalan kannaksen komitea⁹⁴ vaati Kannaksen venäläisen asutuksen täydellistä hävittämistä ja korosti

90 KA:ssa oleva Venäläiset emigrantit -kokoelma sisältää Georg Ignatiuksen perikunnan tallelokerossa säilytettyjä venäläisten emigranttien muistiinpanoja vuosilta 1917–19. Osan muistiinpanoista on kirjoittanut Nadežda Nikolajevna Tukalevskaja, mutta vaikuttaa siltä, että myös suurin osa identifioimattomista muistiinpanoista on hänen kirjoittamiaan. Tätä käsitystä tukevat vuoden 1919 osalta seuraavat muistiinpanojen seikat: teksteistä käy ilmi niiden olevan naisen kirjoittamia, käsialoissa on paljon yhteneväisyyttä, muistiinpanoissa esiintyvät jatkuvasti nimillä mainiten samat perheenjäsenet ja ystävät eivätkä päivätty muistiinmerkinnät mene kertaakaan ajallisesti päällekkäin, vaan muodostavat päinvastoin ajallisesti ja ajatuksellisesti loogisen muistiinpanokokonaisuuden vuodelta 1919. Hyvällä syyllä voidaan siksi olettaa tämänkin muistiinpanon olevan Tukalevskajan kirjoittama.

91 Venäläiset emigrantit, VE 5 Identifioimattoman emigrantin muistiinpano 14.9.1919, KA; Fb 12:19, 12 L ilman numeroa oleva "Luoteis-Venäjän hallitus", Toivo T. Kailan raportti Suomen suhteista Venäjään ja venäläisiin 20.10.1919, UMA; Aikalaiskirja 1920; Karemaa 1994 s. 98–100.

92 Fb 12:19, 12 L ilman numeroa "Luoteis-Venäjän hallitus", Toivo T. Kailan raportti Suomen suhteista Venäjään ja venäläisiin 20.10.1919, UMA. FT Toivo Kailan myötätuntoa venäläisiä pakolaisia kohtaan saattoi lisätä se, että ollessaan A. H. Paloheimon välitys- ja huolintaliikkeen johtajana hän oli asunut Pietarissa vuosina 1916–18. Ulkoasiainhallinnon matrikkeli I 1918–1993.

93 T. Kaila 1954 s. 49–61, 69–70.

94 Karjalan kannaksen komitean puheenjohtajana toimi kansanopistojohtaja Juho Hummalainen ja sihteerinä aikaisemmin esiintynyt maisteri Erkki Paavolainen, jonka käsialaa suurin osa mietinnön tekstistä lienee. Erkki Paavolainen oli välikysymyskeskustelun yhteydessä mainitun venäläisvastaisen Pekka Paavolaisen veli. Karjalan kannaksen komitean julkaiseman mietinnön tarkoituksena oli esittää parannusehdotuksia Karjalan kannaksen tilaan, tehdä ky-

venäläisten kielteisiä vaikutuksia suomalaisten elämään. Jotakuinkin kaikki alueella esiintyneet kielteiset asiat – liika ylellisyys, tuhlailevaisuus, yli varojen eläminen ja sukupuolikäsitteiden höltyminen – katsottiin venäläisvaikutukseksi. Kannaksen suomalaiset piti komitean mukaan pikaisesti pelastaa venäläisvaaralta eli siis venäläisvaikutukselta. Etenkin tilaton väestö katsottiin niin heikoksi, että se oli ryhtynyt hankkimaan elantoaan esimerkiksi "gulasauksella ja salakuljetuksella".⁹⁵ Venäläisyys sai kantaakseen kaikki huonot ominaisuudet, kun taas suomalainen kansa katsottiin pohjimmiltaan hyväksi ja siveelliseksi, joskin siis vaikutuksille alttiiksi. Komitean jäsenet näyttävät hellineen mielessään idealistista kuvaa siveellisestä mutta vaikutuksille alttiista rahvaasta, jota sivistyneistön tuli holhota ja varoittaa uhkaavista vaaroista – kuten juuri venäläisistä.

Jo 1918 alkanut irtiotto venäläisyydestä ja venäläiskauden muistoista jatkui 1919. Eräs näkyvimmistä tällaisista tempauksista oli Uspenskin katedraalin viereen 1913 Haminan rauhansopimuksen kunniaksi pystytetyn Rauhan kappelin tervaaminen palmusunnuntaiyönä 1919. Kansan Resvoin kappelina tunteman rakennuksen portaille oli vedetty tervalla suuri luterilainen risti ja tervaristejä oli myös kappelin seinillä. Ulkoseiniin ja niissä oleviin ikoneihin oli maalattu sarvekkaita pirunpäitä. Tervaaajat jäivät tunteamattomiksi, mutta asialla näyttää olleen kansallismielisiä ylioppilaita. Yksittäinen tihutyö sai laajemmat mittasuhteet, kun viranomaisten mielestä oli "mahdotonta" poistaa tervaa, ja niinpä kappeli lopulta päätettiin purkaa. Kun hallitus jähkaili purkamista repimiskustannusten takia, tarjoutui Helsingin suojeluskunta purkutyön tekijäksi. Edes useiden tunnettujen kulttuurihenkilöiden vetoamus – mukana mm. Jean Sibelius, Sigurd Frosterus, Georg Schauman, Magnus Enckell ja Rolf Lagerborg – ei onnistunut säästämään kappelia repimiseltä, sillä sitä pidettiin julkisuudessa venäläisen hallinnon synkimpien aikojen muistomerkkinä ja jopa "sekä kansallisen että uskonnollisen tunteen loukkauksena". Sisäministeriön käskystä kappeli päätettiin purkaa 1920.⁹⁶ Autonomian ajan muistoja ei yleisesti pidetty historiallisina muistomerkkeinä ja historian kerrostumina, vaan haluttiin pyyhkiä pois kaikki yli sadan vuoden yhdessäolosta kertovat rakennukset ja asiat. Suurta kiukkua herättivät esimerkiksi venäjänkieliset vanhat kaavakkeet tai liput, joita säästösyistä vielä jonkin verran käytettiin. Vaatimukset venäjän kielen poistamisesta olivat sinänsä oikeutettuja itsenäistyneessä maassa, mutta niille oli tyypillistä, että ne esitettiin hyvin venäläisvihamielisessä tai jopa rasistisessa sävyssä.

Eriytyisen paljon huomiota sai osakseen rautatielaitos, jossa vielä 1919 käy-

---

symystä tunnetuksi ja herättää myötätuntoa asiaan. Komiteaan kuului mm. kaksi kansanedustajaa ja Kannaksen sivistyneistöä. Karjalan kannaksen kysymys 1919 s. 3–4; Suomen kansanedustajat 1907–1982: Erkki ja Pekka Paavolainen.

95 Karjalan kannaksen kysymys 1919 s. 5–10, 28, 44–45.

96 Hbl 15.4.1919 "Resvoyska kapellet"; US 17.4.1919 yleisönsastokirjoitus K. Grotenfelt: "Resvoin kappeli poistettava", 2.8.1919 yleisönsastokirjoitus Hämäläinen osakunta: "Resvoin kappeli"; Klinge 1968 s. 14; Pakarinen 1997 s. 130, 135.

tettiin matkalippuja, joissa kotimaisten kielten rinnalla oli myös venäjää – olipa käytössä pelkästään venäjänkielisiä leimojakin. "Entisen sortajan ja ikuisen vihamiehemme ryssän" kielen käyttöä pidettiin sopimattomana, kun kerran oli kulunut jo aikaa siitä, kun "Suomi loi päältäään ryssän alentavan ikeen". Lisäksi vaadittiin esimerkiksi rautatieläisten virkanappien kaksipäisen kotkan ja virkalakkien kokardeissa esiintyvien keisarihuoneen värien poistamista.⁹⁷ Sanamuodoista voi lukea enemmän vihaa kuin itse vaateista, jotka lienevät vasta itsenäistyneessä maassa varsin tyypillisiä ja perusteltujakin. Siteiden täydellinen katkaisu koettiin välttämättömäksi. Tällaista mielialaa ei ollut omiaan ainakaan lievittämään etenkin aktivistien ja maalaisliittolaisten edustama venäläisviha ja sisällissodan aikaiset vihan ja raivon tunteet.

Rasistisen venäläisinhon ja -vihan esiintyminen laajalti julkisuudessa asettaa jonkin verran kyseenalaiseksi sen Marjo Haimilan väitteen, että vuoden 1919 – etenkin talven ja kevään – venäläisvastaisen kirjoittelun takana olisivat olleet vain aktivistit.⁹⁸ Vaikka aktivistien merkitys oli erittäin tärkeä venäläisvastaisen informaation levittämisessä ja vaikka heidän julkaisunsa olivat kaikkein räikeimmin rasistisimpia, ei venäläisvastainen kirjoittelu ollut pelkästään heidän ansiotaan: sisällissodan aikaisen "ryssävihan" lietsonnan seurauksena potentiaalia venäläisvastaisuuteen oli laajalti myös muualla kuin aktivistien keskuudessa. Niin ikään käsityksiä venäläisten kielteisistä rotuominaisuuksista esiintyi "varmana totuutena" tieteellisissäkin yhteyksissä. Esimerkiksi professori J. J. Sederholm puhui Suomen Maantieteellisessä Seurassa esitelmöidessään paitsi "ryssän" luonteen herttaisuudesta myös venäläisten moraalin heikkoudesta ja epäluotettavuudesta.⁹⁹

Vuoden 1919 aikaisen venäläisvihan kokonaiskuva on kaikkiaan oudon dualistinen: julkisuudessa venäläisiin kohdistunutta rotuvihaa esiintyi jyrkisäkin muodoissa, mutta se ei ollut läpikäyvää. Poliittisesti aktiivisista piireistä edustivat aktivistit ja maalaisliittolaiset näkyvää ja jyrkkää rotuvihaa, mutta muissa puolueissa – myös sosialidemokraattisessa – oli enemmän hajontaa. Osa suomalaisista halusi jakaa venäläiset "hyviin" ja "pahoihin" ja sitten suhtautua heihin tämän mallin mukaan. Tämä näkyi asennoitumisessa venäläisiin pakolaisiin. Monet suomalaiset myös halusivat tarkkailla vaihtelevaa ulkopolitiittista tilannetta ja vaihtaa asenteitaan sen mukaan, mistä päin tuuli kävi. Tämä ilmeni varsinkin valkoisten venäläisten kanssa aiotussa yhteistyössä. Venäläiskysymyksellä tehtiin lisäksi sisäpolitiikkaa esimerkiksi välikyсыmьskeskustelujen yhteydessä. Sisällissodan aikana lietsottu ja levinnyt venäläisviha ei ollut kadonnut mihinkään, mutta se ei ollut vuonna 1919 vielä saavuttanut koko väestöä eikä sillä ollut yksimielistä ilmenemismuotoa. Vihan aktiivista ja suunnitelmallista lietsontaa ei vielä esiintynyt, mutta senkin aika oli tuleva varsin pian.

97 SK 1.3.1919 s. 212 "Rautatielaitoksemme ryssäläisyyss".

98 Haimila 1991 s. 62.

99 Sederholm 1921 s. 12–14.

■ "Hiiteen tuo haiseva ryssäläisyys!" – vihan mytologisointi 1920–23

"Mitä hyvää on meille koskaan Venäjältä tullut? Ei mitään! Kuolemaa ja hävitystä, ruttoa ja ryssänhajua on sieltä tullut... Venäjä on aina ollut ja tulee aina olemaan ihmiskunnan ja inhimillisen kehityksen vihollinen. Onko Venäjän kansan olemassaolosta ollut mitään hyötyä ihmis-kunnalle? Ei! Sen häviäminen maapallolta olisi ihmiskunnalle sen sijaan suureksi onneksi."¹

1920-luvun ensimmäisinä vuosina venäläisiin kohdistuva kansallisuusviha sai ennennäkemättömät mittasuhteet: se mytologisoitiin osaksi suomalaisuutta ja isänmaallisuutta. Kyse ei ollut pelkästään bolševikkivihasta; sillä voitaisiin ehkä selittää suomalaisten peittelemätön vihamielisyys Neuvosto-Venäjää ja sen Suomessa olleita edustajia kohtaan mutta ei enää kaikkeen venäläisyyteen – myös valkoisiin emigrantteihin ja jopa Venäjällä palvelleisiin suomalaisupseereihin – kohdistunutta yleistä vieroksuntaa ja halveksuntaa sekä venäläisvihan läpitunkeman Akateemisen Karjala-Seuran perustamista ja sen levittämän "ryssävihan" osakseen saamaa suurta suosiota. Jo sisällissodan aikana kylvetty rasistinen venäläisviha lisääntyi ripeästi 1920-luvun alun vuosina.

Tsaarinupseerit sijaiskärsijöinä

"Eikö muuten Ilkka voisi julkisesti kehoittaa ent. asevelvollisia, joiden tiedossa on ryssäläisyyttä koskevia seikkoja, ilmoittamaan niistä Ilkalle? ...

Ja sitten olisi minusta koetettava saada tämän tästä Ilkkaan pätkiä ryssäläisyydestä. Sillä tavalla mielet pysyvät virkeinä ja sisu ryssä vastaan nousee."²

Osaltaan venäläisvihasta saivat kärsiä myös suomalaiset – nimittäin Venäjällä palvelleet entiset tsaarinupseerit. Armeijan puhdistamista näistä "venäläisistä"

---

1 Ryssästä saa puhua vain hammasta purren 1922 V.R.V: "Suomen itsenäisyyden peruskivi".
2 Elmo Kaila Santeri Alkiolle venäläisyydestä armeijassa 27.5.1921, Santeri Alkion kokoelma PR 104, KA.

ja venäläishengestä oli esitetty jo sisällissodan aikana, mutta todellinen kampanja virisi 1920-luvun ensimmäisinä vuosina. Taustalla oli lähinnä ristiriita valtaosin suomenkielisen jääkäriupseeriston ja paljolti ruotsinkielisen tsaarinupseeriston välillä. Kyse oli suurelta osin eturistiriidasta, sillä jääkäriupseerit ja heidän kannattajansa halusivat saada jääkäreitä aikaisempaa parempiin aseisiin armeijassa. Erilaisen koulutuksen ja sukupolvierojen vuoksi myös upseerien toimintatavoissa oli selviä eroja. Eturistiriidat saivat kuitenkin niin selvästi venäläisvastaisen muodon, että "ryssänupseerien" vastaisen kampanjan käsittely tässä yhteydessä on välttämätöntä.

1920-luvun alussa aktivistit ja jääkäriupseerit alkoivat organisoida armeijan puhdistusoperaatiota. Varsinaisena primus motorina oli vanha tuttu, venäläisvihamielinen aktivisti Elmo E. Kaila, joka järjesti etenkin maalaisliittolaisten lehtien ja Santeri Alkion avulla laajaa lehdistökirjoittelua ja painosti myös poliittisia päätöksentekijöitä. Kailan ja Alkion aktiivinen yhteistyö armeijan puhdistamiseksi alkoi vuonna 1920, kun Kaila oli saavuttanut Alkion luottamuksen eräänlaisena maalaisliiton sotilaspoliittisena asiantuntijana. Kaila leimasi tsaarinupseerit epäisänmaallisiksi ja heidän Venäjällä omaksumansa tavat oudoiksi. Hänestä armeijan venäläisyyskysymys oli suorastaan "uusi vapaussota". Alkiota suututti, että jotkut upseereista puhuivat yksityiselämässään venäjää – olipa joillakin venäläinen vaimokin. Tsaarinupseereihin suhtauduttiin kielteisimminkin jyrkän nationalistisessä maalaisliitossa, jonka lehdet valittivat armeijan "ruotsalais-ryssäläistä" henkeä. Samoin kuin heimopolitiikassa myös tsaarinupseerikysymyksessä jääkäri- ja aktivistipiirien edut kävivät jälleen paremmin yhteen maalaisliiton kuin kokoomuksen kanssa. Peruslinja kysymyksen suhteen oli sama kokoomuksessa, mutta suhtautuminen ei ollut yhtä tunteenomaisesti väritynyttä kuin maalaisliitossa. Alkio aloitti kysymyksen käsittelyn lehdessään jo 1920 ja kirjoittikin asiasta niin hyökkäävästi, että sai niskaansa painokanteen, etenkin puututtuaan Suomenlinnan "ryssäläiseen komentoon". Myös esimerkiksi Karjalan Aamulehti oli jo syksystä 1919 alkaen hyökännyt "epäkansallista" upseeristoa vastaan.³

Ilkan kampanja käynnistyi heinäkuussa 1920 Alkion neliosaisella kirjoitus-sarjalla *Armeijamme upseeristo*. Kansallista puolustuslaitosta väitettiin uhkaavan vaara, "vieraan venäläisen hengen tunkeutuminen siihen". Kovin monen "ryssänupseerin" ei ylipäänsä ajateltu olevan kansalaiskuntoisia ja heidän ajatusmaailmansa uskottiin venäläistyneen. Ilkassa kiinnitettiin erityistä huomiota "ryssänupseerien" epäisänmaallisuuteen, venäjän puhumiseen ja jopa "venakopuolisoihin". Sarjan viimeisessä osassa tiivistettiin vaadittu muutos jyrkkään kehoitukseen: "Kaikki ryssät maasta pois!". Sympatian kohde tuli selkeästi ilmi: armeijan johto haluttiin saada "kansallisiin käsiin", toisin sanoen jääkä-

3 Santeri Alkion kokoelma PR 104, Kailan kirjeet Alkiolle, esim. 13.5.1921, 27.5.1921, KA; Ilkan painokanteesta Ilkka 12.3.1921 Jeremias: "Kotinurkilta"; Ahti 1990 s. 31; Alanen 1975 s. 300–301; Alanen 1981 s. 216–220; Mylly 1989 s. 248–251; Saarikoski 1992 s. 187; Vares 1991 s. 52–53.

riupseereille.⁴ Kun kaikki – esimerkiksi Helsingin Sanomat ja kokoomuspuolueen vaikuttajiin kuulunut Lauri Ingman – eivät hyväksyneet Ilkan jyrkkiä kannanottoja ja arvostelivat sekä kampanjan vaikuttimia että sen kohtuuttomuutta, puolustautui lehti ja katsoi toimivansa "puhtaasti isänmaan edun kannalta" vaatiensa suomalaista komentoa kaikkialle. Samasta asiasta uudelleen tuohduttuaan Ilkka julisti, että venäläisyys oli koko Suomen kansallinen vihollinen, "pakottava mätä", ja sen juuriminen pois kaikkialta oli "miespolven raskas tehtävä". Lehti suorastaan kehotti ankariin toimenpiteisiin "mieleltään ja kieleltään venäläisten aineiden" saamiseksi pois armeijasta. Tähän puhdistustarkoitukseen "ei mikään uhri" ollut "liiaksi uskallettu".⁵

Taistelu venäläisyyttä vastaan rinnastui maalaisliitossa taisteluun ruotsalaisuutta vastaan, sillä suomenkielisen puolueen katsottiin taistelevan aina vierasta kieltä ja kulttuuria vastaan, olivat ne sitten mitä tahansa. Sekä venäläisyys että ruotsalaisuus katsottiin rasistisesti basilleiksi ja myrkkymuniksi, joista oli päästävä eroon.⁶ Tällaista "hurri"- ja "ryssävihän" yhdistämistä kaiken Toiseuden peloksi ja laajaksi kansallisuusvihaksi esiintyi melko harvoin maalaisliiton ulkopuolella. Maalaisliitto oli tinkimätön Toiseuden vastustamisessaan, sillä se katsoi edustavansa "aitoa" suomalaista talonpoikaa, jolle niin ruotsalaisuus kuin venäläisyyskin edustivat vaaraa. Linja oli populistinen mutta vetosi hyvin puolueen kannattajiin. Venäläisvihalla ratsastaen maalaisliitolla oli myös mahdollisuus edistää suomenkielisten jääkäriupseerien asemaa.

Etelä-Pohjanmaan miesten jääkärimielinen ja oletettavasti jääkärien aloitteesta koottu ryhmä toimitti jo vuonna 1920 presidentti K. J. Ståhlbergille kirjelmän, jossa valitettiin armeijaa "yhä jäytävästä" venäläisyydestä. Jotkut pohjalaiset arvelivat, että heidän olisi taas ryhdyttävä sisällissodan tapaan suoraan toimintaan.⁷ Kailalla saattoi olla näppinsä pelissä, sillä hän alusti "ryssänupseereista" aktivistien kokouksessa Lapualla helmikuussa 1920. Paikalla oli 46 aktivistia, jotka saivat kuulla Kailan lausuvan, etteivät aktivistit saaneet levätä, ennen kuin "kaikki tuo ryssäläinen aines ja hapatus on työnnetty maasta pois".⁸ Kaila oli paikalla myös kesäkuussa 1920 Vihtori Kosolan talossa Lapualla pidetyssä aktivistikokouksessa, jossa kaipahtiin armeijan ylijohtoon

4 Ilkka 23.7.1920 "Armeijamme upseeristo", 24.7.1920 "Armeijamme upseeristo II", 26.7.1920 "Armeijamme upseeristo III", 29.7.1920 "Armeijamme upseeristo IV".

5 Ilkka 5.8.1920 "Suomenlinnaan suomalainen komento!", 31.8.1920 "Armeijamme upseerikysymys vielä", 2.9.1920 A.L.: "Armeijamme upseeristosta vieläkin sananen", 12.5.1921 "Helsingin Sanomat ja venäläisyys armeijassamme", 25.7.1922 "Ryssäläisyys armeijassamme", 12.12.1922 Iisakki: "Katsaus maailman menoon", 10.2.1923 "Lähetettyjä kirjoituksia: Kansallisella armeijalla kansallinen upseeristo!", 27.2.1923 "Kansallisella armeijalla kansallinen upseeristo", 13.4.1923 pääkirjoitus "Kokoomuspuolue ja upseeristomme".

6 Ilkka 21.4.1923 Iisakki: "Katsaus maailman menoon", alaotsikko "Venäläiset ja ruotsalaiset basillit kansallisuumiissamme".

7 N:o 29 painettu kirjelmä, n:o 37 päiväämätön [tod. näk. 1920] pohjalaisille osoitettu kirjelappu, Suomen 1920–40-luvun historian säätien arkisto, Elmo E. Kailan kokoelma, Kaila 3, KA.

8 N:o 78 aktivistien kokouksessa Lapuan emäntäkoululla 22.2.1920 tehty pöytäkirja, Suomen 1920–40-luvun historian säätien arkisto, Elmo E. Kailan kokoelma, Kaila 3, KA.

"jäkäriystävää" ja "ryssäläisvihaajaa". Helsingiläistä Kailaa lukuun ottamatta muu väki oli pohjalaista: Alahärmästä, Kauhavalta, Lapualta, Kurikasta, Kauhajoelta ja Seinäjoelta.⁹

Nuorsuomalaiset monarkistit olivat ehkäpä kaikkein saksalaismielisimpiä ja varsin herkästi näkivät tsaarinupseereissa vastenmielistä venäläisyyttä, mutta samaa mielialaa oli siis myös tasavaltalaisissa. Maalaisliitossa kysymys herätti eniten kiihkeyttä, ja siihen verrattuna esimerkiksi Uuden Suomen ja Hufvudstadsbladetin linja oli melko maltillinen. Uusi Suomi kyllä toisteli kysymyksen selvittämisen tärkeyttä, mutta ei vaatinut kiihkokansallisuutta. Sen sijaan tsaarinupseerien käytöksen väitetyjä ylilyöntejä – esimerkiksi nimen kirjoittamista kyrillisin kirjaimin ja tsaarihymnin esittämisen toivomista – paheksuttiin kyllä ankarasti. Kysymys ei ollut aivan pienestä upseerijoukosta, sillä esimerkiksi vuonna 1923 Suomen armeijassa oli vielä yli 70 Venäjällä palvelutta suomalaista upseeria.¹⁰

Helsingin Sanomat, jota maalaisliittolaiset ja aktivistit kovasti kysymyksen yhteydessä parjasivat, oli silmäänpistävän maltillinen. Vierasta upseeriainesta ei senkään mukaan toki voinut armeijassa pitää, mutta suomalaisten upseerien leimaamista "venäläisiksi" lehti piti moitittavana ja arveli tällä tavoin jouduttavan "sangen arveluttavalle ja arkaluontoiselle tielle". HS myönsi kuitenkin osan suomalaisistakin upseereista vieraantuneen maan tavoista, mutta lehden mukaan sotilaita tuli arvioida kunkin kunnan ja sopivuuden mukaan eikä leimata jotakin ryhmää yleisesti. Lehti suhtautui tähänkin arkaan kysymykseen täsmälleen tuolloisen yleisen linjansa mukaan. Helsingin Sanomat nimittäin pyrki itsenäisyyden varmistamaan kansalliseen eheyteen ja halusi siksi viimeiseen asti välttää kaikkea eriseuraisuutta. Niinpä se pyrki tasoittamaan kaikkia ristiriitoja, esimerkiksi näitä kiistoja eri tavoin koulutettujen upseerien eroista. Hufvudstadsbladet puolestaan myönsi niin ikään, että todella venäläiset upseerit ja sodan aikana vapaaehtoisesti venäläiseen palvelukseen menneet suomalaiset oli saatava pois armeijasta, mutta muuten sekään ei yhtynyt maalaisliittolaisten kiihkoiluun vaan arveli Ilkan liioittelevan tsaarinupseerien armeijassa aiheuttamaa vaaraa ja kysymyksen ylipäänsä olevan niin tunnepitoinen, että venäläisyydestä armeijassa oli vaikea keskustella asiallisesti. Hbl korosti, että henkilön syntyperä ei sellaisenaan ilmaissut patrioottisuuden astetta.¹¹

Varsinaisia venäläisiä eivät ruotsinkielisetkään tahtoneet armeijassa pitää, vaan esimerkiksi talvella 1922 usein uutisoidun Gajevskin tapauksen yh-

9 N:o 115 pöytäkirja Etelä-Pohjanmaan aktivistien kokouksesta Lapualla 22.6.1920, Suomen 1920–40-luvun historian säätiön arkisto, Elmo E. Kailan kokoelma, Kaila 3, KA.

10 Suunta 17.2.1923 s. 61–62 ilman otsikkoa; US 30.1.1920 "Muut lehdet. Omituisia tietoja armeijasta", 26.10.1922 "Armeijan tiedot paljastuvat"; Kulha 1989 s. 371; Vares 1990 s. 12.

11 Hbl 1.8.1920 pääkirjoitus "Vår officerskårs sammansättning", 8.5.1921 pääkirjoitus "Vår officerskårs sammansättning", 25.7.1922 pääkirjoitus "Vanskötseln av officerskårens anseende"; HS 10.5.1921 pääkirjoitus "'Venäläiset' upseerit armeijassamme", 27.10.1922 "'Suunnan' armeijaa koskevat paljastukset", 17.2.1923 pääkirjoitus "Armeijamme upseeriainekset"; Kulha 1989 s. 371, 435–436.

teydessä Hufvudstadsbladet julisti, ettei venäläinen ajattelutapa sopinut Suomeen, ja epäili venäläisten upseerien sympatioita.¹² Aidosti venäläisen aineksen puhdistamista armeijasta siis vaadittiin, mutta muuten ruotsinkieliset halusivat säilyttää maltin ja kohtuullisuuden. Suomenruotsalaisten kiihkoilu tsaarinupseerikysymyksessä olisikin ollut peräti outoa, olihan suuri osa kysymykseen tulevista Venäjällä palvelleista suomalaisista ruotsinkielisiä, lehden lukijoiden perheenjäseniä ja puolueen vankkojen kannattajasukujen vesoja. Varsinaisia venäläisiä saatettiin sen sijaan vastustaa sydämen pohjasta. RKP oli tuolloin irtautumassa muiden porvarillisten puolueiden linjasta, mikä ei vielä tässä kysymyksessä paljon näkynyt. Kun puolueen kielivaatimuksia ei otettu huomioon, se liittoutui joskus yllättävästi vasemmiston kanssa ja äänesti sen kanssa.¹³ Suomen Sosialidemokraatissa asia sai puolestaan melko vähän huomiota: venäläishenkiset armeijan upseerit olivat sosialisteistakin turvallisuusriski, mutta tasavaltalaisina sosialistit pitivät pahempaan ongelmana "tsaarin aikaisen monarkian ihailijoita".¹⁴ Monarkismi oli vasemmistosta suurempi vaara kuin rodullinen tai kulttuurinen venäläisyys. Oikeistossa taas ei haluttu korostaa sisäisiä ristiriitoja, vaan ulkoinen vihollinen – venäläinen – kelpasi jälleen hyvin kiistakapulaksi.

Armeijan puhdistusoperaatiota oli valmisteltu huolellisesti jo pitkään ennen mittavaa lehtikampanjointia. Jääkäri- ja aktivistiyhteyksiä hyväksi käyttäen oli pääasiassa Elmo E. Kailan johdolla kerätty järjestelmällisesti tietoja, joita voitiin käyttää monia Venäjän tsaarinarmeijassa palvelleita upseereita vastaan. Operaation avulla haluttiin nostaa jääkäriupseerit johtaviin aseisiin ja muutenkin uudistaa armeijaa. Aktivisteille oli suuri etu, että heillä oli takanaan maalaisliitto ja Santeri Alkio.¹⁵ Kailan ja Alkion yhteistuumin toteuttama suunnitelmallisuus paljastuu hyvin Elmo Kailan kirjeistä Santeri Alkiolle. Tsaarinupseerikysymyksestä keskusteltiin jo keväällä 1920, etenkin Kaila kritisoi korkeissa asemissa olevia kenraaleja K. E. Bergiä ja K. F. (Kalle) Wilkamaa venäläisyydestä. Molemmat olivat palvelleet Venäjän armeijassa mutta osallistuneet Suomen sisällissotaan. Seuraavan vuoden keväällä Kaila toivoi välikyymystä tsaarinupseereista mutta pahoitteli, ettei Alkion sairastaessa kukaan sitä tekisi. Loppukaneettina kirjeessä oli "ystäväsi ja veljesi ryssänvi hassa". Kailan luona järjestettiin myös neuvottelukokouksia, joissa päätettiin "ryssiä vastaan" kohdistettujen hyökkäysten jatkamisesta esimerkiksi keväällä 1923.¹⁶

12 Venäläinen upseeri Gajevski oli tuolloin otettu takaisin Suomen armeijan palvelukseen. Gajevskin puolesta oli toiminut etenkin rykmentinkomentaja Yrjölä, alkuperäiseltään nimeltään Jegorov, jonka venäläisyys ja vanha nimi mainittiin aina lehdissä asian yhteydessä. Vilikkaan keskustelun jälkeen Yrjölä sai lähteä armeijasta 1922. Hbl esim. 25.2.1922 pääkirjoitus "En illa skött 'affär'", 6.8.1922 pääkirjoitus "Rensning".

13 Esim. syksyllä 1921 RKP äänesti yhdessä vasemmiston kanssa sokeri- ja kahvitullin korotuksia vastaan. Jääskeläinen 1964 s. 26–27.

14 SSd 27.10.1922 pääkirjoitus "Kurittomuus armeijassa".

15 Ahti 1990 s. 42.

16 Kenraalimajuri Karl Emil (K. E.) Berg (1869–1921) toimi sotaministerinä 1919–20 ja vuonna 1921 suojeluskunnan va. ylipäällikkönä. Vuonna 1922 kenraaliluutnantiksi ylennetty Kal-

"Ryssänviha" oli Kailalle todella keskeinen teema, sillä keväällä 1921 hän tunnusti Alkiolle, ettei "enää pitkiin aikoihin ole politiikasta muuta piitannut, paitsi mikäli se koskee kysymystä: ryssä". Kaila oli vakuuttunut, että "ryssänviha" oli Suomen kansan elinehto ja kehotteli siksi Alkiota tarttumaan Ilkassa "tämän tästä" armeijan venäläisyyteen ainakin lyhyiden pätkien muodossa.¹⁷ Helsingin Sanomien maltillinen kanta ärsytti Kailaa ja Alkiota tavattomasti. Alkio kirjoittikin Kailalle, että hänestä oli "suorastaan hölmömäistä, että hallituksen pää-äänenkannattajassa uhmataan tuolla tavalla yleistä, kansallista mielipidettä". Eräästäkin lehden kirjoituksesta hän arveli, että sen oli "ilmeisesti joku emigrantti sepustanut, luulen".¹⁸ Rauhan ajan politiikkaan ja erilaisiin mielipiteisiin oli aktivistitaustan pohjalta vaikea tottua. Yhteiskunta näytti aktivisteista varmastikin liian pysähtyneeltä, ehkäpä suorastaan tylsältä, ja toisaalta liian moniarvoiselta, jos kansa ei tuntisi yhteistä vihaa.

Muistiinpanoissaan Kaila totesi esimerkiksi Bergin osoittaneen "aivan avoimesti venäläismielisyytensä" ja kenraali Oscar Enckellin hän määrittä "todellisuudessa valkovenäläiseksi". Aktivistien ja jääkärien mielestä "ryssänupseereja" ja näiden kannattajia oli "vihattava niinkuin konsanaan ennenkin maassamme vallassa olevaa ryssän iestä". Venäläisvallan perintöä pidettiin "peloitettavan vaarallisena". Kaila myös pani merkille kielteisessä sävyssä, jos suomalainen upseeri oli "ryssän kanssa naimisissa".¹⁹ Vastenmielisyys tsaarilupseereita kohtaan näiden todellisen tai oletetun venäläisyyden vuoksi oli todella voimakasta. Halveksittavaa ja vihattavaa siis oli jo sekin, jos suomalaisella upseerilla oli venäläinen vaimo. Tämä teki upseerista Kailan ja muiden aktivistien silmissä heti epäisenmaallisen ja epäluotettavan.

Kailalla ja Alkiolla sekä sitä kautta maalaisliitolla oli myös näkemyseroja, esimerkiksi entisestä tsaarilupseerista kenraalimajuri Paul von Gerichistä, jota Ilkassa pilkattiin mieleltään "ryssäläiseksi". Kailan mielestä valkoisen armeijan koulutuksen järjestänyt von Gerich ei kuitenkaan vihannut mitään muuta "niin kuin ryssää", ja hän muistutti tämän tulleen armeijasta poispotkituksi juuri venäläisvihansa takia. Kaila oli pahoillaan etenkin siitä, että von Gerichä kritisoimalla horjutettiin suojeluskuntalaitosta, sillä von Gerich kuului Helsingin suojeluskuntapiiriin esikuntaan.²⁰ Suojeluskunta-aktiivi von Gerich oli Kailalle poikkeus tsaarilupseerien joukossa. Yleensä entiset tsaarilupseerit nimittäin pysyivät erillään suojeluskuntalaitoksesta. Välillä Kaila tuskastui, kun yksityisten sanomalehtien työllä ei näyttänyt olevan merkitystä, vaan "ryssät

le Wilkama (1876–1947) toimi armeijan ylipäällikkönä 1918–19 ja sotaväen päällikkönä 1919–26. Elmo Kaila Alkiolle 22.5.1920, 30.6.1920, 27.4.1921 ja 7.3.1923, Santeri Alkion kokoelma PR 104, KA; Kuka kukin oli 1961.

17 Elmo Kaila Alkiolle 13.5.1921 ja 27.5.1921, Santeri Alkion kokoelma PR 104, KA.

18 Alkio Kailalle 11.5.1921, Suomen 1920–40-luvun historian säätöön arkisto, Elmo E. Kailan kokoelma 3 "Ryssät pois armeijasta" n:o 119, KA.

19 Suomen 1920–40-luvun historian säätöön arkisto, Elmo E. Kailan kokoelma, Kaila 3 n:rot 6, 8, 11–12, KA.

20 Paul von Gerich (1873–1951) oli järjestänyt Pohjanmaan suojeluskunnat 1917. Kaila Alkiolle 22.6.1921, Santeri Alkion kokoelma PR 104, KA; Ilkka 20.6.1921 "Eräs tapaus Helsingin politiikassa"; Alanen 1981 s. 220–222; Kuka kukin oli 1961.

ja ryssäläisyys istuvat lujassa armeijassamme". Kailan mielestä "ryssänupseerit" suorastaan panivat toimeen "vainoja", jos heitä uhmattiin.²¹ Aktivistien ja jääkärien "ryssänupseerihahti" vaikuttaa kuitenkin suoranaiselta vainolta, sillä se sisälsi hyvin henkilökohtaisia piirteitä, kun upseereiden venäjämäiset, puolisojen kansallisuudet ja kotikielet alistettiin tarkastelun ja pilkan kohteiksi.

Suojeluskunta- ja aktivistipiirit osallistuivat innokkaasti armeijan "puhdistamiseen". Suojeluskuntalaisen Lehden sivuilla vaadittiin mm. listoja "ryssäläisyyden palveluksessa" olleista, jotta suojeluskuntalaisetkin voisivat hankkiutua heistä eroon.²² Aktivistipiirien Suunta-lehti omistautui tsaarinupseerikysymykselle heti talvesta 1920 saakka. Lehti oli jo aikaisemmin ollut jyrkän venäläisvastainen ja jatkuvasti paheksunut esimerkiksi venäjän kielen julkista käyttöä ja venäläisten emigranttien käytöstä. Huomiota kiinnitettiin myös venäjän puhumiseen virastoissa: "Suomen virastot eivät saa päivääkään, ei edes kertaakaan palvella virastoissa venäläisiä näiden kielellä". Myös Viipurin läänin venäläisyys suututti, sillä Suunnan mukaan siellä "venäläisjuutalaiset" olivat "rehentelevässä, etuoikeutetussa asemassa".²³ Tältä pohjalta oli helppoa siirtyä käsittelemään tsaarinupseereita. Suunnan mukaan venäläisyys jäyti armeijaa ja hidasti suomalaisten miesten etenemismahdollisuuksia. Upseerien venäjänkieliset keskustelut oli saatava loppumaan. Ilkan julkaistua tsaarinupseerien vastaisia artikkeleita myös Suunta innostui lainailemaan niitä ja pohtimaan kysymystä laajalti. Venäläisen koulutuksen saaneen upseeriston ja sille tyypillisenä pidetyn tylyn käytöksen katsottiin olevan vahingoksi sotamiehille, jotka näin vieraantuivat armeijasta. Myös Haminan kadettikoulun miehet laskettiin vanhaan, venäläisen kaartiin kuuluviksi ja siksi epätoivottaviksi upseereiksi. Aktivistit tuhtuivat tavattomasti, kun katsoivat esimerkiksi Helsingin Sanomien puolustaneen liiaksi tsaarinupseereita. Tällainen lempeä näkökulma katsottiin täysin mahdottomaksi ja hallitukselta tiukattiin toimenpiteitä armeijan puhdistamiseksi.²⁴

Elmo Kailan vaikutuksesta myös Akateeminen Karjala-Seura ja etenkin sen sisäpiiri Vihan Veljet ajoivat armeijan puhdistamista "ryssäläisyydestä". Taistelu oli kaiken kaikkiaan kovasanaista ja kolme peräkkäistä puolustusministeriä – kenraali Bruno Jalander (1923), kenraalimajuri Viktor Henrik (V. H.) Schvindt (1924) ja lakimies, entinen Turun ja Porin läänin maaherra Ivar Aminoff (1924) – joutuivat jättämään hallituksen kysymyksen vuoksi, vaikka esimerkiksi Bruno Jalander oli tullut tunnetuksi kuten aikaisemmin on mai-

21 Santeri Alkion kokoelma PR 104, Kaila Alkiolle 27.8.1921, 29.12.1922, KA.

22 Esim. SL 1.7.1920 s. 516 paikallispäällikkö K. V. Dahlroos: "Vähän rezvoimaisuudesta vieläkin".

23 Suunta 10.1.1920 Sulka: "Ruhtinatar, matkustajakodin rouva ja kenraalinpoika", 20.3.1920 Karjalan Maanukko: "Venäläisyys Viipurin läänissä", 10.4.1920 "Katsaus valtiollisiin tapahtumiin", 17.4.1920 "Vieläkin venäläisyydestä Viipurin läänissä".

24 Suunta 14.2.1920 "Venäläisyys armeijassamme", 21.2.1920 "Venäläisyys armeijassamme", 31.7.1920 "Armeijamme upseeristo", 14.8.1920 "Armeijamme upseeristo II", 4.9.1920 "Helsingin Sanomat upseerikysymyksestämme", 21.10.1922 "Armeijamme puhdistaminen", 17.2.1923 s. 61–62 ilman otsikkoa, 28.4.1923 "Epäkansallinen virtaus laivastossa".

nittu, venäläisten emigranttien nöyryyttämisestä ja pomputtamisesta. Kysymys laajeni lopullisesti varsinaiseksi kriisiksi kevättalvella 1924, kun noin 450 upseeria pyysi eroa tsaarinupseerikysymyksen vuoksi. Elokuussa 1924 va. sotaväen päälliköksi nimitetty kenraalimajuri V. P. Nenonen pelkäsi, että venäläisviha haittaisi hänenkin työtään, vaikka Nenonen oli täysin suomalainen. Hän oli nimittäin ollut tsaarinupseerina mutta silti saavuttanut monien jääkärienkin arvostuksen. Nenonen koki tilanteen hankalaksi, sillä hän oli naimisissa "venakon" kanssa. Silmäänpistävän maltillinen Helsingin Sanomat puolusti kuitenkin Venäjällä palvelleita suomalaisia upseereita vielä vuosina 1924–25 ja vastusti nopeaa armeijan "puhdistamista", sillä tämä saattoi lehden mukaan heikentää armeijan puolustuskykyä. Muutamassa vuodessa tsaarinupseerien merkitys armeijassa kutistui voimakkaasti ja vastaavasti jääkäriupseerien valta kasvoi jyrkästi. Jääkäriupseerit saivat haltuunsa armeijan johtopaikat vuosina 1924–25.²⁵

Aktivistit ja maalaisliitto siis saavuttivat tässä suhteessa tavoitteensa ja etenkin Helsingin Sanomissa mutta myös Hufvudstadsbladetissa esiin tullut maltillinen kanta jäi lopulta selkeästi tappiolle. Tsaarinupseerikysymys liittyi voimakkaasti ajan venäläisvastaiseen henkeen ja kamppailuun venäläisyyttä vastaan, vaikka kyse olikin valtaosin suomalaisista miehistä ja erilaisen koulutuksen saaneiden upseerien ristiriidoista. Venäläiskysymystä hyödynnettiin jääkärien edun nimissä: mieliala oli otollinen, sillä venäläisyys oli varsinkin entisille valkoisille barbaarisuuden ja vastenmielisyyden synonyymi. Kun maassa ei enää ollut vihollista jota vastaan taistella, oli Toiseutta eli venäläisyyttä löydettävä yhteiskunnan sisältä, jotta sitä voitaisiin hyödyntää sisäpoliittisessa taistelussa. Venäläisyys kantoi vuosien 1917–18 jälkeen sellaista painolastia, ettei venäläisyyden leimalla varustaminen jättänyt ketään kylmäksi. Niinpä sovitteleva linja joutui tässäkin suhteessa väistymään.

AKS pirua ja ryssää vastaan

"Taistellessaan Venäjää ja venäläisyyttä vastaan on Suomi samalla vain aseena inhimillisen kehityksen kädessä, täyttäen suurenmoista historiallista tehtävänsä. Taistellessaan omien oikeuksiensa puolesta, taistelee Suomi samalla koko maailmanpuolesta. Siksi on sen viha oikeutettua ja välttämätöntä. Venäjä on aina ollut ja tulee aina olemaan ihmiskunnan ja inhimillisen kehityksen vihollinen."²⁶

Venäläisvihan 1920-luvun ohjelmallisen propagoinnin ja mytologisoinnin alkupisteenä voidaan pitää Elmo Kailan "ryssävihaohjelmaa". Kailan mielestä

25 Aikalaiskirja 1920; Kuka kukin oli 1961; Kulha 1989 s. 371, 374–375; Mylly 1989 s. 248–251; Saarikoski 1997 s. 152; Viikuna 1972.

26 Suomen itsenäisyyden peruskivi, Herää Suomi! 1923 s. 3–4.

Suomalaisten sotalaulu.

*Täällä Leijona asuu, Suomen kansa,
mi muistavi vanhan valnoofansa;
Ei slaavien joukot voi sille mitään,
kun hampaita näyttiin se katsoo itään.*

*

*Nyt miekoin taistohon urho jo lyö,
tal muuten Moskova sortaa ja syö!
Ei ennen levätä Kalevan mailla
kuin ryssä on maata, mantua vailla.*

*

*Nyt täistefutelle jo heimmomme suori,
hei, hakkaa päälle sa kansani nuori!
Ei slaavien joukot voi sulle mitään,
kun uhmassa painut sa kaakkoon, itään!*

*

*Ja Jäämeren rannoilta Mustaanmereen
jo Suomi miekkansa kastoi vereen,
ja Pohjanlahdesta Uralin vuoriin
on lyöty ryssä ja sidottu nuoriin.*

*

*Voi Moskovan Kremli, missä sun mahtis,
jo Volgan varrelle kaatuvi vahtis,
nyt Suomi suuri sun harteitas painaa,
oot orja aina ja toivoton vainaa!*

Tauno Kare.

1920-luvulla lehdistösä julkaistiin runsaasti venäläisvihamielisiä runoja, joihin usein liittyi sotaisaa uhmamielisyttä ja hekkuvaa isänmaallisuutta. Isänmaanrakauden vastakohtana esitettiin AKS:n vaatima palava "ryssäviha". Tämä Tauno Kareen kirjoittama Suomalaisten sotalaulu on julkaistu Ylioppilaslehdessä 21.4.1923.

maassa oli yhä liikaa välinpitämättömyyttä venäläisten suhteen eikä viha ollut riittävää. Aktivistien mielestä Suomen kansan elinkysymys oli laajan venäläisvihan juurruttaminen väestöön: kansassa katsottiin olevan kuitenkin niin paljon latenttia venäläisvastaisuutta, että se olisi propagandan avulla muutettavissa varsinaiseksi venäläisvihaksi. Niinpä Kaila laati tältä pohjalta "toimintaohjeet ja ohjelman koskien ryssänvihan levittämistä". Joulukuussa 1920 päivätyt ohjeet lähetettiin useille suojeluskuntien piiripäälliköille, aktivisteille ja jääkäriupseereille. Allekirjoittajina olivat nimimerkit "Kallio" ja "Jussila", joiden takana olivat Kaila itse ja vuonna 1922 jääkärieverstiluutnantin arvon saanut Per Zilliacus. Zilliacuksella oli vankka aktivistitausta: hän oli osallistunut ylioppilaiden aktivistitoimintaan syksyllä 1914 ja viettänyt vuodet 1915–17 jääkärinä. Vuosina 1920–27 hän toimi suojeluskunnassa esikuntapäällikkönä ja hoiti ajoittain, mm. vuonna 1921, myös suojeluskunnan ylipäällikön

tehtäviä. Venäläisvihan levittämisharjojen mukaan vastaanottajien tuli organisoida omissa yhteisöissään systemaattinen "ryssävihan" levittäminen ja hankkia asiamiehiä tähän työhön. Varsinainen organisoiminen oli maaseudulla suojeluskuntien piiripäälliköiden tehtävänä. Jokaiseen kylään piti saada luotettavia venäläisvihan edistäjiä ja levittäjiä. Erityisesti tällaisia toivottiin löytyvän suojeluskuntien paikallispäälliköistä ja opettajista. Kaila toivoi, että "ryssävihan" välttämättömyyttä tuotaisiin esille jo kouluopetuksessa. Myös upseerit piti kasvattaa samassa hengessä.²⁷ Etenkin aktivisteista ja jääkäreistä oli tärkeää saada kansa kasvatettua rodulliseen venäläisvihaan, pelkkä bolševikkiviha ei riittänyt, vaan kansan yhtenäisyyden, ekspansivisen Suur-Suomi-politiikan ja heimoaateen sekä sisällissodan oikeuttamisen vuoksi oli välttämätöntä opettaa suomalaiset näkemään kaikki venäläiset ja koko venäläisyys halveksittavina ja vastenmielisinä.

Uupumattomimmin rodullis-etnisen ominaisuuslaadun vuoksi venäläisiä halveksivaa "ryssävihan" propagandaa levitti talvella 1922 perustettu ja saman vuoden lopulla yhdistysrekisteriin merkitty Akateeminen Karjala-Seura. AKS perustettiin, kun Itä-Karjalan kansannousu oli helmikuussa päätynyt sissien ja heidän joukossaan taistelleiden vapaaehtoisten suomalaisten tappioon. Seuran perustajajäseniä olivat Reino Vähäkallio, Erkki Räikkönen ja Elias Simelius²⁸. Simelius, "Simppa", veti seuran propagandan peruslinjoja ja oli pappina itseoikeutettu, tulinen puhuja juhlatilaisuuksissa. Tunnuskuvilla mielellään askarrellut Simelius kehitti AKS:lle kaksipuolisen mitalin, jonka toinen puoli oli omistettu isänmaanrakkaudelle, toinen "ryssävihalle". Varsinainen rotuajattelu ei ollut Simeliukselle vierasta, vaan hän piti venäläisiä mm. "voimakkaasti sikiävänä slaavilaisena rotuna".²⁹ Propagandatyö oli alusta asti seuran keskeisiä toimintatapoja: jo varsinaisessa perustavassa kokouksessa maaliskuun alussa 1922 valittiin propagandapuolesta huolehtimaan lääketieteen opiskelija Urho (U.J.) Matinolli ja varatuomari, majuri Leo Kyander, joka oli ollut jääkärinä ja etappitehtävissä Ruotsissa. Keväällä 1923 seura jaettiin viiteen osastoon, joihin kuului myös propagandaosasto. Saman vuoden syksyllä tehdyissä ohjesäännöissä vaadittiin myös kovaa kuria.³⁰

Akateemiselle Karjala-Seuralle oli ominaista korostaa, että todellisen isänmaallisuuden rinnalle kuului keskeisesti vihollisen vihaaminen. Venäläisvihalle omistautui etenkin seuran sisäpiirinä toiminut Vihan Veljet, jonka tunnus-

27 Vuonna 1892 syntynyt Per Zilliacus oli ylioppilas ja suoritti lisäksi DI:n tutkinnon ensimmäisen jakson. Immonen 1987 s. 108–111; Klinge 1972 s. 69; Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975.

28 Elias Simelius (1899–1940), v. 1926 jälkeen Simojoki, valmistui papiksi 1923. Toimi AKS:n varapuheenjohtajana 1922–23 ja sihteerinä 1923–24.

29 AKS:n toimintakertomus 1922; Haavio 1973 s. 541; Nygård 1982 s. 65; Nygård 1985 s. 471; Rintala 1963 s. 97; Simojoki 1942 s. 54–58 sotilasjuhilla 1924 pidetty puhe "Maassa rauha"; Vilkkunen 1972; Virkkunen 1975 s. 38–39, 41.

30 Leo Kyander (1886–1949) toimi paitsi Pitkärännän suojeluskunnan paikallispäällikkönä 1919–21 myös Salmin piirin rajakomendanttina 1919–27. U. J. Matinolli (1893–1948) valmistui lääketieteen lisensiaatiksi 1926. AKS:n toimintakertomukset 1922 s. 5, 1923 s. 4, 13; Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975; Suomen lääkärit 1946 ja 1952.

lauseena oli "Pirua ja ryssää vastaan". Seuran jäsenet allekirjoittivat usein kirjeensä "veljesi ryssän vihassa". Sisärenkaan merkityksestä AKS:n toiminnassa on esiintynyt erimielisyyttä, ja mm. Martti Haavio on kuitannut Vihan veljet "poikamaiseksi salaseuraksi", jolla oli oma fraseologiansa. Hän jopa vähätteli sisäpiirin toimintaa muistelemalla, että se "kokoontui vain pari kertaa ja nukahti sitten". Kailan kesällä 1923 jäsenille laatimat ohjeet kertovat kuitenkin aivan toista: ne olivat pitkällevietyä venäläisvihamielistä demagogiaa. Näyttää siltä, että näitä ohjeita levitettiin yleisemminkin AKS:n piirissä. Vihan Veljien oli ohjeiden mukaan yksityisissä keskusteluissa "johdatettava puhe ryssiin ja ryssälaisyyteen ja joko herätettävä keskustelukumppanissa ryssänviha tai lietsottava hänessä jo aikaisemmin olevaa vihaa". Erityisesti oli esitettävä yhteyksiä maaseudun "tarmokkaiden, ryssiä vihaavien miesten kanssa". Kuten jo Kailan vuonna 1920 laatimassa "ryssävihaohjelmassa" näissäkin ohjeissa korostettiin erityisesti lehtimiesten, suojeluskuntajohtajien ja opettajien vaikutusta yleiseen mielipiteeseen. Venäläisvihamielinen ideologia oli AKS:ssa hallitsevaa ja luonteeltaan sekä sisä- että ulkopoliittista. Isänmaallisuus ja oikeisto katsottiin synonyymiksi, kun taas vasemmistolaisuuteen katsottiin liittyvän isänmaattomuus. AKS:n jäsenten mielestä suhtautuminen Venäjään ja venäläisiin ei saanut olla riippuvainen Venäjällä vallitsevasta poliittisesta tilanteesta, vaan vihollisen vihaamisen piti olla ikuista ja itsestäänselvää.³¹ Vihan Veljien viikkokokouksissa keskusteltiin periaatteellisista kysymyksistä ja suunniteltiin mm. Maamme-kirjan ja historiankirjoituksen uusimista seuran tarpeiden mukaiseksi. Erkki Räikkönen on korostanut sisäpiirin suurta merkitystä ja Matti Klingenin tulkinnan mukaan seuralla oli suuri merkitys koko AKS:n mielipiteisiin.³²

Toiseuden korostaminen tuli selkeästi esiin: päävihollinen oli itä, Venäjä, joka oli Suomen tärkein vertailuviiteryhmä. Suomen heimon etevyyttä verrattiin nimenomaan heikkoina pidettyihin slaavilaisiin.³³ Seuran aatemaailmalle oli ominaista venäläisvastaisuuden muuttaminen myyttiseen muotoon: vihasta tehtiin länsimaisen kulttuurin puolustamista, ja venäläiset mytologisoitiin pimeitä voimia edustaviksi hirviöiksi, joita vastaan suomalaiset olivat käyneet tuhatvuotista taistelua. Toiseusteorioiden mukaiset viholliskuvan kehittymisen vaiheet, vihollisen leimaaminen ja vihan oikeuttaminen, oli jo pääpiirteissään tehty, mutta nyt Toinen piti vielä mytologisoida, jotta kansa näkisi venäläiset yksiselitteisesti vain vihan kohteena.

Myös AKS:n sihteeriksi valittu Erkki Räikkönen kehitti seuralle toimintaohjeita: hänen mukaansa "ryssävihaa" oli levitettävä kansan keskuuteen niin puheiden ja esitelmien, sanomalehtien kuin henkilökohtaisen vaikutuksenkin avulla. Omien julkaisujen myyntiin oli hänestä kiinnitettävä erityistä huomiota

31 Haavio 1973 s. 551; Immonen 1987 s. 108–111; Kallenautio 1985 s. 80; Nygård 1978 s. 128; Nygård 1982 s. 66; Rintala 1963 s. 98; Sepp 1997 s. 50; Virkkunen 1975 s. 41.

32 Klinge 1972 s. 66–68.

33 Alapuro 1973 s. 100.

ja lisäksi oli levitettävä maanpuolustushenkistä Emerik Olsonin³⁴ kirjaa *Venäjä ennen ja nyt*.³⁵ AKS:ssa pyrittiin kätkemään omat yhteiskunnalliset riskit venäläisvihaan ja yhdistämään ne turvallisuus- ja ulkopoliittisiin näkökohtiin. Olsonin kirja oli äärimmäisen bolševikkivastainen, mutta se sisälsi myös rodullista venäläisvihaa: Olsoni näki venäläisyyden ainaiseksi vaaraksi länsimaiselle kulttuurille ja yhteiskunnalle, sillä slaavilaisuus ja venäläisyys ei hänestä sopeutunut länsimaisiin puitteisiin. Slaavilaisuuteen kuuluivat hänestä keskeisinä piirteinä anarkia ja despotismi. Suomi oli Olsonin mukaan lännen etuvartio, jonka oli pidettävä venäläisyyttä erityisenä vihollisenaan, koska se oli erityisen turmiollinen juuri suomalaisille.³⁶ Kun FT, historian­tutkija Gunnar Sarva arvosteli kirjaa Helsingin Sanomissa, pani hän merkille Olsonin "luontaisen vastenmielisyyden perivihollista Venäjää ... vastaan" ja katsoi sen hämärtäneen kirjan objektiivisuutta.³⁷ Toisaalta Olsoninkaan venäläisvastaisuus ei riittänyt kaikille AKS:n aktiiveille, sillä Suomen Heimon muutoin kirjaa kehuva arvostelussa pahoiteltiin, että Olsoni oli jättänyt liiaksi huomioonottamatta venäläisten rotuominaisuudet ja niiden määräävän vaikutuksen Venäjän kansan historiaan. Venäläisten hallitsevimaksi ominaisuudeksi arvostelussa mainittiin täydellinen edesvastuuttomuus.³⁸

Kansallisuusaate muuttui itsenäistyneessä Suomessa helposti kansalliseksi suvaitsemattomuudeksi, joka mittasi ihmisen isänmaallisuuden sillä, miten paljon hän kykeni vihaamaan paitsi äärimmäisen fennomaanissa piireissä ruotsalaisuutta niin ennen kaikkea venäläisyyttä eli perivihollista.³⁹ AKS:n ajattelumalli oli itse asiassa pohjimmiltaan sukua Yrjö Ruudun (Ruuthin) 1920-luvun teorioille, ns. ruutulaisuudelle. Ruutulaisuuden perusidea oli, että itsenäistynyt Suomi tarvitsi yhtenäisen kansallisen ideologian, sillä muuten kansakunta joutuisi tuholle alttiiksi. Ruudun mukaan kaikki suomalaiset piti saada omaksumaan yhteinen kansallinen ideologia.⁴⁰ Myös Suomen koko poliittista ilmastoa alkoi etenkin vuoden 1922 vaalien jälkeen leimata oikeistosuuntaus vastineena edeltävien vuosien ns. keskustasuuntaukselle.⁴¹ Tästä voidaan havaita, että tuolloin Suomessa oli myös muualla kuin AKS:ssa vallalla sellainen yleinen ilmapiiri, joka vaati kansallisen yhtenäisyyden ja kansallistunteen korostamista. Usein yhtenäisyyden tunne oli mahdollista saavuttaa vain yhteisen vihan avulla; täksi kohteeksi olivat oivasti tarjolla venäläiset, joilla oli jo nis-

34 FM Emerik Olsoni (1887–1971) toimi vuodesta 1919 HYK:n kirjastoassistenttina ja kirjastonhoitajana. Hän oli vuosina 1918–19 ollut Savon Jääkäriin päätoimittajana ja toimi myös Iltalehden toimittajana. Aikalaiskirja 1920; Helsingin Yliopisto. Opettajat ja virkamiehet 1977.

35 Erkki Räikkösen kirje Kailalle 3.6.1923, Suomen 1920–40-luvun historian säätien kokoelma, Elmo Kailan kokoelma, Kaila 5, H. AKS, KA.

36 Olsoni 1923 esipuhe ja esim. s. 346–347.

37 Gunnar Sarva edusti vanhempaa polvea kuin Olsoni ja AKS:n aktiivit, sillä hän oli syntynyt 1879. HS 17.6.1923 Gunnar Sarva: "Nykyistä Venäjää kuvaava kirja"; Kuka kukin oli 1961.

38 Suomen Heimo n:o 3/1923 s. 81–82 "Kirjallisuutta".

39 Palmgren 1976 s. 205–206.

40 Palonen 1975 s. 95.

41 Uino 1994 s. 417.

kassaan sisällissodan syntypukin osa. Yhteinen vihollinen on oiva kansakunnan yhdistäjä, ja kun sellaista ei muuten ollut tarjolla, oli se löydettävä myytteisestä venäläisyydestä ja osin myös kansakunnasta itsestään – kuten tsaarirupseerien kohdalla.

AKS:n mahtimiehiin ja venäläisvihan sanansaattajiin kuuluneella, helmikuussa 1923 seuran puheenjohtajaksi valitulla Elmo E. Kailalla oli vaikutusvaltaa ja suhteita eri puolille, vaikkakin Kustaa Vilkuna on Helsingin Sanomien lehtiartikkelissaan 1972 liioitellut Kailan aseman mahtavuutta.⁴² Kailalle rodullinen venäläisviha oli – kuten useassa kohdassa aikaisemmin on tullut ilmi – kiihkeää, suorastaan pyhää vihaa. Hän oli seuran perustamisen aikoihin pettynyt sodan tuloksen ja hengen vaalimiseen ja halusi siksi korostaa Suomen pelastuksen tienä vihollisen vihaamista, vieläpä vihollisen taiteenkin halveksuntaa. Kaila valittiin Vihan Veljien puheenjohtajaksi, ja sisäpiiriin merkitys koko seuran aatemaailmassa näyttää ensimmäisinä toimintavuosina olleen melkoinen, vaikka otettaisiinkin huomioon, että Vilkuna liioittelee ja Haavio vähättelee Vihan Veljien merkitystä.⁴³ Kaila toimi myös Suojeluskuntalaisen Lehden päätoimittajana, ja jo ennen ohjelmapuhettaan hän oli ollut mukana perustamassa lehdistöön kommunisminvastaista tietoa levittävää Antikommunistista Kansalaistietotoimistoa. Kailalla oli myös hyvät suhteet Etsivään Keskuspoliisiin, jonka johdossa oli Esko Riekkä, aktivisti ja entinen kalterijääkäri.⁴⁴

Tekemisen puutetta ja sukupolvikapinaa

Vaikuttaa siltä, että kiihkeäluonteinen Kaila oli pettynyt 1920-luvun elämään: maanalaiseen aktivismiin ja sodan jännittävyteen tottuneina monien aktivistien oli vaikea kestää "tylsää" demokratiaa ja normaalia poliittista toimintaa. Kailan venäläisviha oli äärimmäisen rodullista, se kohdistui koko venäläiseen kansaan. Muistiinpanoissaan Kaila esimerkiksi totesi Venäjän olevan suunnaton tunkio ja kauhisteli "ryssäin hirvittävää sikiytyväisyyttä". Hänen mukaansa venäläisillä oli Suomelle ja koko maailmalle annettavanaan vain "pahaa, itämaista orjuutta, itämaista edesvastuuttomuutta, itämaista kurjuutta – itämaista – ei, vaan vielä pahempaa: ryssäläistä!" Suomen pelasti venäläisyydeltä ja rappiolta vain yksimielinen viha, jonka hyväksi puoliksi Kaila luetteli yksimielisyyden, varman politiikan, lujan hallituksen ja vahvan eduskunnan. Kailan mukaan Suomi jatkoi näin tuhatvuotista taistelua "ryssää" vastaan ja puolusti koko ihmiskuntaa ja länsimaista sivistystä.⁴⁵ Vanhat yleiseurooppalaiset kliseet näyttävät olleen yhä käyttökelpoisia. Jo 1500–1600-luvulla oli niin Ruotsissa kuin muuallakin Euroopassa puhuttu venäläisten pelottavasta itäi-

42 Vilkuna 1972.

43 Haavio 1973 s. 551; Vilkuna 1972.

44 Immonen 1987 s. 111–112, 115.

45 N:o 5 Kailan konsepti Suomen Heimon lehtiartikkeliin 1923, n:o 49 muistiinpanoja, Suomen 1920–40-luvun historian säätien arkisto, Elmo E. Kailan kokoelma, Kaila 3, KA; Suomen Heimo n:o 5/1923 s. 115–116 E. E. Kaila: "Suomen kansan tehtävä".

syydestä, joka yhdistettiin barbaarisuuteen. Itäisyyden ja barbaarisuuden käsitteet myyttisen hahmon saaneen Toisen eli venäläisen symboleina toistuivat jatkuvasti AKS:n sanamuodoissa.

AKS oli selkeästi sivistyneistöjärjestö, mutta erityisen suuri sen merkitys oli koulu- ja ylioppilasmaailmassa. AKS hallitsi pitkiä aikoja ylioppilaspolitiikkaa niin ylioppilaskunnassa kuin osakunnissakin, ja sillä oli alaosastoja myös mm. seminaareissa, oppikouluissa, kansanopistoissa ja jopa ammattikouluissa. Seura sai riveihinsä myös joukon nuoria teologeja, etenkin uskonnollis-kansallisesti suuntautuneita herännäisnuoria. Suhteellisesti katsoen AKS:n toimintaan sitoutuivatkin Helsingin yliopistossa voimakkaimmin tulevat papit ja opettajat.⁴⁶ AKS:n aktiivien toiminta ei loppunut valmistumiseen, sillä valmistuneet virkamiehet, opettajat, lakimiehet, lääkärit ja papit levittivät piiriosastoissa seuran sanomaa ympäri maan.⁴⁷

Useimmat AKS:n alkuvuosien aktiivit olivat syntyneet vuosisadan vaihteessa tai aivan 1900-luvun alussa; he olivat 1880–90-luvun lapsien tavoin venäläistämiskauden sukupolvea, joiden mielestä Venäjä ja venäläisyys oli aina uhka Suomelle ja suomalaiselle kulttuurille. Seuran aatteissa näyttää olleen nuoren, uuden sukupolven leimaa, sillä joillakin vanhan polven edustajilla oli vaikeuksia hyväksyä AKS:n hehkuvaa "ryssänvihaa".⁴⁸ Tältä osin seuraan näyttäisikin sopivan Marvin Rintalan teoria sukupolvien merkityksestä sotienvälisen ajan aatemaailmassa, vaikka hän onkin käsitellyt lähinnä vain suoranaisista äärioikeistoa. Äärioikeistoksi hän on eriskummallisesti katsonut kaikki Venäjälle tehtävää sotilaallista interventiota vuonna 1919 kannattaneet. Vaikka lähtökohta on tältä osin varsin outo – yhtäsuuruusmerkkiä intervention kannattajien ja suoranaisen äärioikeiston välille ei voi vetää –, on hän todennut kiinnostavasti, että sellainen vanhempi sukupolvi, jonka kehityskausi oli sattunut aikaan ennen ns. sortovuosia, toivoi rauhanomaisten suhteiden palautumista maiden välille eikä siksi ehkä ollut kovin innostunut rasistisesta venäläisvihasta.⁴⁹

Myös Suunnan sivuilla aktivistit valittivat venäläiskysymyksen yhteydessä, että vanha polvi suhtautui venäläisiin liian myönteisesti ja että "itsenäisyys-sukupolven" oli jatkuvasti muistutettava heitä muuttuneista olosuhteista ja jopa ravisteltava vanhan sukupolven kansallisuustunteita. Kun vanha polvi oli tottunut tuottamaan Venäjällä vallitsevaan systeemiin, oli nuorien keskuudessa syntynyt venäläisiin yksilöihin kohdistuvaa kansallisuusvihaa.⁵⁰ Tältä osin näyttää selvältä, että valtaosa kiihkeimmistä "ryssävihan" lietsojista edusti nuorempaa "itsenäisyys-sukupolvea", jonka kiihkeät käyttäytymismallit tuntuivat

46 Alapuro 1973 s. 84; Kallenautio 1985 s. 82; Murtorinne 1977 s. 14; Rintala 1963 s. 99–100; Sepp 1997 s. 49.

47 Esim. Rintala 1963 s. 100.

48 Hyvämäki 1937 s. 16; Sepp 1997 s. 40, 50.

49 Rintala 1963 s. 87–88, 98.

50 Martti Pihkalan kokoelma kansio 1, Pihkalan muistelmakäsikirjoitus "Maailmansodasta vaupussotaan" s. 46–47, KA; Suunta 17.4.1920 "Vieläkin venäläisyydestä Viipurin läänissä".

vat monesta vanhemman polven edustajasta sangen vierailta. Kyseessä oli osaltaan tietysti myös tavanomainen sukupolvikapina; onhan jokaiselle uudelle sukupolvelle tyypillistä kapinoiminen edellisen polven arvoja ja käsityksiä vastaan.

Vuoden 1922 viimeinen Ylioppilaslehden numero oli AKS:n erikoisnumero, ja seuraavana vuonna lehdessä käytiin suuntataistelua, joka johti Ylioppilaslehden aatteellisen sisällön ja myös AKS:n vaikutuksen lisääntymiseen sekä seuran aatteen suodattamiseen kaikkien opiskelijoiden keskuuteen. Ylioppilaslehden seuran aate tuli etenkin toimitussihteeri Martti Haavion ja päätoimittaja Niilo Kärjen mukana, ja vuoden 1923 aikana lehti miehitetiin kokonaan AKS:n jäsenillä.⁵¹ Hyvä esimerkki lehden uudesta, demogogisesta tyylistä on maaliskuussa 1923 julkaistu artikkeli *Ryssänviha*, joka sanamuotojensa perusteella voisi olla suoraan AKS:n julkaisuista:

"...niin totta kuin rakastamme maatamme, on meidän opittava vihaamaan sen vihollista... Viha kuuluu olennaisesti rakkauteen, on itse rakkautta. Rakkaus ja viha ovat mitalin toinen ja toinen puoli... Siis kunniamme ja vapautemme nimessä kaikukoon tunnussanamme: Viha ja rakkaus! Kuolema ryssille, olivatpa ne minkä värisiä tahansa."⁵²

Kirjoittaja myös pahoitteli "latteaa henkeä", joka piti venäläistäkin yhdentekevänä, vaikka kyse oli Suomen perivihollisesta. Kirjoittaja katsoi venäläisvihän olevan ennen kaikkea urhean jääkärihengen osoitus ja vieläpä jääkärien Saksaan lähdön syykin. Seuraavassa numerossa julkaistiin teoreettisen filosofian professori Arvi Grotenfeltin vastine em. kirjoitukseen. Grotenfelt pahoitteli artikkelin "turmiollista ja inhottavaa kiihotusta", joka uhkasi hänen mielestään "mataloittaa, raaistuttaa ja myrkyttää" suomalaisten mieltä. Hän piti heimoaatetta suorastaan pyhänä asiana, mutta ei katsonut rotuvihan kuuluvan siihen. Toimituksen vastine myönsi lievän yliampumisen, mutta suhtautui muuten professoriin ivallisesti ja totesi venäläisiä vastaan taistelemisen olevan aina välttämätöntä, koska slaavilaiseen luonteeseen kuului olennaisena osana hyökkävyys ja sortaminen.⁵³ Muna halusi opettaa kanaa: AKS:n nuorten kannattajien piirissä ei tahdottu hyväksyä usein juuri vanhemman sukupolven osoittamaa maltillisuutta ja kansallisuusvihasta pidättäytymistä.

Huhtikuussa 1923 nimimerkki Viksari moitti Ylioppilaslehdessä professori Lauri Ingmania, Etelä-Pohjalaisen osakunnan kuraattoria, joka oli kokoomuksen puoluekokouksessa puhunut "sanoja, jotka jokaisen kunniallisen suomalaisen poskipäissä aiheuttavat punastumisen oireita". Ingman nimittäin oli kirjoittajan mukaan kannattanut "ryssäläisten" upseerien säilyttämistä Suomen armeijassa.⁵⁴ Seuraavassa numerossa Ingman puolustautui ja kertoi esitelmän-

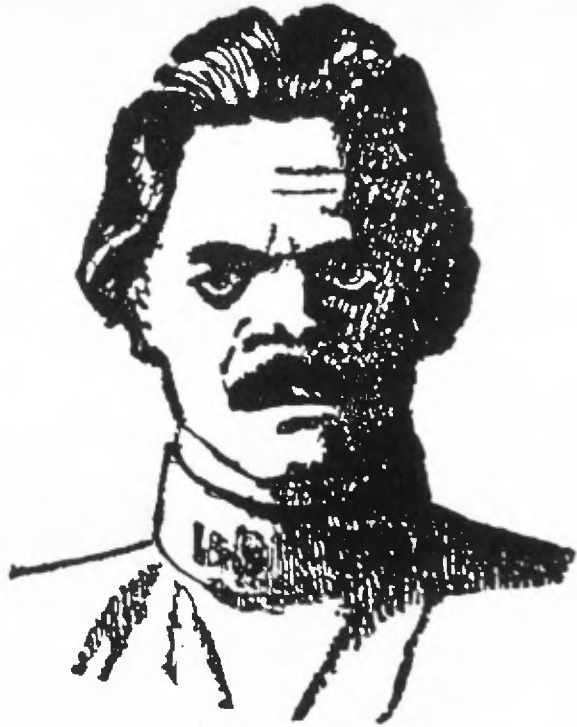
51 Klinge 1968 s. 59; Klinge – Harmo 1983 s. 119; T. Soikkanen 1991 s. 227–229; Uino 1985 s. 133.

52 Ylioppilaslehti 3.3.1923 s. 68 E. L.: "Ryssänviha".

53 Ylioppilaslehti 10.3.1923 s. 85–86 Prof. Arvi Grotenfelt: "Venäläiset ja me", s. 86 toimituksen vastine.

54 Ylioppilaslehti 21.4.1923 s. 191 Viksari: "Asioita".

*Suojeluskuntajulkaisuissa
rotuviha oli enemmän
sääntö kuin poikkeus.
Maksim Gorkia esittävän
kuvankaan otsikkona ei
ole ensisijaisesti kohteen
nimi vaan "Ryssä". Kuva:
Suojeluskuntalaisen Lehti
27.10.1921.*

Ryssä.
(Maksim Gorki).

sä olevan luettavana Uudessa Suomessa. Ingman totesi puolustaneensa Venäjällä palvelleita isänmaallisia suomalaisupseereita. Viksari vetosi "ryssänupseeri"-käsitteen sekavuuteen ja totesi myös eteläpohjalaisylioppilaiden kannattaneen Ingmanin mielipiteitä.⁵⁵ Venäläiskysymys kuohutti innokasta toimituskuntaa kovasti, eikä artikkeleiden tarkkuuteen kiireessä aina juuri perehdytty. Paljon porua ja vähän villoja näyttää sopivan moneen lehden aiheeseen, mutta selvän venäläisvastainen Ylioppilaslehti kiistatta oli. Vielä yleisemmiksi venäläisvihaa tihkuvat jutut muuttuivat vuodesta 1924 eteenpäin, eikä rasistisiin artikkeleihin tällöin enää juuri tullut vastineita tai ainakaan niitä ei julkaistu.⁵⁶ Helsingin yliopiston ylioppilaskunnassa AKS:n varsinainen valtakausi alkoi hiukan myöhemmin, vuonna 1926.⁵⁷

55 Ylioppilaslehti 28.4.1923 s. 216–217 "Prof. Ingman ja ryssät", s. 217 Vistarin vastine.

56 Ylioppilaslehti 1924 esim. 9.2.1924 s. 38–39 "Toimituksen osasto: Ryssien kuoro ja ylioppilaaat", 8.3.1924 s. 118 "Kronikka", 29.3.1924 s. 179 Taavetti: "Kronikka", 11.4.1924 s. 202 Kukkopillipoika: "Helsingin Sanomat deekiksellä", 15.11.1924 s. 329 E.R. [Erkki Räikkönen?]: "Moskovasta ei meille voi tulla mitään hyvää".

57 Alapuro 1973 s. 58.

AKS:n alueellisesta kannatuksesta on esitetty äkkiseltään katsoen ristiriitaisia tietoja. Matti Klingen mukaan AKS oli alun pitäen "pohjoinen" ilmiö: hänen mukaansa sen kannatus oli ylioppilasmaailmassa voimakkainta suomenkielisissä pohjalaisosakunnissa sekä lisäksi karjalaisten ja savolaisten parissa.⁵⁸ Risto Alapuron mukaan taas seuran jäsenet olivat kotoisin pääasiassa Etelä-, Lounais- ja Länsi-Suomesta.⁵⁹ Selitys piilee siinä, että Klinge viittaa jäsenten prosentuaaliseen määrään kunkin alueen osakunnassa, kun taas Alapuro puhuu jäsenten kokonaismäärästä. Klingellä esimerkkivuotena on sitä paitsi mainittu vain 1925. Myös Alapuro toteaa, että prosentuaalisesti AKS:n kannatus oli suurinta pohjalaisissa osakunnissa ja vähäisintä Etelä-Suomalaisessa osakunnassa. Toisaalta Alapuro on kuitenkin viitannut siihen, että Viipurin läänistä oli suhteellisesti varsin vähän jäseniä, kun taas Klinge puhuu karjalaisten suuressa AKS-aktiivisuudesta. Lähteistössä ja sen käytössä lienee siis eroja tässä suhteessa ja voi myös miettiä, onko Alapuron käyttämä syntymäkunta hyvä alueellisuuden mitta, koska sehän ei suinkaan välttämättä ole sama kuin esimerkiksi kouluvuosien asuinpaikka – minkä hän itsekkin on todennut. Joka tapauksessa näistä pienistä ristiriitaisuuksista huolimatta voi todeta molempien päätyneen siihen, että Pohjois- ja Itä-Suomesta tulleet liittyivät useammin AKS:n jäseniksi kuin esimerkiksi lounaissuomalaiset, mutta määrällisesti etelä- ja länsisuomalaiset muodostivat jäsenistön enemmistön.

Myyttinen viha

AKS:n ensimmäinen suuri valatilaisuus järjestettiin Snellmanin päivänä 1923. Valan sanat olivat peräisin Kailan ja Simeliuksen tuottoisista kynistä. Tilaisuudessa pitämässään puheessa Elias Simelius julisti paatoksellisesti:

"Musta on vihamme sitä kansaa kohtaan, jonka nimen mainitseminen älköön häiritkö hartautemme hetkeä. Meidän vihamme on musta kuin tämä lippu, mutta vihallamme on oikeus voittoon, sillä sitä hallitsevat rakkautemme isänmaalliset värit."⁶⁰

Lyhytkin näyte riittää osoittamaan, miten syvä viha venäläisiä kohtaan tehtiin seuran propagandassa oikeutetuksi, koska se oli isänmaallisuutta, olennainen osa rakkautta. Venäläisviha oli saanut mytologisen oikeutuksen; sen kohteena ei ajateltu olevan toinen ihminen, vaan myyttinen perivihollinen, venäläisyys. Tässä vihan muodossa ei ollut minkäänlaista merkitystä sillä, millaisia venäläiset todellisuudessa olivat, vaan vain sillä, minkälainen imago heille oli keinotekoisesti luotu. Tämä oli tapahtunut vuoden 1917 lopun levottomuuksien yhteydessä ja lopullisesti sisällissodassa.

Ilmiö muistuttaa Venäjän juutalaisvihaa, jossa juutalaisille luotua myyttistä imagoa hyödynnettiin sisäpoliittisissa kysymyksissä ja ristiriidoissa. Heinz-

58 Klinge 1968 s. 49.

59 Alapuro 1973 s. 70 ja jäsenten jakautumisesta alueittain myös s. 68, 72, 80–81.

60 Simojoki 1942 s. 46–47 puhe "Me tahdomme" 12.5.1923; Vilkuna 1972.

Dietrich Löwe on esittänyt, että venäläisten konservatiivien 1800-luvun loppupuolen juutalaisviha oli eräänlaista taantumuksellista utopiaa ("*reaktionäre Utopie*"), jossa juutalaisvihaa hyödynnettiin konservatiiveille tärkeiden asioiden mobilisoinnissa. Juutalaisista luotiin tuolloin venäläisen oikeiston piirissä kuva, jonka mukaan he olivat vastenmielisen kapitalismin ja sitä kautta uhkaavan demokratian eli suoranaisten Pahuuden käytyreitä. Myös juutalaisten oletettua salaliittoa kristittyä maailmaa vastaan pelättiin. John Doyle Klier on kannattanut Löwen teoriaa muutoin, mutta ajoittanut fobian alun Löwestä poiketen jo 1870-luvulle.⁶¹ Tällainen teoria näyttää sopivan myös AKS:n lietsomaan venäläisvihaan: venäläisiä hyödynnettiin AKS:lle tärkeiden teemojen ajamisessa. Myyttisen "ryssävihan" avulla, syyttämällä venäläisiä niin sisällissodasta kuin muustakin pahuudesta, oli mahdollista yhdistää suomalaisia ja pehmittää ihmisten mieltä seuralle tärkeille aatteille: heimoaatteelle, suomalaisuudelle ja oikeistolaiselle politiikalle.

AKS:n propagandatoiminta oli vilkasta, koska seuran ideologiaan kuului ajatus kansasta, joka sivistyneistön oli johdatettava tajuamaan oma ja maansa syvin olemus; tässä tapauksessa siis rakkauden ja vihan myyttinen yhtälö. Samankaltaista kansansivistämisaajatusta esiintyi oikeistolaisessa ajattelussa myös muualla Euroopassa, esimerkiksi Weimarin Saksassa.⁶² Ylioppilaslehti ja 1923 AKS:n äänenkannattajaksi perustettu maisteri Herman Stenbergin päätoimittama Suomen Heimo olivat seuran tärkeimpiä propagandakanavia. Ensimmäisen ilmestymisvuotensa lopussa Suomen Heimolla oli jo yli 2 000 tilaajaa. Seura julkaisi myös 1922 uudelleen suomennettuna alunperin 1789 painetun kirjaseen, joka esitteli isonvihan kauhuja muistitiedon pohjalta.⁶³ Pyyntönsä oli korostaa venäläisen perivihollisuutta ja muistuttaa vihollisen ikaikaisista kauhuteoista.

Tunnetuimpia seuran julkaisuista olivat vuonna 1923 julkaistut *Suur-Suomi on yhtä kuin isänmaa* ja *Herää Suomi!*, joita levitettiin peräti 10 000 kappaletta. *Herää Suomi!* oli vuonna 1922 julkaistun *Ryssästä saa puhua vain hammasta purren* -vihkosen laajennettu versio. Sen toimitti seuran perustajajäseniin Elias Simeliuksen ja Reino Vähäkallion ohella kuulunut maisteri Erkki Räikkönen, joka keväällä 1922 levitti *Ryssästä saa puhua vain hammasta purren* -kirjasta suurina painoksina Pohjanmaalla apunaan joukko aktivisteja – mm. Vihtori Kosola ja Vihtori Herttua.⁶⁴ Kirjanen sisälsi isonvihan kuvausten ohella myös muuta venäläisten raakuudesta kertovaa aineistoa ja "ryssävihan" vaatimusta korostavan artikkelin, jonka sisältö oli venäläisiä halventava ja äärimmäisen rasistinen. Venäjä nähtiin "slaavilaisena mutaliejuna", joka oli

61 Klier 1995 s. 385, 389, 451, 455; Löwe 1978 s. 11, 17–29.

62 Alapuro 1973 s. 100.

63 *Ryssästä saa puhua vain hammasta purren* -kirjasessa julkaistiin otsikolla "Järkyttäviä muistoja Ison vihan ajalta" pormestari Falanderin v. 1789 alun perin julkaisema kuvaus. *Ryssästä saa puhua vain hammasta purren* 1922; Nygård 1978 s. 138–139; Uino 1985 s. 133; Viikuna 1972.

64 Hyvämäki 1937 s. 7; Immonen 1987 s. 413; Klinge 1972 s. 60–61; Nygård 1978 s. 131, 136.

aina uhkana länsimaiselle sivistykselle. Venäläisen kirjallisuuden arvo kiellettiin eikä venäläisten katsottu olevan edes ihmisiä vaan lähellä eläimiä, koska heiltä sanottiin puuttuvan kokonaan ihmisille tyypillinen edesvastuuntunne. AKS:n kirjaseen mukaan Suomea velvoitti venäläisvihaan sekä historia että nykypäivän todellisuus. Vihaa kutsuttiin uskonnollisävyisesti Pyhäksi vihaksi ja venäläisyys nähtiinkin suorastaan paholaisena. Venäläisten syyksi pantiin kaikki paha, mitä maassa oli koskaan tapahtunut, ja heidät toivotettiin tervetulleeksi Suomeen vain "pohjattomiin rämeisiin" pantavaksi.⁶⁵ Huomio siirtyi näin pois omista ongelmista, sisällissodan taustasta ja yhteiskunnallisista sekä sosiaalisista ristiriidoista. Venäläisviha oli saanut tässä julkaisussa uskonnollis-fanaattisen muodon; pyhän vihan avulla haluttiin yhtenäistää oma maa ja asettaa se suuren sankarin asemaan. Fanaattista vihaa perusteltiin maan turvallisuuden vaatimuksella: saatanallisen vihollisen vihaaminen oli aina oikeutettua. Venäläisyydestä oli tullut oikea ilmestyskirjan peto.

Herää Suomi! -propaganda on sisällöllisesti aivan samankaltaista kuin Ryssästä saa puhua... -kirjasessa. Tekstiä on enemmän kuin edeltäjässä, mutta isänmaanrakkauden ja sen vaatiman "ryssävihaan" vaatimus oli yhtä jyrkkä. Suomen perivihollisena nähtiin "Idän inhat voimat": niinpä Suomella oli suuri historiallinen tehtävä taistelussa venäläisyyttä vastaan. Venäjä oli kirjaseen mukaan barbaarivaltio ja sen kansa puolestaan ala-arvoista, edesvastuutonta ja vihattavaa. Venäläisten huonojen ominaisuuksien sanottiin suoraan johtuvan muuttumattomina periytyvistä rotuominaisuuksista. Kirjasessa vaadittiin, että jokaisen puolueen ohjelmassa tuli olla venäläisviha, koska se oli "suunnaton voima vastaisten päivien varalle". Veljesveren vuotaminen pantiin yksiselitteisesti venäläisten syyksi ja perivihollisuuden teemaa lietsottiin käsittelemällä runsaasti historian kammottavia esimerkkejä venäläisen – "petoeläin ihmisen hahmossa" – raakuudesta.⁶⁶ Myös keväällä 1923 julkaistu Suur-Suomi on yhtä kuin isänmaa -pamflettikirjaneen sai suuren suosion: siitä otettiin jo samana vuonna kolme painosta, koska etenkin oppikouluissa sitä levitettiin suurella innolla.⁶⁷

Suur-Suomi on yhtä kuin isänmaa -kirjaseen sisältö oli jokseenkin samaa kuin Ryssästä saa puhua vain hammasta purren -kirjasessa. "Ryssänvihaan" vaatimusta toistettiin kiihkeästi ja vihaan julistettiin palvelevan isänmaanrakkautta. Venäläisille julistettiin kuolemaa, "olivatpa sitten minkä värisiä tahansa". Kailan mukaan Suomen kansan historiallisena tehtävänä oli "ryssän" hävittäminen, koska venäläinen ei kyennyt antamaan koko ihmiskunnalle muuta kuin "pahaa, itämaista orjuutta, itämaista edesvastuuttomuutta, itämaista kurjuutta" ja, mikä vielä pahempaa, "ryssäisyyttä".⁶⁸

65 Ryssästä saa puhua vain hammasta purren 1922 "Järkyttäviä muistoja Ison vihaan ajalta", V. V.: "Ryssä", V.R.V. [Reino Vähäkallio?]: "Suomen itsenäisyyden peruskivi" ja "Vihakin on voimaa".

66 Herää Suomi! 1923 kokonaisuudessaan, tyylistä esim. s. 2–6, 8, 14, 18–19, historian esimerkit s. 20–40.

67 AKS:n toimintakertomus 1923 s. 5.

68 Suursuomi on yhtä kuin isänmaa, kolmas painos 1923 s. 7–9 E.S.: "Ryssänviha", s. 35–36 "Lippuvala", s. 36–40 E. E. K. [Kaila]: "Suomen kansan tehtävä".

Eri puolilla Suomea pidettiin myös paljon propagandapuheita, esimerkiksi Erkki Räikkönen puhui Vihan Veljien hengessä Joensuun laulujuhilla 1923 – eikä vain päivä- vaan myös illallisjuhlassa.⁶⁹ Seuran vuoden 1923 kesäkiertäjien toimintaohjeet noudattelivat paljolti Erkki Räikkösen Kailalle kirjoittamassa kirjeessä luonnostelema suuntaviivoja: Olsonin kirjaa ja seuran omia lentolehtisiä piti levittää, Suur-Suomi -aatetta piti edistää ja kaikkialla oli teoritettava kansan mieliin, ettei "Moskovasta meille voi tulla mitään hyvää". Kesäkiertueiden yhteydessä perustettiin myös seuran haaraosastoja. Kesällä 1923 tunnelma AKS:n piirissä olikin korkealla: "Tuntuu kuin Helsinki ja Suomi kihisivät A.K.S:aa."⁷⁰ Alapuro onkin syystä todennut, että Suomen nationalistinen ylioppilasliike – eli siis AKS – oli maailmansotien välisen ajan Euroopassa poikkeuksellisen voimakas vaikkakaan ei aatteiltaan ainutlaatuinen. Muualla Euroopassa liikehtiminen jäi useimmiten hajanaisemmaksi.⁷¹ Suomessa aatteen yhtenäisyyttä näyttää siivittäneen paitsi ajanjakson voimakas yhtenäiskulttuuri myös etninen venäläisviha, jota kaikki AKS:n propagandajulkaisut viestittivät ja levittivät.

AKS:n merkitys venäläisvihan leviämisessä oli varsin huomattava, sillä vaikka seuran toiminta ei vaikuttanut Suomen viralliseen ulkopoliittikkaan ja sen sisältöön, oli sillä huomattavana propagandaorganisaationa suuri merkitys maan mielipideilmastoon. Tämä siitakin huolimatta, että seuran kuului vielä vuonna 1923 vain 214 jäsentä; 1 000 jäsenen määrä ylittyi vasta 1930-luvun alussa.⁷² Varsinkin 1920-luvun alkuvuosina seuran jäsenyyden viiteryhmänä oli valkoinen Suomi ja vastakohtana vihattavat "ryssät".⁷³ AKS:n mukaan Suomesta oli kitkettävä pois kaikki venäläisyys, poistettava kaikki venäläiset ja koko kansa oli saatava vihaamaan kaikkea hiukankin venäläisyyteen viittaavaa. AKS:n jäsen Vilho Helanen julisti esimerkiksi vuonna 1923 ilmestyneessä koulupoikaromaanissaan *Sarastus*, että maasta oli saatava pois jokainen venäläinen, "olkoon keisarillinen tai vallankumouksellinen". Hän kuvasi jo vakiintuneen mallin mukaan venäläistä sotilasta "vertajanoavaksi pedoksi".⁷⁴ Tämä siitakin huolimatta, että teksti oli sellaisen AKS:n jäsenen kirjoittamaa, jolla "ryssäviha" ei koskaan noussut pääteeksi.

AKS edusti puhdasta totaalkielteisyyttä venäläisiä ja venäläisyyttä kohtaan. Järjestön jäsenten ja kannattajien ajattelutapa oli voimakkaan kansallinen ja heimohenkinen, jääkäri- ja aktivistiajattelun perinnön mukainen. Liikkeen ulkopoliittiset tavoitteet liittyivät Suur-Suomen rakentamiseen: toiminnan perustana nähtiin isänmaanrakkaus ja sen kääntöpuolena ankara "ryssäviha". Täl-

69 Erkki Räikkönen Kailalle 6.8.1923, Suomen 1920–40-luvun historian säätöön arkisto, Elmo E. Kailan kokoelma, Kaila 5, H. AKS, KA.

70 Toimintaohjeet AKS:n kesäkiertäjille 1923, etenkin s. 8–9 ja 15–16, Suomen 1920–40-luvun historian säätöön arkisto, Elmo Kailan kokoelma, Kaila 5, H.3. AKS, KA; Haavio 1973 s. 566.

71 Alapuro 1973 s. 100, 172, 174.

72 Engman 1994 s. 258; Kallenautio 1985 s. 82; Nygård 1982 s. 69; Rintala 1963 s. 99–100.

73 Alapuro 1973 s. 110.

74 Nikulainen 1997 s. 29, 35–36.

laiset näkemykset olivat vahvasti esillä suojeluskunnissa ja heimoaateen järjestöissä ja puolueista ennen kaikkea maalaisliitossa mutta myös kokoomuksessa. Opiskelijamaailmassa, monissa kulttuuriorganisaatioissa ja Kari Immosen mukaan myös Etsivän Keskuspoliisin sisällä oli poikkeuksellisen paljon suoranaisen etnisen venäläisvihan kannattajia. EK:ssa olikin runsaasti jääkäri- ja aktivismihengen sekä heimoaateen vaalijoita, joiden venäläisvastaisuus ja -viha oli usein itsestään selvää. Martti Haavio kutsui AKS:aa "valtiomiestemme poliittiseksi alkeiskouluksi" eikä pahasti liioitellut, sillä toisen maailmansodan jälkeen aina 1970-luvulle asti AKS:n entisiä jäseniä oli runsaasti mukana paitsi politiikassa ja upseeristossa myös kirkko-, yliopisto- ja kulttuuri- maailman johdossa. Esimerkiksi vuonna 1968 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon yhdeksästä piispasta oli peräti seitsemän entistä AKS:n jäsentä.⁷⁵ Näin "ryssävihan" aateperintö vaikutti laajalti maan eliitin taustalla vielä pitkään toisen maailmansodan jälkeisenäkin aikana. 1920-luvun venäläisvihalla onkin ollut pitkät varjot. Vihollisuuksien kohdistaminen ruotsinkielisiin tuli AKS:ssa voimakkaammin esiin vasta 1920-luvun puolivälin jälkeen. Siinä vaiheessa venäläisviha oli levinnyt jo halki maan ja läpäissyt julkisuuden – tarvetta sen lietsomiseen ei enää ollut, vihollinen oli eräässä mielessä lannistettu, koska AKS:n "totuutta" venäläisistä ei enää asetettu kyseenalaiseksi.

Suojeluskuntapropaganda

"Mikä eläin on eniten ihmisen näköinen? Se on ryssä."⁷⁶

Venäläisvastaisuuden ja suoranaisen kansallisuusvihan lietsonta tuli AKS:n lisäksi eniten esille vanhaan tapaan suojeluskuntalaisten ja aktivistien toimesta. Esimerkiksi Suojeluskuntalaisen Lehdessä oli koko 1920-luvun voimakasta venäläisvihamielisyttä. Jo 1920-luvun alkupuolella esitettiin jotakuinkin kaikki niin neuvostovaltiota kuin toisaalta venäläisiä koskevat luonnehdinnat ja arvostukset, jotka sitten siirtyivät myöhemmin mm. lapuanliikkeen ja IKL:n mielipiteisiin mutta myös kollektiiviseen suomalaiseen ajatteluun.⁷⁷ Itse asiassa stereotyyppiset luonnehdinnat eivät edes olleet uusia, vaan kuten on jo useassa yhteydessä käynyt ilmi, ne toistivat vanhoja yleiseurooppalaisia käsityksiä venäläisten epäluotettavuudesta ja itäisestä barbaariudesta. Ne eivät siis sinänsä olleet erityisen suomalaisia eivätkä saaneet muotoaan erityisesti suomalaisten historiallisista kokemuksista. Suomalaista sen sijaan oli niiden käyttö: se, että Suomessa oli tarvetta luoda stereotyyppioita hyödyntäen koko kansaa yhdistävä myyttinen venäläisviha ja tehdä venäläisistä mm. sisällissodan syntipukki.

75 Koko luvussa esitetyn lähdeaineiston lisäksi Alapuro 1973 s. 179; Haavio 1973 s. 585; Immonen 1987 s. 425–428; Stenman 1991 s. 52–53, 55.

76 Itäistä naapuria koskevan sananlaskukilpailun voittaja, SL 10.3.1921.

77 1920-luvun lähdemateriaalin lisäksi Nygård 1982 s. 63.

1920-luvulla vallalle päässeisiin perusarvoihin kuului kielteinen käsitys koko venäläisestä rodusta ja viha sitä kohtaan, viha, joka perusteltiin isänmaanrakkaudella ja kansallisella yhtenäisyydellä. Viha kertoi lietsojiensa asenteista mutta oli myös välineellistä toimintaa maanpuolustustahdon kohottamiseksi. Paitsi Venäjän myös koko venäläisyyden näkeminen uhkana ja vihan kohteena palveli suojeluskuntajärjestöjen maanpuolustustyötä, etenkin Suur-Suomi-aatetta ja heimokansojen asiaa.⁷⁸ On silti syytä huomata, että esimerkiksi Suojeluskuntalaisen Lehden päätoimittajana oli AKS:ssakin häärinyt Elmo Kaila, mies, joka oli jatkuvasti osoittanut voimakasta ja kiihkeää vihaa venäläisiä kohtaan jopa yksityiskirjeissään. Vaikka tarkoitus saattoi pyhittää keinot suojeluskuntapropagandassa, oli taustalla usein kuitenkin uskoa venäläisvihan lietsannon oikeuteen.

Suojeluskuntalaisen Lehden päätoimittajana toimi siis loppuvuodesta 1919 aina vuoteen 1923 saakka Elmo E. Kaila, joten lehden voimallinen venäläisvastaisuus ei ollut silkkää sattumaa. Samat propagandan keskushahmot näyttävät 1920-luvulla toimineen niin monella taholla, että heihin törmää tuon tuostakin. Suojeluskuntalaisen Lehti oli täynnä 1920-luvun suojeluskuntapropagandan tunnusomaisia piirteitä. Suojeluskuntaelämän aatteellis-poliittista toimintaa tutkinut Jari Rusanen on todennut, että näitä tunnusomaisia seikkoja olivat mm. runsas toisto, totuuden tarkoituksenmukainen tulkinta, propagandan liittäminen ajankohtaisiin tapahtumiin ja sen rakentaminen paljolti iskulauseiden ympärille. Paitsi pää-äänenkannattajassa myös suojeluskuntien piirilehdissä oli usein räikeänkin venäläisvastaisia kirjoituksia ja piirroksia. Vaikka suojeluskuntapiirien venäläisvihaan sisältyi viittauksia kommunismiin, oli se oleellisesti kuitenkin täysin rodullista. Lähtökohtana oli ajatus, että suomalaisissa oli perinnäisenä ilmiönä ikuinen "ryssäviha" venäläistä perivihollista vastaan. "Ryssäviha" esitettiin kokonaisvaltaisena venäläisyyden vihaamisena ja yleensä heimo- ja isänmaanrakkauden yhteydessä, mutta sen sisältö kuvattiin hyvin epämääräisesti. Voimakas venäläisviha koettiin myönteiseksi piirteeksi ja sitä lietsottiin mm. jatkuvasti toistuvilla tunteisiin vetoavilla kertomuksilla venäläisten raakuuksista. Usein vastakkain asetettiin Venäjän barbaarisuus ja Suomen länsimainen sivistys.⁷⁹

Venäläiset esitettiin perivihollisina, etenkin Pohjanmaalla todettiin venäläisvihan olevan veren perintöä ja jopa suorastaan uskonkappale ja luonnonvaisto. Venäläisvastaisia sananlaskuja esiteltiin otsikon "Esi-isäin elämänohjeita" alla, vieläpä julistettiin helmikuussa 1921 kilpailu itäistä naapuria koskevista sananlaskuista. Esimerkkinä sopivasta lausahduksesta oli "Kylmä kuin ryssä helvetti". Maaliskuussa voittajaksi selviytyi äärimmäisen rasistinen sananlasku: "Mikä eläin on eniten ihmisen näköinen? Se on ryssä", ja kilpailun jatko-osan voitti kesäkuussa "Rykimällä pääsee yskästä ja tappamalla ryssästä".⁸⁰

78 Nygård 1985 s. 468–469.

79 Nygård 1985 s. 468–469; Rusanen 1986 s. 181–182, 198–199.

80 Esim. SL 15.1.1920 s. 20 A. Atén: "Langattoman lennättimen vastaanottokoneen salaperäi-

Suomalaisia sotilaita ryssänvallan aikana.

Suojeluskunnat lietsivat maanpuolustushuonetta esimerkiksi venäläisiä halveksivien vatsien ja pilakuvien avulla. Niissä suomalaisten ylivertauisuus halveksittaviin venäläisiin verrattuna oli itsestäänselvää. Kuva Suojeluskuntalaisen Lehti 21.12.1922.

Lappeenrannan manöövereillä kysyy tsaari Aleksanteri III suomalaiselta rakuunalta, kuinka monta *vihollista* hän luulee tosi tappelussa voittavansa, johon rakuuna vastaa:

— Kyllä minä nyt ainakin 10 ryssää nitistän!

Kuten esimerkit osoittavat, lehdessä ei suinkaan ollut kysymys bolševikkivihasta vaan suoranaisesta rasismista, vieläpä hyvin jyrkässä muodossa.

Venäläisvihän "hyvistä" edustajista raportoitiin opettavaisina esimerkkeinä. Tällaiseksi kävi uudeksi sotaministeriksi vuonna 1920 nimitetty Bruno Jalander, joka jo Uudenmaan läänin maaherrana oli työskennellyt kovin venäläisvastaisesti. Suojeluskuntalaisen Lehden mukaan hänen venäläisinhonsa oli peräisin Jalanderin Venäjällä oleskelun ajoilta, jolloin hänellä oli ollut tilaisuus tehdä huomioita "venäläisestä hengestä ja maailmankatsomuksesta". Erityisellä kiitoksella lehti pani siksi merkille, ettei Jalander antanut tuttavuussuhteiden häiritä omaa periaatettaan: "kuta vähemmän venäläisiä ja venäläisyyttä Suomenmaassa, sitä parempi". Artikkeleissa kuvatuille henkilöille oli suureksi eduksi, jos he olivat "syntymästään saakka ryssänvihaajia", jotka vihan voimalla pystyivät säilyttämään "rautaisen, kaikki voittavan tahdon ja työtarmon".⁸¹ Sen sijaan ihmeteltiin esimerkiksi talollisia, jotka olivat ottaneet töihin

nen kuljetus Suomeen", 12.2.1920 s. 83 "Veren ääni". Esi-isäin elämänohjeita 2.12.1920 s. 1064, 20.1.1921 s. 27, 17.2.1921 s. 74, 10.3.1921 s. 96 ja 9.6.1921 s. 207.

81 SL 8.4.1920 s. 229-230 "Sotaministeri Jalander", 17.6.1920 s. 482 "Juho Ekola".

venäläispakolaisia eli lehden sanojen mukaan "ryssänsaastaa".⁸² Lehden edustamien piirien venäläisviha oli ytimeltään rodullista, sillä se ei erotellut venäläisiä lainkaan näiden poliittisen katsantokannan mukaan.

Suojeluskuntalaisten kuva venäläisistä oli siis kaikin puolin selkeän rasis-
tinen ja siihen liittyi voimakasta ylemmydentuntoa: Toinen oli aina Itsenä
alempi. Venäjän kansan kehitysmahdollisuuksista annettiin surkea kuva, kun
taas suomalaisuus kuvattiin uljaana ja ihailtavana. Venäläisten kerrottiin elä-
neen vain "orjina tai hillittöminä herroina", heidät kuvattiin veltoiksi ja lais-
koiksi, työteliään suomalaisen vastakohtaksi. Lehden sivuilla halveksittiin
yhtä lailla venäläisiä pakolaisia ja santarmikäytyreitä kuin "ryssien pokkuroijia"
ja venäjää puhuvia upseereitakin. Kansaan vaadittiin istutettavaksi perin poh-
jaista "ryssänvihaa", sillä muuten katsottiin "Vapaussota" turhaan taistelluksi.
Venäläisiltä ei katsottu voitavan ikinä odottaa mitään hyvää.⁸³ Venäläisyys
edusti itämaisuutta eli aasialaisuutta, joka taas koettiin kulttuuria tuhoavaksi
kielteiseksi ilmiöksi ja vastakohtaksi länsimaisuudelle, jota puolestaan pidet-
tiin kulttuuria kannattavana ja eteenpäin vievänä myönteisenä voimana. Bol-
ševismmin nähtiin olevan vain yksi osoitus aasialaisuuden ilmenemismuodoista,
ja näin ollen suojeluskuntatyö oli taistelua koko länsimaisen kulttuurin puo-
lesta.⁸⁴ Usein kirjoitusten sävy muistutti kovasti Kailan tuotoksia, ja useissa
tapauksissa teksti saattoikin olla päätoimittajan kynästä lähtöisin. Lehden jyrk-
kä linja ei kuitenkaan ollut Kailan varassa, sillä venäläisvihamielisyys ei näytä
lieventyneen keväästä syksyyn 1922 kestäneen Kailan virkavapaudenkaan ai-
kana. Sen sijaan tuon puolen vuoden aikana esiintyi edelleen tuttuja teemoja:
novelleissa oli raakalaismaisia venäläisiä, moitittiin sitä, että eräs suomalainen
kirjailija oli kirjoittanut venäläisistä myönteiseen sävyyn, ja vaadittiin upsee-
reita välttämään venäjän kielen käyttöä.⁸⁵

Vuoteen 1923 mennessä Suojeluskuntalaisen Lehden rasis-
tinen "ryssänvi-
ha" oli paisunut jatkuvaksi isänmaalliseksi uhoksi ja venäläisten halventami-
seksi, jopa uhitteluksi. Venäläisvastaiset tekstit ja sananlaskut seurasivat toi-
siaan. Kaikkia venäläisiä ja venäläisyyttä vaadittiin äänekkäästi maasta pois,
koska tuo sama peto ja perivihollinen vaani aina Suomen kansaa. Juuri peri-
vihollista vastaan katsottiin sotakin käydyksi. Punaisuus rinnastettiin venäläi-
syyteen, jolloin kaikki kielteinen saatiin jysäytettyä venäläisten harteille. Puo-
lassa tapahtunut tsaarinupseerien erottamisalto ja venäläisen katedraalin pur-
kaminen pantiin ihailevasti merkille. Venäläisten kielteisistä rotuominaisuuksista
puhuttiin kiistämättömänä tosiseikkana. Jopa venäläisen kuoron esiinty-
mistä helsinkiläisessä ravintolassa paheksuttiin ja sitä vastaan protestoineita

82 SL 13.10.1921 s. 345–346 "Viikon saalista", 12.1.1922 s. 20 "Viikon saalista".

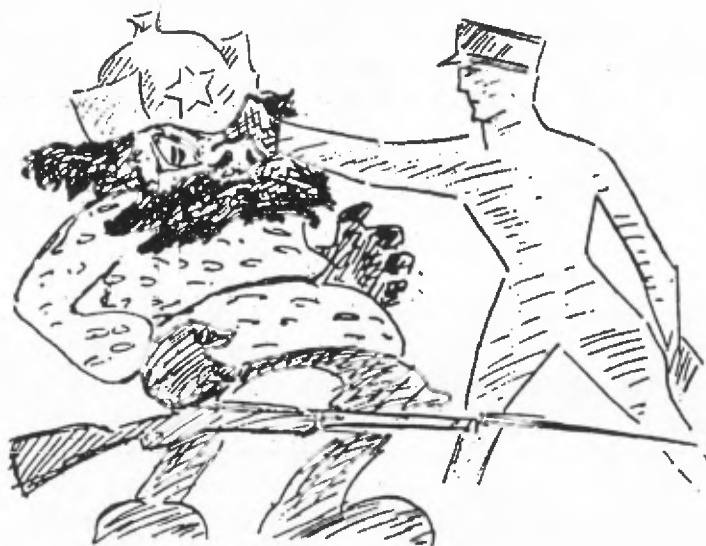
83 SL 8.4.1920 s. 233–234 Tri Yrjö Kauko: "Suhteistamme suuriin naapurikansoihimme", 27.5.1920 s. 393 "Vähän rezvoimaisuudesta", 19.10.1922 s. 386 "Viikon saalista".

84 SL 15.7.1920 s. 561–563 "Itä vai länsi?", otteita maist. Eino Tikkasen suojeluskuntajuhlissa pitämästä puheesta.

85 SL esim. 1.6.1922 s. 198 V. V.: "Ryssä", 8.6.1922 s. 214 "Viikon saalista", 20.7.1922 s. 274 "Viikon saalista".

Esi-isäin elämänohjeita.

Kuvitti T. Pyykkö.

1920-luvun alun ilmapitirissä venäläisiä saatettiin kuvata äärimmäisen rasisitesissa hengessä. Perivihollisajattelun tueksi lehdissä julkaistiin runsaasti venäläistöraakudesta, vastenmielisyydestä ja typeryydestä kertovia historiallisia tarinoita ja esi-isäin elämänohjeina esitetyjä venäläisvastaisia sananlaskuja ja lausauksia. Kuva: Suojeluskuntalaisen Lehti 12.7.1923.

»Sopii, — niinkuin nyrkki ryssän silmään.»

Suomen kansan sananlaskuja.

ylioppilaita puolustettiin voimakkaasti. Saman tapauksen yhteydessä oli ylioppilaiden puolustajia suomenkielisellä porvarillisella puolella muitakin, mm. Uuden Suomen pakinoitsija Olli otti voimakkaasti kantaa opiskelijoiden puolesta.⁸⁶

Myös armeijan ja suojeluskuntien valistustyöhön paljolti keskittynyt Suomen Sotilas-lehti viljeli sivuillaan käsitystä venäläisestä ikiaikaisena Suomen vihollisena, joka kuitenkin oli sisällissodassa lyöty. Sodan oli aiheuttanut tämänkin lehden mukaan "ryssä", joka oli särkenyt suomalaisten yksimielisyyden.⁸⁷ Syntipukiajattelu oli näkyvästi voimissaan. Suomen Sotilaan yleissävy oli sama kuin Suojeluskuntalaisen Lehdessä, mutta venäläisiin keskittyvien artikkeleiden määrä oli huomattavasti pienempi. Elmo Kailan henkilön merkitys näyttääkin olleen Suojeluskuntalaisen Lehdessä artikkeleissa melkoinen,

86 SL esim. 15.2.1923 kansi "Ryssäläisyyden jälkiä" ja kuvateksti, 8.3.1923 s. 82 pääkirjoitus "Kaikki ryssät maasta pois!", 12.4.1923 s. 140 "Puhdasta jälkeä", 17.5.1923 s. 181-183 "Ihmiskunnan vihollinen", 24.5.1923 s. 191-192 "Ihmiskunnan vihollinen", 21.6.1923 s. 236 "Ryssäläistä perua", 12.7.1923 s. 265 "Häpeä!"; US 7.7.1923 Olli: "Salaperäisiä mustalaisia", 11.7.1923 Olli: "Martyyrikuoro".

87 Suomen Sotilas 24.1.1920 s. 50-51 "Pirua ja ryssää vastaan", 21.4.1923 s. 190 "Isänmaanrakkaus ja viha".

vaikkakin perusarvot olivat suojeluskunta- ja aktivistipuolella laajalti samat. Suojeluskuntien merkitys venäläisvihan levittäjinä oli jossakin mielessä sama kuin AKS:n: politiikkaan ja päätöksentekoon ne eivät suoranaisesti vaikuttaneet mutta muodostivat huomattavan painostusryhmän.⁸⁸ Hyvin samansävyyistä oli myös Suunnan teksti. Venäläiset nähtiin sisällissodan aiheuttajina ja venäläisviha elähdyttävänä tekijänä, jonka avulla sotakin oli voitettu. Suomi ei ollut vielä tarpeeksi "ryssävihan" läpitunkema, vaan sitä piti lisätä ja lietsoa.⁸⁹ Ei voi vähätellä sitä mielipiteenmuodostusmallia, jonka lehdet antoivat suojeluskuntalaisille ja muille lukijoilleen. Venäläisvihamielisyys levisi 1920-luvulla yhdessä mm. suojeluskunta-aatteen ja AKS:n laajalevikkisten kirjasten myötä varsin laajalle kansaan. Vesa Vares näyttää osuneen todella naulan kantaan esittäessään, että oikeistonuorsuomalaiset pääsivät sanelemaan tietyt vuoden 1922 jälkeen vallinneet perusarvot koko "valkoiselle mentaliteetille" huolimatta siitä, että olivat pieni ryhmä. Heidän käsityksensä esimerkiksi ns. sortovuosista, vuosien 1917–18 tapahtumista, isänmaallisuudesta ja sen osoittamisesta sekä itsenäisyydestä tulivat vallitseviksi.⁹⁰

Suomen Suojelusliitto

Venäläisvastaisuutta kannatti myös vuonna 1921 perustettu Suomen Suojelusliitto, jonka ensisijaisena tarkoituksena oli levittää porvarilliselta pohjalta propagandaa kommunisteja vastaan. Liitossa sisäinen ja ulkoinen vihollinen samastettiin. Suojelusliiton vaikutusvaltaisina taustahahmoina olivat mm. entiset senaattorit Kaarlo Castrén, Jalmar Castrén ja Heikki Renvall, kenraalimajuri Harald Åkerman ja lääketieteen lisensiaatti Eino Suolahti. Taustahahmoissa oli aktivisteja ja juuri sitä ryhmää, joka piti vuonna 1919 alkanutta ns. keskustapolitiikkaa liian lepsuna ja huonona vaihtoehtona. Suojelusliiton aktiivit edustivat jo asemansa saavuttanutta vanhempaa sukupolvea, sillä he olivat 1860–70-luvulla syntyneitä. Poliittisilta kannoiltaan miehet olivat lähinnä nuorsuomalaisia ja kokoomuslaisia.⁹¹ Suojelusliiton jäsenet olivat siis selvästi vanhempia kuin esimerkiksi AKS:n jäsenet. Heihin ei näin sovellu selitys, jonka mukaan venäläisvihaa olisi esiintynyt vain uudessa sukupolvessa. Vaikka suojelusliittolaisille keskeistä oli kommunisminvastaisuus, olivat he myös venäläisvastaisia. Selittävänä taustatekijänä on paljolti liiton keskeisten jäsen-

88 Rusanen 1986 s. 202.

89 Suunta esim. 27.1.1923 "Vapaus sodan alkamisen 5-vuotismuisto", 3.2.1923 "Isänmaan suojaksi Suomen Suojelusliitto perustettu".

90 Vares 1991 s. 37.

91 Harald Åkerman oli ollut Aktiivisen komitean ja sen sotilaskomitean jäsen 1915–17, Eino Suolahti niin ikään Aktiivisen komitean jäsen ja aktivistilehti Uuden Päivän perustaja ja johtokunnan puheenjohtaja 1917 ja lakitieteen tohtori Heikki Renvall oli ollut paitsi Aktiivisen komitean myös Kagaalin jäsen. Pääministerinä 1919 ollut Kaarlo Castrén toimi tuolloin lakimiehenä ja KOP:n johtokunnan ja hallintoneuvoston jäsenenä, kun taas Jalmar Castrén oli TKK:n professorina ja vararehtorina ja vuodesta 1922 alkaen VR:n pääjohtajana. Suunta 3.2.1923 "Isänmaan suojaksi Suomen Suojelusliitto perustettu"; Kuka kukin oli 1961; Lomu 1974 s. 4–5, 7.

ten – esimerkiksi Harald Åkermanin, Eino Suolahden ja Heikki Renvallin – aktivistitausta ja heti marraskuun vallankumouksen jälkeen syntynyt voimakas bolševikkivastaisuus. Eino Suolahti vaikutti myös aikaisemmin mainitussa aktivistisessa Suunta-ryhmässä. Itä-Karjalan asian auttaminen oli järjestön mielestä tärkeää, etenkin koska se oli paitsi antikommunismia myös -venäläisyyttä. Järjestö toimitti materiaalia lehdistölle ja mm. Etsivälle Keskuspoliisille. Järjestön venäläisvihamielisyyksi oli varsin ilmeistä, ja sillä oli mm. vaikeuksia mennä samaan kansainväliseen antikommunistiseen järjestöön, johon valkoiset emigranttivenäläiset kuuluivat. Järjestö piti kommunismia rasisistisesti aasialaisena tai itämaisena verisenä oppina, joka pyrki tuhoamaan länsimaisen kulttuurin. Suomi nähtiin tässäkin järjestössä Lännen ja sitä kautta koko sivistyksen etuvartiona.⁹² Järjestön emigranttivastaisuus osoittaa omalta osaltaan, että kyse ei ollut vain ideologiaan kohdistuneesta vaan aidon rasisistisestä kansallisuusvihasta.

Suomen Suojelusliiton taustalla oli siis jälleen samoja tyytymättömiä aktivistipiirejä kuin suojeluskunta- ja osittain AKS-toiminnassakin. Samantyyppinen propaganda levisi eri toimintatapojen kautta lehdistöön ja julkisuuteen. Suomen Suojelusliiton erityislevityksessä oli esimerkiksi pappi Eevertti Pärnäsen tunne vihollisesta -ajatuksen pohjalta kehitetty ja vuonna 1922 ilmestynyt *Bolshevikit*, josta otettiin huomattavan suuri 10 000 kappaleen painos. Bolshevikit ei sisällä rotuvihan vaatimusta, mutta kuten Kari Immonen on todennut, siinä on kyse kansallisesta halveksunnasta ja venäläisten arvon kiistämisestä.⁹³ Inkerin Työn kirkkoherra Eevertti Pärnäsen esitti venäläisen suomalaisten perivihollisena ja totesi bolševismin olevan kaikkia aikaisempia ruttoja pahempi, "maailman suurin rikos". Bolševikkiviha on kirjan silmäänpistävin piirre ja myös juutalaisvastaisuutta esiintyy. Suomen sisällissodan syy on jälleen kerran siirretty Venäjälle, sillä Pärnäsen mukaan sodassa oli kysymys isänmaallisuuden ja isänmaattomuuden taistelusta. Suomeenkin oli päässyt leviämään "bolshevistista mielisairautta".⁹⁴

Bolševikkivastaisuuteen liittyi yleisesti rotuajattelua, sillä bolševikkijohtajien uskottiin olevan paitsi venäläisiä myös juutalaisia – ja siten erityisen vastenmielisiä. Tammikuussa 1920 EK:n pääosaston päiväkäskyssä kehoitettiin olemaan tarkkoja etenkin juutalaispakolaisten suhteen, sillä "saatujen tietojen mukaan lienee ainakin 80 % kaikista bolshevikkijohtajista juutalaisia". Myös Pärnäsen uskoi, että juutalaiset johtivat kommunistista vallankumousta siksi, että he halusivat alistaa muut kansat. Juutalaisvihan potentiaalia näyttää olleen paljonkin, sillä bolševikkivihan myötä se sai äkkiä julkisuutta. "Tulisten ja hyvän puhelahjan saaneiden" ja "käyränokkaisten" juutalaisten uskottiin pitävän valtaa Venäjällä.⁹⁵ Juutalaisfobia oli varsin kansainvälistä: myös muualla

92 Lomu 1974 s. 14, 28, 40–41, 53–54, 58.

93 Immonen 1987 s. 146, 170–171, 410; Kuka kukin oli 1961.

94 Pärnäsen 1922 s. 5, 89, 92, 94–95, 105, 110, 114, 118.

95 EK-VALPO I, kotelo 5, EK:n pääosaston päiväkäskyt 1920–26, päiväkäsky 3, päällikkö Ossi Holmströmin käsky 8.1.1920, KA; esim. Ilkka 21.8.120 Samuli: "Vaasan kirje"; Pär-

Euroopassa uskottiin juutalaisuuden ja vihattavan kommunistisen vallankumouksen olevan yhteydessä toisiinsa, ja toisaalta Venäjällä oli jo ainakin 1870-luvulta asti esiintynyt ankaraa juutalaisfobioa ja suoranaista antisemitismiiä.

Sosiaalidemokraatit niin "ryssämyyttiä" kuin venäläisiäkin pilkkaamassa

"...jos ei venäläinen talonpoika olisi niin lopen tyhmä, niin ei se olisi-kaan viittäsatua vuotta jäljessä eurooppalaisesta kehityksestä."⁹⁶

Ironista on, että kielteisiä käsityksiä venäläisistä eivät levittäneet vain jääkäri- ja aktivistipiirit, vaan 1920-luvulla stereotyyptiat valtasivat alaa jopa sosialistien keskuudessa. Sosialistien julkisuudessa esittämille käsityksille venäläisistä oli kuitenkin tyypillistä pyrkimys kiihkottomuuteen. Periaatteessa he olivat oikeistolaispiirien levittämää ja lietsomaa yleistä "ryssävihaa" vastaan. Sosialisteilla esiintyi usein monien oikeistolaisten lailla jakoa "hyviin" ja "pahoihin" venäläisiin: jakoperusteena oleva poliittinen kanta vain oli luokkavihan hengessä täysin vastakkainen. Ei ole yllätys, että tsaristisesti ajattelevat valkoiset venäläiset olivat sosialistien mielestä yleensä "pahoja", vaikka eivät bolševikitkaan suinkaan saaneet pelkkiä kehuja. Yleensä sosialistit kuitenkin arvostelivat porvareiden "suunnatonta vihaa" ja katsoivat, että porvarillisesti ajattelevien Venäjän-politiikka perustui "kokonaan tunnesyihin". Sosialistien mukaan vasemmistolaisesti ajattelevia venäläisiä kohdeltiin oikeistovenäläisiä huonommin aivan 1920-luvun alussa, vaikka esimerkiksi Suomen Sosialidemokraatin mukaan "mustasotnialaiset" olivat Suomelle vasemmistovenäläisiä vaarallisempia. Suomalaisten "taantumuksellisten" ja venäläisten emigranttien – etenkin vieroksuttujen "mustasotnialaisten" – yhteistyö herätti sosiaalidemokraateissa vahvoja epäilyksiä salamyhkäisistä vehkeilyistä. 1920-luvun edetessä puututtiin yhä useammin porvarillisesti ajattelevan väestöosan riidanhaluun venäläisten kanssa ja suoranaiseen venäläisvihaan sekä paheksuttiin myös juutalaisvihaa. Toisaalta ihmeteltiin porvariston jakautunutta suhtautumista venäläisiin: salamyhkäisiä suunnitelmia valkoisten venäläisten kanssa ja toisaalta haluttomuutta auttaa esimerkiksi Neuvosto-Venäjän nälänhädän uhreja.⁹⁷

nänen 1922 s. 94–95; US 12.8.1922 Pertti: "Viikon varrelta"; SK 24.7.1920 s. 708 "Pictari Suuren kaupunkia hävitettävässä".

96 Sirén 1923 s. 58.

97 SSd 14.8.1920 pääkirjoitus "Porvaristomme Venäjän politiikka", 11.10.1920 "Venäjän mustasotnialaiset Suomessa", 28.10.1920 "Jälki-osasto. Wrangelin agentti harjoittaa värväystoimintaa Suomessa", 24.12.1920 "Venäläisten mustasotnialaisten juonittelut Suomessa", 6.6.1921 "Mustasotnialaisrakkaut", 17.6.1921 "Maaherra Jalanderin ja ohranan ärhentely venäläisten passeista", 13.10.1921 "Mustasotnialaisten toiminta Suomessa jatkuu", 25.10.1922 "Kirjallisuus ja taide. Kuvia Neuvosto-Venäjältä", SSd 1.9.1923 Sasu Punanen: "Mitä Sasulle kuuluu".

Valkoiset venäläisetkin saivat sosialisteilta sympatiaa osakseen aina sitä enemmän mitä suuremmaksi porvarillisen Suomen "ryssäviha" yltyi. Suomen Sosialidemokraatissa paheksuttiin esimerkiksi vuonna 1921 sitä tapaa, millä venäläisten omaisuutta oli kohdeltu Karjalan kannaksella vuoden 1918 sodan jälkeen ja myöhemminkin. Lehden mukaan kalliiden tilojen myyminen pilkkahintaan vahingoitti Suomen etua, koska vääryyttä kärsineet venäläiset kuvasivat muualla Euroopassa Suomen "eräänlaisena rosvovaltiona".⁹⁸ Venäläisten nälänhädän helpottamiseksi vaadittiin myös toimenpiteitä ja vedottiin mm. kansainväliseen työväenluokan solidaarisuuteen. Puolueen politiikan mukaisesti hallitusta kritisoitiin auttamishalun puutteesta, kun taas suomalaisen työväen katsottiin yrittävän auttaa parhaansa mukaan.⁹⁹ Venäjän lähetystön kylttien tervaus oli sosiaalidemokraattien mielestä "törkeää ilkivaltaa", mutta eivät he silti suhtautuneet lempeästi bolševikkeihin: kommunistisia johtajia syytettiin kovin sanoin Venäjän nälkäkuolemista. Taustalla oli tietenkin halua erottaa kommunisteista: eduskunnassa oli tehty selkeä pesäero sosiaalidemokraattien ja kommunistien välillä joulukuussa 1921. Vuoden 1922 eduskuntavaaleja edeltävässä vaalitaistelussa kommunistit esiintyivät ensimmäistä kertaa omana puolueenaan Suomen Sosialistisen Työväenpuolueen nimellä.¹⁰⁰

Suomen Sosialidemokraatin suorasuinen pakinoitsija Sasu Punanen puolestaan povasi Neuvosto-Venäjän nurinmenoa, koska "koko neuvostovenäläinen huusholli on suuri väty", josta seurasi Venäjän kansan onnettomuus. Juutalaisiin Sasu Punanen näyttää suhtautuneen yhtä nihkeästi kuin porvarillisenkin lehdistön pakinoitsijat.¹⁰¹ Juutalaisviha näyttää olleen laajalle levinnyttä, eikä se ollut riippuvainen poliittisesta kannasta. Vaikka Sasu Punanen pyrkikin asiallisuuteen suhteessa venäläisiin, on kirjoituksissa havaittavissa selviä kielteisiä stereotyyppioita, vaikkakaan ei samanlaista kansallisuusvihaa kuin porvarillisella puolella. Ennakkoluulot kuitenkin elivät vahvana: Sasu Punanen mielestä venäläisten kansallisuusominaisuuksiin kuului vapaamielinen suhtautuminen omistusoikeuteen ja Neuvostovalta oli sitten kehittänyt tämän suoranaisen varastamisen huippuunsa. Suomalaisen ja venäläisen välillä ei hänen mielestään voinut koskaan olla todellista hengenheimolaisuutta, koska sanansapitämättömyys oli venäläiselle kansanluonteelle tyypillistä. Seuramiehenä ja ilonpitäjänä venäläinen oli hänestä hyvä, mutta naapuriin ei saanut luottaa. Sasu Punanen tulkinnan mukaan suomalaisen työväestön "ryssittely" oli järjetöntä, sillä työkansaa oli saanut tarpeekseen "niin ryssistä kuin sakemanneistakin".¹⁰²

98 SSd 8.8.1921 "Venäläisten asema kannaksella".

99 SSd esim. 4.8.1921 pääkirjoitus "Venäjän nälänhätä", 10.8.1921 "Venäjän nälänhätäisten avustaminen", 2.9.1921 "Helsinki, 2 p. syysk. Venäjän nälänhätää kärsivien avustaminen", 18.2.1922 "Venäjän hätäkärsiviä avustamaan", 1.9.1923 Sasu Punanen: "Mitä Sasulle kuuluu".

100 SSd 3.10.1922 "Törkeää ilkivaltaa", 15.1.1923 "Venäjältä. Venäjän kommunistijohtajain näköpolitiikka"; Jääskeläinen 1964 s. 21, 27–28.

101 SSd 4.2.1921 Sasu Punanen: "Niitä näitä. Valkovenäläisten edelläveisaaja", 8.3.1921 Sasu Punanen: "Niitä näitä. Rajan takaa", 25.5.1921 Sasu Punanen: "Niitä näitä. Kauppalan-koudesta venäläisten kanssa".

102 SSd 1.6.1921 Sasu Punanen: "Niitä näitä. Venäläisillä taas rekordi", 30.1.1923 Sasu Puna-

Tämä näyttää viittaavan siihen, että työväestössäkkin tunnettiin voimakasta vastenmielisyyttä venäläisiä kohtaan. Toisaalta on mahdollista, että Sasu Punanen halusi tällaisilla ilmauksilla kiillottaa sosiaalidemokraattien kilpeä yhteisesti hyväksytyllä venäläisvastaisuuden aatteella. Näin saataisiin ilmaistua selvä aatteellinen pesäero kommunisteista; venäläisvastaisuus saattoi edistää puolueen tulemistä yleisesti hyväksytyksi.

Työväestön ei kuitenkaan katsottu vihaavan itänaapuria aivan valkoisten lailla, sillä vuoteen 1923 mennessä valkoisen puolen laajentunut ja raivokkaidakin ilmiasuja saanut venäläisviha sai myös sosialistien keskuudessa aikaisempaa enemmän huomiota osakseen. Sasu Punanen mukaan vuoden 1918 sota oli synnyttänyt porvarillisissa piireissä "leimuavan venäläisvihan", jonka avulla oli suorastaan innostettu sotilaita taisteluihin. "Ryssävihan" lietsominen oli hänen mukaansa "epärehellistä kiihotusta", kun kerran vastapuolen taistelijat olivat enemmän suomalaisia kuin valkoiset – tässä viitattiin valkoisen puolen venäläisiin, saksalaisiin ja ruotsalaisiin sotilaisiin ja upseereihin. Sasu Punanen mukaan Suomessa oli saatu syntymään

"niin perusteellinen venäläisvastainen orienteeraus, että tällä hetkellä ovat vanhat bobrikoffin saappaan nuolijatkin niitä kiivaimpia ryssänvihaajia".¹⁰³

Sasu Punanen kuvaama nopea mielipiteenmuutos näyttää tuossa tilanteessa oikealta johtopäätökseltä; aikajänne vain on vielä lyhyempi kuin hänen kuvaamansa muutos Bobrikovin ajoista 1920-luvulle. Todellisuudessa vielä keväällä 1917 venäläisiä ylistäneet suomalaiset olivat yleisesti jo 1920-luvun alussa rasistisen venäläisvihan vallassa.

AKS:n levittämät propagandakirjaset saivat Sasu Punaselta jyrkän tuomion, sillä hän julisti itse näkevänsä venäläisissä niin hyviä kuin huonojakin puolia eikä siksi ymmärtänyt, miksei venäläisistä voitu Suomessa enää puhua "aivan tyynesti, ilman hampaiden yhteen puremista ja rumaa irvistystä". Hän syytti monia valkoisen Suomen edustajia takinkäännöstä: autonomian aikana nämä olivat olleet kovin venäläisystävällisiä ja puhuneet venäjää mutta nyt olivat joka paikassa venäläisiä halveksimassa. Esimerkkinä mainittiin nimeltä Uudenmaan läänin entinen lääninsihteeri, tuolloinen esittelijäneuvos Esko Heilimö. Malliesimerkkinä tuotiin puolestaan esille sellaisia suomalaisia, jotka olivat kyenneet säilyttämään asiallisen suhtautumisen venäläisiin ja siten saaneet aikaan Tarton rauhan vuonna 1920. Sasu Punanen toivoi maltillisten J. K. Paasikiven ja Lauri Ingmanin panevan "Suunnan pojat" kuriin. AKS:n toimintaa pidettiin huolestuttavana ja paheksuttavana eivätkä Elmo Kailan lehdelle esittämät selitykset ja oikaisut muuttaneet tätä näkemystä.¹⁰⁴

Sasu Punanen antama kuvaus valkoisen Suomen suhtautumisesta venäläisiin

---

nen: "Mitä Sasulle kuuluu", 6.6.1923 Sasu Punanen: "Mitä Sasulle kuuluu".

103 SSd 18.6.1923 Sasu Punanen: "Mitä Sasulle kuuluu".

104 SSd 24.10.1923 Sasu Punanen: "Mitä Sasulle kuuluu", 25.10.1923 E. E. Kailan yleisönostokirjoitus "Lähetettyjä. Muuan kokousselostus", 26.10.1923 Sasu Punanen: "Mitä Sasulle kuuluu".

vastaa hyvin sitä kuvaa, joka porvarillisen puolen lähteistöstä syntyy: venäläisvihan lietsonta oli alkanut aktiivisesti sisällissodan aikana ja lisääntynyt sitten niin, että vuoteen 1923 mennessä venäläisvihasta oli tullut milteipä yleinen julkisuuden dogmi muutamia maltillisia – valtaosin vanhasuomalaisia ja iäkkäämpiä – poliitikkoja lukuun ottamatta. Etenkin tämä päti ns. kansalliseen eliittiin eli poliittisesti aktiivisiin kansalaisiin, jotka jo ns. sortovuosien aikana olivat vähintäänkin vieroksuneet venäläistä systeemiä ja venäläisiä virkamiehiä sen edustajina. Voimakkaan antivenäläinen tunnelma näyttää vallinneen myös esimerkiksi Puolassa ja Baltian maissa,¹⁰⁵ mutta Suomessa se saavutti ilmeisesti vieläkin laajemmat mittasuhteet ja sitä lietsottiin hyvällä menestyksellä koko kansaan.

Huolimatta pyrkimyksestä vastustaa venäläisvihaa pulpahtelivat kielteiset kansallisuusstereotypiat kuitenkin pintaan aina silloin tällöin myös muualla kuin pakinoissa. Syksyllä 1921 Suomen Sosialidemokraatin pääkirjoituksessa käsiteltiin venäläisen ja suomalaisen työväen yhteistyötä. Suomalaisen työväenluokan katsottiin kylläkin olevan paljon kiitollista Venäjän työväenluokalle, mutta enää venäläisten ei katsottu kelpaavan esikuvaksi, "vaan olisi Venäjän siinä suhteessa otettava oppia meiltä korkeammalla kehitysasteella seisovilta kansoilta". Sosialistit halusivat tehdä pesäeron idästä ja julistivat valon tulevan nyt lännestä.¹⁰⁶ Kirjoitus on hyvä esimerkki siitä, kuinka sosialistitkin asiallisissa ja kiihottomissa yhteyksissä tunsivat porvarillisten suomalaisten tapaan selvää rodullista ylemmydentuntoa venäläisiin nähden. Näiden sivistystason katsottiin olevan paljon suomalaisia alempana.

Kielteisiä stereotyyppioita venäläisistä esiintyi myös esimerkiksi entisen kansanedustajan Heikki Väლისalmen kirjassa *40 kuukautta Neuvosto-Venäjällä*, joka painettiin Sosialistin Kirjapaino Osakeyhtiössä vuonna 1923. Äärimmäisen rasistista venäläisvihaa kirja ei sisältänyt mutta se oli kylläkin omiaan vahvistamaan stereotyyppioita slaavilaisesta ailahtelevuudesta ja Venäjän kansan lapsellisuudesta.¹⁰⁷ Väლისalmen henkilökohtaisilla kokemuksilla saattoi olla osuutta asiaan, sillä hän oli joutunut viettämään vuodet 1914–17 valtiollisista syistä karkotettuna Siperiassa.¹⁰⁸ Rodullista halveksuntaa ja kansallisuusvihaa sen sijaan esiintyy laajamittaisesti sosiaalidemokraattien kansanedustajana olleen Aatto Sirénin samana vuonna julkaisemassa kirjassa *Punapakolaisena Venäjällä*. Sitä leimaa kirjoittajan voimakas ylemmydentunto: suomalaiset hän kuvasi länsieurooppalaisen siisteiksi, mutta venäläisistä annettiin kuva

105 Näihin uusiin valtioihin ei – kuten ei Suomeenkaan – muodostunut merkittäviä emigranttikeskkuksia. Arvelta voi, että venäläisiä kohtaan osoitetuilla kielteisillä asenteilla ja halveksunnalla oli osuutensa siihen, että emigrantit pyrkivät näistä maista pois suuriin emigranttikeskkuksiin kuten Pariisiin, Berliiniin ja Prahaan. Niissä tukea antava emigranttiyhteisö oli suuri ja toimeentulomahdollisuudetkin Suomea paremmat. Johnston 1988 s. 5; Leinonen 1987 s. 59; Raeff 1990 s. 7, 22; Williams 1972 s. 111–113.

106 Ssd 21.9.1921 pääkirjoitus "Venäläisestä vaikutuksesta meidän työväenliikkeeseemme".

107 Väლისalmi 1923 s. 20, 23, 151; Kuka kukin oli 1961.

108 Heikki Väლისalmi (1886–1947) oli ollut sosiaalidemokraattien kansanedustajana 1917–18 ja toimi Sosialistin päätoimittajana 1923–24. Kuka kukin oli 1961.

itämaisena, likaisena ja siivottomana kansana. Venäläisen köyhän kansan takapajuisuuden hän katsoi olevan heidän itsensä syytä. Sirénin mukaan venäläiset olivat "upilaiskaa", aineellisesti ja henkisesti kyvytöntä, likaista, syöpläistä ja sivistymätöntä kansaa, jonka "kansallisuonteeseen kuuluu syödä huonoa ja yksipuolista ravintoa". Paremmalle ravinnolle päästyään venäläinen hänen mielestään "helposti heittäytyy veltoksi ja laiskottelee". Lisäksi venäläinen talonpoika oli hänestä luonnostaan ahne rahalle, sanansasyöjä, mutta myös lapsenomainen, hilpeä, leikillinen ja huomisesta huolehtimaton. Kommunistisen järjestelmän Sirén katsoi olevan kauheudessaan "juuri semmoisen järjestelmän kuin se [Venäjän kansa, O.K:n huom.] ansaitseekin".¹⁰⁹

Tekstiä leimasi vahva rotuajattelu: esimerkiksi inkeriläisiä Sirén piti venäläisiä siistimpinä ja puhtaampina, koska he olivat samaa heimoa kuin suomalaiset.¹¹⁰ Sirén piti venäläisiä kehittymättöminä ja selvästi suomalaisia barbaarisempina mutta vastusti toisaalta Suomen Sosialidemokraatissa sitä käsitystä, ettei venäläisellä talonpojalla olisi isänmaallista mieltä eikä kansallistunnetta.¹¹¹ Venäläisten kielteisiksi kuvatut ominaisuudet olivat pääpiirteissään samankaltaisia kuin ne, joita esimerkiksi Kari Tarkiainen on havainnut jo 1500–1600-luvun teksteissä niin Länsi-Euroopassa yleensä kuin Ruotsissakin. Näin sosiaalidemokraattien keskuudessa oli edelleen vallalla dualistinen suhtautuminen venäläisiin. Toisaalta ivattiin oikeiston luomaa myyttistä "ryssävihaa", mutta toisaalta syyllistyi itse samoihin stereotyyppioihin ja joskus jopa varsinaiseen rasismiin. Sisällissodan ikävien muistojen jälkeen oli varmasti helppoa sysätä kielteistä huomiota itsestä venäläisiin. Venäläisvastaisuuden julkituominen ikään kuin kiillotti sosiaalidemokraattien omaa kilpeä.

Myytin leviäminen

"Ryssä on ryssä. Voiko ajatella ryssää, joka ei ottaisi lahjuksia?"¹¹²

Bolševikki- ja kansallisuusvihan yhdistyminen

Maalaisliiton ja sen johtajan Santeri Alkion jo moneen kertaan toistettu värisokea venäläisviha yltyi 1920-luvulla suoranaiseksi kiihkoiluksi ja kansallisuusvihan lietsonnaksi. Tsaarinupseerikysymys oli oma lukunsa, mutta viha kohdistui myös kaikkeen muuhun venäläisyyteen ja venäläisiin henkilöihin, niin bolševikkeihin kuin valkoiisiinkin. Ilkka ylläpiti käsitystä, että venäläiset olivat raakalaismaisia perivihollisia, "verihurtta", rettelöiviä maanvaivoja ja

109 Aatto Sirén (1873–1955) oli ollut kansanedustajana mm. 1916–18 ja joutunut poliittisista syistä vangituksi 1918. Sirén 1923 esim. s. 45, 58–59, 68, 71, 74–76, 122; Kuka kukin oli 1961.

110 Sirén 1923 s. 95.

111 SSD 6.6.1923 Aatto Sirén: "Onko Venäjän talonpoika vailla kansallistunnetta?".

112 US 16.12.1922 Ollin pakina "Lahjuksia ja lahjuksia".

viekkaita käärmeitä, jotka tuli "karkoittaa pois poveltamme". Venäläisen tavallisen kansan sanottiin olevan tietämätöntä ja alhaisella kehitystasolla. Venäläisten kanssa yhteistyössä olleet suomalaiset leimattiin myös "haiseviksi ryssiksi".¹¹³ Näin vihollisuus ikään kuin siirrettiin oman kansan ulkopuolelle ja venäläisten auttajilta kiistettiin suomalaisuus ja isänmaallisuus.

Kaikki "ryssäläisyyteen" viittaava käytös sai kuulla kunniansa: ankarasti kritisoitiin mm. Resvoin kappelin purkamista vastustaneita ja Rajamaan komendanttia Lauri Sarinia sekä tämän virastoa, jossa Ilkan mukaan pelattiin "aitoryssäläistä peliä" eli toisin sanoen kieroiltiin. Pakolaisten piti puolestaan olla kiitollisia Suomelle siitä, että olivat yleensä saaneet oleilla Euroopan etuvartiosta.¹¹⁴ Venäläisviha ulottui jopa kulttuurin puolelle, esimerkiksi venäläistä taidenäyttelyä pidettiin älyttömänä ajatuksena, vaikka taide ei edes ollut bolševistista. Maalaisliittolaiset halusivat kaiken kaikkiaan toivottaa "hiiteen tuon haisevan ryssäläisyyden".¹¹⁵ Pahana pidettiin myös sitä, että Suomeen tuotiin venäläistä viljaa: Ilkan mukaan sen ostamisella rahoitettiin samalla bolševikkeja "pitämään yllä kumouksellista toimintaa Suomessa" ja heitettiin näin sodan saavutukset menemään.¹¹⁶ Jos venäläisyys itsessään ja kaikissa muodoissaan olikin vihattavaa, niin kaikkein vihattavinta oli venäläisyyden ja bolševismin yhdistelmä.

1920-luvulla ero maalaisliiton ja muiden porvarillisten lehtien venäläiskommenttien välillä oli kaventunut. Edistyspuolueen linja oli sovittelevampi ja harvoin kovin rasistinen, mutta kokoomuksen linja oli julkisuudessa – esimerkiksi lehdistössä – venäläisten suhteen yllättävän lähellä maalaisliittoa. Kokoomuksen päälehden Uuden Suomen palstoilla venäläiset pakolaiset kuvattiin helposti röyhkeiksi kiusankappaleiksi ja epäluotettaviksi kuokkavieraisiksi, jotka eivät osanneet olla kiitollisia saamastaan turvapaikasta. Tosin heidän kärsimyksiään kohtaan tunnettiin myös sääliä, tavalla, johon maalaisliitossa ei samaan aikaan törmää.¹¹⁷ Uudessa Suomessa kirjoitusten sävy vaihteli suuresta myötätunnosta ja venäläisten pakolaisten puolustamisesta Suomen etuvartioaseman korostamiseen ja voimakkaaseen pelkoon siitä, ettei venäläisyys-

113 Ilkka 7.1.1920 "Viena nousee", 27.1.1920 "Ryssät elämöivät Perkjärvellä", 27.1.1920 Iisakki: "Katsaus maailman menoon", 24.2.1920 Jeremias: "Kotinurkilta", 10.7.1920 "Venäläisten julmuudet Isonvihan aikana", 21.8.1920 Samuli: "Vaasan kirje", 7.4.1921 "Millainen on Suomen suhde Venäjään ja venäläisiin?", 4.5.1921 "Ryssät rettelöivät edelleen", 13.8.1921 Tuomo: "Viikon varrelta" [runo], 23.5.1923 Talonpoika: "Ryssältä leipä ja paita", 6.10.1923 "Perhepiirissä. Koti ja isänmaa", Vöyrin Oravaisten suomalaisen maamiesseuran talon uudistusjuhlassa 1.10.1923 lausuttu Iisakki Korven kirjoittama juhlaruno.

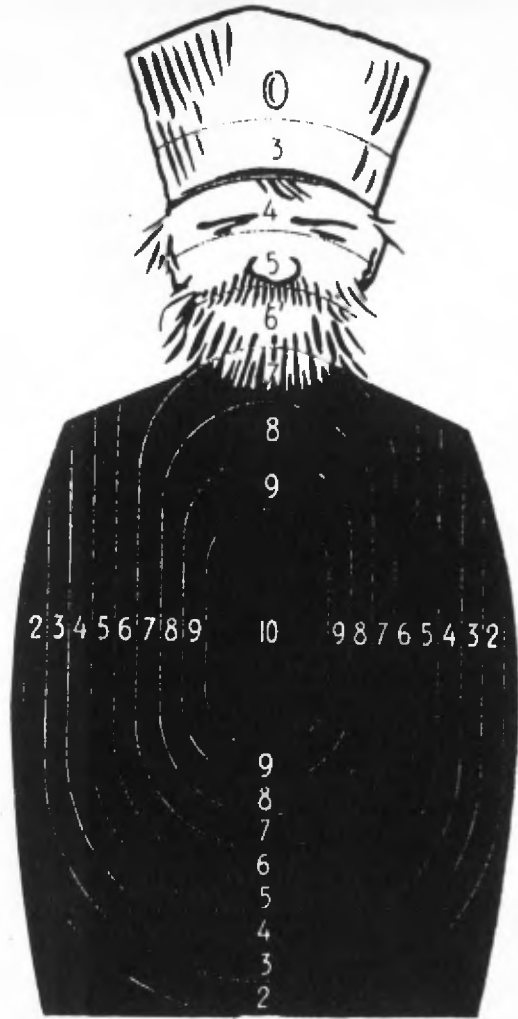
114 Ilkka 30.3.1920 Lassi: "Kirje Helsingistä 23.3.1920", 20.5.1920 Tapani: "Silmäyksiä sieltä – täältä", 19.8.1921 Kaaleppi: "Vaasan kirje".

115 Ilkka 4.6.1921 Jeremias: "Kotinurkilta".

116 Ilkka 1.8.1923 pääkirjoitus "Venäläisen viljan maahantuonti".

117 US 24.1.1920 "Venäläisten elämöiminen Perkjärvellä", 25.1.1920 Henriikki: "Viikon varrelta 18.1.20", 24.2.1920 "Sotapakolaisten avustaminen", 9.3.1920 "Pakolaiskurjuus Kannaksella", 23.3.1920 "Venäläiset sotapakolaiset Hennalassa", 18.3.1921 "Kronstadtin nousu päättynyt kohtalokkaasti", 22.3.1921 "Pikakuvia Terijoelta", 19.4.1921 "Venäläinen Suomitystävä kuolui", 11.1.1922 Erkki Paavolainen: "Raivolana kylän venäläisetkö Suomen kansalaisiksi?!", 16.11.1923 "Maaseudulta. Kyyrölän venäläinen kunnallishallinto: eräitä paljastuksia".

„Ryssä“.

tä osattu riittävästi varoa. Yleisesti toivottiin kuitenkin venäläisiä emigrantteja kohdeltavan asiallisesti, ja heidän auttamisekseen tehtiin aivan 1920-luvun alussa vetoomuksia mm. Akseli Gallen-Kallelan ja Arvid Järnefeltin toimesta.¹¹⁸

Myös Helsingin Sanomissa ja Hufvudstadsbladetissa tunnettiin sääliä bolševikkien hirmuvaltaa paenneita venäläisiä pakolaisia kohtaan ja kuvattiin

118 US 23.3.1920 "Venäläiset sotapakolaiset Hennalassa", 11.4.1920 Henrikki: "Viikon varrelta 11.4.1920. Rauhallisen venäläisen valloituksen vaara", 23.10.1923 "Venäläisten kohtelu", 7.12.1920 "Venäläisen sivistyneistön hätä", 7.4.1921 pikku-uutinen s. 2 "Venäjän tiedemies-ten hätä", 14.8.1921 "Muut lehdet. Venäjän nälänhätä ja suomalainen avustus", 28.1.1923 "Onko vapaussotamme merkitystä arvioitava nykyään toisin kuin viisi vuotta sitten?".

emigranttien sanoilla bolševikkihallinnon olevan "ivaa, mielivaltaa, tyranniutta", joka oli syössyt maan sivistyneistön "surulliseen alennuksen tilaan ja onnettomuuteen". Toisaalta kritisoitiin esimerkiksi Venäläisten pakolaisten avustuskomiteaa, jonka katsottiin ylittäneen toimivaltuutensa, ja korostettiin karjalaisten ja venäläisten välistä eroa. Ajoittaisesta kritiikistä huolimatta ei yleensä kuitenkaan tingitty humanista linjasta: etenkin Helsingin Sanomien mukaan pakolaisia oli autettava, vaikka se olikin raskasta, ja avun perillemeno oli valvottava, jotta se todella päätyisi hädänalaisille. Hufvudstadsbladetissa puolestaan tuotiin useasti esiin pakolaisten hyväksi järjestettäviä keräyksiä ja julkaistiin asiaa koskevia avoimia kirjeitä. Esimerkiksi Pietarissa kansan hätä olikin kauhistuttavaa, sillä kaupungin asukkaita kuoli runsaasti nälkään.¹¹⁹

Edistyspuolueen varovaisen ja sovittelevan linjan mukaisesti Helsingin Sanomat pyrki yleensä asiallisuuteen ja varoi ylilyöntejä venäläisyydestäkin puhuttaessa mutta syyllistyi silti kaikkien muiden lehtien tapaan kielteisten stereotyyppien esittämiseen. Etenkin uuteen yhteiskuntajärjestykseen siirtyneestä Neuvosto-Venäjältä ja bolševikkivenäläisistä esitettiin mielin määrin kauhuttajia; maan olot kuvattiin porvarillisella puolella helvetiksi, jossa lapsetkin syntyivät epämuodostuneina äitien ravinnonpuutteen vuoksi ja jossa moraalittomuus vallitsi: lukijoille kerrottiin, että avioliitot ja -erot olivat vain pelkkiä ilmoitusasioita. Niin lehtiartikkeleissa kuin ajankohdan kirjallisuudessakin bolševikkivenäläiset kuvattiin varsin stereotyyppisesti julmiksi, eläimellisiksi, rikollisiksi, barbaarisiksi, ylimielisiksi ja vastenmielisiksi. Kaunokirjallisuudessa oli Kari Immosen mukaan tavallista, että bolševikkien kelvottomuutta ja julmuutta kuvattiin etenkin naisten kautta.¹²⁰ Kuva vastasi täysin yleistä länsimaista käsitystä: esimerkiksi 1920-luvun alun amerikkalaisen yleisön mielestä venäläiset bolševikit olivat stereotyyppisesti verenhimoisia ja pommeja heitteleviä vapaan rakkauden kannattajia. Heitä pidettiin länsimaissa siveettöminä, irstauteen taipuvaisina ja perinteisiä arvoja halveksivina. Yleistä

119 Esim. Hbl 29.5.1920 "Här vistance ryssar", 9.5.1921 "De ryska vetenskapsmännens nöd", 31.5.1921 "De nödlidande ryska vetenskapsmännens", 9.6.1921 "De ryska vetenskapsmännens undsättande", 30.6.1921 "Hjälpaktionens till förmån för de ryska vetenskapsmännens", 7.8.1921 Spectator: "Varia", 17.8.1921 "De nödlidande ryska vetenskapsmännens"; HS 12.2.1920 "Itäinen rajaseutu", 27.2.1920 "Olot Pietarissa ja yleensä Neuvosto-Venäjällä", 14.3.1920 "Venäläiset yhteiskunnalliset elimet Suomessa", 31.3.1920 "Tapahtumain kulku Vienan Karjalassa", 1.4.1920 "Suomessa olevien pakolaisten asema", 9.4.1920 "Hennalan keskitysleiri", 19.3.1921 pääkirjoitus "Vaativia tehtäviä", 19.3.1921 "Kronstadin loppunäytös", 31.3.1921 pääkirjoitus "Itäisten pakolaisten avustaminen", 5.5.1921 pääkirjoitus "Suoritettava tehtävä", 19.5.1921 Simuna [epäselvä]: "Kellomäen karanteenissa II", 14.8.1921 Tiera: "Pirstaleita", 30.8.1921 "Venäjältä saapuneiden pakolaisten avustaminen", 11.9.1921 "Venäläisten tiedemiesten avustustoiminta", 23.11.1921 K...la: "Venäjän tiedemiesten avustaminen", 10.1.1923 "Karjalan Kannaksella asuvien venäläisten pakolaisten hätä". Venäjän nälänhädästä ja maan tilasta kertoi melko asialliseen sävyyn K. N. Rauhalan *Bolshevismi ja olot Venäjällä*, joka oli alkuaan Keskustaklubissa marraskuussa 1920 pidetty esitelmä. Rauhala 1920.

120 Hbl esim. 16.10.1922 "Maxim Gorki om det ryska helvetet"; HS esim. 1.8.1920 "Oloista Neuvosto-Venäjällä", 28.8.1920 "Kuvauksia Neuvosto-Venäjän oloista", 9.1.1921 "Viestit Venäjältä", 19.4.1921 "Bolshevikimielivalta Porajärvellä", 14.7.1921 "Kamala nälänhätä Venäjällä", 6.8.1921 "Venäjän kauhea nälkä", 13.8.1921 "Venäjän hätä"; Immonen 1987 s. 214–215, 231.

oli myös kertoa naisten kansallistamisesta moraalittomuuden huipentumana.¹²¹ Sympatiat olivat Venäjän nälänhädän aikana tietenkin enemmän kansan kuin heidän johtajiensa puolella – silloin kuin sympatioita ylipäänsä oli.

Sarinin johtamaa komendantinvirastoa ja sen luomaa ilmapiiriä pidettiin pahana, sillä siellä "suomalaiset laki-, oikeus- ja moraalikäsitteet ovat vieraita ja ... vieras, itsevaltainen virkajärjestelmä vallitsee". Eversti Sarinin Karjala-lehteä vastaan nostamaa painokannetta käsiteltäessä epämiellyttävinä seikkoina mainittiin, että todistajien mukaan komendantinviraston virkailijat olivat useasti puhuneet venäjää; suoranainen syytös epäisänmaallisuudesta oli jo se, että virkailijat olivat olleet kohteliaampia venäläisille kuin suomalaisille. Viipurin läänin suomalaistuttamista pidettiin välttämättömänä ja virastojen suomalaistamista vaadittiin yhtä ankarasti kuin jo vuosina 1918–19.¹²² Toisaalta Helsingin Sanomat paheksui myöskin Suomen hallituksen turhanpäiten aiheuttamaa rettelöintiä, kun hallitus asetti Neuvosto-Venäjän valtuuskunnan Rajajoella karanteeniin. Myöhemmin venäläisten samankaltainen "kosto" sai vuorostaan kielteistä huomiota osakseen, vaikka sen myöhemmin ilmoitettiin johtuvan väärinkäsityksestä.¹²³ Hufvudstadsbladetin linja ei puolestaan ollut yhtä sovittelava eikä pehmeä kuin Helsingin Sanomien. Vaikka venäläisiä pakolaisia sen mielestä oli kohdeltava kuten muitakin ulkomaalaisia ja avustettava, lehti korosti mielellään venäläisten maassaolon herättämää huolta ja ahdistusta ja vaati venäläisyyden ilmentymien poistamista. Myös kommunismi oli sen mielestä jatkoa vanhalle venäläiselle vaaralle.¹²⁴

Rotuajattelu oli kaiken kaikkiaan kuitenkin voimissaan; sen rasisisimmat muodot kohdistuivat mustaihoisiin, joiden henkisen tason katsottiin olevan kauhistuttavan alhainen ja joilla arveltiin olevan "hillitön sukuvietti".¹²⁵ Hufvudstadsbladetin mielestä vaarattomiin venäläisiin pakolaisiin tuli suhtautua lempeästi, mutta epätoivottuja aineksia – etenkin Venäjän juutalaisia – oli valvottava tarkasti. Juutalaisten epäilyttävyys näyttää tuolloin olleen itsestään-

121 Bailey 1950 s. 248, 255; Laqueur 1967 s. 8–10.

122 HS 27.5.1920 pääkirjoitus "Olot kaakkoisrajallamme", 28.9.1920 "Viipurin läänin suomalaistuttaminen", 26.10.1920 "Venäjänkieli rautatiellä", 30.11.1920 "Oikeus- ja poliisiasioita: Eversti Sarinin painokanne "Karjalan" vastaavaa toimittajaa vastaan", 13.8.1922 "Viipurin venäläisen väestön vähentäminen".

123 Syyskuussa 1922 venäläiset ilmoittivat, että Pietariin matkalla olleiden suomalais-venäläisen sekakomitean asiantuntijoiden piti jäädä Valkeasaarelle karanteeniin. Asiantuntijat joutuivat tämän vuoksi palaamaan Viipuriin. Venäläiset ilmoittivat menettelyn syyksi sen, että joku heidän asiantuntijansa oli joutunut kokemaan saman Terijoella. Myöhemmin vedottiin kuitenkin vain väärinkäsitykseen. Tarton rauhansopimuksen jälkeen myös venäläinen diplomaattivaltuuskunta oli aiottu asettaa Rajajoella neljän päivän karanteeniin, mutta loukkaantunut valtuuskunta oli palannut takaisin. Tuolloin HS piti venäläisten loukkaantumista aiheettomana. HS 18.2.1921 pääkirjoitus "Venäläisen lähetyskunnan karanteenijuttu", 4.9.1922 "Venäläisten rettelöimiset", 5.9.1922 "Venäläisten toimeenpanema karanteeniselkkkaus"; Kulha 1989 s. 252–253.

124 Hbl esim. 13.7.1920 "Kommunister, ryssar och spritsmugglare", 17.10.1920 "Ryssarna i Finland", 11.11.1920 "Ryska språket vid statsjärnvägarna", 7.8.1921 Spectator: "Varia"; 27.8.1921 "Garantierna ifråga om nödhjälpen åt Ryssland"; 9.9.1921 S-n: "Kommunisternas aktior".

125 US 1.5.1920 "Ihmisyyden loukkaus".

Lasten ja imeväisten suusta — —. Erään *Totuus lasten ja imeväisten suusta? Suojeluskuntalaisen Lehti* 19.4.1923.

tuttavani pikku tyttönen lukee iltarukoustaan: »Hyvä Jumala suojele isää ja äitiä ja kaikkia hyviä ihmisiä, mutta ei juopuneita eikä ryssiä» — — .

selvää, sillä esimerkiksi kaunokirjallisuudessa juutalaiset esiintyivät usein rovojoukkojen jäseninä. Bolševikkijuutalaisten oletettiin yhdessä roistojen kanssa johtavan Venäjää, jonka kansa siksi kärsi.¹²⁶ Kun venäläiset olivat esimerkiksi luku- ja kirjoitustaidon mukaan suomalaisia alemmalla sivistyksen tasolla, muuttui tämä totuus stereotyyppien ja venäläisvihan myötä siihen muotoon, että he olivat sivistyksellisesti alemmalla tasolla vain venäläisyytensä vuoksi ja että se koski koko kansaa alimmasta ylimpään. Ajatus johti selvään ylemmydentunteeseen. Kielteisimmillään porvarillisesti ajattelevan väestön käsitykset venäläisistä olivat silloin, kun ne koskivat bolševikkeja, joille oli ominaista "äärimmäisen kehittänyt petollisuus" ja kaikkinaisen barbaarisuus. Vihamielistä Neuvosto-Venäjää ja sen edustajia pidettiin tästä hyvänä esimerkkinä. Venäjän olojen katsottiin olevan ihanteelliset laiskureille ja roistoille. Bolševikkivenäläisiin liitetyt kielteiset ominaisuudet – esimerkiksi epäluotettavuus, petollisuus ja sivistymättömyys – yleistyivät helposti koko venäläistä kansanluonnetta koskeviksi. Ylipäänsä olivat venäläisiin liitetyt ominaisuudet useimmiten kielteisiä, silloinkin, kun itse teksti ei ollut kovin venäläisvihamielistä: heitä pidettiin puoli-itämaisina, aloitekyvyttöminä, edesvastuuttomina, laiskoina ja yhteiskuntavastaisina. Tällaisia rasistisia ajatuksia tukemaan lainattiin mieluusti vaikka venäläisiä itseäänkin. Pakolaisiin suhtauduttiin usein silmäänpistävästi alentuvasti ja muistutettiin, että heidän pitäisi olla syvästi kiitollisia suomalaisille. Venäläiset pakolaiset myös kuvattiin usein omista maailmoissaan eläviksi, elävälle elämälle vieraiksi oudoiksi hahmoiksi.¹²⁷ Toiseuden tunne oli julkisuudessa varsin vahvaa.

Valkoisia ja punaisia venäläisiä ei pidetty mitenkään selvästi erillään muutoin kuin sen suhteen miten heitä kohdeltiin: kanssakäymisessä valkoisten venäläispakolaisten kanssa haluttiin kuitenkin usein erotella Suomen ystävät ja taantumukselliset Suomi-syöjät. Vallanhimon ja häikäilemättömyyden katsot-

126 Hbl 29.5.1923 "Här vistance ryssar"; SK 24.7.1920 s. 708 "Pietari Suuren kaupunkia hävitettäessä"; Immonen 1987 s. 236.

127 Hbl 9.2.1921 pääkirjoitus "Bolsjevikerernas aggressivitet", 8.1.1922 pääkirjoitus "Ryskt överfall", 23.7.1922 Jumbo: "Krönika", 25.1.1923 K.T. [Tod. näk. Karl Tiander]: "Ryssarna i Berlin"; HS 13.7.1922 Päkä: "Tyhjä hauta", 1.9.1922 "Venäläisvallan muistoja"; US 4.9.1920 pääkirjoitus "Puhuva todistus", 22.2.1921 "Lähetettyjä kirjoituksia: Sulkekaa ovenne!", 14.4.1921 pääkirjoitus "Neuvosto-Venäjä syyttäjänä", 16.4.1921 Pertti: "Viikon varrelta", 18.10.1921 pääkirjoitus Gunnar Suolahti: "Tsaarivallan perintö", 10.3.1922 "Tavaton turmelus Neuvosto-Venäjällä", 14.5.1922 "Totuuksia bolsheveikeista"; SK 24.7.1920 s. 708 "Pietari Suuren kaupunkia hävitettäessä".

tiin johtuvan venäläisestä kansanluonteesta; näitä ominaisuuksia arveltiin olevan niin punaisilla kuin valkoisillakin venäläisillä. Bolševismiin katsottiin suorastaan olevan sivistymättömyyden synonyymi, mutta niin punaisten kuin valkoistenkin venäläisten arveltiin olevan kiihkokansallisia ja imperialistisia. Kielteistä käsitystä venäläisten luonteesta ylläpidettiin jopa lehtiotsikoissa. Ylemmyydentuntoisen ajattelun piirteet tulivat helposti esiin myös venäläisten pakolaisten auttamisessa, sillä myötätuntoistenkin kommenttien takana oli usein selvää alentuvaisuutta: Venäjän "alkeellisen" ja "yhteiskuntavastaisen" kansan katsottiin itse olevan syyllistä omaan ahdinkoonsa ja itse sen piti myöskin itsensä pelastaa. Rotuajattelua osoitti omalta osaltaan sekin, että Venäjän nälkäänäkevistä haluttiin ensisijaisesti auttaa heimokansoja, inkeriläisiä ja itäkarjalaisia.¹²⁸ Keskeiseksi Toiseuden kohteeksi muodostuneiden venäläisten stereotyyppistä kuvaa ei myöskään kohentanut se, että emigranttien kerrottiin liioittelevan asemansa kurjuutta, inhoavan suomen kielen opettelua ja suhtautuvan paikallisiin viranomaisiin töykeästi ja vaativaisesti.¹²⁹ Myös käsitys perivihollisuudesta tuli esiin; Suomen esimerkiksi sanottiin historiansa aikana tottuneen itäisiin uhkauksiin ja kommunistiagitaation katsottiin olevan vanhan venäläisen vaaran jatketta.¹³⁰ Venäläiset ja kommunistit niputettiin yhdeksi vastenmieliseksi Toiseksi: kommunistit eivät tämän käsityksen mukaan olleet todellisia suomalaisia vaan venäläiseen verrattavia vihollisia.

Yhdistynyt bolševikki- ja venäläisviha ilmeni peittelemättömänä vihamielisyytenä Neuvosto-Venäjän Suomen-lähetystön henkilökuntaa kohtaan. Lähettiläs J. Berzin arvioi vuonna 1921, ettei minkään porvarimaan lehdistö yltänyt venäläisvihamielisyydessään Suomen tasolle. Eikä sanoista ollut pitkä matka tekoihin: edustuston huoneistossa pantiin toimeen jopa poliisitarkastuksia ja kuulusteluja, yleisö osoitti mieltään ja suojeluskunta piti uhmamielillä ampumaharjoituksia edustuston vuokraaman huvilan edustalla. Myös suomalaisilla virkamiehillä oli vaikeuksia asennoitua korrektisti venäläisedustajiin, ja jopa muiden maiden lähettiläät panivat merkille, kuinka yleisen mielipiteen venäläisvihamielisyys vaikeutti lähetystön työtä. Kun neuvostolähettiläs saapui esittämään valtakirjaansa tasavallan presidentille, paikalle komennetun kunniamomppanian päällikkö kieltäytyi tervehtimästä häntä eikä sotilassoittokunta suostunut esittämään Neuvosto-Venäjän silloista kansallishymniä Kansainvälistä. Vastaavaa epäluuloisuutta bolševikkilähettiläs sai osakseen myös

128 Esim. Hbl 14.10.1923 "Det nya Ryssland det gamla likt"; HS 7.10.1920 "Maassamme olevat venäläiset", 10.10.1920 "Täkäläiset venäläiset taantumukselliset vehkeilemässä Suomea vastaan", 5.6.1921 "Metropoliitta Antoni saanut luvan asettua Suomeen", 13.7.1922 Päkä: "Tyhjä hauta", 21.12.1922 "Venäläisten pakolaisten asema maassamme", 18.1.1923 Suomalainen: "Suomen kreikkalais-katolinen kirkko ja täällä asuvat venäläiset", 29.4.1923 pääkirjoitus "Venäläinen imperialismi"; US 14.8.1921 "Muut lehdet. Venäjän nälänhätä ja suomalainen avustus", 28.8.1921 pääkirjoitus "Suomi ja Venäjän nälänhätä", 18.10.1921 pääkirjoitus Gunnar Suolahti: "Tsaarivallan perintö", 27.4.1922 K. N. Rantakari: "Punainen vaiko valkoinen Venäjä Suomelle vastaisuudessa edullisempi?", 21.9.1922 "Venäläistä epäkäytännöllisyyttä", 28.9.1922 "Venäläiset taas röyhkeinä".

129 HS 21.12.1922 "Venäläisten pakolaisten asema maassamme".

130 HS 15.12.1921 pääkirjoitus "Itäiset uhkaukset"; Hbl 9.9.1921 S-n: "Kommunisternas aktior".

muiden maiden edustajilta, jotka esimerkiksi poistuivat kutsuilta Berzinin saapussa paikalle.¹³¹

Suomen venäläisvihamielinen ilmapiiri ja politiikka koetteli myöskin vanhojen suomalais-venäläisten ystävyyssuhteiden pohjaa. Tämä käy ilmi esimerkiksi venäläisten avustusasiaa koskevista avoimista kirjeistä, joita Akseli Gallen-Kallela ja Maksim Gorki lähettivät toisilleen keväällä 1921. Gorki oli saanut tuntea suomalaisten taiteilijaystäviensä tunteiden jäähtymisen jo vuotta aikaisemmin, jolloin hän ei saanut kauttakulkulupaa Suomeen eivätkä suomalaiset taiteilijat tahtoneet puuttua asiaan. Gorkin näyttää olleen vaikea käsittää tällaista nopeaa suhtautumisen muutosta.¹³² Vielä vallankumouksen jälkeen oli vietetty yhteisiä riemujuhlia, mutta nyt autonomian aikana syntyneet suomalais-venäläiset taiteilijaystävyyssuhteet eivät enää olleet suosiossa.

Sama kansallisuusviha näkyi myös suhtautumisessa venäläisiin emigrantteihin: pakolaisasioiden kanssa painimaan joutuneet Viipurin läänin maaherra Antti Hackzell ja Rajamaan komendantti Lauri Sarin erotettiin keväällä 1920 liiasta venäläismielisyydestä syytettynä. Ainakin Hackzellilla oli varmasti venäläisiä tuttavuuksia, sillä hän oli toiminut Pietarissa laki- ja liikemiehenä maaherrakauttaan edeltävinä vuosina 1911–18. Uusi maaherra Lauri Relander ja uusi komendantti Axel Erik (Erich) Heinrichs ryhtyivät heti aikaisempaa tehokkaampaan pakolaisvalvontaan. Suhtautuminen venäläisiin muuttui oitis kielteisemmäksi uusien viranhoitajien taustojen takia: Relander oli venäläisvihan linjaa ajavan maalaisliiton kansanedustaja ja everstiluutnantti Heinrichsillä puolestaan oli jääkäritausta.¹³³

"Ryssävihan" yhteiskunta

Jyrkimmillään julkisuuden rasistiset venäläiskäsitykset tulivat esiin lehtien ns. kevyemmässä aineistossa, mm. pakinoissa ja karikatyyreissä, jotka toisaalta olivat kovin luettuja ja kykenivät siksi osaltaan vaikuttamaan mielipiteiden muotoutumiseen. Uuden Suomen Olli esimerkiksi julisti, ettei "lahjomattomia ryssiä kerta kaikkiaan ole olemassa". Hän myös piti venäläisiä "hajuhaittoja" aiheuttavina palturinpuhujina, joiden esiintyminen helsinkiläisessä ravintolassa oli skandaali – etenkin kun kyseessä oli vielä kaksinkertainen paha, venäläinen mustalaiskuoro. Ollin mielestä esitystä häirinneet ylioppilaat olivat olleet oikealla asialla ja heitä moittineet – etupäässä pääkaupungin ruotsinkieliset – lehdet olivat häpeällisesti väärässä.¹³⁴ Ylioppilaiden järjestämät viheltäjäiset venäläisissä taide-esityksissä olivat ajalle kovin tyypillisiä.

Eniten meteliä ylioppilaat pitivät tietysti silloin, kun esitys järjestettiin esi-

131 Korhonen 1966 s. 48–49; Nevakivi 1988 s. 153; Vares 1991 s. 43.

132 Reitala 1979 s. 10; Wuolijoki 1986 s. 421.

133 Haimila 1996 s. 94–95; Kuka kukin oli 1961; Suomen Jääkärien elämäkerrasto 1975.

134 US 16.12.1922 Olli: "Lahjuksia ja lahjuksia", 25.4.1923 Olli: "Bolshevikien maatalousnäytely", 9.5.1923 Olli: "Bolshevikit täynnä ilmaa ja ilmako täynnä bolshevikeja?", 7.7.1923 Olli: "Salaperäisiä mustalaisia", 11.7.1923 Olli: "Martyyrikuoro".

merkiksi Ylioppilastalolla, kuten asia oli helmikuun alussa 1924. Taustalla oleva ajatus oli selkeän rasistinen: venäläisten esiintyminen sinänsä vaikutti viheltäjien mielestä vastustettavalta, mutta emigranttivenäläisiäkin pahempia olivat silti "neuvostoryssät". Teologian ylioppilas, viheltäjäisiin osallistunut Jaakko Haavio esimerkiksi pohdiskeli oopperaa esittävästä neuvostovenäläisistä, että "niitä taitaa olla vielä hausempi viheltää pellolle". Viheltäminen ei ollut vain pahankuristen opiskelijapoikien harrastus, vaan joukossa oli AKS:n aktiiveista niin pastoria kuin professoriakin. AKS toimi usein viheltäjäisten organisoijana: esimerkiksi heinäkuussa 1923 joukko seurana väkeä yritti mennä Kulosaaren kasinolle viheltämään venäläiselle kuorolle, mutta yritys kilpistyi siihen, ettei heitä päästetty sisään.¹³⁵ Tapaus kirvoitti aikaisemmin mainittuja lehtiuituisia, joissa esimerkiksi Uuden Suomen Olli puolusti opiskelijoiden mielenilmausta.

Helsingin Sanomien pakinoitsija Tiitus kirjoitti "bolshevikijuutalaisesta keinoittelijasta" mutta suositteli toisaalta sir Paul Dukenin kirjaa *Punaisen hämärän maa*, jossa arvostellaan ankarasti bolševikkeja mutta ymmärretään venäläistä kansaa.¹³⁶ Helsingin Sanomissa kuvailtiin karikatyyrimäisesti Berliinissä oleskelevia venäläisiä pakolaisia: lukija sai tietää heidän olevan tuhlailtavia, oppineisuudeltaan puutteellisia, melankolisia ja ylikuonnollisuudesta kiinnostuneita "aitovenäläisiä fatalisteja".¹³⁷ Venäläisvastaisuuden hengessä oltiin huolissaan jopa venäläisperäisten nimien käytöstä. Kansallisen yhtenäisyyden nimissä oli suositeltavaa pysyttäytyä aitosuomalaisessa linjassa. Suomalaisten näyttää joskus jopa olleen vaikeaa erottaa venäläistä taidetta – esimerkiksi kirjallisuutta – poliittisesta ajattelusta.¹³⁸ Voimakkaat kansallisuus- ja myös rotukäsitykset osaltaan ylläpitivät ja lisäsivät aikaisempia stereotyyppioita venäläisten kansanluonteen peruuttamattomasta Toiseudesta ja toisaalta Suomen asemasta Lännen etuvartiona barbaarista Itää vastaan.

Etuvartionäkökulma nousi esiin voimakkaasti syksyllä 1922, kun ruotsinkieliset aatelismiehet C. A. J. Gadolin ja Eric von Born julkaisivat kirjan *Politiska besök hos ryska monarkister*. Miehet olivat nähtävästi melko omin päin neuvotelleet Saksassa olevien venäläisten monarkistien kanssa poliittisista kysymyksistä, vaikei heillä ollut mitään virallista poliittista asemaa. Kirjan kolmessa luvussa maisteri Gadolin ja opiskelija von Born kertovat Berliinissä, Münchenissä ja Baden-Badenissa elokuussa 1922 tapaamistaan valkoisista emigranttijohtajista ja käynnistään kenraali Ludendorffin luona. Kir-

135 Taivaan laiturilla 1996 s. 115–122, Jaakko Haavio (1904–1984) tulevalle vaimolleen Kaisa Weckströmille (1904–1993) 5.2.1924 ja 14.2.1924; Haavio 1973 s. 566–567. Haavion veljekset olivat Martti Haavion johdolla innokkaita AKS:n asian ajajia. Kaisa kommentoikin kirjeessään 7.2.1924 Jaakko Haavion joutumista putkaan viheltäjäisten vuoksi: "Kun luin sanomalehdestä siitä ylioppilastalon venäläisestä konsertista sanoin kotona, että tuolla taas ovat Haavion pojat olleet viheltämässä."

136 HS 4.3.1923 Tiitus: "Uusi Josef eli David Israilowitsh ja venäläisen viljan myynti Suomeen", 7.3.1923 Tiitus: "'Punaisen hämärän maa' – kirja sekä porvareille että kommunisteille".

137 HS 20.9.1922 "Maailman kaikilta ääriä".

138 Hbl 6.5.1923 H. S-m: "Berömda ryska romaner"; HS 10.12.1922 O. H. Louhelainen: "Nimistömme itämaalaistuminen".

joittajat halusivat mm. tiedustella Suomen asemalle annetuista takeista siinä tapauksessa, että Venäjälle palaisi vanha hallinto. Kirja herätti huomiota niin Ruotsissa kuin Suomessa; erityisesti tasavaltalaiset ihmettelivät kirjoittajien sympatioita tsaari-Venäjän edustajia kohtaan – teoksen lopussa oli jopa esitetty Romanov-Holsteinin sukukartta mahdollisen uuden tsaarin pohdiskelua varten. Ruotsalaiset saivat asiasta syyn epäillä, ettei Suomi enää ollutkaan länsimaisen sivistyksen etuvartio taikka sulku mahdollista venäläisten etenemisyritystä vastaan. Helsingin Sanomat tarttui tähän ja painotti, että Suomen asema länsimaisen sivistyksen etuvartiona oli todella tärkeää.¹³⁹ Yhteistyötä valkoisten venäläisten kanssa havitelleilta Gadolinilta ja von Bornilta näyttää unohtuneen, että emigranttipoliitikot elivät usein eräänlaisessa mielikuvitusmaailmassa, jota emigranttitutkija Marc Raeff on osuvasti kuvannut: "...political life in exile is nothing but shadowboxing". Realismin puutteeseen vaikutti varmaan osaltaan miesten nuoruus ja sikäli poliittinen kokemattomuus: Eric von Born oli syntynyt 1897 ja C. A. J. Gadolin 1898. Saksankontakteja puolestaan selittää osaltaan se, että von Born opiskeli tuolloin Saksassa ja meni elokuussa 1922 naimisiin preussilaista aatelissukua olevan naisen kanssa.¹⁴⁰

Sivistyksellinen raja Suomen ja Venäjän välillä oli mielikuvissa valtava, ja Suomen asema barbaarien naapurina ja koko Euroopan puolustajana nähtiin kunniakkaana. Suomen etuvartioasemaan ja työhön koko sivistyneen ihmiskunnan puolesta oli vedottu myös esimerkiksi Kronstadtin pakolaisten yhteydessä, kun oli toivottu kansainvälistä solidaarisuutta pakolaisten auttamisessa.¹⁴¹ Vuoteen 1923 mennessä jopa Helsingin Sanomien äänenpainot olivat koventuneet: esimerkiksi kun venäläiset suunnittelivat laivastovierailua Suomeen, oli sekin sitä mieltä, etteivät "nuo entiset kuokkavieraat" olleet terveille vieraita. Myös venäjän kielen käytöstä esimerkiksi Kyyrölän kunnassa oltiin huolissaan.¹⁴²

Puhtaan rasistiset näkökulmat olivat 1920-luvun alussa usein esillä, kun venäläiskysymystä käsiteltiin julkisuudessa. Venäläisiä inhottiin Toiseuden edustajina jopa niin paljon, että pelättiin oman kansan sekaantuvan näihin barbaareihin ja sitä kautta huononevan. Kun Kronstadtista maaliskuussa 1921 tulleille 8 000 venäläispakolaiselle etsittiin sopivia työpaikkoja, paikallislehdistössä vastustettiin pakolaisten sijoittamista maaseudulle, koska silloin katsottiin kansaa uhkaavan "rotuhygieenisen vaaran". Tilannetta verrattiin vuoteen 1917, jolloin naiset olivat seurustelleet venäläisten sotilaiden kanssa. Suo-

139 Gadolin – von Born 1922 s. 5–9, kirjan lopussa liite "Furstehuset Romanow-Holstein"; HS 1.12.1922 "Lehmäkauppojako Venäjän monarkistien kanssa", 2.12.1922 pääkirjoitus "Arveluttavaa politiikoinnista ulkomailla"; Suomen liikemiehiä 1930.

140 Eric von Born väitteli Saksassa filosofian tohtoriksi ja asui ainakin vielä 1925 Berliinissä. C. A. J. (Axel) Gadolin oli filosofian maisteri. Finlands Riddarskaps och Adels Kalender 1923 s. 70, 167 ja 1926 s. 72; Raeff 1990 s. 9.

141 Hbl 1.4.1921 pääkirjoitus "Vårt land och Kronstadtflyktingarna".

142 HS 19.5.1923 "Kirje Helsingistä", 3.6.1923 "Maaseudulta. Venäjänkieli käytännössä Kyyrölän kunnassa".

1920-luvun laajalle le-
vinyttä venäläisvihaa
hyvin kuvaava runo on
julkaistu Vihtahousu-leh-
dessä n:o 14/1923.

Riimitys ryssästä.

**Miksi ryssää riivattua
riitaista ja rajua
vihaamme kuin vainiomme
pellon päässä pajua?
Sanon sinulle sen kohta,
jos et tuota tajua.**

**Emme siksi, että heillä
niukasti on „najua“,
jotta janoavat verta
suuremmin kuin sajuu.**

**Ei, vaan kun me kammoamme
heikäläistä — hajua.**

Urho.

malaisten naisten uskottiin suorastaan olevan alttiita venäläiselle vaikutukselle ja pelättiin "arveluttavan rotusekoituksen" tuloksena syntyvän "pikkubolshevikkeja" ympäri maaseutua. Venäläisaineksen "kylväminen" Suomeen tuomittiin ja esimerkiksi aktivistien Suunta-lehdessä vaadittiin kronstadtilaisten pitämistä vankileireillä. Myös mm. Hufvudstadsbladet korosti, ettei Kronstadtin pakolaisia saanut levitellä ympäri maata vaan mieluiten heidät tuli pitää vaarattomina leireillä, sillä kaiken kaikkiaan he olivat hyvin epätoivottava elementti. Rotujen sekoittumista pidettiin yksiselitteisen kielteisenä asiana. Toisaalta jopa aktivisteilla oli varaa suhtautua venäläisiin emigrantteihin neutraalisti, jos se sattui palvelemaan heidän omia tarkoituksiperiään – etenkin, jos ko. emigrantit olivat jo jättäneet Suomen. Porvarillisissa lehdissä ja jopa Suunnassa arvosteltiin esimerkiksi varsin myönteisessä sävyssä venäläisen N. E. Wrangelin 1922 ilmestynyt muistelmateos *Maaorjuudesta bolshevismiin*, koska se oli hyvin bolševikkivastainen ja koska Suomen jo jättänyt Wrangel piti suomalaisten vihamielistä suhtautumista venäläisiin ymmärrettävänä. Lisäksi hän tunnusti täysin maan itsenäisyyden.¹⁴³ Myös venäläisyyden tutkimista ja sen tuntemista vaadittiin silloin tällöin, mutta lähinnä tunne vihollisesi -ajat-
telun pohjalta.¹⁴⁴

Aatteidenkin arveltiin periytyvän, sillä oikeisto- ja keskustapuolueet katsoi-

143 Hbl 1.4.1921 pääkirjoitus "Vårt land och Kronstadtflyktingarna", 27.4.1921 pääkirjoitus "Kronstadtflyktingarna"; Suunta 10.9.1921 G.A.: "Kronstadttilaiset Suomen maaseudulla", 8.7.1922 "Huomattavia muistelmateoksia"; US 9.4.1922 V. A. Koskenniemi: "Maaorjuudesta bolshevismiin"; Wrangel 1922 s. 181–184; Engman 1994 s. 254; Haimila 1996 s. 96–97.

144 Esim. Suunta 6.12.1922 Prof. V. L. Lehtonen: "Venäjän vallankumouksen ja sitä seuranneitten olojen tutkimisen merkityksestä". Myös esim. Rauhala 1920 esipuhe.

vat bolševismin kuuluvan ikään kuin olennaisena osana venäläisyyteen; siten kronstadtilaiset ikään kuin kantoivat sitä perimässään. Sosiaalidemokraatit eivät vedonneet niinkään rodun puhtauteen kuin vastustivat kronstadtilaisten sijoittamista työpaikoille siitä syystä, että venäläisten pakolaisten palkkaaminen halpaan hintaan huononsi suomalaisten työläisten elinolosuhteita. Vasemmisto jopa vaati 1920-luvulla venäläisten pakolaisten palauttamista, jotteivät he huonontaisi työmarkkinatilannetta. Työmarkkinoilla pakolaisista ei kuitenkaan aiheutunut suurta konfliktia, ja sovittelevaa linjaa vetänyt Helsingin Sanomat jopa kehui maaseudulle sijoitettujen kronstadtilaisten osoittautuneen "aivan erikoisesti ahkeriksi".¹⁴⁵ Vasemmistossa Toiseuden pelko liittyi oikeistoa enemmän konkreettisiin tekijöihin, esimerkiksi työ- ja elinolosuhteisiin.

Venäläisten vasemmistossa ja työväestössä synnyttämä pelko työmarkkinatilanteen huononemisesta oli varsin samankaltaista kuin mitä vuosina 1944–45 Ruotsiin tulleet baltialaiset pakolaiset aiheuttivat esimerkiksi Norrköpingin tekstiilitehtailla. Tuolloin erimielisyydet kärjistyivät suoranaiseksi kriisiksi ja ruotsalaiset mm. väittivät stereotyyppisesti, että baltit olivat huolimattomia, piittaamattomia, röyhkeitä ja ylimielisiä, jotkut vieläpä laiskoja. Tavoitteena oli oman identiteetin vahvistaminen ja työtilanteen varmistaminen: ennakkoluuloilla ei ollut ruotsalaistenkaan tapauksessa mitään tekemistä totuuden kanssa, vaan keskeistä oli tarve hallita Toiseutta psyykkisesti stereotyyppien luomisen avulla. Balteista haluttiin tehdä stereotyyppisiä muukalaisia. Taustalla oli pelon ohella myös tottumattomuutta muukalaisiin ja niin kielellistä kuin kulttuurista erilaisuuden tunnetta.¹⁴⁶ Ruotsalaisten ennakkokäsitykset balteista muistuttavat kovasti eurooppalaisten yleensä venäläisiin kohdistamia stereotyyppioita. Ruotsalaiset hyödynsivät joko tietoisesti tai tiedostamatta yhteistä eurooppalaista kulttuuriperintöä, jonka mukaan itäisiksi tai aasialaisiksi koetut Toiset olivat kautta aikojen olleet nimenomaan röyhkeitä, piittaamattomia ja laiskoja barbaareja.

Samaan tapaan venäläiset pakolaiset haluttiin Suomessa kokea todellisina muukalaisina, Toisina. Kieli- ja kulttuurirajat olivat tuolloin lisäksi varmasti vielä suuremmat kuin toisen maailmansodan aikaisten ruotsalaisten ja baltialaisten välillä. Björn Horgby on tutkinut myös Norrköpingin tekstiilityöläisten kuvaa ulkomaalaisista laajemmalla ajanjaksolla 1890–1945 ja havainnut, että esimerkiksi 1800-luvulla vierastetuimpina Toiseuden edustajina koettiin juutalaiset, mustalaiset, italialaiset ja venäläiset. Venäläisiä pilkattiin mm. raukkamaisuudesta ja taikauskosta. Vuosisadan vaihteessa ruotsalaisilla oli paljon venäläisistä ja juutalaisista kertovia tarinoita. Myös ajanjaksolla 1910–40 tavallisten työläisten piirissä esiintyi paljon stereotyyppistä rotujattelua.¹⁴⁷ Suomessa kielteisten kansallisuusstereotyyppien, pelon ja venäläisvihan taustalla vaikuttivat lisäksi myös ns. sortovuosien ja sisällissodan pitkät varjot sekä

145 HS 9.6.1921 "Kronstadin pakolaiset"; Engman 1994 s. 258; Haimila 1996 s. 96–97.

146 Horgby 1993 s. 615–621.

147 Horgby 1993 s. 629–631.

vastaitseenäistyneen maan tarve rakentaa kansallista identiteettiään ja kansallishenkeään.

Suomalaisia pelottivat yhtä lailla niin bolševikit kuin valkoiset venäläisetkin. Jo pelkästään venäläisten läsnäolo tuntui kivuliaalta kuin avoin haava. Venäläistämispoliitiikan, sisällissodan ja bolševikkivallankumouksen muistot olivat eläviä. Venäläiset oli jo opittu näkemään syntipukkeina paitsi sisällissotaan myös niinkin arkisiin asioihin kuin elintarvikkeiden hintojen nousuun, asuttopulaan ja jopa juoppouteen ja levottomuuksiin. "Ryssäviha" ulottui koskettamaan pakolaisten koko arkielämää. Suomi oli kuitenkin venäläisille emigranteille paljolti läpikulkumaa, sillä monet jatkoivat matkaansa muualle Eurooppaan. Enimmillään pakolaisia oli Suomessa 33 500 vuonna 1922. Pakolaisten tulo tyrehtyi vasta 1920-luvun puolivälissä ja vielä 1920-luvun lopulla pakolaisia oli noin 18 000 henkeä.¹⁴⁸

Voimakkaassa myötätuulessa ollut kiihkeä nationalistinen virtaus vaikutti jopa kirkonmiehiin: 1920-luvulla Suomen kirkon kansallisena tehtävänä nähtiin toimiminen etuvartiona Itää ja sen moraalista kuin myös ideologista tartuntavaaraa vastaan. Päälinja noudatti tätä ohjenuoraa, vaikka jotkut kirkonmiehet varoittelivatkin rotukiihkoilun vaaroista.¹⁴⁹ Vastaitseenäistyneen maan identiteetin rakentaminen ja sodassa jakautuneen maan yhdistäminen vaati yhtenäisen mytologisen vihollisen – venäläisen – löytämistä. Tämän vuoksi julistettiin, että venäläisyys haluttiin kitkeä maasta perin pohjin.

Myös viranomaistasolla oli venäläisiin kohdistuva kansallisuusviha tavalista. Etsivässä Keskuspoliisissa saatettiinkin 1920-luvulla aloittaa esimerkiksi emigranttikysymystä käsittelevä promemoria seuraavasti: "Motto: Missä kaksi tai kolme ryssää kokoontuu, siellä on salaliitto". Raporteissa viljeltiin kielteisiä stereotypioita venäläisistä: nämä vakavuutta vailla olevat ihmiset esimerkiksi levittivät "omaa hajuaan ja väriään samovaari toisessa ja balalaikka toisessa kainalossa".¹⁵⁰ Pakolaisten poliittisia kantoja valvottiinkin tarkasti ja poliittisesti epäluotettavat venäläiset pyrittiin heti karkottamaan maasta. "Venäläisvaaraa" pidettiin yleisesti uhkaavana.¹⁵¹ Suomalaiset viranomaiset eivät aina ymmärtäneet pakolaisten vaikeaa asemaa ja tilannetta. Elokuussa 1921 Genevessä pidettiin Kansainliiton toimesta venäläisiä pakolaisia vastaanottaneiden maiden kokous, ja kun siinä yhteydessä käsiteltiin myös promemoriaa emigranttien asemasta Suomessa, esitti sisäministeriö ulkoministeriölle, että

148 Arvo Mannerin esipuhe VPAKA:n arkistoluettelossa s. 7, KA. Mannerin esipuheessa myös lisätietoa venäläisten pakolaisten asemasta ja avustamisesta Suomessa. Valtion Pakolaisavustuskeskus perustettiin 1922 ja sille alistettiin kaikki entiset pakolaisten avustuselimet, joista merkittävin oli ollut Amerikan Punainen Risti. Lisäksi Engman 1994 s. 256–257; Haimila 1996 s. 99–100.

149 Kena 1977 s. 65.

150 EK-Valpo I, XXI A Venäläiset emigrantit, kansio 434, K. D. 1649/1477-24 EK:n Terijoen alaostaston päällikölle osoitettu promemoria emigranttikysymyksestä, päivätty 17.10.1924, motto ja esim. s. 1, 9, KA.

151 12 L, kotelo 17 Neuvostoliitto 1918–19 (–24), Venäläiset pakolaiset ja heidän avustamisensa 1918–24, esim. 20 C Pakolaisia ja rajansulkua koskevia ohjesääntöjä 1920 liitteet I ja 3, UMA.

kun Tarton rauha nyt oli solmittu, oli toimittava siihen suuntaan, "että mahdollisimman moni pakolaisista saadaan palaamaan takaisin Venäjälle". Samalla valiteltiin venäläisten pakolaisten aiheuttamia menoja.¹⁵² Toteamus pakolaisten palauttamisesta osoitti melkoista tietämättömyyttä tai välinpitämättömyyttä pakolaisten todellisuudesta, sillä rauhahan oli tehty juuri niiden välinpitäjien kanssa, joita valtaosin sivistyneistöön kuuluvat pakolaiset olivat paenneet.

1920-luvun lopulla ja 1930-luvulla loputkin venäläisyyden vanhat merkit poistettiin propagandan myötä yleiseksi mielipiteeksi levinneen venäläisvihan tunnelmissa. Esimerkiksi Helsingin venäläiset kadunnimet saivat lopullisesti väistyä vuonna 1928. Tilalle tuli useimmiten kansallishenkisyyttä: Vladimirkadusta tuli Kalevankatu, Galitsininkadusta Juhani Ahon tie, Konstantininkadusta Meritullinkatu ja Nikolainkadusta Snellmaninkatu. Kaikkien mielestä venäläisajan muistojen poistaminen ei olisi ollut tarpeellista, koska ne olivat joka tapauksessa osa Suomen historiaa, mutta esimerkiksi katujen nimistö muutettiin viivyttelyn jälkeen 1920-luvun lopussa soraäänien vähennyttyä. Myös muissa ensimmäisen maailmansodan jälkeen itsenäistyneissä ns. perinnönsaajavaltioissa tapahtui samaa.¹⁵³ Näkyvistä haluttiin poistaa kaikki, mikä viittasi venäläisyyden vaikutukseen Suomessa. Ankaraa arvostelua herätti se, että ilmeisesti säästöyistä kaikkia painotuotteita ei ollut uusittu vielä 1920-luvullakaan: junalipuissa, postikuiteissa, kaavakkeissa ja sineteissä saattoi yhä törmätä venäjän kieleen tai kaksipäiseen kotkaan. Myös esimerkiksi 1920-luvun alussa tehty ehdotus Pietari I:n patsaan pystyttämistä Viipuriin herätti närää, piti hän "ryssäläisjäljet lakaista pois".¹⁵⁴

Venäläiset koettiin syvästi erilaisina kuin suomalaiset ja venäläinen asutus Kannaksella muukalaisena. Karjalan kannaksen venäläisyysongelmaa käsiteltiin vielä vuonna 1923 esimerkiksi Suomen Heimo -lehdessä. Kannakselaisten valitettiin ihailevan "ryssää" yhä niin paljon, että he suostuivat palvelemaan venäläisiä näiden äidinkielellä. "Ryssäläisyyden jälkiä" vaadittiin hävitettäväksi ja niinpä koulujen ja valistusjärjestöjen toivottiin käyvän tarmokkaasti käsiksi epäkohtaan. Venäläisistä haluttiin myös antaa niin huono kuva kuin suinkin, olivathan he Suomen perivihollisia. Perivihollisuusajattelun avulla venäläisistä saatiin luotua mytologinen viholliskuva, joka iskostui suomalaisten yleiseen tietoisuuteen. Kansan kasvattamisen nimissä valittiin jopa sensuroinnin tie: kun kouluissa edelleenkin annettiin yhteiskuntaoppia Topeliuksen mukaan, poistettiin *Maamme*-kirjasta luku mukavista venäläisistä, jotka "tulevat hyvin toimeen maan asukkaiden kanssa... ovat ahkeria, ilomielisiä, hyväsopii-

152 Ryhmä 15, osasto XIII 9a Venäläiset pakolaiset I, venäläisiä pakolaisia koskeva Genèveen lähetetty aineisto, promemoria ja SM UM:lle 21.5.1921 n:o 1719, UMA.

153 Hbl 7.10.1923 Jumbo: "Krönika"; Engman 1995 s. 91–92, 105; Klinge 1972 s. 68; Tuomi 1984 s. 70.

154 Hbl 10.2.1922 "Postblanketter med finsk-, svensk- och ryskspråkig text"; SK 1922 n:o 11 s. 286 kuvateksti, n:o 52 s. 1326, n:o 18 s. 445, n:o 47 s. 1181, n:o 39 s. 967; SK 1923 n:o 12–13 s. 358, n:o 16 s. 460, n:o 33 s. 963; Suunta 22.1.1921 Karjalaisia: "Pietari I:n patsasko jälleen pystyyn?"

sia ja lapsia rakastavia".¹⁵⁵ Kuvaus oli niin ristiriidassa 1920-luvun aateilmaston – "ryssävihän" – kanssa ja niin kaukana kansan kasvattamisesta myyttiset mitat saaneeseen venäläisvihaan, että sen poistaminen oli tältä kannalta välttämätöntä. Toisaalta kannattaa pitää mielessä, ettei Topelius suinkaan ollut mikään russofiili, vaan hän oli omalta osaltaan pönkittävässä suomalaisten ylemmydentuntoa "ilomielisiin" venäläisiin nähden. Asenteiltaan hän kuului paljolti samaan joukkoon kuin stereotyyppisesti ajatelleet aikalaisensa Fredrik Tengström, joka piti venäläisiä torakoina, ja August Ahlqvist, joka kuvaili Venäjää "lätiksi ja lääväksi" ja ilmaisi peittelemätöntä pelkoa ja jopa inhoa venäläisiä kohtaan.¹⁵⁶

Myös koulukirjojen asenteet alkoivat 1920-luvulla muuttua yhä venäläis-vastaisemmiksi. Anssi Paasi onkin todennut, että 1920–30-luvun koulukirjojen mielipiteet venäläisistä todistavat omalta osaltaan ajanjakson "ryssävihasta".¹⁵⁷ Silloinkin kun venäläisistä kirjoitettiin näennäisen positiivisesti kuten edellä mainitussa Topeliuksen kuvauksessa, oli taustalla usein selvästi ylemmydentuntoista suhtautumista lapsellisiin, naiiveihin ja "ilomielisiin" venäläisiin. Ajatus suomalaisten ja venäläisten välisestä suuresta kulttuurierosta oli ollut olemassa jo 1800-luvulla, mutta se vain vahvistui itsenäistymisen jälkeen, ja etenkin 1920-luvulla julkisuudessa ruokittiin voimakkaasti kuvaa venäläisten Toiseudesta ja vihattavuudesta. Syntyi eräänlainen "ryssävihän" yhteiskunta.

Enemmistö omaksuu vähemmistön mielipiteen

Toivo Nygårdin tulkintaan voi lähdeaineistoni perustella yhtyä täysin, kun hän kirjoittaa, että jo 1920-luvun alkupuolella oli esitetty lähes kaikki ne neuvostovaltiota ja oman tutkimukseni perusteella myöskin venäläisyyttä ja venäläisiä koskevat luonnehdinnat, arvostukset ja kommentit, jotka sitten siirtyivät paitsi AKS:n vakioaiheeksi myös lapuanliikkeeseen ja Isänmaalliseen Kansanliikkeeseen.¹⁵⁸ Kun oikeistoradikalismi jäsenyi 1920-luvun lopulla kansanliikkeeksi, oli sillä pohjanaan vahvasti kansaan iskostunut rasistinen venäläisviha. Kari Immonen on sotienvälisenä aikana Suomessa julkaistun kirjallisuuden perusteella jakanut suomalaisten suhtautumisen Neuvostoliittoon ja venäläisiin viiteen eri pääryhmään: AKS:n edustamaan totaalikielteisyyteen venäläisiä kohtaan, antikommunistiseen turvallisuusajatteluun, pragmaattiseen Neuvostoliitto-kuvaan, sosiaalidemokraattiseen ajattelumalliin ja lähinnä kommunistien edustamaan apologeettiseen Neuvostoliitto-kuvaan.¹⁵⁹ Tutkimukseni kohteena olevaa rasistista venäläisvihaa löytyy Immosen jakomallin ryhmistä yksi ja kaksi. Erityisesti heimojärjestöissä, suojeluskunnissa, maalaisliitossa,

155 Paavolainen 1921 s. 19; Suomen Heimo n:o 8/1923 s. 211–212 "Epäkohtia Karjalan kansan oloissa". Myös Haapala 1995 s. 256; Paasi 1996 s. 158–160.

156 Sihvo 1989 s. 361; Tiitta 1997 s. 80.

157 Paasi 1996 s. 161.

158 Nygård 1982 s. 63.

159 Immonen 1987 s. 425–428.

kokoomuksessa, kulttuuriorganisaatioissa, Etsivässä Keskuspoliisissa ja AKS:ssa vallalla ollut totaali-kielteisyyys venäläisiä kohtaan oli erittäin rasistista, mutta Immosen toiseksi ryhmäksi jaottelema antikommunistinen turvallisuusajattelu ei tutkimanaani ajankohtana juuri eronnut em. ryhmästä. Se oli Immosen mukaan sisällöllisesti lähellä ensimmäistä ryhmää mutta teki tätä maltillisempia manifestaatioita ja johtopäätöksiä. Tiet erosivat kuitenkin vasta lapuanliikkeen myötä.¹⁶⁰

Oleennaista on, että Immosen mukaan näistä viidestä suhtautumismallista ykkösryhmä nousi kakkosryhmän tuella aikakauden mielipidejohtajaksi, vaikkakin kolmosryhmän kannattajat saavuttivat ulkopoliitikassa Tarton rauhan. Yleisessä mielipiteessä ja esimerkiksi suurten kustantajien kirjallisuuspolitiikassa linja oli kuitenkin selkeän venäläisvihamielinen ja tässä suhteessa rasistinen. Uskonvahvistusmateriaalia ei juuri asetettu kyseenalaiseksi, ja vähitellen asiallinen Venäjää ja venäläisiä koskeva keskustelu kävi mahdottomaksi, vaikka maltilliset tahot aina välillä vaativatkin, että esimerkiksi Venäjää koskevasta tutkimuksesta ja kirjoittelusta oli jätettävä syrjään "hetken myötätai vastenmielisyydet".¹⁶¹ Oma aineistonikin tukee tätä tutkimustulosta varsin voimakkaasti. Julkisuudessa Immosen jaon mukaisten ykkös- ja kakkosryhmien mielipiteet jylläsivät voimallisina sisällissodan aikana ja saavuttivat aikaisempaa suuremman ja laajemman suosion 1920-luvulle tultaessa. Kirjallisuuden ja lehdistön liikkumatilat näyttävät kuitenkin olleen erilaiset, sillä päivälehdissä rasistinen venäläisviha ei maalaisliiton lehtiä ja pakinoita lukuun ottamatta kovin usein saanut yhtä jyrkkiä painotuksia kuin kirjallisuudessa. Aikauslehdissä ja etenkin suojeluskuntalehdissä rasistinen "ryssittely" sen sijaan oli jatkuva.¹⁶²

Venäläisvihän lietsontaan ja lisääntymiseen ei vaikuttanut mitenkään se, että suomalaisten kontaktit venäläisiin olivat varsin vähäisiä. Tilastollisen vuosikirjan mukaan koko Suomen väestöstä oli esimerkiksi vuonna 1920 venäjänkielisiä vain noin 4 800 henkilöä. Määrä oli ollut varsin pieni autonomian ajallakin, mutta se oli silti kutistunut esimerkiksi vuodesta 1910, jolloin saman tilaston mukaan venäjänkielistä väestöä oli ollut sentään noin 7 300. Venäjältä tulleita pakolaisia oli, kuten aikaisemmin on mainittu, enimmillään noin 33 500 vuonna 1922, mutta koko tämä määrä ei koostunut venäläisistä.¹⁶³ Vaikka todelliset kokemukset venäläisistä olivat harvassa, oli venäläisiin kohdistuva rasistinen ajattelu julkisuudessa vuoteen 1923 mennessä huomattavan laajalle levinnyttä. Sen ohella esiintyi kuitenkin jatkuvasti myös asiallisempaa suhtautumista. Rasistiseksi luokiteltava kansallisuusviha ei ollut ainoa suhtau-

160 Immonen 1987 s. 425–428.

161 Esim. Aika 1920 s. 44–49 J. J. Mikkola: "Venäjän probleemi", 1921 s. 387–395 J. J. Mikkola: "Slaavilaisten opintojen kulttuuriarvo". Ajan toimituskunnassa oli niin venäläisvastaisia aktivisteja – esim. Kyösti Wilkuna – kuin Venäjän ymmärtäjiäkin – esim. professori J. J. Mikkola ja K. N. Rantakari. Myös Immonen 1987 s. 429, 447.

162 Oman aikaisemmin esitetyn lehti- ja kirjallisuusaineistoni lisäksi Immonen 1987 s. 441–442.

163 STV 1922 s. 39. Pakolaismääristä katso s. 191.

tumistapa venäläisiin 1920-luvun Suomessa, mutta julkisuudessa näkyvin ja hallitsevin se kyllä epäilyksettä oli. Voidaan todellakin Timo Vihavaisen tavoin puhua suoranaisestä venäläisvastaisuuden kultista, uudesta venäläisyydestä, jossa yhdistyivät varsin monimuotoiset ainekset.¹⁶⁴ On siis syytä tarkastella tutkimukseni tulosten pohjalta näiden aineiden osuutta ja pohjimmaisista syistä "ryssävihan" yhteiskunnan syntyminen.

---

164 Vihavainen 1988 s. 7.

■ Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä

Eurooppalaisten rotuennakkoluulojen historiassa keskeistä on ollut ajatus Toisesta, joka on Itsen vastakohta, eräänlainen vääristynyt peilikuva. Toinen on aina kuvattu jollakin tavoin vastenmieliseksi, epänormaaliksi ja sivistymättömäksi, jotta sen avulla olisi helpompi määritellä Itsen normaalius ja sivistyneisyys. Stereotyyppinen ja jopa rasistinen erottelu on yleinen kansallisen identiteetin rakentamisen mekanismi, etenkin vastaitseenäistyneissä maissa. Toiseuden luomisen tyyppillisiä vaihteita ovat Toisen leimaaminen viholliseksi, vihollisleiman oikeuttaminen ja Toisen mytologisointi esimerkiksi kansakunnan periviholliseksi. Tällaisessa nationalistisessä prosessissa tietty yhteinen kansakunnan identiteetti, tietyt viholliskuvat ja ideologiat juurtuvat yleiseen tietoisuuteen. Juurruttaminen ei aina tapahdu itsestään, vaan hyvin usein Toisesta tehdään vihollinen propagandan avulla. Kansallisten stereotyyppien ja Toiseuden tahallista luomista voidaan havaita etenkin kriisiaikoina, jolloin oma identiteetti kaippaa vahvistusta.

Eurooppalaisessa ajattelussa aasialaisuuden ja itäisyyden edustajat ovat olleet keskeisiä Toisia, joihin Itseä on verrattu: yleisimmin tällaisina vihollisina on nähty turkkilaiset ja venäläiset. Eurooppalainen kielteinen Venäjä-kuva näyttää olevan peräisin jo 1500-luvulta, jolloin syntyivät monet niistä venäläisiä koskevista stereotyyppioista, jotka ovat eläneet vielä 1900-luvullakin: venäläiset kuvattiin jo tuolloin yleisesti petollisiksi, väkivaltaisiksi, eläimellisiksi, irstaiksi ja juopoiksi barbaareiksi. Myös Ruotsissa sana barbaarinen tuli tavallisimmaksi venäläisiä kuvaavaksi ilmaukseksi jo 1600-luvun alussa. Suomessakin vaikuttivat tällaiset stereotyyppit venäläisistä, mutta mistään venäläisiä kohtaan tunnetusta laajalle levinneestä kansallisuusvihasta ei vielä autonomian aikanaan voi puhua. Esimerkiksi ns. sortovuosien aikana vastarinta oli selvästi kohdistunut vihattuun venäläiseen hallintovaltaan ja sen edustajiin eikä rasistisesti kaikkiin venäläisiin. Saksalais-ruotsalaisen rotuajattelun leviäminen sivistyneistössä ja poliittisesti suuntautuneen kansanosan ylenkatse venäläisyyttä kohtaan kuitenkin loivat pohjaa rasismille. Koko autonomian aikana ei silti voi puhua laajasta suomalaisten tuntemasta etnisestä vihasta venäläisiä kohtaan. Etnissävyisiä ristiriitoja oli, mutta ne eivät muodostaneet valtavirtaa koko väestön keskuudessa.

Vielä maaliskuun vallankumouksen jälkeen 1917 Suomessa ei ollut havaittavissa merkkiäkään etnisestä vihasta, vaan venäläisiin suhtauduttiin varsin ystävällisesti ja tsaarivallasta vapautumista juhliittiin yhdessä venäläisten kanssa. Venäläisten sotilaiden kesän ja syksyn 1917 mittaan yltynyt kurittomuus herätti kuitenkin yleistä närkästystä. Elintarvike- ja asutopula lisäsi sotilaiden poistamisvaatimuksia, joita perusteltiin heidän huonolla käyttäytymisellään,

joka puolestaan osaltaan vahvisti kielteisiä stereotyyppiä. Venäläisten leimaaminen periviholliseksi ja siivottomiksi barbaareiksi oli paitsi aktivistien myös monien muiden porvarillisesti ajattelevien mielestä omiaan edistämään vaatimuksia sotaväen karkottamisesta. Porvaristossa pelättiin kovasti etenkin marraskuun yleislakkolevottomuuksien jälkeen myös suomalaisten sosialistien ja venäläisten yhteistyötä: venäläisvastaisuus räätälöitiin poliittisiin tarpeisiin sopivaksi. Venäläisviha ei kuitenkaan millään tavoin läpäissyt suomalaista julkisuutta vielä vuoden 1917 loppuun mennessä, mutta etenkin aktivistien keskuudessa se jo tuolloin oli enemmänkin sääntö kuin poikkeus.

Vuonna 1917 tapahtuneella venäläisten leimaamisella barbaarisiksi Toiseksi oli käyttöä sisällissodan propagandassa; sota muutti peruuttamattomasti suomalaisten suhtautumisen venäläisiin ja muokkasi kansallisuusstereotyyppiä ja venäläisvastaisuuden syväksi venäläisvihaksi ainakin valkoisten keskuudessa. Ilman ulkoista vihollista joukkojen motivointi sotaan olisi ollut varsin vaikeaa: esimerkiksi pohjalaiset käsittivät lähtevänsä sotimaan nimenomaan venäläisiä vastaan. Monet kirjailijat ja runoilijat myös tukivat valkoisten sotapropagandaan kuulunutta venäläisvihan lietsontaa. Veljessodan järkyttävä todellisuus pyrittiin psyykkisistä syistä verhoilemaan läntisen kulttuurin puolustamiseen ja vapaudesta taisteleeseen. Valkoisten rasistinen venäläisviha tehtiin oikeutetuksi kuvaamalla sota paitsi Suomen taisteluksi itsenäisyytensä puolesta myös myyttiseksi Lännen taisteluksi Itää vastaan. Suuret kansanjoukot saatiin temmattua mukaan sotaan kuvaamalla venäläiset vastenmielisiksi, väkivaltaisiksi ja irstaisiksi hirviöiksi. Valkoiset eivät halunneet kohdata sodan aikana eikä sen jälkeenkään ajatusta siitä, että sisällissota olisi johtunut esimerkiksi sosiaalisista syistä ja että idealisoitu suomalainen kansa olisi jakaantunut kahtia. Niinpä sodalle oli löydettävä ulkoinen syy, jotta taakka saataisiin pois oman kansan harteilta. Venäläisistä tehtiin syntipukkeja: se, että suomalais-punaiset olivat sotaan ryhtyneet, selitettiin itäisellä tartunnalla. Punaiset ja venäläisten kanssa seurustelleet naiset – kuvaavasti "punaryssät" ja "ryssän-morsiamet" – saivat myös epänormaalin Toisen ja sitä kautta vihollisen leiman. Näin heidät samastettiin viholliseen ja suljettiin oman ryhmän ulkopuolelle. Venäläisvihaan kytkeytyi näiden naisten kautta myös mustasukkaisuuden tunteita: miesten oli vaikea kestää sitä, että osa naisista valitsi vihatun Toisen. Kateus kärjisti osaltaan venäläisvastaisuutta. Valkoisten todellisuudessa venäläiset olivat sodan jälkeen julkisesti leimattuja perivihollisia.

Asenteet venäläisiä kohtaan koventuivat erityisesti jääkärien paluun jälkeen. Aktivistien ohella jääkärit olivatkin kiihkeimpiä venäläisvihan propagandan levittäjiä. Heihin oli selvästi tarttunut Saksasta germaanista rotuajattelua ja venäläisvastaisuutta; nuoren sukupolven edustajina heillä oli ns. sortovuosien muistojen hallitsevuuden vuoksi jo valmiiksi kielteisempi suhtautuminen Venäjään kuin vanhemmalla sukupolvella. Sodan aikana lietsotun "ryssäviha" takana näyttää siis olleen pääasiallisesti valkoisten halua tehdä venäläisistä tahallisesti sodan ja samalla kaiken muunkin pahan syntipukki ja siten motivoitua suomalaisia sodan ja valkoisten aatteiden taakse. Venäläisten todellisella osuudella sotaan tai pahennusta herättävien tapojen leviämiseen ei tässä ajat-

telussa ollut mitään merkitystä. Rasistisimmillaan vihaa edustivat jääkärit ja aktivistit. Vuoden 1917 tapahtumat toimivat hyvänä pohjana venäläisvihalle: niiden ja vanhojen stereotyyppien vaikutusta osoittaa sekin, etteivät edes punaiset olleet vapaita ennakkoluuloista. Heidän joukoissaan "ryssäviha" ei kuitenkaan saavuttanut valkoisten myyttisen "voittamattoman vihan" mittoja.

Vuosi 1919 muodostaa eräänlaisen välivaiheen venäläisvihan kehityksessä: vuosien 1917–18 syvä arpi näkyi ja etenkin valkoisten keskuudessa "ryssäviha" eli voimakkaana. Etninen venäläisviha ei kuitenkaan ollut julkisuuden ainoa suhtautumismalli – vaikkakin laajimmalle levinnyt. Kansallisuusvihan vastaista pyrkimystä esiintyi etenkin ns. keskustapolitiikan ja vanhojen myöntäväisyyksien piirissä. Oikeistoradikaalien ja maalaisliittolaisten venäläisviha sen sijaan oli leppymätöntä. Harvoin on tuotu esiin, että maalaisliiton vihaa lisäsi se, ettei se tahtonut kohdistaa kaikkea raivoaan muiden porvari- puolueiden lailla työväkeen, jonka potentiaalista kannatusta oli paljon myös maaseudulla – etenkin pienviljelijöiden ja maaseututyöväestön keskuudessa. Maalaisliitto halusi esiintyä myös näiden vähäväkisten ja siis koko maaseudun etujen ajajana eikä karkottaa vähäväkistä maaseutuväestöä sosiaalidemokratian leiriin. Niinpä venäläisten julistaminen sodan syntipukiksi sopi sille enemmän kuin hyvin. Myös yläluokkaisten venäläisten emigranttien vihaaminen sopi puolueen herravihaiseen linjaan. Venäläisiä emigrantteja kadettiin yleisesti heidän oletettujen rikkauksiensa takia: heidän pukeutumistaan, syömistään ja asumistaan tarkkailtiin. Todellisuudessa suurin osa yläluokkaisista emigranteista oli menettänyt omaisuutensa vallankumouksessa.

Maalaisliiton venäläisviha oli aktivistien tavoin ns. värisokeaa, ts. venäläisiä ei jaoteltu näiden poliittisen kannan mukaan Hyviin ja Pahoihin, vaan kaikkiin kohdistettiin samanlaista etnistä vihaa. Aktivistien venäläisvihaa lietsosi aatepohjan lisäksi katkeruus siitä, että he kokivat joutuneensa poliittisen elämän sivuraiteelle ja aatteidensa haalenneen. Heistä näytti selvältä, ettei "ryssäviha" vielä ollut levinnyt tarpeeksi laajalle koko väestön keskuuteen. Niinpä 1920-luvun vaihteessa aktivistipiirit alkoivatkin mittavan venäläisvihakampanjan. 1920-luvulla etenkin Akateemisen Karjala-Seuran johdolla lietsotusta "ryssävihasta" tuli myyttistä vihaa, jossa yhdistettiin isänmaanrakkaus ja Toista kohtaan tunnettu viha. Venäläisvihasta tuli kansallistunteen ja isänmaanrakkauden mittari. Tämä kansallisuusviha levisi nopeasti massiivisen propagandan myötä. Vuosien 1917–18 jälkeen suomalaiset olivat mitä ilmeisimmin hyvin vastaanottavia tällaiselle ajattelumallille, jota valkoinen julkisuus oli jo sisällissodan aikana lietsonut. Venäläisiä pidettiin sodan syntipukkeina ja Pahuuden lähettiminä. Maailmansotienvälisen ajan yleinen rotuajattelu antoi tällekin etniselle vihalle työkalut ja termistön. Myös punaisella puolella venäläisviha lisääntyi selvästi: "ryssäviha" levisi 1920-luvulla laajalle suomalaiseen julkisuuteen. "Ryssävihan" suhteen vähemmistön – aktivistien, jääkärien, AKS:n jäsenten – arvot tulivat hallitseviksi koko maassa, vaikka ne eivät voittaneet esimerkiksi valtiomuototaistelussa.

Venäläisvihan lietsontaan oli sodan oikeuttamisen ja venäläisten syyllistämisen lisäksi muitakin syitä. "Ryssäviha" palveli paitsi koko valkoisen väestön

myös monien pienempien ryhmien etuja. Aktivistit olivat turhautuneita "rauhalliseen" keskustapolitiikkaan ja aktivistiperinnön oletettuun haalistumiseen. He halusivat AKS:n aktiivien lailla pitää yllä venäläisvastaisuutta: kansaa yhtenäistävän venäläisvihän avulla oli mahdollista muokata ihmisten mieliä myönteiseksi heidän tärkeinä pitämilleen asioille, etenkin heimoaatteelle ja sitä kautta heimoretelle. Aktivistit, jääkärit ja AKS:n aktiivit halusivat yhtenäisen ja yksimielisen – "ryssävihän" yhdistämän – kansan, joka marssisi eteenpäin heidän lippujensa alla ja myös heidän johdollaan. Lisäksi venäläisvihaa käytettiin selvästi hyväksi sisäpoliittisessa kamppailussa, esimerkiksi tsaarinpuseeri- ja emigranttikysymyksissä. Sisällissodan jälkeen venäläisyys kantoi mukanaan niin raskasta painolastia, että sitä oli helppo käyttää lyömäaseena myös toisia suomalaisia vastaan. Tässä ei sinänsä ollut mitään uutta – olihan Venäjää hyödynnetty Ruotsinkin sisäpolitiikassa jo 1700-luvulla – mutta tutkimuksissa tämä puoli venäläiskysymystä ei juuri ole tullut esiin. Etenkin maalaisliitto hyötyi venäläisvihän linjasta; puolueen värisokeassa venäläisvihaa sekoittuivat "ryssäviha" ja herraviha, samoin tsaarinpuseerikysymyksessä "hurriiviha" ja venäläisviha. Näyttää siltä, että 1920-luvulla kansan kokoaminen venäläisvastaisuuden aatteen alle oli edullista jopa sosiaali-demokraateille, jotka sisällissodan jälkeen halusivat tulla yleisesti hyväksytyiksi yhteiskunnassa.

Venäläisvihaa oli mukana myös selviä sukupolvikapinan merkkejä, sillä 1880–90-luvulla ja vuosisadan vaihteessa syntynyt sukupolvi paheksui usein edeltäjiään siitä, että he suhtautuivat liian lepsusti venäläisiin eivätkä osanneet vihata näitä. Yllättävää on, ettei sukupolvien merkitystä venäläisvihän aatehistoriassa ole tutkimuksessa paljontaan sivuttu. 1920-luvun voimallisen propagandan vuoksi etnisen venäläisvihän aate näyttää lopulta kuitenkin levinneen laajoihin kansalaispiireihin ikään katsomatta. Helpointa omaksuminen oli varmaankin niissä ikäluokissa, joilla ns. sortovuosien, aktivismiperinnön ja jääkäri liikkeen vuoksi oli melko kielteinen peruskäsitys Venäjästä. Venäläisvihaa lietsova nuori sukupolvi luonnollisesti havitteli itselleen hyvää asemaa yhteiskunnassa. Tämä venäläisvihän motiivi näkyi selvästi tsaarinpuseerikysymyksessä, jossa jääkäriupseerien haluttiin saavan armeijan johtopaikat entisen Venäjän armeijan upseerien kustannuksella.

Suomalaiset olivat viimeistään 1920-luvulla varsin taipuvaisia omaksumaan "ryssävihän" aatteen. Tähän vaikuttivat vanhat yleiseurooppalaiset kielteiset stereotyyppit, joita venäläiset sotilaat kurittomalla käyttäytymisellään 1917 vielä vahvistivat, etenkin jääkäreiden edustama ruotsalais-germaaninen rotuajatelu, ns. sortovuosien aktivistiperinne ja vastaitsenäistyneen ja sisällissodan repimän maan tarve rakentaa identiteettiään ja yhtenäisyyttään yhteisen vihollisen, barbaarisen Toisen avulla. On selvää, että jokaisen vastaitsenäistyneen maan on tärkeää erottautua naapureistaan, etenkin entisestä emämaastaan. Kun emämaana vielä oli Venäjä, josta vanhassa yleiseurooppalaisessa kulttuuriperinnössä oli vallalla varsin kielteisiä stereotyyppioita, ja kun Suomi käytti venäläisten poisajamista sodan tekosyynä, oli tuloksena suomalainen "ryssäviha".

Jos ajatellaan Matti Klingen *Ryssänviha*-artikkelissa 1970-luvulla esittämää tulkintaa, joka ehkä eniten on vaikuttanut venäläisvihasta käytyyn keskusteluun ja aiheen tutkimukseen, voidaan tämän tutkimuksen lähdeaineiston perusteella todeta, että hänen väitteensä kaikkiin venäläisiin kohdistuneen "ryssävihan" syntymisestä vuosina 1917–18 pitää täysin paikkansa. Tuohon ajoitukseenhan ovat 1980–90-luvulla yhtyneet myös monet muut tutkijat, mutta siihen on tarpeen lisätä, että venäläisvihan laajamittainen mytologisointi ja lietsonta sekä sen leviäminen julkisuuden yleiseksi mielipiteeksi tapahtuivat lopullisessa muodossaan vasta 1920-luvun alussa – kuten Klingekin on arvelut¹. Sen sijaan Klingen oletus "ryssävihan" ideologisesta perusvireestä ei tämän tutkimuksen perusteella pidä paikkaansa, vaan kyse oli nimenomaan kaikkiin venäläisiin kohdistuvasta kansallisuusvihasta. Vaikka valkoiset kiistatta tunsivat raivoisaa bolševikkivihaa, oli julkisuudessa esiintynyt "ryssäviha" olennaisilta osiltaan kuitenkin koko venäläisyyden leimaamista vihattavaksi Toiseksi.

"Ryssävihassa" oli perustavanlaatuisia aineksia ulkomailta – etenkin rotuajattelun perusta ja venäläisiin liitetyt kielteiset piirteet –, mutta sytykkeen sille antoivat Suomen tapahtumat ja laajalti tunnettu tarve Toiseuden vihaamiseen, jotka loivat myös otollisen ilmapiirin. Kotimaiset tapahtumat käynnistivät vihan prosessin, mutta sen elementit eivät eurooppalaisittain katsoen ole mitenkään ainutlaatuisia: Suomessa vuosina 1917–23 syntynyt venäläisvihan suorainen kultti vastaa täysin Toiseuden muodostamisen vaiheita. Suomalaisessa julkisuudessa venäläisistä tuli vuosien 1917–23 aikana peruuttamattomasti Toiseuden edustajia, joita kohtaan laajat kansalaispiirit tunsivat syvää venäläisvihaa: poliittisesta kannastaan riippumatta venäläiset olivat suomalaisen julkisuuden mukaan ikuisia vihollisia, ikiaikaisia vainoojia ja saastaisia syöpäläisiä.

---

1 Klinge 1972 s. 57.

■ Lyhenteet

AKS	Akateeminen Karjala-Seura
d.	Delo (akti)
EK	Etsivä Keskupoliisi
F.	Fond (kokoelma)
FK	Filosofian kandidaatti
FM	Filosofian maisteri
FT	Filosofian tohtori
GARF	Gosudarstvennyi arhiv Rossijskoi federatsii (Venäjän federaation valtionarkisto)
HAik	Historiallinen Aikakauskirja
HArk	Historiallinen Arkisto
Hbl	Hufvudstadsbladet
Hist. tutk.	Historiallisia tutkimuksia
HS	Helsingin Sanomat
HYK	Helsingin yliopiston kirjasto
IKL	Isänmaallinen Kansanliike
KA	Kansallisarkisto
KAL	Karjalan Aamulehti
KKK	Kenraalikuvernöörin kanslia
KOP	Kansallis-Osake-Pankki
ML	Maalaisliitto
op.	Opis (luettelo)
OPM	Opetusministeriö
RKP	Ruotsalainen kansanpuolue
SA	Sota-arkisto
SDP	Suomen sosialidemokraattinen puolue
SHS	Suomen historiallinen seura
SK	Suomen Kuvalehti
SKS	Suomalaisen kirjallisuuden seura
SKSA	Suomalaisen kirjallisuuden seuran arkisto
SL	Suojeluskuntalaisen Lehti
SM	Sisäministeriö
SSd	Suomen Sosialidemokraatti
SSH	Suomen santarmihallitus
STV	Suomen tilastollinen vuosikirja
SVRKA	Suomen ja Venäjän rajamaan komendanttiviraston arkisto
TA	Työväen arkisto
TKK	Teknillinen korkeakoulu

TYK	Turun yliopiston kirjasto
UM	Ulkoministeriö
UMA	Ulkoasiainministeriön arkisto
UP	Uusi Päivä
US	Uusi Suometar/Uusi Suomi
USI	Uuden Suomen Iltalehti
VALPO	Valtiollinen Poliisi
VP	Valtiopäivät
VPAKA	Valtion pakolaisavustuskeskuksen arkisto
VR	Valtion Rautatiet
ÅAB	Åbo Akademis bibliotek

■ Lähde- ja kirjallisuusluettelo

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

*Gosudarstvennyi arhiv
rossijskoi federatsii (GARF),
Moskova*

Fond 494 Suomen Santarmihallitus

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Santeri Alkion kokoelma
Kaarlo Castrénin kokoelma
Kai Donnerin kokoelma
EK-VALPO I (Asiamapit)
Päiväkäskeyjä, ylioikeuksien päätöksiä ym.
Kotelo 5 EK:n pääosaston päiväkäskyt
1920–26
XXI A Venäläiset emigrantit
Kansio 434
Rafael Erichin kokoelma
Historiallisten seurojen muistitietotoimikun-
nan kokoelmat
Rudolf Holstin kokoelma
Tekla Hultinin kokoelma
Lauri Ingmanin kokoelma
Kenraalikuvernöörinkanslian arkisto (KKK)
Aktiullettelot
Marti Pihkalan kokoelma
Sisäasiainministeriön arkisto
Lähteneet kirjeet
Suomen 1920–40-luvun historian säätiön ar-
kisto
Elmo E. Kailan kokoelma
Suunta-lehden leikearkisto
Valtion pakolaisavustuskeskuksen arkisto
(VPAKA)
Arvo Mannerin esipuhe arkistoluetteloon
(581)
Venäläiset emigrantit 1917–1919

Helsingin yliopiston kirjasto (HYK), Helsinki

Vilho Helasen kokoelma
Arno ja Kaarlo Kailan kokoelma

Sota-arkisto (SA), Helsinki

Pikkukokoelmat
Pk 637 Elmo E. Kailan kokoelma
Kansiot 1–4
Pk 657 Venäläisvastainen tiedustelutoimin-
ta Suomessa 1915–1918
Suomen ja Venäjän Rajamaan komendantin-
viraston arkisto (SVRKA)
Kansio 19 Maahantulo- ja oleskeluluvat vv.
1918–1919

Suomalaisen kirjallisuuden seuran arkisto (SKSA), Helsinki

Eino Railon kokoelma

Turun yliopiston kirjasto (TYK), Turku

K.N. Rantakarin kokoelma

Työväen arkisto (TA), Helsinki

Ilmajoen kunnallisjärjestö ry (Sosialidemok-
raattinen kunnallisjärjestö) 363.2

Ulkoasiainministeriön arkisto (UMA), Helsinki

Fb 8: 64
8 L Sotapakolaiset (Venäläiset pakolaiset
Suomessa)
Fb 12: 17–19
12 L Neuvostoliitto
15 XIII 9 a–d Kansainliitto

Vähänkyrön kunnanarkisto, Vähäkyrö

Kunnanvaltuuston pöytäkirjat Cb.I:1

Åbo Akademis bibliotek (ÅAB), Turku

Filemon Tidermans brevsamling

PAINETUT LÄHTEET

- Aho, Juhani: Hajamietteitä kapinaviikolta I. Porvoo 1918.
- Akateemisen Karjala-Seuran vuosikertomukset 1922–1923. Helsinki 1923–24.
- Aro J. E. – Rosberg, J. E.: Koulun maantieto. Neljäs, korjattu ja lyhennetty painos. Helsinki 1918.
- Donner, Kai: Itsenäisyytemme. Aktivistisia puheita ja kirjoituksia. Jyväskylä 1919.
- Finlands Ridderskaps och Adels Kalender 1923. Helsingfors 1922.
- Finlands Ridderskaps och Adels Kalender 1926. Helsingfors 1925.
- Gadolin, C. A. J. – von Born, Eric: Politiska besök hos ryska monarkister. Lund 1922.
- Grotenfelt, Erik: Det nya fosterlandet. Borgå 1917.
- Herää Suomi! Helsinki 1923.
- Hugget i ryggen. Utg. af. Thure Svedlin, Kurt Antell och Erik Grotenfelt. Helsingfors 1917.
- Hultin, Tekla: Päiväkirjani kertoo II. 1914–1918. Helsinki 1938.
- Hytönen, Viljo: Vapausotamme. Helsinki 1918.
- Juha Juhanoika [Erik Grotenfelt]: Silmät auki! Mietteitä englantilais-venäläisten aikaista Suomen itsenäisyyden kukistamisesta. Aktivistikomitean kustannuksella. Helsinki 1918.
- Karjalan kannaksen kysymys. Karjalan kannaksen komiteanmietintö (numeroton) 1919. Viipuri 1919.
- Kianto, Ilmari: Suomi suureksi – Viena vapaaksi. Sotakesän näkemyksiä. Hämeenlinna 1918.
- Korff, S. A.: Memorandum on the Finnish Question. Russian Liberation Committee. London [1919].
- Koskenniemi, V. A.: Nuori Anssi. Porvoo 1938. [1 painos Porvoo 1918.]
- Larin Kyösti: Taiston tiellä. Runoja vaino- ja kumousvuosilta. Hämeenlinna 1918.
- Leino, Eino: Helsingin valloitus. Muistelmia ja vaikutelmia. Helsinki 1918b.
- Leino, Eino: Vapauden kirja. Helsinki 1918a.
- Nurmio, Heikki: Jääkärin päiväkirja. Helsinki 1918.
- Olsoni, Emerik: Venäjä ennen ja nyt. Sivistys ja tiede XXXVI. Porvoo 1923.
- Paavolainen, Erkki: Karjalan kannaksen kysymyksiä. Viipuri 1921.
- Paavolainen, Erkki: Sosialistiemme isänmaantietos ja kansainvälinen sosialidemokratia. Karjalan Kansalaisliiton julkaisuja I. Viipuri 1918.
- Pohjalainen [Eino Railo]: Työmiehen isänmaa ja mitä se häneltä nykyhetkellä vaatii. Vakavia sanoja Suomen työväelle. Helsinki 1917.
- Pärnänen, E. (Inkerin Työn kirkkoherra): Bolshevikit. Silminnäkijän havaintoja ja mietteitä. Porvoo 1922.
- Rantakari, K. N.: Vihollisen leirissä punaisen kapinan aikana. Viipuri 1918.
- Rauhala, K. N.: Bolshevismi ja olot Venäjällä. Keskustaklubissa 18.11.1920 pidetty esitelmä jonkun verran täydennettynä. Helsinki 1920.
- Ryssland sådant det är. Red. för den svenska upplagan Herman Gummerus. Utgivare de av Ryssland undertryckta folkens förbund. Stockholm 1916.
- Ryssästä saa puhua vain hammasta purren. Helsinki 1922.
- Sederholm, J. J.: Kansanluonteesta Suomessa ja sen naapurimaissa. Esitelmä Suomen Maantieteellisessä Seurassa 17.5.1919. Fennia 42 1921 s. 12–14.
- Siljo, Juhani: Selvään veteen. Runoja ja tunnuslauseita. Helsinki 1919.
- Sirén, A. [Aatto]: Punapakolaisena Venäjällä. Hajamuistelmia pakolaiselämästä. Helsinki 1923.
- Soininen, Mikael – Kaila, E. E.: Venäjän maantieto. Liite kansakoulun uuteen maantietoon. Helsinki 1918.
- Stenberg, Herman: Kaukokarjala suhteissaan Suomeen ja Venäjään. Helsinki 1918.
- Suomen tilastollinen vuosikirja 1922. Helsinki 1922.
- Suursuomi on yhtä kuin isänmaa. Helsinki 1923.
- Söderhjelm, Henning: Punainen kapina Suomessa 1918. New York 1918.
- Taistelun jälkeen. Kirjoitelmia vapautuksen päivänä. Toim. Santeri Ivalo. Tampere 1918.
- Talvio, Maila: Kurjet. Porvoo 1919.
- Valtiopäiväpöytäkirjat 1919. Helsinki 1920.
- Vapauden irvikuvia. Venäläisen sotaväen miehivaltaisuudet Suomessa. Lahti 1917.
- Wiik, K. H.: Kovan kokemuksen opetuksia. Sananen Suomen työväelle. Helsinki 1918.
- Wilkuna, Kyösti: Kahdeksan kuukautta Shpa-lernajassa. 4. painos Kuopio 1918a [1. painos 1917].
- Wilkuna, Kyösti: Kun kansa nousee. Muistelmia ja kokemuksia Suomen vapaudesta. Helsinki 1918b.
- Wrangel, N. E.: Maaorjuudesta bolshevismiin. II 1895–1921. Vapaaherra N.E. Wrangelin muistelmia. Porvoo 1922.
- Välisalmi, Heikki: 40 kuukautta Neuvosto-Venäjällä. Turku 1923.
- Zilliacus, Konni: Från ofärdstid och oroliga år I–II. Åbo 1919–1920.

LEHDISTÖ

Sanomalehdet

- Helsingin Sanomat 1917–23
Hufvudstadsbladet 1917–23
Ilkka 1917–23
Iltalehti (Uuden Suomen Iltalehti) 1919

Karjalan Aamulehti 1919
 Maakansa 1919
 Suomen Sosialidemokraatti 1918–23
 Työmies 1917–18
 Uusi Päivä 1917–18
 Uusi Suomi (Uusi Suometar) 1917–23
 Vaasa 1918
 Valkoinen Suomi 1918
 Wasabladet 1918
 Wasaposten 1918

Aikakauslehdet

Aika 1917–22
 Otava 1918
 Sotilasviikkolehti 1918
 Suojeluskuntalaisen Lehti 1918–23
 Suomen Heimo 1923
 Suomen Kuvalehti 1917–23
 Suomen Sotilas 1919–23
 Suunta 1919–23
 Valvoja 1917–22
 Valvoja-Aika 1923
 Ylioppilaslehti 1917–24

KIRJALLISUUS

Ahti, Martti: Salaliiton ääriviivat. Oikeistoradikalismi ja hyökkäävä idänpolitiikka 1918–19. Espoo 1987.
 Ahti, Martti: Kaappaus? Suojeluskuntaselkaus 1921, fascismin aave 1927, Mäntsälän kapina 1932. Keuruu 1990.
 Ahto, Sampo: Sotaretkillä. Teoksessa Itsenäistymisen vuodet 1917–20. 2 Taistelu vallasta. Helsinki 1993.
 Aikalaiskirja 1920. Henkilötietoja nykypolven suomalaisista. Helsinki 1920.
 Aikalaiskirja 1934. Helsinki 1933.
 Alanen, Aulis J.: Armeijan puhdistusoperaatio ja ns. Wilkama-kriisi. Eräitä näkökulmia. HAik 4/1975.
 Alanen, Aulis J.: Santeri Alkio. Porvoo 1976.
 Alanen, Aulis J.: Taisteleva sanomalehti I. Ilkka Alkion aikana (1906–1930). Seinäjoki 1981.
 Alapuro, Risto: Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvuilla. Helsinki 1973.
 Alapuro, Risto: State and revolution in Finland. Berkeley 1988.
 Alapuro, Risto: Suomen syntä paikallisena ilmiönä 1890–1933. Porvoo 1994.
 Alapuro, Risto: Suomen älymystö Venäjän varjossa. Hämeenlinna 1997.
 Apunen, Osmo: Rajamaasta tasavallaksi. Teoksessa Itsenäisen Suomen historia I. Jyväskylä 1991.
 Bailey, Thomas A.: America Faces Russia. Russian-American Relations from Early Times to our Day. Ithaca, New York 1950.

Birck, Erik: Nykarleby stads historia III. Tiden 1876–1975. Jakobstad 1988.
 Blomstedt, Yrjö: K.J. Ståhlberg. Valtiomies-elämäkerta. Keuruu 1969.
 Burke, Peter: The French Historical Revolution. The Annales School 1929–89. Cambridge 1990.
 Carroll, Malcolm E.: Soviet Communism and Western Opinion 1919–1921. North Carolina, Chapel Hill 1965.
 Classen, Albrecht: Das Fremde und das Eigene – Neuzeit teoksessa Europäische Mentalitätsgeschichte. Stuttgart 1993.
 Dalby, Simon: Geopolitical Discourse: The Soviet Union As Other. Alternatives XII 4/1988 s. 415–438.
 Duijker, H. C. J. – Frijda, N. H.: National Character and National Stereotypes. Amsterdam 1960.
 Dunsdorfs, Edgars: Bevölkerungs- und Wirtschaftsprobleme bei den Staatsgründung Lettlands. Teoksessa Von den Baltischen Provinzen zu den Baltischen Staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1917–1918. J. G. Herder -Institut. Marburg 1971.
 Eerola, Jari: "Siunattu olkoon turvamme tuojaksi...": useereihin kohdistunut väkivalta Helsingin venäläisessä varuskunnassa helmikuun vallankumouksen aikana. Yleisen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1995.
 Ehrnrooth, Jari: Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914. Hist. tutk. 167. Jyväskylä 1992.
 Enckell, Carl: Poliittiset muistelmani II. Porvoo 1956.
 Engman, Max: Hur hålla ryssen borta? Flyktningpolitik och gränsbevakning mot ett sönderfallande Ryssland teoksessa Engman, Max (red.): När imperier faller: Studier kring riksupplösningar och nya stater. Jyväskylä 1994.
 Engman, Max: Kaksoiskotka ja Leijona. Kleio ja Nykypäivä -sarja. Helsinki 1992.
 Engman, Max: Peterburgska vägar. Lovisa 1995.
 Engman, Max: S:t Petersburg och Finland. Migration och influens 1703–1917. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Utgivna av Finska Vetenskaps-Societeten. H. 130. Helsingfors 1983.
 Engman, Max – Jungar, Sune: Flyttningrörelsen från Finland till Ryssland 1809–1917. HArk 75. Forssa 1980.
 Eskola, Seikko: Joukkotiedotusvälineet poliittisen historian tutkimuskohteena. Teoksessa Oman ajan historian ja politiikan tutkimus. Helsinki 1967.
 Eskola, Seikko: Yleisen mielipiteen ongelma historian tutkimuksessa. Suomalainen Suomi 1964 s. 283–286.
 Garleff, Michael: Esten und Deutsche im Freistaat Estland. Teoksessa Tausend Jahre

- Nachbarschaft. Die Völker des baltischen Raumes und die Deutschen. München 1995.
- Grayson, Benson Lee (ed.): *The American Image of Russia 1917–1977*. New York 1978.
- Gripenberg, Bertel: *Det var de tiderna*. Helsingfors 1943.
- Grottenfelt, Nils Gustaf: *Hovista kartanoksi. Itsenäistymisen vuosina 1916–23*. Porvoo 1997.
- Haapala, Pertti: *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920. Kleio ja nykypäivä*. Helsinki 1995.
- Haavio, Martti: *Nuoruusvuodet. Kronikka vuosilta 1906–1924*. Porvoo 1973.
- Haimila, Marjo: "Kiittämättömät vieraat". Venäläiset pakolaiset Suomessa 1918–1921. Teoksessa Jarmo Peltola – Pirjo Markkola (toim.): *Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan*. Tampere 1996.
- Haimila, Marjo: *Suomen pakolaispolitiikka ja venäläiset pakolaiset 1918–1919. Suomen historian pro gradu -tutkielma*. Tampereen yliopisto 1991.
- Halmesvirta, Anssi: *Anglo-amerikkalaisen antropologian, etnologian ja kielitieteen näkemyksiä suomalaisesta rodusta ja sen kulttuuritasosta evolutionistisen kulttuurikäsitteksen valossa n. 1820–1930*. Teoksessa Kemiläinen, Aira – Hietala, Marjatta – Suvanto, Pekka (toim.): *Mongoleja vai germaaneja? – rotuteorioiden suomalaiset*. HARK 86. SHS. Vammala 1985.
- Halmesvirta, Anssi: *Turanilaisia ja herrasneekereitä – aatehistoriallisia tutkimuksia brittiläisestä rotuajattelusta*. HARK 103. SHS. Tampere 1993.
- Hanski, Jari: "Polin suojiin me saavumme taas". *Teknillisen korkeakoulun Ylioppilaskunta 125 vuotta*. Jyväskylä 1997.
- Hartmann, Grethe: *The Girls They Left Behind. An investigation into the various aspects of the German troops' sexual relations with danish subjects*. Copenhagen 1946.
- Heikkinen, Antero: *Ihminen historian rakenteissa. Mikrohistorian näkökulma menneisyyteen*. Helsinki 1993.
- Helsingin yliopisto. *Opettajat ja virkamiehet 1939–1968*. Porvoo 1978.
- Herranen, Gun: "Ryssen är ryss fast han steks i smör". *Historiska sägner och finlandsvensk nationalism. Tradisjon: Tidsskrift för folkeminnevitsenskap 9/1979*.
- Hersalo, N. V.: *Suojeluskuntain historia I. Puolustustahtoinen kansa. Neljäs, muutettu painos*. Vaasa 1966.
- Hietala, Marjatta: *Näkemyksiä eri roduista suomenkielisissä yleisen historian ja maantieteen oppikirjoissa 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa. Teoksessa Wie es eigentlich gewesen. Aira Kemiläiselle omistettu juhlaakirja. Studia Historica Jyväskyläensia 18*. Jyväskylä 1979.
- Hobsbawm, Eric: *Nationalismi. Sivilisaatiohistoria-sarja*. Jyväskylä 1994.
- Holodkovskij, Viktor: *Suomi ja Neuvosto-Venäjä 1918–20*. Helsinki 1978.
- Holsti, Kalevi J.: *Suomen ulkopoliittikka suuntaansa etsimässä 1918–22. Rudolf Holstin osuus*. Helsinki 1963.
- Horgby, Björn: *Främlingsfientlighet som mentalitet. Exemplet Norrköpings textilarbetare 1890–1960. Historisk Tidskrift 4/1993 s. 611–635*.
- Hyvämäki, Lauri: *Akateeminen Karjala-Seura 1922–1937. Eripainos kirjasta AKS:n tie 1937*. Porvoo 1937.
- Hyvämäki, Lauri: *Aktivistit ja Pietarin retki*. HAik 3/1972.
- Hyvämäki, Lauri: *Kommunismi ja jälkiaktivismi. Suomalainen Suomi 5/1958*.
- Hyvämäki, Lauri: *Russofobia ja ruutulaisuus*. Kanava 1/1973.
- Hyvämäki, Lauri: *Sinistä ja mustaa. Tutkielmia Suomen oikeistoradikalismista*. Helsinki 1971.
- Hyytiä, Osmo: *Puolueettomuuden ja rauhan linja. Hist. tutk. 137. Jyväskylä 1986*.
- Hämäläinen, Pekka Kalevi: *Luokka ja kieli vallankumouksen Suomessa. Hist. tutk. 107. SHS. Forssa 1978*.
- Hämäläinen, Pekka Kalevi: *Suomenruotsalaisten rotukäsitteitä vallankumouksen ja kansalaissodan aikoina. Teoksessa Kemiläinen, Aira – Hietala, Marjatta – Suvanto, Pekka (toim.): Mongoleja vai germaaneja? – rotuteorioiden suomalaiset*. HARK 86. SHS. Vammala 1985.
- Hämäläinen, Vilho: *Karjalan kannaksen venäläinen kesäasutuskysymys maamme itsenäisyyden kaudella. Historiatieteen laitoksen julkaisuja 6*. Tampere 1983.
- Idman, K. G.: *Maamme itsenäistymisen vuosilta*. Porvoo 1953.
- Immonen, Kari: *Ryssistä saa puhua... NL suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39*. Keuruu 1987.
- Johnston, Robert C.: *New Mecca, New Babylon – Paris and the Russian Exiles 1920–41*. London 1988.
- Jungar, Sune: *Finländare i Ryssland. Utflyttingen till Ryssland 1809–1917. En förstudie kring källmaterial och problematik. Åbo Akademi Historiska institutionen. Meddelanden nr 1. Åbo Akademi 1972*.
- Jungar, Sune: "Rysshatet" i Finland. *Historisk Tidskrift för Finland 3/1973*.
- Juntunen, Alpo: "Suomalaista kulttuuria Nevan rannoilla". Piirteitä Pietarin suomalaisen siirtokunnan kulttuurielämästä 1900-luvun alussa. *Turun yliopiston Suomen historian laitos, monistesarja B, tutkimuksia IV*. Turun yliopisto 1970.
- Jussila, Osmo: *Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899–1914. Hist. tutk. 110. Forssa 1979*.
- Jussila, Osmo: "Rysshatets" historiska rötter i

- Finland. Ulkopoliittisen instituutin (Hki) sarjassa Sovjetologia tutkimuksia 10/1968.
- Jussila, Osmo: Suomalaisuusliike Venäjän paineessa vuosina 1890–1917. Teoksessa Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia. Jyväskylä 1989.
- Juva, Mikko: Kirkko vallankumouksen keskellä. Teoksessa Markku Heikkilä – Eino Murtorinne (toim.): Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Hämeenlinna 1977.
- Jägerskiöld, Stig: Valtionhoitaja Mannerheim. Helsinki 1969.
- Jääskeläinen, Mauno: Keskustapolitiikan aika 1919–1922. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.): Kaksi vuosikymmentä Suomen sisäpolitiikkaa 1919–1939. Historian Aitta XVI. Porvoo 1964.
- Jääskeläinen, Mauno: Keskustapolitiikan aika. Teoksessa Valtioneuvoston historia 1917–1966. I. Helsinki 1977.
- Kaarle, Juha: Ryssänlimppua, ripaskaa ja vallankumousta Turussa 1901–1917. Teoksessa Jussi T. Lappalainen (toim.): Kasarmin aidan kahden puolen. Kaksisataa vuotta suomalaista varuskuntayhteisöä. HARK 101. SHS. Vammala 1993.
- Kaila, Toivo T.: Eräs elämä. Muistelmia ja merkintöjä. Helsinki 1954.
- Kalima, Eino: Kansallisteatterin ohjissa. Porvoo 1968.
- Kalima, Eino: Sattumaa ja johdatusta. Porvoo 1962.
- Kallenautio, Jorma: Suomi katsoi eteensä. Itsenäisen Suomen ulkopoliittikka 1917–1955. Helsinki 1985.
- Karemaa, Outi: Suomalaisen suhtautuminen venäläisiin emigrantteihin 1919. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1994.
- Karste-Liikkanen, Greta: Pietari-suuntaus kannakselaissa elämäkentässä 1800-luvun loppupuolelta vuoteen 1918. Kansatieteen arkisto 20. Forssa 1968.
- Kemiläinen, Aira: Aate-, asenne- ja mielipidehistoria. Teoksessa Marjatta Hietala – Päivi Setälä – Matti Viikari (toim.): Katsouksia tulkintoja näkemyksiä historiasta historioitsijalle. HARK 82. SHS. Vammala 1984.
- Kemiläinen, Aira (toim.): Mongoleja vai germaaneja – rotuteorioiden suomalaiset. HARK 86. SHS. Vammala 1985.
- Kemiläinen, Aira: Suomalaiset, outo Pohjolan kansa. Rotuteoriat ja kansallinen identiteetti. Hist. tutk. 177. SHS. Tampere 1993.
- Kena, Kirsti: Kirkko itsenäistyneessä Suomessa. Teoksessa Markku Heikkilä – Eino Murtorinne (toim.): Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Hämeenlinna 1977.
- Kena, Kirsti: Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918–1922. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 110. Helsinki 1979.
- Ketola, Eino: Kansalliseen kansanvaltaan. Suomen itsenäisyys, sosialidemokraatit ja Venäjän vallankumous 1917. Helsinki 1989a.
- Ketola, Eino: Lokakuun vallankumoukseen 1917 – Suomen kautta ja Suomen avulla. Teoksessa Lenin ja Suomi II. OPM. Helsinki 1989b.
- Ketonen, Oiva: Kansakunta murroksessa. Kesää 1918 ja sen taustaa. Porvoo 1983.
- Kianto, Ilmari: Moskovan maisteri. Helsinki 1946.
- Kiiski, Venla: Tekla Hultin, poliitikko. Studia historica Jyväskyläläensia 15. Tampere 1978.
- King, Peter: The Channel Islands War 1940–1945. London 1991.
- Kirby, David: The Baltic World 1772–1993. Europe's Northern Periphery in an Age of Change. London 1995.
- Klemettilä, Aimo: Lenin ja Suomen kansalais-sota. Teoksessa Lenin ja Suomi II. OPM. Helsinki 1989.
- Klier, John Doyle: Imperial Russia's Jewish Question, 1855–1881. Cambridge 1995.
- Klineberg, Otto: The Scientific Study of National Stereotypes. International Social Science Bulletin 3/1951 s. 505–515.
- Klinge, Matti: Vihan veljistä valtiososialismiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta. Porvoo 1972.
- Klinge, Matti: Ylioppilaskunnan historia IV 1918–1960. Porvoo 1968.
- Klinge, Matti – Harmo, Maunu: Ylioppilas-lehti. Jyväskylä 1983.
- Knapas, Rainer: Kulttuurin tunnuskuvia. Teoksessa Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 2 Taistelu vallasta. Helsinki 1993.
- Knuuttila, Seppo – Paasi, Anssi: Tila, kulttuuri ja mentaliteetti. Maantieteen ja antropologian yhteyksiä etsimässä. Teoksessa Kimmo Katajala (toim.): Manaajista maalaisaaiteliin. Tietolipas 140. SKS. Jyväskylä 1995.
- Korhonen, Keijo: Linjoja puoleltatoista vuosisadalta. Puheenvuoroja 1. Turku 1963.
- Korhonen, Keijo: Naapurit vastoin tahtoaan. Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta talvisotaan I, 1920–1932. Lahti 1966.
- Koski, Pasi: Elmo Edvard Kaila, maanpuolustusmies ja poliitikko. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto 1983.
- Koskimies, Rafael: Suomen Kansallisteatteri II. 1917–1950. Keuruu 1972.
- Krejčí, Jaroslav: Czechoslovakia at the crossroads of European history. Wittshire 1990.
- Kujala, Antti: Japanin, Englannin ja Ruotsin yhteydet Suomen perustuslailliseen oppositioon Venäjän-Japanin sodan aikana. HAik 1/1988.
- Kujala, Antti: Russian Studies in Finland in Retrospect and Prospect: With a Special View on Historical Research. Monograph series No. 4, Tsuda College, Japan 1997.

- Kujala, Antti: Suomessa oleskelevat vallankumoukselliset ja heidän vaikutuksensa 1890-luvun lopusta vuoteen 1905. Teoksessa Venäläiset Suomessa 1809–1917. HARK 83. SHS. Huhmari 1984.
- Kujala, Antti: Suomi vallankumouksen punaisena selustana 1905–07. Teoksessa Lenin ja Suomi I. OPM. Helsinki 1987.
- Kujala, Antti: Vallankumous ja kansallinen itsemääräämisoikeus. Venäjän sosialistiset puolueet ja suomalainen radikalismi vuosisadan alussa. Hist. tutk. 52. SHS. Jyväskylä 1989.
- Kujala, Antti: Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905. Hist. tutk. 194. SHS. Helsinki 1996.
- Kuka kukin oli. Henkilötietoja 1900-luvulla kuolleista julkisuuden suomalaisista. Keuruu 1961.
- Kulha, Keijo K.: Sanasotaa ja sovittelua. Helsingin Sanomien poliittinen linja itsenäistymisestä talvisotaan. Vantaa 1989.
- Kunna, Maria-Liisa: Kansalaisodan kirjalliset rintamat eli kirjallista keskustelua vuonna 1918. SKS:n toimituksia 320. Vaasa 1976.
- Kunze, David: Gustave Doré's History of Holy Russia: Anti-Russian Propaganda from the Crimean War to the Cold War. The Russian Review Vol. 42 No. 3/1983.
- Lackman, Matti: Jääkäreiden suhde baltteihin ja Baltiaan. Teoksessa Asein, aattein, opein. Oulun historiaseuran julkaisuja XXII. Jyväskylä 1996.
- Laitinen, Kalervo: Kansallisen kokoomuspuolueen Venäjän-politiikka vuosina 1918–1922. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto 1978.
- Lappalainen, Jussi T.: Punakaartin sota 1–2. Helsinki 1981a ja 1981b.
- Laqueur, Walter: The Fate of the Revolution. Interpretations of Soviet History. New York 1967.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko: Aikakauslehdistön itsenäistymisvuodet 1918–1955. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.): Suomen lehdistön historia 10. Jyväskylä 1992.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko: Lakien puolesta laittomin keinoin. Maanalainen lehdistö perustuslaillisen ajattelun tulkkina vuosina 1900–1905. Suomen historian lisensiaattitutkimus. Tampereen yliopisto 1979.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko: Suomalainen puolue 1905–1918. Teoksessa Pirkko Leino-Kaukiainen – Ari Uino: Suomalaiskansallinen Kokoomus. Suomalaisen puolueen ja Kansallisen Kokoomuspuolueen historia vuoteen 1929. Vammala 1994.
- Liikanen, Ilkka: Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty. Hist. tutk. 191. SHS. Jyväskylä 1995.
- Lomi, Juhani: Valistuksellisen antikommunismiu uranuurtaja – Suomen Suojelusliitto 1921–1932. Suomen historian sivulauda-
turtutkielma. Tampereen yliopisto 1974.
- Luntinen, Pertti: Autonomian vahvistamisyrittäys. Teoksessa Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 1 Irti Venäjästä. Helsinki 1992c.
- Luntinen, Pertti: The Imperial Russian Army and Navy in Finland 1808–1918. Studia Historica 56. SHS. Helsinki 1997.
- Luntinen, Pertti: Itsenäisyysajatus itää roudan alla. Teoksessa Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 1 Irti Venäjästä. Helsinki 1992b.
- Luntinen, Pertti: Itsenäisyyspäätös kypsyys. Teoksessa Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 1 Irti Venäjästä. Helsinki 1992d.
- Luntinen, Pertti: Karjalaiset suomalaisuuden ja venäläisyyden rajalla. Teoksessa Venäläiset Suomessa 1809–1917. HARK 83. Huhmari 1984a.
- Luntinen, Pertti: Suomi syntyy. Teoksessa Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 1 Irti Venäjästä. Helsinki 1992a.
- Luntinen, Pertti: Venäläisten sotasuunnitelmat Suomen separatismia vastaan. Tampereen yliopisto. Historiatieteen laitoksen julkaisu- ja 11. Tampere 1984b.
- Luostarinen, Heikki: Finnish Russophobia: The Story of an Enemy Image. Journal of Peace Research vol. 26 No. 2/1989.
- Luostarinen, Heikki: Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44: tausta ja sisältö. Jyväskylä 1986.
- Luostarinen, Heikki: Ryssämyytti Suomen politiikassa. Myytin ja politiikan suhteen tarkastelua. Sosiologian sivulaudatututkielma. Tampereen yliopisto 1982.
- Luža, Radomir: The Transfer of the Sudeten Germans. A Study of Czech-German Relations, 1933–1962. London 1964.
- Löwe, Heinz-Dietrich: Antisemitismus und reaktionäre Utopie. Russischer Konservatismus im Kampf gegen den Wandel von Staat und Gesellschaft, 1890–1917. Historische Perspektiven 13. Hamburg 1978.
- Mannerheim, G.: Muistelmat. I. Helsinki 1951.
- Manninen, Antero: Vaillinainen palapeli. HAik 1/1973.
- Manninen, Ohto: Rauhantahtoa ja väkivaltaa. Teoksessa Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 2 Taistelu vallasta. Helsinki 1993c.
- Manninen, Ohto: Sodanjohdo ja strategia. Teoksessa Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 2 Taistelu vallasta. Helsinki 1993a.
- Manninen, Ohto: Taistelevat osapuolet. Teoksessa Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 2 Taistelu vallasta. Helsinki 1993b.
- Manninen, Turo: Järjestysvalta järkkyy. Teoksessa Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 1 Irti Venäjästä. Helsinki 1992a.
- Manninen, Turo: Kaartit vastakkain. Teoksessa Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 1 Irti Venäjästä. Helsinki 1992b.

- Manninen, Turo: Tie sotaan. Teoksessa Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 1 Irti Venäjältä. Helsinki 1992c.
- Manninen, Turo: Vapaustaistelu, kansalaissota ja kapina. Taistelun luonne valkoisten sotapropagandassa vuonna 1918. *Studia Historica Jyväskyläläisiä* 24. Saarijärvi 1982.
- Mattila, Markku: Syrjintää tieteen keinoin. Rotuhygieniä ja rasismi. Teoksessa Jarmo Peltola – Pirjo Markkola (toim.): Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan. Tampere 1996.
- Mawdsley, Evan: The Russian Revolution and the Baltic Fleet. London 1978.
- Mikkeli, Heikki: Kulttuurikriisi sotienvälisessä Suomessa – mikä oli kriisissä? *HAik* 2/1996.
- Mikkeli, Heikki: Missä menet Eurooppa? Eurooppalaisen identiteetin muutoutuminen. Teoksessa *And Never Shall They Meet? European Space and Thought Between East and West/ Raja railona aukeaa? Eurooppalaisia kohtaamisia idän ja lännen välissä*. Ed. Vesa Saarikoski. Department of Political History. University of Turku. Publications 6. Åbo 1997.
- Miles, Robert: Rasismi. Jyväskylä 1994.
- Mosse, George L.: Toward the Final Solution. A History of European Racism. London 1978.
- Murtorinne, Eino: Kirkon seitsemän vuosikymmentä. Teoksessa Markku Heikkilä – Eino Murtorinne (toim.): Kirikko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Hämeenlinna 1977.
- Muutosten vuosisata 5. II maailmansota. Porvoo 1994.
- Mylly, Juhani: Maalaisliitto ja turvallisuuspolitiikka. Suomen ulkopoliittikka ja turvallisuuskysymykset agraaripuolueen politiikassa itsenäistymisestä talvisotaan. I Aktiivisesta heimopolitiikasta passiiviseen isolaatioon 1918–33. Tampere 1978.
- Mylly, Juhani: Maalaisliitto-Keskustapuolueen historia 2. Maalaisliitto 1918–1939. Hämeenlinna 1989.
- Nevakivi, Jukka: Ranskan 1900-luvun historian kirjoitus. Teoksessa Päivi Setälä – Pekka Suvanto – Matti Viikari (toim.): Historian kirjoituksen historia. Tampere 1983.
- Nevakivi, Jukka: Ulkoasiainhallinnon historia I. 1918–1956. Helsinki 1988.
- Nevalainen, Pekka: Rautaa Inkerin rajoilla. Inkerin kansalliset kamppailut ja Suomi 1918–1920. *Hist. tutk.* 195. SHS. Vaasa 1996.
- Nikulainen, Maija: Nuoruusvuodet. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela – Heikki Seppänen (toim.): Etelän tien kulkija – Vilho Helanen. Jyväskylä 1997.
- Norrena, Leevi: Talonpoika, pohjalainen – ja punainen. *Hist. tutk.* 178. Tampere 1993.
- Nousiainen, Jaakko: Poliittisen propagandan tutkimuksen ongelmia. Turun yliopiston valtio-opin laitos. Tutkimuksia, sarja C n:o 14. Turun yliopisto 1971.
- Nygård, Toivo: Suomalainen äärioikeisto maailmansotien välillä. Ideologiset juuret, järjestöllinen perusta ja toimintamuodot. *Studia Historica Jyväskyläläisiä* 25. Saarijärvi 1982.
- Nygård, Toivo: Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen. Aatteellinen heimotyö itenäisessä Suomessa. Keuruu 1978.
- Nygård, Toivo: Venäläisvastaisuus ja Suur-Suomi -ajatus suomalaisen äärioikeiston ideologiassa. Teoksessa Aira Kemiläinen (toim.): Mongoleja vai germaaneja – rotuteorioiden suomalaiset. *HARK* 86. SHS. Helsinki 1985.
- Närhi, Matti: Venäläiset joukot Suomessa autonomian aikana. Teoksessa Venäläiset Suomessa 1809–1917. *HARK* 83. SHS. Huhmari 1984.
- Otavan suuri maailmanhistoria 17. Toinen maailmansota. Keuruu 1986.
- Paasi, Anssi: Kansanluonnekäsitteestä ja sen käytöstä suomalaisissa kouluoppikirjoissa. Tutkimus alueellista stereotyyppiä. Joensuu yliopiston kasvatustieteellisen tiedekunnan tutkimuksia 2. Joensuu 1984.
- Paasi, Anssi: Territories, boundaries and consciousness. The changing geographies of the Finnish-Russian border. *Belhaven Studies in Political Geography*. Chichester 1996.
- Paasivirta, Juhani: Ensimmäisen maailmansodan voittajat ja Suomi. Porvoo 1961.
- Paasivirta, Juhani: Suomi ja Eurooppa 1914–39. Hämeenlinna 1984.
- Paasivirta, Juhani: Suomi vuonna 1918. Porvoo 1957.
- Paavolainen, Jaakko: Kansalaissodan aatteellinen ja sosiaalinen perintö. Teoksessa Touko Perko (toim.): Itsenäisyysjulistuksesta talvisotaan. Turun yliopistossa kevätlukukaudella 1971 pidetyn historianopettajien jatkokoulutuskurssin esitelmät. Turun yliopiston Suomen historian laitos. Monistesarja A, käsikirjoja VII. Turun yliopisto 1972.
- Paavolainen, Jaakko: Poliittiset väkivaltaisuuDET Suomessa 1918. 1 Punainen terrori. Helsinki 1966.
- Paavolainen, Jaakko: Poliittiset väkivaltaisuuDET Suomessa 1918. 2 Valkoinen terrori. Helsinki 1967.
- Pakarinen, Riitta: "Tervasanationalismia" – Rauhahan kappelin kohtalo. Teoksessa Nariikka 1996. Jyväskylä 1997.
- Palmgren, Raoul: Suuri linja Arwidssonista vallankumouksellisiin sosialisteihin. 2. p. Helsinki 1976.
- Palonen, Kari: Aatevirtauksia Suomessa Snellmanista nykyaikaan. Loimaa 1975.
- Pankakoski, Johanna: Venäläisten emigranttien poliittinen liikehdintä Suomessa vuosina 1918–1927. Suomen historian pro gradu -tutkielma 1991. Jyväskylän yliopisto.

- Paunonen, Heikki: Viikon sana: Flottari. HS 3.7.1993.
- Peltonen, Ulla-Maija: Punakapinan muistot. SKS:n toimituksia 657. Rauma 1996.
- Pietiäinen, Jukka-Pekka: Rudolf Holsti. Lehtimies, tiedemies, poliitikko 1881–1919. Espoo 1986.
- Pietiäinen, Jukka-Pekka: Suomen ulkopoliittikan alku. Teoksessa Itenäistymisen vuodet 1917–1920. 3 Katse tulevaisuuteen. Helsinki 1992.
- Piilonen, Juhani: Rintamien selustassa. Teoksessa Itenäistymisen vuodet 1917–1920. 2 Taistelu vallasta. Helsinki 1993.
- Piilonen, Juhani: Sisäinen rakennustyö. Teoksessa Itenäistymisen vuodet 1917–1920. 3 Katse tulevaisuuteen. Helsinki 1992.
- Piilonen, Juhani: Yhteinen vihollinen yhdistää 1908–1917. Teoksessa Lenin ja Suomi I. OPM. Helsinki 1987.
- Pipping, Hugo E. (nimimerkki H.E.P.): Henning Söderhjelm – kulturpersonlighet. Hbl 12.1.1968.
- Polvinen, Tuomo: Venäjän vallankumous ja Suomi 1917–20 I–II. Juva 1987.
- Pyykönen, Liisa: Teijoki venäläisenä huvilasutusalueena. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto 1969.
- Raeff, Marc: Russia Abroad. A Cultural History of the Russian Emigration 1919–39. Oxford University Press. New York 1990.
- Railo, Eino: Itenäisyyslehti Uusi Päivä 1917–1918. Helsinki 1944.
- Raitio, Risto: Tempus fugit – ja aatos entää. Ruumiin kulttuuri 2/1993.
- Rasila, Viljo: Suomen poliittisen historian vuodet 1905–1919. Teoksessa Rasila – Jutikkala – Kulha: Suomen poliittinen historia 1809–1975. 2. Porvoo 1977.
- Reitala, Aimo: Suomi-neito. Suomen kuvallisen henkilöitymän vaiheet. Keuruu 1983.
- Reitala, Aimo: Venäläiset taidemaalarit Suomessa 1809–1917. Teoksessa Venäläiset Suomessa 1809–1917. HARK 83. SHS. Huhmari 1984.
- Reitala, Aimo: Ystävyyttä politiikan varjossa. Johdatusta Venäjän/Neuvostoliiton ja Suomen kuvataidesuhteiden historiaan. Taide 6/1979.
- Ringdal, Nils Johan: Mellom barken og veden. Politiet under okkupasjonens. Oslo 1987.
- Rintala, Marvin: Äärioikeisto Suomen poliittisessa elämässä 1917–1939. Poliittikka, Valtiotieteellisen yhdistyksen julkaisu 3/1963.
- Rinta-Tassi, Osmo: Lokakuun vallankumous ja Suomen itsenäistyminen. Teoksessa Lenin ja Suomi II. OPM. Helsinki 1989.
- Roiko-Jokela, Heikki: Kuka oli Vilho Helanen. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela – Heikki Seppänen (toim.): Etelän tien kulkija – Vilho Helanen. Jyväskylä 1997.
- Roudasmaa, Stig: Oulun varuskunnan historia. Oulun historiaseuran julkaisuja. Scripta Historica VII. Kemi 1981.
- Roudasmaa, Stig: Vaasan varuskunnan historia. Vaasa 1991.
- Rusanen, Jari: Aatteellis-poliittinen toiminta teoksessa Jyväskylän suojeluskuntapiiri 1918–1944. Saarijärvi 1986.
- Saarikoski, Vesa: Keskustajääkäri Aarne Sihvo. Demokraatti ja cheyrtäjä murrosaikojen asevoimissa. Bibliotheca Historica 25. SHS. Helsinki 1997.
- Saarikoski, Vesa: Keskustajääkäri. Kansanedustaja (1919–1920) Aarne Sihvo. Turun historiallinen arkisto 47. Turku 1992.
- Saksa, Kari: "Sotilaallista vehkeilyä" ja "vaarallista peliä". Uuden Suomen ja Helsingin Sanomien kuva työväenliikkeestä 1918–1922. Viestinnän pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1993.
- Salokangas, Raimo: Puoluepolitiikka ja uutisjournalismi muuttuvilla lehtimarkkinoilla. Suomen sanomalehdistö 1917–1939. Teoksessa Suomen lehdistön historia 2. Kuopio 1987.
- Salokorpi, Hannu: Pietarin tie. Suomalainen puolue ja suomettelainen politiikka helmikuun manifestista 1899 Tarton rauhaan 1920. Hist. tutk. 145. SHS. Mänttä 1988.
- Scheinin, Martin: Kansalaisoikeudet, ihmisoikeudet ja oikeustiede. Teoksessa Muukalaiset: Juridiikasta ja asenteista kansojen kohdatessa. Toim. Timo A. Järvinen – Antti Kortelainen. Helsinki 1997.
- Screen, J. E. O.: "Våra landsmän". Finnish officers in Russian service 1809–1917. A selection of documents. Meddelanden från stiftelsen för Åbo Akademi Forskningsinstitut. Åbo Akademi 1983.
- Sepp, Helena: Suomen silta kohtalon siltana 1919–1940. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela – Heikki Seppänen (toim.): Etelän tien kulkija – Vilho Helanen. Jyväskylä 1997.
- Sihvo, Hannes: Suomalaisuuden pyhä tuli. Teoksessa Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia. Jyväskylä 1989.
- Siikala, Kalervo: Kansallinen realismi. Jyväskylä 1960.
- Siltala, Juha: Etninen puhdistus Suomessa. HAik 3/1993.
- Simms, Norman: The Humming Tree. A Study in the History of Mentalities. Illinois 1992.
- Simojoki, Elias: Palava pensas. Elias Simojoen puheita. Koonnut ja johdannolla varustanut Vilho Helanen. Porvoo 1942.
- Sippola, Ahto: Ylistaron ryssien aseistariisuminen. Suomen vapaussota 4/1936 s. 93–97.
- Soikkanen, Hannu: Kansalaissota dokumentteina. Valkoista ja punaista sanankäyttöä v. 1917–1918. 1 Mieliptiteiden muotoutuminen kohti kansalaissotaa. Helsinki 1967.
- Soikkanen, Hannu: Kansalaissota dokumentteina. Valkoista ja punaista sanankäyttöä v. 1917–1918. 2 Sota. Helsinki 1969.
- Soikkanen, Hannu: Kohti kansanvaltaa I. 1899–1937. Suomen Sosialidemokraattinen

- Puolue 75 vuotta. Vaasa 1975.
- Soikkanen, Timo: Yrjö Ruutu. Näkijä ja tekijä. Itsenäisyyden, eheyttämisen ja uuden ulkopoliittikan juurilla. Juva 1991.
- Stenman, Kristina: Skydd och övervakning av de ryska emigranterna i Finland 1917–1933. Oikeushistorian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1991.
- Stenroth, Otto: Puoli vuotta Suomen ensimmäisenä ulkoministerinä. Helsinki 1911.
- Stjerschantz, Göran: Herr Corpwieth och hans vänner på gamla UB 1914–16. Opusculum 1/1981 s. 28–41.
- Stossun, Harry: Litauer und Deutsche in der Republik Litauen, im Memelland und im Regierungsbezirk Gumbinnen. Teoksessa Tausend Jahre Nachbarschaft. Die Völker des baltischen Raumes und die Deutschen. München 1995.
- Suomalainen tietosankirja 6. Vantaa 1992.
- Suomela, Julitta: Suomen venäläinen sanomalehdistö vuosina 1918–1927 venäläisen poliittiskulttuurillisen kriisin heijastajana. Suomen historian lisensointityö. Helsingin yliopisto 1995.
- Suomen jääkärien elämäkerrasto 1975. Jääkäriliitto ry. Vaasa 1975.
- Suomen kansanedustajat 1907–1982. Helsinki 1982.
- Suomen liikemiehiä 1930 I. Hämeenlinna 1930.
- Suomen lääkärit 1946. Helsinki 1947.
- Suomen lääkärit 1952. Helsinki 1953.
- Suomen sanomalehtimiehet. Helsinki 1925.
- Suvanto, Pekka: Konservatismi Ranskan valankumouksesta 1990-luvulle. SHS. Tampere 1994.
- Taivaan laiturilla. Isovanhempieni rakkauskirjeet. Toim. Jaakko Tapaninen. Keuruu 1996.
- Tanskanen, Aatos: Venäläiset Suomen sisällissodassa vuonna 1918. Acta Universitatis Tamperensis ser. A. vol. 91. Tampere 1978.
- Tarkiainen, Kari: De ryska "nationalegenskaperna" enligt svensk uppfattning i början av 1600-talet. Historiska och litteraturhistoriska studier 48. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 456. Helsingfors 1973.
- Tarkiainen, Kari: Se vanha vainooja. Käsitukset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen. Hist. tutk. 132. SHS. Jyväskylä 1986.
- Tarkiainen, Kari: Stora ofreden i Finlands historia. Karolinska Förbundets Årsbok 1993 s. 45–56.
- Tarkiainen, Kari: "Vår Gamble Arffinde Ryssen". Synen på Ryssland i Sverige 1595–1621 och andra studier kring den svenska Rysslandsbilden från tidigare stormakttid. Studia Historica Upsaliensia 54. Uppsala 1974.
- Tiitta, Allan: Topeliaaninen Suomi idän ja lännen välissä. Teoksessa And Never Shall They Meet? European Space and Thought Between East and West/Raja raiiona aukeaa? Eurooppalaisia kohtaamisia idän ja lännen välissä. Ed. Vesa Saarikoski. Department of Political History. University of Turku. Publications 6. Åbo 1997.
- Tomaszewski, Jerzy: The National Question in Poland in the Twentieth Century. Teoksessa Mikuláš Teich – Roy Porter (ed.): The National Question in Europe in Historical Context. Cambridge 1993.
- Tommila, Päiviö: Sanomalehdistö ja yleinen mielipide. Keski-suomalainen numerot 11–13 ajalla 13.–15.1.1967. (=1967a–c)
- Tommila, Päiviö: Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia. Porvoo 1989.
- Tuomi, Marja-Liisa: Kolme kieltä kadunkulmassa. Teoksessa Marja-Liisa Lampinen (toim.): Venäläisyys Helsingissä 1809–1917. Helsingin kaupunginmuseon näyttelykirjanen. Helsinki 1984.
- Turpeinen, Oiva: Venäjänkielisten määrä Suomessa vuonna 1900. Teoksessa Venäläiset Suomessa 1809–1917. HArk 83. Huhmari 1984.
- Uino, Ari: Kansallinen Kokoomus 1918–1929. Teoksessa Pirkko Leino-Kaukiainen – Ari Uino: Suomalaiskansallinen Kokoomus. Suomalaisen puolueen ja Kansallisen Kokoomuspuolueen historia vuoteen 1929. Vammala 1994.
- Uino, Ari: Kielitaistelu ja "uusi suomalaisuusliike" 1918–1939. Teoksessa Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia. Jyväskylä 1989.
- Uino, Ari: Nuori Urho Kekkonen. Poliittisen ja yhteiskunnallisen kasvun vuodet (1900–1936). Jyväskylä 1985.
- Ulkoasiainhallinnon matrikkeli 1918–1993 I–II. Toim. Jussi Nuorteva ja Tuire Raitio. Mikkeli 1993.
- Upton, Anthony F.: Vallankumous Suomessa 1917–1918 I. Jyväskylä 1980.
- Upton, Anthony F.: Vallankumous Suomessa 1917–1918 II. Jyväskylä 1981.
- Vahtola, Jouko: Nuorukaisten sota. Suomen sotaretki Aunukseen 1919. Keuruu 1997.
- Vahtola, Jouko: "Suomi suureksi – Viena vapaaksi". Valkoisen Suomen pyrkimykset Itä-Karjalan valtaamiseksi vuonna 1918. Studia historica septentrionalia 17. Jyväskylä 1988.
- Vainio, Sinikka: Helsinkiläisammattikuntien jäsenten opinkäynti Pietarissa. Teoksessa Marja-Liisa Lampinen (toim.): Venäläisyys Helsingissä 1809–1917. Helsingin kaupunginmuseon näyttelykirjanen. Helsinki 1984.
- Waller, Sture M.: Historisk opinionsundersökning och tidningsforskning. Några reflexioner kring metodfrågor. Historisk Tidsskrift 1961 s. 249–288.
- Wandycz, Piotr S.: Soviet-Polish Relations 1917–1921. Massachusetts 1969.
- Vares, Vesa: Itsenäisyys ja poliittisen menta-

- liteetin muutos. Konservatiivisesta elitististä massa- ja luokkapohjaiseen demokraattiaan (1919–1933). Poliittinen historia c:35. Turun yliopisto 1991.
- Vares, Vesa: "Kansakunnan kaapin päällä – mutta mieluiten vain siellä". Porvarillisen eliitin Mannerheim-kuva sisällissodasta 1920-luvun alkuun. Poliittinen historia C:27. Turun yliopisto 1990.
- Vares, Vesa: Konservatiivi ja murrosvuodet. Lauri Ingman ja hänen poliittinen toimintansa vuoteen 1922. Hist. tutk. 174. SHS. Helsinki 1993.
- Vares, Vesa: Mannerheimia ja "Hoffmannia" odottaessa. Porvarillinen eliitti punaisessa Suomessa keväällä 1918 muistiinpanojensa valossa. Teoksessa Turun Koulu. Juhani Paasivirran 70-vuotisjuhlakirja. Toim. Timo Soikkanen. Turku 1989.
- Weeks, Theodore R.: Nation and State in Late Imperial Russia. Nationalism and Russification on the Western Frontier, 1863–1914. Illinois 1996.
- Westerlund, Lars: Massakern i Jakobstad. Klubbliiv, jägarprotest och privatjustis. Helsinki 1993.
- Vihavainen, Timo: Suomi neuvostolehdistössä 1918–1920. Hist. tutk. 147. SHS. Vammala 1988.
- Vihavainen, Timo: Venäläisiä ja neuvostoliittolaisia käsityksiä suomalaisista ja heidän rotuominaisuksistaan. Teoksessa Kemiläinen, Aira – Hietala, Marjatta – Suvanto, Pekka (toim.): Mongoleja vai germaaneja? – rotuteorioiden suomalaiset. HARK 86. SHS. Vammala 1985.
- Viitanen, Lasse: Yksityisiin venäläisiin kohdistunut vastustustoiminta Tampereenseudulla ensimmäisen sortokauden alussa. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto 1972.
- Vilkuna, Kustaa: Salaseura Vihan Veljet. HS 19.11.1972.
- Williams, Robert C.: Culture in Exile. Russian Emigrés in Germany, 1881–1941. London 1972.
- Virkkunen, Sakari: Elias Simojoki – legenda jo eläessään. Porvoo 1975.
- Virrankoski, Hannes: John Elis Zidbäck – journalisti isänmaan ja liberalismiin palveleuksessa. Turun historiallinen arkisto 47. Turku 1992.
- Virtanen, Anna Maija: Jac. Ahrenberg ja Gobineau. Teoksessa Aira Kemiläinen (toim.): Kansallisuuskysymyksiä ja rotuasenteita. Jyväskylän yliopiston historian laitos. Yleisen historian tutkimuksia 6. Vammala 1987.
- Wuolijoki, Hella: Nuoruuteni kahdessa maassa. Espoo 1986.
- Ylikangas, Heikki: Tie Tampereelle. Porvoo 1993a.
- Ylikangas, Heikki: Vuoden 1918 vaikutus historiatieteessä. Teoksessa Heikki Ylikangas (toim.): Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede. SKS:n toimituksia 603. Tampere 1993b.
- Ylioppilaskunnan laulajat 1883–1957. Helsinki 1958.
- Zetterberg, Seppo: Suomi ja Viro 1917–1919. Poliittiset suhteet syksystä 1917 reunavaltiopoliitiikan alkuun. Hist. tutk. 102. SHS. Forssa 1977.
- Åselius, Gunnar: The "Russian Menace" to Sweden. The Belief System of a Small Power Security Elite in the Age of Imperialism. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in History 51. Stockholm 1994.

TV-dokumentit

- Rustanius, Seppo: Tie tuntemattomaan. Esitety ensimmäisen kerran 24.1.1996.

■ Foes, Fiends, and Vermin.

Ethnic Hatred of Russians in Finland 1917–1923.

English Summary

Central to the history of European racial prejudices has been the concept of the Other, as opposed to the Self, a kind of distorted mirror image. A common mechanism in the building of a national identity is stereotyped, even racist discrimination, which includes such typical stages as the initial branding of the Other as enemy, subsequent justification of the brand, and then a mythologization of the Other, for example as the arch-enemy of the nation. In this kind of nationalistic process, certain enemy imagery and ideologies gradually take root in the public mind. However, the implanting of these images does not always occur of its own accord; rather, it requires propaganda to incriminate the Other as an enemy, and this is exactly what the propagation of anti-Russianism in Finland between 1917 and 1923 was all about. This study concentrates on how and why hatred of Russians was disseminated to the extent that it became the accepted view of the Finnish public in general. The applied source material is quite heterogenic, with emphasis on the press and literature of the period, as well as private archives.

In European thinking, the commonest representatives of Otherness, i.e. enemies, have been the Turks and the Russians. The negative image of Russia in Europe would seem to date back to the 16th century, when many of the stereotypes connected with Russians, still alive in our own century, were born: even then, Russians were depicted as devious, violent, bestial, lecherous, and drunken barbarians. In Sweden, too, the word 'barbaric' became the most widely used attribute applied to Russians already in the early 17th century. Finland was similarly influenced by these stereotypes concerning Russians, but no widespread ethnic hatred as such can be said to have existed even in the era of autonomy under Tsarist rule. For instance, all through the so-called years of oppression (1899–1905 and 1908–17), Finnish resistance was clearly directed against the hated Russian administration and its representatives, not against the Russian people in any general, racist way. However, the way to real racism was being paved among the educated classes through the adoption of German-Swedish ideas on racial thinking, and the contempt shared by politically oriented Finns toward all things Russian. Conflicts and confrontations of an ethnic nature did occur, but these never gained any mainstream status with the majority of the population.

Even after the March Revolution of 1917, there appeared no signs of ethnic

hatred of Russians in Finland; on the contrary, the sentiments were quite amicable, so much so that the end of the Tsarist ancien régime was celebrated together, in a spirit of mutual camaraderie. Public opinion, on the other hand, did not take kindly to the increasing unrest and anarchy occurring among the Russian military in the course of the summer and autumn of 1917. The shortage of both food and lodging contributed to the demands for expelling the foreign armed forces, first and foremost because of the appalling way the soldiers conducted themselves. Thus the branding of Russians as arch-enemies and filthy barbarians was considered not only by the activists, or independence men, but also among many other bourgeois-minded conservatives to be the very thing to further the expulsion of the Russian military. Another cause for alarm amidst the bourgeoisie, especially after the civil unrest during the general strike in November, was the potential co-operation between Finnish socialists and the riotous Russian troops: arguably then, Finnish anti-Russianism was tailored to suit the local political climate. Still, the actual hatred of Russians had not yet penetrated public opinion in Finland by the end of 1917, although among the activist movement, in particular, it was already the rule rather than the exception.

The branding of Russians as the barbaric Other during 1917 proved useful for the purposes of Civil War propaganda; the war irrefutably changed the way Finns were to regard Russians and, at least among the White stratum, it also shaped existing chauvinist stereotypes as well as anti-Russian sentiment into a deep-rooted hatred of Russians. Admittedly, without an external enemy, it would have been extremely difficult to find a powerful enough stimulus for the troops to engage in a war: the soldiers from Ostrobothnia, for example, had been psyched to fight against a foreign military force, i.e. the Russians. Many authors and poets, furthermore, joined in the incitement of hatred against Russians that formed an essential part of war propaganda on the White side. Special efforts were made, for psychological reasons, to cloak the shocking realities of civil butchery which aroused brother against brother in the guise of a struggle for freedom and the defence of Western civilization. Justification for the racist hatred of Russians among the Whites was sought, in part, through the description of the conflict as a mythical battle of the West against the dark and evil East. Great hordes of people were successfully whirled into the maelstrom of fierce fighting through the ploy of depicting Russians as repulsive, violent and lecherous ogres. The White side shunned away – both during the war and also afterwards – from the idea that its real cause might have lain in social problems and that the Finnish people, or the idealized image of a unified nation, could have been divided into opposing camps. Therefore, an external reason was needed to shift the burden of responsibility from the combatants in the struggle, and the Russians were chosen for the role of scapegoat. Even the engagement of Finnish Reds in the conflict was explained away with ‘an affliction contracted from the East’. The Red camp, together with women who had been known to consort with Russians – now saddled with such descriptive nametags as ‘Red Russkies’

and 'Rusky brides' – were branded as unnatural Others, and consequently enemies; thus identified with the foe, they were promptly excluded even from being classified as Finns. Through the inclusion of these women, anti-Russianism was flavoured to some extent also with sentiments of jealousy, since it was hard for Finnish men to come to terms with the fact that some women had chosen a hated Russian over them. This kind of envious atmosphere only contributed to the more poignant features of ethnic hatred.

Much sterner attitudes towards Russians came to prevail in 1918, particularly after the return of the German-trained Jaeger corps to Finland in late February. Alongside the activists, the Jaeger troops were the fiercest preachers of anti-Russian propaganda. During the years of training in Germany, they had been infected with Teutonic racial ideology and anti-Russian sentiment and, as members of a younger generation, they had been bred with a more negative attitude towards Russia than their elders, particularly with images from the years of oppression in the fairly recent past vivid and alive in their memories. Thus the incitement of so-called 'Rusky hate' during the Civil War would for its main part seem to result from a wilful desire born in the White camp to blame the war on the Russians – and make them generally useful scapegoats for every and any form of evil that needed explaining – thus creating a motivation for Finns to rally round the White battle flag. This line of thought blatantly disregarded the actual role the Russians played in the war, or in the propagation of offensive mores and manners for that matter. The most racist manifestations of anti-Russianism were to be found among the Jaegers and the activists; during the war, the standard image of Russians was moulded into the perverse arch-fiend and enemy of the Finns through deliberate propaganda. The events of 1917 served as an excellent springboard for the emergence of anti-Russian chauvinism; the powerful effect they had, together with older stereotypes, can be seen in the fact that not even the Finnish Reds were completely immune to these prejudices. But the antagonism felt in their camp never reached the dimensions of the mythical 'Rusky hate' felt on the White side.

1919 stands as a kind of intermediary period in the development of the ethnic hatred of Russians: the deep scar formed during 1917–18 was clearly visible, and 'Rusky hate' flourished especially among the Whites. However, hatred of Russians was by no means the sole public attitude expressed, albeit it was the most widely spread. Anti-chauvinist tendencies were most in evidence among the liberal circles in favour of moderate centre politics, whereas the hatred of Russians harboured by right-wing radicals and the Agrarian Party seemed unrelenting. With agrarians, this anti-Russianism was further enhanced by their disappointment, much greater than that experienced by the other bourgeois parties, in the working classes, with whom they would otherwise have shared mutual political interests. Thus the branding of Russians as scapegoats for the Civil War suited the Agrarian Party perfectly. Similarly, the hatred felt towards upper-class Russian émigrés was embraced as consistent with the deep-rooted tradition of rustic mistrust of 'the upper

crusts' evident in the party line. Russian émigrés were generally envied because of their alleged riches, although most of them, even those from among the Russian nobility, had in actual fact lost their fortunes during the revolution.

A feature shared with the activist movement was the colour-blind nature of the 'Russky hate' among the Agrarian Party; there was no division into Good and Evil according to political standing. Instead, all Russians were subject to the same ethnic chauvinism. Besides ideological reasons, this hatred was further incited by the activists' sense of bitterness at having to play second fiddle in the Finnish political life. They were convinced that 'Russky hate' had not spread widely enough through the Finnish population, and thus an extensive campaign of xenophobia was launched at the turn of the decade by activist circles. The 'Russky hate' propounded during the 1920s, especially by the Academic Karelia Society (AKS), assumed the form of a mythical feud combining patriotic love with hatred of the Other. Thus the hatred of Russians was becoming a measuring-rod of national spirit and patriotism. Thanks to massive propaganda, the new chauvinism spread quickly throughout the country. After the experiences of 1917–18, Finns were highly susceptible to this type of ideology, already instigated by the White propaganda during the Civil War. Russians were seen as scapegoats and harbingers of Evil. The necessary tools and terminology for the campaign were provided by Western racial thinking between the two world wars. Anti-Russian sentiment was clearly heightened also in the Red camp, so that 'Russky hate' became a kind of public opinion shared by the entire nation during the 1920s. Thus, as far as 'Russky hate' was concerned, the values represented by a minority – the activists, the Jaegers, the paramilitary civil guards, and members of the AKS – now dominated the entire country, even if they had been on the losing side in the polity struggle of 1918–19 between the republicans and the royalists.

Besides the motive of justifying the Civil War and scapegoating the Russians, there were other reasons for inciting hatred against Russians. 'Russky hate' served not only the interests of the entire White section of the Finnish population but also those of various smaller groups. The activists felt frustrated with the 'peaceful' centre politics of the time; they felt that the legacy of the entire movement, dating back to the days of active resistance against Tsarist rule, was being 'diluted'. Similar to the membership of the AKS, they wanted to maintain anti-Russian sentiment in Finland: with the aid of hatred directed against Russians as a unifying feature in the nation, it would be possible to shape people's attitudes to be more sympathetic towards issues of importance for the activists, above all the ideology of 'kinship spirit' prompting greater unity among the Finnic peoples and the resulting military campaigns behind the old Russian border. The goal of the activist movement, the Jaegers and the AKS was a united and unanimous nation – brought together by a common 'Russky hate' – which would then march on under their colours and leadership. Hatred of Russians was further exploited in domestic political struggles, for example at interpellation debates over the émigré question in Parliament, or in the issue of Finnish officers who had

served under the Tsar being ousted from the army. After the Civil War, the Russian connection had become enough of a burden to easily lend itself to use as a weapon against other Finns as well. This was nothing new in itself – after all, Russia had been a useful ploy already in Swedish affairs of state during the 18th century – but so far research seems to have paid scant attention to this aspect of the Russian question. The Agrarian Party in particular benefited from the adopted anti-Russian policy: their colour-blind hatred of Russians managed to combine ‘Russky hate’ with the older tradition of rustic mistrust of ‘the upper crust’, and similarly, in the question of Finnish officers who had served in the Imperial Russian Army, their inherent hatred of Swedes mixed successfully with their hatred of Russians. Evidently, during the 1920s, bringing together all strata of the population under the common flag of anti-Russianism was advantageous even for the Social Democrats, who wished to gain public acceptance in Finnish society after the Civil War.

The hatred of Russians also bore clear signs of a battle between the generations, as the generation born in the last two decades of the 19th century often criticised their elders for having dealt with the Russians in such a relaxed manner, and not even being able to hate them. It comes as a surprise, then, that the importance of differences from one generation to another in the mental history of anti-Russianism has mostly been ignored in research. However, it seems evident that, owing to the forceful propaganda during the 1920s, the ideology of hatred against Russians did finally spread widely among the masses of the Finnish population, regardless of age. This must have taken place most readily among those age groups which already possessed a fairly negative image of Russians to begin with, thanks to the periods of Tsarist oppression, the legacy of the activists, or the Jaeger movement. The young people now inciting this ethnic hatred were naturally aiming to find themselves a good status in society. This particular motivation for anti-Russianism was much in evidence during the issue of ex-officers of the Tsar, as it was hoped that the top positions in the new Finnish army would be manned by Jaeger officers, at the expense of former members of the Imperial Russian Army.

By the 1920s, then, Finns had become quite inclined to adopt the idea of ‘Russky hating’. Several factors contributed to this fact: the already existing negative stereotypes, rampant in continental Europe of old, and only further confirmed by the evidence of the various violent manifestations of 1917 among the Russian military in Finland; the Swedish-Germanic racial ideas, upheld especially by members of the Jaeger movement; the activist tradition born during the periods of Tsarist oppression at the turn of the century; and the inherent need of a newly independent country rent by a recent Civil War to build up its identity and unity through hatred of a common enemy, a barbaric Other. As the former mother country was Russia, which already in old pan-European cultural heritage stood for all manner of mostly negative stereotypes, and as the expulsion of the Russian military was used in Finland as an excuse to explain the Civil War, the result was a peculiarly Finnish

kind of 'Russky-hate'.

Considering the interpretation presented by Professor Matti Klinge in his article from the 1970s on 'Russky hatred', the source material of this study would seem to confirm the accuracy of his claim that ethnic hatred of Russians in Finland only emerged during 1917–18. This dating has been generally accepted in the past decade of academic research also by other scholars; although one must hasten to specify that the widespread mythologization process this hatred of Russians underwent, as well as its propagation to the point where it became accepted public opinion, were fully realized only in the early years of the following decade. On the other hand, Prof. Klinge's impression about the basic ideological nature of Finnish 'Russky hate' must be deemed inconclusive, since the phenomenon belonged emphatically in the realm of ethnic chauvinism. Even though the White side, admittedly, harboured a furious hatred against Bolsheviks, the publicly propounded 'Russky hate' in essence consisted of the branding of all things Russian as hateful Otherness.

The Finnish 'Russky hate' contained fundamental elements of foreign import – specifically, the seeds for racist thinking, and ancient Western stereotypes connected with Russians – but it was the domestic scene, together with the widespread need to hate the Other, that provided the necessary stimulus and created a favourable atmosphere for it to emerge. Thus the events surrounding the independence struggle were needed to instigate the generation of a genuine racist hatred, even if from a European viewpoint its elements were by no means unique; the cult-like 'Russky hate' which emerged in Finland between 1917–23 correlates fully with the various phases in the creation of Otherness. During the period covered in this study, Russians were irrevocably transformed into representatives of the Other, against whom a major section of the population harboured a deep-rooted ethnic hatred: regardless of their political standing, Russians had become, in the Finnish view, foes forever, fiends eternal, and filthy vermin.

Translated by Risto Raitio

■ Henkilöhakemisto

Hakemisto sisältää varsinaisessa tekstissä ja kuvateksteissä (=k) esiintyvät nimet sekä lähdeviitteiden selityksissä (=v) esiintyvät muiden kuin tutkijoiden nimet. Mikäli henkilö esiintyy samalla sivulla sekä varsinaisessa tekstissä että viitteessä tai kuvatekstissä ovat k- ja v-kirjaimet suluisissa.

- Ahlqvist, August 193
Aho, Juhani 93(v)
Ahrenberg, Johan Jacob (Jac.) 23(v)
Alapuro, Risto 30, 164, 167
Aleksanteri I 27
Aleksanteri II 27
Aleksanteri III 27
Alkio, Santeri 54, 78–79, 94, 102, 119–120, 122k–126k, 129–130, 133, 135, 141, 149, 152–153, 179
Alpi, Eero 104v
Aminoff, Ivar 154
Antell, Kurt 69(v)–70
Aro, J. E. 114
Arokallio, Gustaf 132v
Azef, Jevno 21
- Baraniecki, R. 83
Berg, K. E. 152(v)–153
Berzin, J. 185–186
Birck, Erik 83
Bloch, Marc 33
Bobrikov, Nikolai 14v, 177
Borg, Felix 104v
von Born, Eric 187–188(v)
Bresko-Breskovskaja, Jekaterina 42
Bronin, sotilas 88v
- Castrén, Jalmar 173(v)
Castrén, Kaarlo 129, 173(v)
Castrén, Zachris 38, 112(v)
Chamberlain, Houston Stewart 11(v)
- Darwin, Charles 11
Donner, Kai 126(v)–127, 131–132k, 134
Doré, Gustave 15
Dukes, Paul 187
- Eerola, Jari 44
Ehrnrooth, Jari 99
Ehrnrooth, Leo 130
Elfvengren, Yrjö 131(v)
Enckell, Carl 119, 123–125, 131, 140
Enckell, Magnus 146
Enckell, Oscar 153
Engman, Max 30–31, 113
Erich, Rafael 115(v), 125(v)
Eskola, Seikko 36
- Falander, pormestari 165v
Favén, Antti 20
Febvre, Lucien 33
Figner, Vera 42
Freudenthal, Axel Olof 14v
Frosterus, Sigurd 146
- Gadolin, C. A. J. 187–188(v)
Gajevski, upseeri 151–152v
Gallen-Kallela, Akseli 20, 42, 181, 186
von Gerich, Paul 153(v)
Gorki, Maksim 20, 42, 163k, 186
Gripenberg, Bertel 20, 48(v), 98
Grotenfelt, Arvi 162
Grotenfelt, Erik 68(v)–69(k), 74, 102
Gummerus, Herman 14(v), 69v
Gylling, Edvard 27
- Haapala, Pertti 49
Haapalainen, Eero 88
Haataja, Kyösti 119
Haavio, Jaakko 187(v)
Haavio, Martti 58, 158, 160, 162, 168, 187v
Hackzell, Antti 186
Haimila, Marjo 31, 116, 124, 147
Hannikainen, Lauri 52, 115(v)
Heikel, T. A. 144
Heikkinen, Antero 33, 36
Heilimö, Esko 177
Heinrichs, Erich 186
Helanen, Vilho 71(v), 167
Herranen, Gun 28
Herttua, Vihtori 165
Hessen, L. 138
Hobsbawm, Eric 11
Holsti, Rudolf 136, 141
Horgby, Björn 140, 190
Hultin, Tekla 23, 46(v)–48, 85, 98, 100, 115(v), 119–120, 125
Hurmalainen, Juhon 145v
Hynninen, P. J. 131(v)
Hytönen, Viljo 105
Hyvämäki, Lauri 126
Hämäläinen, Pekka 72
Hämäläinen, Vilho 121
Härkönen, Iivo 115(v)
- Ibsen, Henrik 58
Idman, K. G. 45

- Ignatius, Georg 145v
 Ignatius, Gustaf 144
 Immonen, Kari 16–17, 19, 30–32, 107, 168, 174, 182, 193–194
 Ingman, Lauri 39, 118–119, 121, 123–125, 137, 140, 150, 162–163, 177
 Ivalo, Santeri 94(v)
 Ivanoff, kenraalinrouva 81

 Jalander, Bruno 109v, 145, 154, 170
 Judenitš, Nikolai 123(v), 140, 141(k), 142, 145
 Jussila, Osmo 18
 Juutilainen, Antti 120
 Järnefelt, Arvid 181
 Järnefelt, Eero 42

 Kaarle, Juha 22–23, 31, 104
 Kaila, Arno 61(v)
 Kaila, Elmo 71v, 114(v), 127, 133, 145, 149–158, 160, 164, 166–167, 169, 171–172, 177
 Kaila, Erkki 109v
 Kaila, Kaarlo 61(v)
 Kaila, Toivo T. 145(v)
 Kajanus, Robert 42
 Kalima, Eino 58, 145
 Kallenautio, Jorma 26
 Kare, Tauno 156k
 Kaukoranta, Toivo 131
 Kekkonen, Urho 71(v)
 Kemiläinen, Aira 35
 Kianto, Ilmari 95–96(k), 97(v)
 Kilpi, Volter 94
 Kivekäs, K. E. 125
 Kivekäs, Matti 107v
 Kivinen, Ilmari 60v, 137
 Klemetilä, Aimo 91
 Klier, John Doyle 165
 Klinge, Matti 29–30, 40, 100, 158, 164, 200
 Knapas, Rainer 31
 Knuutila, Seppo 17
 Kokko, Juha 120
 Kordelin, Alfred 52, 61
 Korff, S. A. 142(v)
 Korhonen, Keijo 19, 41
 Koskenniemi, V. A. 94–95k
 Koskimies, Kaarlo 111v
 Kosola, Vihtori 67v, 150, 165
 Kujala, Antti 18, 20–21
 Kunnas, Maria-Liisa 58
 Kuusinen, Otto 27
 Kyander, Leo 157(v)
 Kärki, Niilo 162
 Kärkkäinen, Viki 94

 Lagerborg, Rolf 146
 Lappalainen, Jussi T. 91
 Larin Kyösti (oik. Kyösti Larson) 93
 Laurila, Jaakko 101
 Le Bon, Gustave 86
 Lehtonen, Joel 92
 Leino, Eino 42, 55, 93
 Leino-Kaukiainen, Pirkko 19
 Leinonen, Artturi 75(v)
 Lenin, V. I. 74, 138

 Liikanen, Ilkka 38
 Lille, Axel 14v
 Louhivuori, O. W. 125
 Ludendorff, Erich 187
 Lundson, Johannes 121
 Luntinen, Pertti 22, 44, 90–91
 Luopajarvi, Mikko 123–124
 Luostarinen, Heikki 18, 28, 30–31
 Löfström, Ernst 84v
 Löwe, Heinz-Dietrich 165

 Majonen, Heikki 81
 Maksimov, A. S. 42
 Malmberg, Aino 21
 Manner, Albin 120
 Manner, Kullervo 90
 Mannerheim, C. G. 75–80, 82, 84, 86, 89, 98, 115v, 119, 127, 130–131, 133, 140–142
 Manninen, Ohto 90–91
 Manninen, Turo 31, 44, 56, 70, 92, 99, 105–106
 Matinolli, U. J. (Urho) 157(v)
 Mawdsley, Evan 44
 Mielonen, Väinö 144
 Mihail Aleksandrovitš, suuriruhtinas 42
 Mikkola, J. J. 194v
 Mylly, Juhani 90

 Nenonen, V. P. 155
 Nepenin, A. I. 44
 Nevalainen, Pekka 131
 Nikolai I 27
 Nikolai II 27, 42–43
 Norrmén, Pehr H. 84
 Nurmio, Heikki 75v, 107
 Nygård, Toivo 193

 Olsoni, Emerik 159(v), 167
 Oranovski, kenraali 51–52

 Paasi, Anssi 17, 32, 193
 Paasikivi, J. K. 73v, 177
 Paavolainen, Erkki 100, 102, 145v
 Paavolainen, Jaakko 44, 46
 Paavolainen, Pekka 119–120, 145v
 Paloheimo, A. H. 145v
 Paloposki, Antti 100(v)
 Pelttonen, Ulla-Maija 74
 Pietari (I) Suuri 13, 192
 Pietiäinen, Jukka-Pekka 31
 Pihkala, Martti 100, 131
 Piilonen, Juhani 31, 106
 Pilkin, amiraali 142
 Pilsudski, Józef 99
 Polvinen, Tuomo 44
 Pulsoff, Ivan 88
 Pämänen, Eevertti 174

 Raeff, Marc 188
 Railo, Eino 56(v), 66–69, 73, 77
 Rantakari, K. N. 101, 109v–110v, 119, 136(v), 194v
 Rauhala, K. N. 182v
 Relander, Lauri 186
 Renvall, Heikki 173(v)–174

Repin, Ilja 111v
Riekk, Esko 160
Rintala, Marvin 161
Ripley, W. Z. 17
Rissanen, Juho 42
Rosberg, J. E. 114
Roudasmaa, Stig 23
Rusanen, Jari 40, 133, 169
Ruutu (Ruuth), Yrjö 67v, 124(v)–125, 131,
140, 159
Räikkönen, Erkki 157–158, 165, 167
Räsänen, Yrjö 139(v)
Räsänen, Jalo 144

Sarin, Lauri 180, 183, 186
Sario, Samuli 73(v), 106, 108
Sarva, Gunnar 159(v)
Schauman, Georg 146
Schvindt, V. H. 154
Sederholm, J. J. 147
Setälä, E. N. 42
Sibeliu, Jean 42, 146
Sihvo, Aarne 39, 67v, 86, 100, 139
Siikala, Kalervo 29
Siljo, Juhani 68(v), 92, 134
Sillanpää, F. E. 92
Siltala, Juha 40, 74, 83
Simojoki (Simelius) Elias 157(v), 164–165
Simonovitš, J. K. 61v
Sippola, Ahto 88v
Sirén, Aatto 178–179(v)
Sirola, Yrjö 21, 90
Skott, Johan 61
Smilga, J. 70v
Soikkanen, Hannu 51, 57, 65
Soikkanen, Timo 124
Soininen, Mikael 114(v)
Stahovitš, M. A. 42
Stenberg, Herman 115(v), 165
Stenroth, Otto 119
Ståhlberg, K. J. 98, 142, 150
Suolahti, Eino 125(v)–127, 131, 173(v)–174
Suolahti, Hugo 126
Suosalo, Kalle 80
Svedlin, Thure 69(v)–70
Svinhufvud, P. E. 71
Säve, Carl 16
Söderhjelm, Henning 101(v), 105

Talvio, Maila 134
Tanskanen, Aatos 82, 91
Tarkiainen, Kari 11–12, 18, 28, 179
Tengström, Fredrik 193
Terhi, Kaarlo 101

Tiainen, Lauri 80
Tiitta, Allan 13
Tikkanen, Eino 131(v)
Timiriasev, I. 82k, 143k
Tolstoi, Leo 58, 67, 138
Tolvanen, Onni 52
Tommila, Päiviö 35–36
Topelius, Sakari 192–193
Tukalevskaja, Nadežda Nikolajevna 145v
Turgenjev, Ivan 138
Tuulivaara, Reijo 100

Upton, Anthony 23, 25, 40, 77, 82, 116–117

Vacher de Lapouge, Georges 11(v)
Vares, Vesa 31, 173
Vennola, J. H. 130
Vihavainen, Timo 195
Vilkuna, Kustaa 160
Virrankoski, Hannes 100–101
Virtala, Esko 94
Virubova, Anna 43
Voss-Schrader, C. 129–130
Vuorela, Einari 103
Vähäkallio, Reino 157, 165
Välisalmi, Heikki 178(v)

Walden, Rudolf 127, 141
Weckström, Kaisa 187v
Wesley, August 88
Westerlund, Lars 23, 79–81, 83
Wiherjuuri, L. M. 107v
Wiik, K. H. 27, 73
Wilkama, K. F. (Kalle) 152(v)–153v
Wilkuna, Kyösti 67(v)–68, 73, 77, 92–93,
194v
Wilson, Woodrow 42
Winogradoff, S. P. 84(v)
Wrangel, N. E. 189
Wuolijoki, Hella 20
Wuorimaa, A. O. 120, 124

Ylikangas, Heikki 31, 43–44, 79, 91, 105–106
Yrjölä (alk. Jegorov), rykmentinkomentaja
152v

Zelenoi, A. P. 82
Zidbäck, John Elis 100
Zilliacus, Per 156–157v

Åkerman, Harald 126, 173(v)–174
Åkesson, Otto 124(v), 126, 131
Åselius, Gunnar 13, 30

